ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

11

Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974

Το κίνημα του Ναυτικού

Κυριακάτικη
ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
1941-1974

ΤΟΜΟΣ 11

ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1941-1974

ΤΟΜΟΣ 11

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)
ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ
ΤΟΜΟΣ 11 – **ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ**
Ειδική έκδοση για την **Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία**
Πρώτη έκδοση: Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος 1973
Επιμέλεια κειμένων πρώτης επανέκδοσης: Κυριάκος Αθανασιάδης, Συλβί Ρηγοπούλου

Επιμέλεια: Φώτης Παπούλιας
Διόρθωση: Μαρία Καραμπατζάκη, Μάγδα Κλαυδιανού, Θόδωρος Μαργαρίτης
Σύνθεση εξωφύλλου: Κάτια Φυντανίδου
Παραγωγή: ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
Εκτύπωση και βιβλιοδεσία: Χ.Κ. ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.
ISBN (σετ): 978-960-9487-62-7
ISBN (τόμου): 978-960-9487-78-8

www.enet.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)

Τόμος 11: **Το κίνημα του Ναυτικού**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ

Η ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΣΤΟ ΝΑΥΤΙΚΟ • ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΛΥΨΗΣ • ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΟΝ Ε. ΑΒΕΡΩΦ • ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΕΠΑΦΗΣ ΜΕ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΙΑ • ΣΥΝΕΧΕΙΣ ΑΝΑΒΟΛΕΣ ΕΠΙ ΠΕΝΤΕ ΕΤΗ • Η ΚΑΤΑΛΛΗΛΗ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΔΙΑΓΡΑΦΕΤΑΙ ΤΗΝ ΑΝΟΙΞΗ ΤΟΥ 1973 • ΟΛΟΙ ΟΙ ΚΥΒΕΡΝΗΤΕΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΤΟΡΠΙΛΙΚΩΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΟΙ • Η ΦΟΒΕΡΗ ΠΡΟΕΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: «ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΕΠΡΟΔΟΘΗΚΕ» • ΤΟ ΑΝΤΙΤΟΡΠΙΛΙΚΟ *ΒΕΛΟΣ* ΑΠΟΣΠΑΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΜΟΙΡΑ ΤΟΥ ΝΑΤΟ ΚΑΙ ΚΑΤΑΠΛΕΕΙ ΣΤΟ ΦΙΟΥΜΙΤΣΙΝΟ • ΑΝΟΙΚΤΗ ΑΝΤΑΡΣΙΑ • Ο ΠΛΩΤΑΡΧΗΣ ΠΑΠΠΑΣ • ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΣΕ ΔΥΟ ΑΛΛΑ ΑΝΤΙΤΟΡΠΙΛΙΚΑ • ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΩΝ • ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

ΣΤΙΣ 23 ΜΑΪΟΥ 1973 μια φήμη σκορπίστηκε, στην πρωτεύουσα αρχικά και σε όλη την Ελλάδα κατόπιν, για να απλωθεί αμέσως στον χώρο της διεθνούς επικαιρότητας: «Ο στόλος επαναστάτησε κατά της Δικτατορίας!»

Η ίδια αίσθηση και η ίδια σύγχυση, όπως το πρωί της 13ης Δεκεμβρίου 1967, επικράτησε πάλι. Αλλά πριν λήξει η ημέρα, είχε ήδη αποσαφηνιστεί: επρόκειτο πράγματι να εκραγεί κίνημα στο Πολεμικό Ναυτικό, το οποίο όμως καταπνίγηκε στη γέννησή του. Και μετά από 48 ώρες, την 25η Μαΐου 1973, η κυβέρνηση διά στόματος του υφυπουργού παρά τω πρωθυπουργώ Β. Σταματόπουλου επιβεβαίωσε ότι: ματαιώθηκε στο Ναυτικό κίνηση, την οποία ο κυβερνητικός εκπρόσωπος χαρακτήρισε «οπερετική». Βαθμιαία όμως θα αποκαλυπτόταν η έκταση και η σοβαρότητά της, που κάθε άλλο παρά είχαν οπερετικό χαρακτήρα.

Τι ακριβώς είχε συμβεί; Πέντε ετών οργάνωση και προπαρασκευή στο Πολεμικό Ναυτικό για την εξαπόλυση κινήματος κατά του στρατιωτικού καθεστώτος κατέληγε σε αυτήν την «αφλογιστία». Το γεγονός φαίνεται περίεργο, γιατί οι επαναστάτες αξιωματικοί, ενώ κατόρθωσαν επί ολόκληρη πενταετία να διαφυλάξουν τον μυστικό τους μηχανισμό και τα σχέδιά τους, αντί να αιφνιδιάσουν τη Δικτατορία αιφνιδιάζονταν από εκείνην κατά τρόπο τραγικό. Έτσι τουλάχιστον εμφανίζονταν εκ πρώτης όψεως τα πράγματα, τα οποία πάντως είχαν ως εξής:

Τα πνεύματα στο Ναυτικό

Μετά τη δημιουργία του επαναστατικού πυρήνα των αντιπλοιάρχων της ομάδας Παππά, τον Σεπτέμβριο του 1968, η μύηση των αξιωματικών προχωρούσε ικανοποιητικά. Το έδαφος ήταν γόνιμο, γιατί ο μεγάλος όγκος των στελεχών δεν ευνοούσε τη Δικτατορία. Σώμα μεγαλοαστικό-αριστοκρατικό, είχε παράδοση συντηρητικών αντιλήψεων υπό το δεξιό καθεστώς της μεταπολεμικής εποχής. Και ήταν αφοσιωμένο στον βασιλιά, του οποίου θα επιδοκίμαζε μια περιορισμένη πολιτική παρέμβαση. Υπήρχαν και πραγματικοί δημοκράτες αξιωματικοί, όπως ο ναύαρχος Κ. Εγκολφόπουλος, ταγμένοι εναντίον κάθε παραβίασης του κοινοβουλευτισμού, αλλά η μεγάλη πλειοψηφία ήταν έτοιμη να ακολουθήσει το Στέμμα και πριν απ' την 21η Απριλίου. Με αυτό το πνεύμα, δυσφόρησε για την αρπαγή της εξουσίας από τους συνταγματάρχες και έσπευσε να πάρει μέρος στο βασιλικό κίνημα της 13ης Δεκεμβρίου 1967.

Αλλά η παράταση και η σκληρότητα της Δικτατορίας προκαλούσε την ταχεία ιδεολογική διαφοροποίηση των στελεχών του Πολεμικού Ναυτικού. Και σύμφωνα με όλες τις μαρτυρίες, τόσο οι αρχικοί αντιπλοίαρχοι επαναστάτες όσο και οι περισσότεροι άλλοι αξιωματικοί, χωρίς να παύουν να είναι κατά πλειοψηφία Δεξιοί, απέβλεπαν πια στην επάνοδο μιας γνήσιας δημοκρατίας. Και επιζητούσαν την πτώση της Δικτατορίας, για να παραδοθεί αμέσως η εξουσία στους πολιτικούς –χωρίς καμιά δική τους συμμετοχή– οι οποίοι και θα καθόριζαν τις διαδικασίες για την επαναφορά του δημοκρατικού κοινοβουλευτισμού.

Υπήρχε λοιπόν μια ομοιογένεια στο Πολεμικό Ναυτικό που επέτρεπε τη σχετικά άνετη και ασφαλή επέκταση της οργάνωσης για την εξαπόλυση της δράσης, η οποία από τη φύση της θα είχε τη μορφή της επανάστασης και όχι του πραξικοπήματος. Γιατί ήταν αυτονόητο πως θα ανταποκρινόταν στη ζωντανή διάθεση του μεγάλου όγκου του λαού.

Απαγωγή του Γ. Παπαδόπουλου

Οι αντιπλοίαρχοι, λοιπόν, εναντίον των συνταγματαρχών! Είχε όμως το Πολεμικό Ναυτικό τη δυνατότητα να καταρρίψει το στρατιωτικό καθεστώς; Σε όλη τη διάρκεια της Δικτατορίας, οι αντίπαλοί της συστηματικά, αντιδιαλεκτικά και αθεράπευτα υποτιμούσαν τη δύναμή της. Ίσχυε η θεωρία-ανέκδοτο των «κουνελιών»: «Οι συνταγματάρχες θα τραπούν σε φυγή σαν κουνέλια, μόλις εμφανιστούμε». Έτσι ο βασιλιάς –και το περιβάλλον του– πίστευε το 1967 ότι αρκεί να παρουσιαζόταν στις μεγάλες μονάδες και να εξέδιδε το διάγγελμά του κατά της Δικτατορίας, για να καταρρεύσει εκείνη. Εξίσου υπεραισιόδοξοι και οι επαναστάτες ναυτικοί θεωρούσαν ότι αρκεί να έβγαιναν με τα πολεμικά πλοία από τους ναυστάθμους και να εκτελούσαν ορισμέ-

νες πολεμικές ενέργειες –αποκλεισμοί, κατάληψη νήσων κλπ.– για να συνθηκολογήσει το στρατιωτικό καθεστώς.

Αρχικά μάλιστα είχαν μελετηθεί σχέδια παράτολμα και πειρατικά, προσαρμοσμένα στην εποχή του «Μαύρου Σεπτεμβρίου» και των «Τουπαμάρος»: τον Αύγουστο του 1969 θα διεξαγόταν η άσκηση του στόλου «Θρίαμβος», που θα την παρακολουθούσε ο Γ. Παπαδόπουλος επιβαίνοντας σε αντιτορπιλικό. Η οργάνωση έλεγχε τότε τις τορπιλακάτους, χάρη στη μύηση του διοικητή της, πλοιάρχου Α. Σούλη. Και προτάθηκε να απαχθεί ο πρωθυπουργός, μαζί με το αντιτορπιλικό, από τις τορπιλακάτους. Την ίδια εποχή, ο Γ. Παπαδόπουλος θα μετέβαινε με τορπιλάκατο στην Ύδρα. Και πάλι εξετάστηκε η περίπτωση της απαγωγής του. Αλλά, αφού μελετήθηκαν τα σχέδια, απορρίφθηκαν ως ανεφάρμοστα. Και ορθώς, γιατί, και αν ακόμη κατόρθωναν να απαγάγουν τον πρωθυπουργό, δεν επρόκειτο να συνθηκολογήσει το καθεστώς, θα τοποθετούνταν άλλος αρχηγός ή θα σχηματιζόταν κάποια μορφή συλλογικής ηγεσίας.

Το σχέδιο «Κρήτη»

Βαθμιαία, όμως, η οργάνωση αποκτούσε συστηματικότερη μορφή. Οι αντιπλοίαρχοι αναζήτησαν ένα πρόσωπο που να τους παρείχε «πολιτική κάλυψη» και έναν αρχηγό. Για την πρώτη περίπτωση, ο διπλωματικός Γ. Σέκερης που υπηρετούσε στο ΝΑΤΟ στις Βρυξέλλες, αδελφός του αντιπλοιάρχου Σέκερη, ο οποίος συμμετείχε στην ηγετική ομάδα, αποτελούσε ένα είδος πολιτικού συμβούλου. Αλλά οι αξιωματικοί ήθελαν ένα πρόσωπο που να βρίσκεται στην Ελλάδα και να είναι πολιτική προσωπικότητα. Εξέλεξαν για τον σκοπό αυτόν τον Π. Γαρουφαλιά, του οποίου ο αντιπλοίαρχος Ν. Παππάς είχε χρηματίσει υπασπιστής την εποχή που εκείνος ήταν υπουργός (1964-1965). Φυσικά τόσο ο Ν. Παππάς όσο και οι άλλοι αντιπλοίαρχοι γνώριζαν τη δεξιά δράση του Π. Γαρουφαλιά, πράγμα που αποδεικνύει και τη δική τους δεξιά τοποθέτηση.

Αφού μυήθηκε από τον Ν. Παππά ο Π. Γαρουφαλιάς, αποφασίστηκε η ανάθεση της στρατιωτικής ηγεσίας της επανάστασης στον τότε αρχηγό του στόλου ναύαρχο Μόραλη. Ήταν αρχές του 1970. Ο Π. Γαρουφαλιάς συνάντησε τον ναύαρχο με τον οποίο συνδεόταν και του έκανε τη σχετική πρόταση. Ο ναύαρχος Μόραλης δέχτηκε καταρχήν, ενώ οι αντιπλοίαρχοι είχαν έλθει σε επαφή με την οργάνωση των Ελεύθερων Ελλήνων, η οποία είχε αρχίσει να ανασυγκροτείται μετά το βαρύ πλήγμα που δέχτηκε στις αρχές Ιουνίου 1969. Καταστρώνονταν πια σχέδια σοβαρής μορφής για κοινή δράση από τη θάλασσα και την ξηρά, που είχαν το όνομα «Κρήτη».

Πού απέβλεπε το «Σχέδιο Κρήτη»; Στην κατάληψη της Μεγαλονήσου από το Ναυτικό, σε συνδυασμό με δράση τοπικών δυνάμεων του στρατού, της αεροπορίας και

ένοπλων πολιτών. Και εννοείται ότι θα ακολουθούσε καθολική εξέγερση του λαού. Η Κρήτη ήταν πάντα στόχος –όπως είδαμε– των αντιστασιακών λόγω του μαχητικού και δημοκρατικού φρονήματος των κατοίκων της και λόγω της νησιωτικής της θέσης, χάρη στην οποία υποτίθεται ότι μπορούσε να καταστεί ασφαλής σχετικά βάση κατά του δικτατορικού καθεστώτος.

Φυσικά, αυτά τα γνώριζε και ο Γ. Παπαδόπουλος, ο οποίος είχε λάβει συστηματικά μέτρα για την αντιμετώπιση ενός παρόμοιου ενδεχομένου. Στην 5η Μεραρχία (Κρήτης) υπήρχε ισχυρή οργάνωση κατώτερων και μέσων αξιωματικών πιστών στη Δικτατορία, η οποία θα αναλάμβανε την κατάσταση στα χέρια της, αν η διοίκηση ή προσχωρούσε ή εξουδετερωνόταν από ένα κίνημα. Στη νήσο έδρευε επίσης ισχυρή μονάδα των ΛΟΚ. Και υπήρχαν λεπτομερή σχέδια για να τεθούν αστραπιαία υπό έλεγχο τόσο τα αεροδρόμια όσο και ο ναύσταθμος της Σούδας. Αλλά τον μηχανισμό αυτόν φαίνεται ότι δεν τον γνώριζαν σαφώς οι επαναστάτες του Ναυτικού, όταν με τη μαχητική υπεραισιοδοξία τους σχεδίαζαν την κατάληψη της Κρήτης.

Θάνατος ενός αντιπλοιάρχου

Σε ποιον βαθμό είχαν προωθηθεί οι προσπάθειες σ' εκείνη τη φάση της προπαρασκευαζόμενης επανάστασης;

Την 8η Δεκεμβρίου 1969, συνέβη ένα φοβερό αεροπορικό δυστύχημα, που εκ των υστέρων θεωρήθηκε ότι είχε μια σχέση με το «Σχέδιο Κρήτη»: την ημέρα εκείνη αεροσκάφος της εταιρείας «Ολυμπιακή» ΔΣ 6Β, που εκτελούσε το δρομολόγιο Κρήτης-Αθηνών, παρασύρθηκε από θύελλα και προσέκρουσε στο βουνό Κερατοβούνι της Αττικής. Τα πτώματα, που κατασπάρθηκαν σε ευρύτατη ακτίνα στην περιοχή, ανήλθαν σε 93. Και μεταξύ των νεκρών ήταν ο αντιπλοίαρχος Β. Παπαδόγκωνας. Υπήρχαν στο Πολεμικό Ναυτικό δύο αντιπλοίαρχοι Παπαδόγκωνα, αδελφοί, που ήταν μυημένοι στην επαναστατική οργάνωση. Και ο νεκρός Παπαδόγκωνας, δεδομένου ότι ερχόταν από τη Μεγαλόνησο, έδωσε λαβή αργότερα να προβληθεί η άποψη ότι είχε μεταβεί για να ενεργήσει συνεννοήσεις με τους εκεί αξιωματικούς ξηράς και αέρος, σχετικές με το «Σχέδιο Κρήτη».

Η πρώτη αποκάλυψη

Το σχέδιο, όμως, τελικά ματαιώθηκε, ύστερα από ένα απροσδόκητο γεγονός: μία μόλις εβδομάδα μετά τη μύηση του ναυάρχου Μόραλη από τον Π. Γαρουφαλιά, ο Γ. Παπαδόπουλος γνώριζε την ύπαρξη της κίνησης. Του την ανέφερε ο αδελφός του Κ. Παπαδόπουλος, υπουργός Κυβερνητικής Πολιτικής τότε. Από πού την πληροφορήθηκε; Ποιος την πρόδωσε; Υπάρχουν δύο εκδοχές: Η μία, ότι υποκλάπηκε μια σχετική τηλεφωνική συνδιάλεξη μεταξύ Π. Γαρουφαλιά-Γ. Μόραλη.

Η άλλη, ότι ο ίδιος ο ναύαρχος Μόραλης την αποκάλυψε στον Κ. Παπαδόπουλο.

Ο Γ. Μόραλης δεν αποδέχθηκε τη δεύτερη εκδοχή, όπως θα δούμε παρακάτω. Πάντως, και αν έφερε στο φως την κίνηση, δεν κατέδωσε πρόσωπα και πράγματα. Γιατί καμία απολύτως δίωξη κατά αξιωματικού δεν ενεργήθηκε. Η κυβέρνηση αντέδρασε μόνο με αθρόες μεταθέσεις, πράγμα που αποτελεί απόδειξη ότι δεν γνώριζε τίποτα το συγκεκριμένο. Και, τον Μάιο του 1970, αντικατέστησε και αποστράτευσε τον ναύαρχο Γ. Μόραλη.

Οπωσδήποτε, όμως, οι αντιπλοίαρχοι πληροφορήθηκαν ότι η κίνησή τους βρισκόταν εν γνώσει της Δικτατορίας. Και ανέστειλαν κάθε ενέργεια για την υλοποίησή της, η οποία έτσι ή αλλιώς γινόταν απραγματοποίητη μετά τις ομαδικές μεταθέσεις και τα αυστηρά μέτρα επαγρύπνησης που έλαβε η διοίκηση.

Ο ρόλος του Π. Γαρουφαλιά

Ποιος, όμως, ήταν ο ρόλος του Π. Γαρουφαλιά στην όλη εκείνη ζύμωση του Πολεμικού Ναυτικού; Ορισμένοι από τους μυημένους τον εμφάνισαν ως εντελώς τυπικό: δεν απευθύνθηκαν προς αυτόν οι αντιπλοίαρχοι, παρά μόνο για να τους συνδέσει με τον ναύαρχο Μόραλη. Υπάρχει όμως μια αντίθετη μαρτυρία: είναι του Σπύρου Κοτσαρίδα, ενός ζωηρού και μαχητικού αγωνιστή της Αντίστασης τόσο κατά την Κατοχή (ΕΔΕΣ) όσο και κατά τη Δικτατορία, ο οποίος με έκθεσή του στην εφημερίδα *Καθημερινή* Αθηνών (19.1.1975), που δεν διαψεύσθηκε, αφηγείται:

> *«Εἶχα πληροφορηθῆ ὅτι ὁλόκληρο τὸ σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ, πλὴν μιᾶς μικρῆς ὁμάδος, ἦταν ἀντίθετο πρὸς τὴν συμμορία τῶν συνταγματαρχῶν καὶ ἔσπευσα νὰ συναντήσω τὸν φίλο μου Νῖκο Παππᾶ, ἀντιπλοίαρχο τότε καὶ μετέπειτα κυβερνήτη τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ* Βέλος. *Διαπίστωσα ἐνθουσιασμὸ καὶ ταυτότητα ἀντιλήψεων. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ὁ Ν. Παππᾶς ὑπῆρξε ὑπασπιστὴς τοῦ ἄλλοτε ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης Π. Γαρουφαλιᾶ. Ἕνα βράδυ ἔγινε σύσκεψη Γαρουφαλιᾶ, ἀντιπλοιάρχου Τρουπάκη, Ν. Παππᾶ κι' ἐμοῦ. Ἡ ἀπόφαση ἦταν νὰ ἐπιδιωχθῆ ἡ ἀναχώρηση τοῦ στόλου πρὸς τὴν Κρήτη, ἀφοῦ προηγουμένως ἐξασφαλισθοῦν: α. ἡ μύηση ἀνωτάτου ἀξιωματικοῦ τοῦ Ναυτικοῦ, β. προμήθεια μικροῦ ραδιοφωνικοῦ πομποῦ καὶ γ. ὁμάδος κρούσεως στὴν Κρήτη».*

Ο Σ. Κοτσαρίδας λοιπόν βεβαιώνει ότι οι αντιπλοίαρχοι συνεργάζονταν με τον Π. Γαρουφαλιά για τα συγκεκριμένα τους σχέδια. Και συνεχίζει:

> *«Ὁ Γαρουφαλιᾶς ἀνέλαβε νὰ μυήση τὸν τότε διοικητὴ τοῦ Στόλου ὑποναύαρχο Μόραλη. Γι' αὐτὸ καὶ ἀνέλαβα ἐγὼ ν' ἀφήσω ἐπιστολὴ στὸ σπίτι του. Προσωπικὰ δὲν τὸν γνωρίζω. Ἐπίσης, ἀνέλαβα νὰ βρῶ ὁμάδα*

κρούσεως στὴν Κρήτη καὶ ἦλθα σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν Μανώλη Κεφαλογιάννη, ὁ ὁποῖος συμφώνησε καὶ μοῦ δήλωσε ὅτι διέθετε ἔμψυχο ὑλικό, δὲν διέθετε ὅμως ὅπλα. Ὁ Κώστας Μαρῆς, στὸν ὁποῖο ἀπευθύνθηκα, πρότεινε νὰ ἐξασφαλίση μιὰ συνάντηση μὲ τὸν καπετὰν Μπαντουβᾶ, ὁ ὁποῖος θὰ διέθετε καὶ ὅπλα καὶ ἄνδρες.

»Γιὰ νὰ ὑπάρξη καὶ στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς τῆς ὁμάδος κρούσεως, ἐμύησα τὸν τότε ἀπόταχτο ταξίαρχο Θ. Χαρβαλάκη, παλιὸ συμπολεμιστή μου στὰ χρόνια τῆς ἰταλογερμανικῆς κατοχῆς, τὸν ὁποῖο καὶ παρουσίασα στὸν Μπαντουβᾶ μὲ ψευδώνυμο. Ὁ Μπαντουβᾶς μοῦ ζήτησε χρήματα καὶ ὅπλα καὶ ἐπέμενε νὰ πληροφορηθῆ ὅλο τὸ σχέδιο δράσεως, τὸ ὁποῖο καὶ δὲν τοῦ ἀποκαλύψαμε, δηλώνοντας παράλληλα ὅτι δὲν ἔχουμε οὔτε χρήματα οὔτε ὅπλα.

»Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, ὁ Μπαντουβᾶς μοῦ μήνυσε νὰ τὸν συναντήσω στὸ σπίτι του. Μοῦ ἐπανέλαβε τὰ ἴδια καὶ ζητοῦσε ὅλο καὶ περισσότερες πληροφορίες. Διέκοψα τὴν συζήτηση καί, φεύγοντας ἀπὸ τὸ σπίτι του, κατάλαβα ὅτι τέσσερα ἄτομα μὲ παρακολουθοῦσαν. Δυὸ μέρες ἀργότερα μὲ συνελάμβαναν καὶ μὲ ὁδηγοῦσαν στὴν Γενικὴ Ἀσφάλεια, ὅπου μοῦ κοινοποιήθηκε ἀπόφαση ἐκτοπίσεώς μου γιὰ ἕνα χρόνο στὸ Πεντάλοφο Βοΐου Κοζάνης. Μετά, μὲ μετέφεραν σὲ στρατιωτικὸ κτίριο, στὴν Ἁγία Παρασκευή, καὶ ἀκολούθησε διήμερη ἀνάκριση ἀπὸ ἀξιωματικοὺς τῆς ΚΥΠ.

[...]

»Ἀπὸ τὴν Ἁγία Παρασκευὴ μὲ μετέφεραν μὲ αὐτοκίνητο μέχρι τὸ Μπογιάτι, λέγοντάς μου ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχουν "οἱ κατάλληλοι" γιὰ νὰ μὲ "πείσουν" νὰ μιλήσω. Κατάκοπος μεταφέρθηκα στὴν Γενικὴ Ἀσφάλεια, χωρὶς νὰ ἔχω ἀποκαλύψει τὸ παραμικρό. Ἔτσι δὲν ἀποκαλύφθηκαν τότε οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ναυτικοῦ, Παππᾶς καὶ Τρουπάκης. Τὴν ἑπομένη ἔφθανα στὸ Πεντάλοφο Βοΐου Κοζάνης».

Αντιδικίες

Ο ίδιος ο Π. Γαρουφαλιάς, στις 26.10.1974, έκανε τις εξής δηλώσεις προς δημοσιογράφους, με τις οποίες δίνει μια διαφορετική όψη των γεγονότων, τοποθετώντας μέσα σε αυτά και τον θάνατο του αντιπλοιάρχου Β. Παπαδόγκωνα:

«Ἐπειδὴ ἐπίστευα ὅτι δὲν πέφτουν τὰ δικτατορικὰ καθεστῶτα, μὲ λόγια καὶ δηλώσεις, ἐκινήθηκα νὰ ὀργανώσω κίνημα. Καὶ ἐκινήθηκα μὲ τὸν Στόλο. Τὸν εἶχα ἐπὶ τρία χρόνια στὰ χέρια μου. Καὶ ἂν δὲν τὸν ἄφησα νὰ κινηθῆ, αὐτὸ ὀφείλεται στὸν θάνατο τοῦ μακαρίτη Παπαδόγκωνα, ἀδελ-

> *φοῦ τοῦ νῦν ἀξιωματικοῦ τοῦ ναυτικοῦ Παπαδόγκωνα, τὸν ὁποῖον εἶχα στείλει εἰς τὴν Κρήτη. Διότι τὸ σχέδιον ἦτο, ὄχι νὰ πάρω τὸν Στόλο καὶ νὰ πάω στὴ Σῦρο νὰ κάνω τὸν πειρατή, ἀλλὰ νὰ καταλάβω τὴν Κρήτην ὥστε νὰ ἔχω μίαν βάσιν καὶ διὰ τὸ ναυτικὸν καὶ τὴν ἀεροπορίαν, εἰς τρόπον ὥστε τὴν ἑπομένην θὰ εἶχε καταρρεύσει τὸ δικτατορικὸν καθεστώς.*
>
> *»Ὁ Παπαδόγκωνας ἐστάλη, διὰ νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὴν ἀεροπορικὴ βάσιν, μὲ τοὺς ἀεροπόρους, καὶ μίαν μονάδα στρατοῦ. Δυστυχῶς κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του ἐκ Κρήτης, ἔπεσε τὸ ἀεροπλάνον καὶ ἐφονεύθη κατὰ τὸ δυστύχημα στὸ Κερατοβούνι καὶ ἔτσι τὸ δικτατορικὸν καθεστὼς τοῦ Παπαδοπούλου παρέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν διασωθέν.*
>
> *»Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῶν συνεννοήσεων καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παπαδόγκωνα οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ναυτικοῦ ἤθελαν ἕναν ναύαρχον διότι ἦσαν νομοταγεῖς εἰς τὴν ἱεραρχίαν, νὰ εἶναι μαζί των. Τὸ εἶπα τοῦ Μόραλη. Αὐτὸς ἐδέχθη κατ' ἀρχήν. Φοβήθηκε μετὰ καὶ τὸ εἶπε εἰς τὸν Κ. Παπαδόπουλον. Τότε συνέλαβαν τὸν κ. Σπ. Κοτσαρίδα, ποὺ ἔπαιζε τὸν ρόλον τοῦ συνδέσμου καὶ τὸν ἔστειλαν ἐξορία μετὰ ταλαιπωρία ἑνὸς ἔτους».*

Στις δηλώσεις, όμως, εκείνες του Π. Γαρουφαλιά ο ναύαρχος Γ. Μόραλης αντέδρασε με επιστολή του προς τις εφημερίδες στις 31.10.1974, στην οποία γράφει:

> *«Εἶναι γεγονὸς ὅτι ὁ κ. Π. Γαρουφαλιᾶς μὲ ἐπεσκέφθη εἰς τὴν οἰκίαν μου. Τὸν ἐδέχθην ἐν γνώσει τῶν συνεπειῶν, ἃς θὰ εἶχε δι' ἐμὲ μία τοιαύτη συνάντησις, ἀλλὰ ἐθεώρησα τοῦτο ἀναγκαῖον, ἵνα δυνηθῶ νὰ ἐλέγξω καὶ προλάβω πολιτικὰς τυχὸν ἐνεργείας, αἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ ἦσαν μοιραῖαι διὰ τὸν Στόλον· ἤμην δὲ βέβαιος ὅτι τὴν συνάντησίν μας θὰ τὴν ἐπληροφορεῖτο ἀμέσως ἡ Κυβέρνησις λόγῳ τῆς παρακολουθήσεως τόσον τοῦ κ. Γαρουφαλιᾶ, ὅσον καὶ ἐμοῦ. Κατὰ ταύτην μοῦ ἀνέπτυξε τὰς ἀπόψεις του διὰ μίαν ἐπαναστατικὴν κίνησιν τοῦ Στόλου ἐναντίον τοῦ τότε καθεστῶτος. Δὲν συνεφώνησα πρὸς τὰς ἀπόψεις του καὶ τὸ σχέδιόν του... Διὰ γενικωτέρους λόγους ἐπίστευσα ὅτι μία τοιαύτη κίνησις ἦτο καταδικασμένη καὶ πρὸς βλάβην τοῦ Ναυτικοῦ, τὸ ὁποῖον ἤδη κατὰ τὰ δύο προηγηθέντα πραξικοπήματα εἶχεν ἀποβάλει πλείστους ἱκανοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ κατ' οὐσίαν θὰ ἀπέβαινε ἐπὶ ζημίᾳ τῆς Πατρίδος.*
>
> *»Τὰς ἀπόψεις μου αὐτὰς τὰς συνεζήτησα καὶ μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Γαρουφαλιᾶ προταθέντα σύνδεσμον τοῦ Ναυτικοῦ (Ἀντιπλοίαρχον) καὶ οὐχὶ τὸν κ. Κοτσαρίδαν, ὅστις ἀναφέρεται ὡς σύνδεσμος καὶ τὸν ὁποῖον δὲν γνωρίζω.*
>
> *»Ὁ ἀνωτέρω ἀξ/κὸς συνεφώνησε ἀπολύτως μὲ τὰς ἀπόψεις μου καὶ*

μοὶ ἀνέφερε τὴν πίστιν τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Στόλου πρὸς ἐμὲ καὶ ὅτι οὐδεμία κίνησις ἐπαναστατικὴ δὲν πρόκειται νὰ ἐκδηλωθῆ ὡς καὶ συνέβη».

Ένας ναύαρχος αμφισβητεί

Ο ναύαρχος Γ. Μόραλης, με την επιστολή του, αμφισβητεί ότι υπήρχε καν κίνηση στο Ναυτικό κατά της Δικτατορίας. Αλλά στη συνέχεια, αναφέρεται και αυτός στον θάνατο του αντιπλοιάρχου Β. Παπαδόγκωνα, για τον οποίο αφήνει να υπονοηθεί ότι ενεργούσε υπό τις δικές του εντολές. Και γράφει:

«Ἡ ψυχικὴ ἐπαφὴ τῶν Ἀξιωματικῶν, Ὑπαξιωματικῶν καὶ Ναυτῶν μεταξύ των καὶ μετ' ἐμοῦ καὶ τὸ ὑψηλὸν ἐθνικὸν φρόνημα κατώρθωσαν τὸν εὑρισκόμενον εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν ἑτοιμότητος καὶ μαχητικῆς ἱκανότητος Στόλον νὰ κρατήσουν μακρὰν πάσης ἀναμίξεως. Οὐδεὶς ἀξιωματικὸς συνελήφθη, ἀπεστρατεύθη ἢ ἐκακοποιήθη καὶ ὁ μόνος ὅστις ἐπλήρωσε τὴν ἀνωτέρω ἐπαφὴν μὲ τὸν κ. Π. Γαρουφαλιᾶν ἦτο ὁ ἑαυτός μου τεθεὶς εἰς αὐτεπάγγελτον ἀποστρατείαν κατὰ τὰς ἐπακολουθησάσας κρίσεις ἀξιωματικῶν τοῦ Μαΐου μὲ οὐσιαστικὴν ἀφορμὴν ὅτι ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ πολιτικόν, ὅστις μοὶ ἐπρότεινε ἐπαναστατικὸν κίνημα κατὰ τοῦ καθεστῶτος καὶ ναὶ μὲν δὲν συνεφώνησα, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐνημέρωσα τὸν Ἀρχηγὸν Ἐνόπλων Δυνάμεων καὶ τὴν Κυβέρνησιν. Ὡς πρὸς τὸν Ἀντιπλοίαρχον Β. Παπαδόγκωναν ἡ μοῖρα δὲν ἠθέλησε νὰ ἐπιζήση διὰ νὰ βεβαιώση τὰς ἀληθεῖς προθέσεις του, τὰς ὁποίας μοὶ ἀπεκάλυψε πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του εἰς Κρήτην, ὅπου διετάχθη ὑπ' ἐμοῦ νὰ μεταβῆ μετὰ τοῦ Πλοιάρχου (Τ) Β. Παυλίδη πρὸς ἐπιθεώρησιν τοῦ ἀντιτορ/κοῦ ΝΙΚΗ. Ἦτο πράγματι γνήσιον τέκνον τοῦ Ναυτικοῦ μὲ ὑψηλὰ ἰδεώδη καὶ πίστιν πρὸς τὴν ναυτικὴν ἡγεσίαν καὶ οἰκογένειαν καὶ τὴν Πατρίδα.

»Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω καὶ εἰδικώτερον τῶν ἀντιδράσεων τοῦ τότε καθεστῶτος ποὺ δὲν προέβη εἰς οὐδεμίαν σύλληψιν ἢ Ἀξιωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ ἢ τοῦ κ. Γαρουφαλιᾶ πλὴν τῆς ἰδικῆς μου μετὰ ἀπὸ μῆνας ἀποστρατείας ὁ καθεὶς δύναται νὰ ἐκτιμήση τὴν σοβαρότητα τῆς ἀναγραφομένης κινήσεως καὶ τοῦ ἐλέγχου τοῦ Στόλου ὑπὸ τοῦ κ. Γαρουφαλιᾶ ὡς ἐπίσης καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν ἰδικῶν μου ἐνεργειῶν».

Και άλλες αντιδικίες

Αλλά στον ναύαρχο Γ. Μόραλη έσπευσε να απαντήσει στις 8.11.1974 ο αρχιπλοίαρχος Ν. Κουτσονίκας με επιστολή του προς την εφημερίδα *Απογευματινή* Αθηνών, στην οποία γράφει:

«Ὁ κ. Μόραλης (ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Στόλου) εἶχε καταργήσει κάθε ἔννοιαν ἱεραρχίας χρησιμοποιῶν ὀλίγους χουντικοὺς ἀξιωματικοὺς ὡς πληροφοριοδότας... Ὁ κ. Γαρουφαλιᾶς δὲν εἶχε ἐπιλέξει τὸν κατάλληλον ἀξιωματικὸν διὰ τὰ σχέδιά του, διότι ὡς φαίνεται δὲν ἐγνώριζε τὴν πολιτείαν τοῦ κ. Μόραλη εἰς τὸ Ναυτικόν.

»Εἶναι ἀστεῖον νὰ θέλῃ ὁ κ. Μόραλης νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1970 ἡ Χούντα τὸν παρηκολούθει, ἐγνώριζεν τὰς συνεννοήσεις του μὲ τὸν κ. Γαρουφαλιᾶ δι' ἕνα ἐπαναστατικὸν κίνημα, οὐδένα μέτρο ἔλαβεν καὶ πρωτίστως τὴν ἄμεσον ἀντικατάστασίν του ἀπὸ Διοικητὴ τοῦ Στόλου ὡς μὴ ἐμπνέοντα ἐμπιστοσύνην, ἀλλὰ τὸν ἀφῆκεν διοικητὴν τοῦ Στόλου ἐπὶ πέντε μῆνας εἰσέτι καὶ τὸν ἀπεστράτευσεν τὸν Μάιον τοῦ 1970. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ κ. Μόραλης μετὰ μίαν ἑβδομάδα ἀφ' ὅτου συνήντησεν τὸν κ. Γαρουφαλιᾶ ἀνέφερεν τὰ πάντα εἰς τὴν Χούντα. Τὸν κ. Μόραλη τὸν ἀπεστράτευσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὴν ταλάντευσιν τὴν ὁποίαν ἐπέδειξεν καθυστερήσας κατὰ μίαν ἑβδομάδα νὰ ἀναφέρῃ τὰ συμβάντα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι εἶχε φθάσει εἰς τὸ τέλος τῆς σταδιοδρομίας του, ἦτο ὁ ὑπ' ἀριθ. 2 εἰς τὴν ἱεραρχίαν, δὲν τὸν προώριζαν δι' ἀρχηγὸν τοῦ Ναυτικοῦ καὶ ἤθελαν να προωθήσουν ἄλλους φίλους των πλέον ἐμπίστους».

Η επιστολή του αρχιπλοιάρχου αποτελεί προσπάθεια να διαψευστεί ο ναύαρχος, αλλά περιέχει μια αντίφαση. Αν πράγματι ο Γ. Μόραλης «ανέφερε τα πάντα εις την Χούντα», τότε γιατί το καθεστώς δεν ενήργησε καμία δίωξη; Τα σκληρότατα μέτρα που έλαβε αργότερα, το 1973, όταν αποκαλύφθηκε το κίνημα του Ναυτικού, δείχνουν ότι και το 1970 δεν θα χαριζόταν σε κανέναν αξιωματικό. Οπωσδήποτε, όμως, εκείνο που είχε ουσιαστική σημασία, ήταν ότι με την αποκάλυψη των επαφών Γαρουφαλιά-Μόραλη έληγε μια φάση της προσπάθειας για μια επανάσταση του Ναυτικού κατά της Δικτατορίας.

Επανάληψη της προσπάθειας

Και πέρασαν τρία σχεδόν χρόνια, για να επαναληφθεί η προσπάθεια. Ο Σπύρος Κοτσαρίδας, στην έκθεση που προαναφέραμε, γράφει:

«Ἀπολύθηκα τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1970 καί, για ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα, πολλοὺς ἀπέφυγα νὰ συναντήσω καὶ πολλοὶ ἔκαναν τὸ ἴδιο γιὰ μένα. Ὥσπου, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1972, ἦλθε στὸ σπίτι μου ὁ Ἀλέκος Παπαδόγκωνας –ἀντιπλοίαρχος τότε– καὶ μοῦ ἀνήγγειλε ὅτι τὸ σχέδιο δράσεως τοῦ 1969 θὰ μποροῦσε νὰ ἐφαρμοσθῇ τώρα καὶ ζητοῦσε ἀπὸ μένα ὅσους ἀξιωματικοὺς στρατοῦ μποροῦσα νὰ μυήσω.

»Ἐπακολούθησαν συνεχεῖς συσκέψεις, πότε στὸ σπίτι τοῦ ἀντιπλοιάρχου Σέκερη, μὲ συμμετοχὴ τοῦ διπλωμάτη ἀδελφοῦ του, τῶν ἀντιπλοιάρχων Α. Παπαδόγκωνα, Ν. Παππᾶ καὶ ἐμοῦ, καὶ πότε στὸ σπίτι τοῦ πεθεροῦ τοῦ Ν. Παππᾶ, Παν. Παπαναστασίου».

Πραγματικά, τότε ξανάρχισε νέα εξόρμηση της οργάνωσης του ναυτικού, με επικεφαλής πάντα την ομάδα των αντιπλοιάρχων που είχε εμπλουτιστεί και με ορισμένα ακόμη στελέχη. Αλλά από το 1970 δεν είχε μείνει σε χειμερία νάρκη η κίνηση. Παρά τον υπερσυνωμοτισμό που ήταν αναγκασμένοι να εφαρμόζουν οι επαναστάτες αξιωματικοί μετά την αποτυχία της πρώτης φάσης (και ο υπερσυνωμοτισμός παραλύει, όπως ο ασυνωμοτισμός διαλύει), η οργάνωση διατηρούνταν σε λειτουργία, η μύηση προχωρούσε. Και είχε γίνει σοβαρή διείσδυση μέσα στον μηχανισμό της διοίκησης του ναυτικού.

Επέκταση του μηχανισμού

Βοηθός του διευθυντή του Α2 Γραφείου του ΓΕΝ είχε τοποθετηθεί ένας μυημένος πλωτάρχης που ανακάλυψε μάλιστα την «απόρρητη Επετηρίδα» που διατηρούσε ο διευθυντής, πάνω στην οποία σημείωνε ποιοι αξιωματικοί θεωρούνταν πιστοί στη Δικτατορία. Έτσι, οι επαναστάτες τούς γνώριζαν και φυλάγονταν από αυτούς. Ο αντιπλοίαρχος Ν. Παππάς είχε το 5ο Γραφείο του ΓΕΝ. Και η Διεύθυνση Προσωπικού, που έκανε τις εισηγήσεις για τις τοποθετήσεις, βρισκόταν στα χέρια της οργάνωσης. Αυτό το τελευταίο γεγονός έπαιξε αποφασιστικό ρόλο. Γιατί έως τα τέλη του 1972, οι περισσότερες βασικές θέσεις στα πολεμικά σκάφη είχαν επανδρωθεί με αξιωματικούς επαναστάτες.

Οι κυβερνήτες των υποβρυχίων και τορπιλακάτων, πολλοί ύπαρχοι, αξιωματικοί πυροβολικού και α' μηχανικοί των αντιτορπιλικών, ανήκαν στην οργάνωση. Και τέλος, κυβερνήτες αυτών των σκαφών τοποθετήθηκαν αντιπλοίαρχοι από την ηγετική ομάδα. Ουσιαστικά, έτσι, ο στόλος, η μάχιμη δύναμη του Πολεμικού Ναυτικού, βρισκόταν στα χέρια των επαναστατών.

Η ευκαιρία ήταν μοναδική, αλλά ανεπανάληπτη και βραχυπρόθεσμη. Γιατί το καλοκαίρι του 1973 θα γίνονταν αντικαταστάσεις των κυβερνητών. Έπρεπε, συνεπώς, έως τότε να πραγματοποιηθεί η εξέγερση, και η ηγετική ομάδα άρχισε πυρετώδεις προπαρασκευές.

Οι κυβερνήτες των πολεμικών

Αργότερα, για τα γεγονότα του Ναυτικού εκδόθηκε πόρισμα προανάκρισης που διεξήγαγε ο αναθεωρητής Γ' Γ. Σκεμπέας, το οποίο ήρθε στη δημοσιότητα την 21η Ιουλίου 1973. Και το πόρισμα αναγράφει στο σημείο αυτό:

«Προϊόντος τοῦ χρόνου αἱ συζητήσεις περὶ πραγματοποιήσεως κινήσεως εἰς τὸ Ναυτικὸν λαμβάνουσαι χώραν μεταξὺ φίλων καὶ συμμαθητῶν ἀρχικῶς, ἐπεξετάθησαν καὶ μεταξὺ ἄλλων ἀξιωματικῶν τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ μυηθέντων διαδοχικῶς.

»Τὴν σκέψιν ταύτην ἐνεθάρρυνε ἡ τοποθέτησις ὡς Κυβερνητῶν πλοίων τῶν ἄνω προσώπων, φυσιολογικῶς ἴσως λόγω τῆς μεταξύ των σειρᾶς ἀρχαιότητος, ἐνδεχομένως ὅμως, τουλάχιστον εἰς περιωρισμένον ἀριθμὸν καὶ καταλλήλων εἰσηγήσει τοῦ εἰς τὴν ἁρμοδίαν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀρχηγείου Ναυτικοῦ ὑπηρετοῦντος πλωτάρχου ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, ὅστις ἂν μὴ τί ἄλλο, ἠδύνατο νὰ εἰσηγῆται τοποθέτησιν τῶν μεμυημένων εἰς πλοῖα ἐν δράσει, τῶν δὲ μὴ μεμυημένων εἰς ἕτερα, τοῦ αὐτοῦ τύπου, ἀλλὰ ὑπὸ ἐπισκευήν, ἐν ἀκινησία κτλ.

»Ὁ χρόνος παραμονῆς τῶν μεμυημένων ἀξιωματικῶν ὡς Κυβερνητῶν πλοίων δὲν ἦτο ἀπεριόριστος, ἀλλὰ τουναντίον θὰ ἀπεμακρύνοντο καὶ πάλιν τούτων ἐντὸς τοῦ θέρους 1973.

»Κατ' ἀκολουθίαν, πρὸ τοῦ χρόνου ἐκείνου καὶ ἰδία κατὰ τὴν ἄνοιξιν 1973, ἔδει νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ σχεδιαζομένη στάσις, διευκολυνομένης τῆς ἐκδηλώσεως, ὡς ἐκ τῆς προγραμματισμένης δι' ὑπηρεσιακοὺς λόγους ηὐξημένης κινήσεως πλοίων κατὰ τὴν ἄνοιξιν καὶ τὸ φθινόπωρον ἑκάστου ἔτους.

»Τούτου ἕνεκα ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1972 αἱ συζητήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος ἦσαν συχνότεραι καὶ εὐρύτεραι, λόγω αὐξήσεως καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μυουμένων. Ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου 1972 ἤρχισαν νὰ πραγματοποιοῦνται καὶ συγκεντρώσεις καὶ συσκέψεις εἰς οἰκίας ἀξιωματικῶν πρὸς συζήτησιν θεμάτων τῆς κινήσεως καὶ λῆψιν ἀποφάσεων».

Το πόρισμα εκείνο, το οποίο συντάχθηκε ύστερα από ομολογίες πολλών αξιωματικών που συνελήφθησαν, όπως θα αναπτύξουμε παρακάτω, αποδίδει γενικά με ακρίβεια τα πράγματα. Και σε άλλο σημείο αναγράφει:

«Θέματα ἅτινα ἀπησχόλουν τοὺς ἑνωθέντας πρὸς στάσιν Ἀξιωματικοὺς ἦσαν κυρίως τὰ ἑξῆς:

»1. Μύησις καὶ συμμετοχὴ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ Ἀξιωματικῶν.

»2. Κίνησις ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ πλοίων.

»3. Ἐξεύρεσις Ραδιοφωνικοῦ Πομποῦ καὶ ἐξασφάλισις προσθέτων καυσίμων διὰ τὴν περίπτωσιν παρατάσεως τῆς κινήσεως ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας.

»4. Ἀνεύρεσις Ἀρχηγοῦ.

»5. Ἐξεύρεσις χρημάτων διὰ παροχὴν βοηθήματος εἰς τὰς οἰκογενείας

ἐγγάμων μονίμων ἀξιωματικῶν, ὡς καὶ διὰ τὴν συμπλήρωσιν διατροφῆς τῶν πληρωμάτων.

»6. Μύησις Ἀξιωματικῶν Στρατοῦ Ξηρᾶς καὶ ἀποστράτων ἢ ἀποτάκτων διὰ συμμετοχὴν ἢ συμπαράστασιν.

»7. Μύησις Ἀξιωματικῶν Ἀεροπορίας διὰ συμμετοχὴν ἢ συμπαράστασιν.

»8. Ὑποκίνησις Φοιτητικῶν ἐκδηλώσεων, διαδηλώσεων ἰδιωτῶν κλπ.

»9. Πολιτικὴ κάλυψις.

»10. Σχέδιον ἐνεργείας».

Τα βασιλικότερα βέβαια θέματα ήταν: η εξεύρεση αρχηγού της Επανάστασης, η «πολιτική κάλυψη» (δηλαδή η απόκτηση πολιτικής ηγεσίας που θα αναλάμβανε την εκπροσώπηση και καθοδήγηση της κίνησης) και το σχέδιο ενεργείας.

Ο αρχηγός

Πού κατέληξαν στα τρία αυτά καίρια σημεία οι αξιωματικοί; Για αρχηγό, οι αντιπλοίαρχοι απευθύνθηκαν πρώτα στους ναυάρχους ε.α. Κ. Εγκολφόπουλο και Ι. Μηναίο. Αλλά εκείνοι εξέφρασαν ενδοιασμούς, γιατί θεωρούσαν την επανάσταση του Ναυτικού χωρίς πρακτική σημασία, εφόσον δεν συνδυάστηκε με εξέγερση μεγάλων μονάδων του στρατού ξηράς. Σκέψη έγινε τότε να απευθυνθούν στον συνταγματάρχη ε.α. Σταματελόπουλο, για τον οποίο υπήρχε πληροφορία ότι προετοίμαζε κίνημα κατά του Γ. Παπαδόπουλου. Αλλά απορρίφθηκε, γιατί δεν ήταν γνωστό αν ο Σταματελόπουλος απέβλεπε σε κατάρριψη της Δικτατορίας ή απλώς σε αντικατάσταση της ηγεσίας της.

Τελικά, εκείνος που δέχτηκε να αναλάβει την αρχηγία της επανάστασης, ήταν ο απόταχτος πλοίαρχος Σπύρος Κονοφάος. Τη 13η Δεκεμβρίου 1967, ήταν αρχηγός επιχειρήσεων του Αρχηγείου Ναυτικού και πήρε μέρος στο βασιλικό κίνημα, με αποτέλεσμα να τεθεί σε απόταξη ευθύς αμέσως. Ο ναύαρχος Κονοφάος έθεσε μόνο ως όρο στους αντιπλοιάρχους να αναλάβει την ουσιαστική αρχηγία, αφού τα πλοία αποπλεύσουν.

Τι συνέβη, όμως, με την «πολιτική κάλυψη»; Οι επαναστάτες απευθύνθηκαν και πάλι στον Π. Γαρουφαλιά, ο οποίος όμως αυτήν τη φορά αρνήθηκε να αναμειχθεί και τους απέτρεψε με το ίδιο επιχείρημα των ναυάρχων: δεν έπρεπε να κινηθεί το ναυτικό παρά μόνο ως εξάρτημα εξέγερσης του στρατού. Τότε στράφηκαν προς τον πρώην υπουργό και ηγετικό στέλεχος της ΕΡΕ, Ευάγγελο Αβέρωφ, ζητώντας του να αναλάβει τον ρόλο του πολιτικού συμβούλου της επανάστασης και ταυτόχρονα να τους συνδέσει με τον βασιλιά και τον Κ. Καραμανλή, οι οποίοι θα ήταν οι φυσιολογικοί ηγέτες των επαναστατών.

Αβέρωφ και Καραμανλής

Η επαφή με τον Ε. Αβέρωφ έγινε στα τέλη Δεκεμβρίου 1972, στο γραφείο του δικηγόρου Φούφα. Εκ μέρους των αξιωματικών είχε προσέλθει ο αντιπλοίαρχος Α. Παπαδόγκωνας. Και στο σημείο αυτό, ο Ε. Αβέρωφ γράφει τα εξής (βλ. μεταγενέστερη απολογία του ενώπιον του προανακριτή Γ. Σκεμπέα, κατά το κείμενο της προανάκρισης που δημοσιεύτηκε την 21η Ιουλίου 1973):

«Ὁ Ἀντιπλοίαρχος ΠΑΠΑΔΟΓΚΩΝΑΣ, ὅστις μοῦ ἔκανεν ἀρίστην ἐντύπωσιν διὰ τοῦ παρουσιαστικοῦ του, μοῦ εἶπεν ὅτι τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν Ἀξ/κῶν τοῦ Ναυτικοῦ ἦτο πιστὸν εἰς τὸν δὶς δοθέντα ὅρκον (χωρὶς νὰ εἶναι ὅλοι οἱ Ἀξ/κοὶ τοῦ Ναυτικοῦ βασιλόφρονες) καὶ ὅτι ἦτο πιστὸν εἰς τὰς φιλελευθέρας ἀρχάς, τὰς ὁποίας καὶ μοῦ ἀνέπτυξε καλὰ καὶ δι' ὀλίγων.

»Μοῦ εἶπεν ὅτι τὸ Ναυτικὸν εἶχεν ὀργανωθῆ διὰ νὰ δράση καὶ ὅτι ἄλλη τοιαύτη συγκυρία κατοχῆς τῶν καιρίων θέσεων ἀπὸ ὁμοϊδεάτας καὶ φίλους δὲν θὰ ὑπῆρχε, διότι περὶ μῆνα Ἰούνιον-Ἰούλιον θὰ ἐγένοντο πολλαὶ ἀλλαγαὶ τοποθετήσεων. Τὸ σχέδιον ἦτο νὰ ἐξέλθη ὁ στόλος –θὰ ἐξήρχετο σχεδὸν ὅλος μοῦ εἶπεν– νὰ καταλάβη ὡρισμένας νήσους καὶ νὰ ἀποκλείση τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς. Τοῦτο ἐθεωρεῖτο καίριον διὰ τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῆς πολυανθρώπου Ἀττικῆς.

»Ἡ Κυβέρνησις θὰ ἠναγκάζετο νὰ ἔλθη εἰς μίαν συνεννόησιν, βάσει προκηρύξεως τοῦ στόλου, ποὺ θὰ εἶχε σταλῆ εἰς τοὺς ξένους ἀνταποκριτάς, εἰς ἄλλους διὰ διαφόρων ΤΕΛΕΞ, καὶ ἀλλοῦ διὰ τῶν ἀσυρμάτων τῶν πλοίων. Θὰ ἐζήτουν, χωρὶς πνεῦμα ἀντεκδικήσεως καὶ ἐχθρότητος, νὰ ἐπανέλθη ὁ Βασιλεύς, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς νομιμότητος καὶ νὰ σχηματίση Κυβέρνησιν ὑπὸ τὸν ΚΩΝ/ΝΟΝ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΝ, ἡ ὁποία ἐντὸς λογικῶς τακτῆς προθεσμίας καὶ μὲ πνεῦμα δικαιοσύνης νὰ διεξαγάγη ἐντίμους ἐκλογάς.

»Ἐζήτουν ἀπὸ ἐμένα νὰ διαβιβάσω τὰ ἀνωτέρω εἰς τὸν Βασιλέα καὶ τὸν ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΝ, νὰ εὑρεθῶ εἰς κατάλληλον σημεῖον, ὥστε τὴν ὁρισθησομένην ἡμέραν καὶ ὥραν νὰ ἐπιβιβασθῶ τῶν πλοίων, νὰ ἔχω δὲ ζητήσει ἀπὸ τὸν Βασιλέα καὶ τὸν ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΝ νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν πρώτην νῆσον ποὺ θὰ κατελάμβανον, ὥστε νὰ ὑπάρξη ἀμέσως ἐν Ἑλλάδι, ὁ πυρὴν τῆς νομιμότητος».

Ο Ε. Αβέρωφ δέχτηκε. Ακολούθησαν δύο ακόμη συναντήσεις του με τον αντιπλοίαρχο Α. Παπαδόγκωνα (που γίνονταν μέσα σε αυτοκίνητα τα οποία συναντιόνταν στην ύπαιθρο) για τον διακανονισμό των λεπτομερειών. Και στις αρχές Μαρτίου 1973 αναχώρησε για το Παρίσι, για να συναντήσει τον Κ. Καραμανλή. Προηγουμέ-

νως είχε έρθει σε επαφή με τον αυλάρχη του βασιλέως Λ. Παπάγο, που εκείνη την εποχή βρισκόταν στην Αθήνα, τον ενημέρωσε για όλα όσα του είχε πει ο αντιπλοίαρχος Παπαδόγκωνας, του ζήτησε να τα μεταδώσει στον Κωνσταντίνο και να του ανακοινώσει κατόπιν την απάντησή του. Ο Λ. Παπάγος τον άκουσε σιωπηλός και τελικά του είπε: «Θα το κάνω από καθήκον, αλλά έχε υπόψη σου ότι ο βασιλιάς είναι πάντα πολύ επιφυλακτικός έναντι κάθε τέτοιας κινήσεως».

Η απάντηση του Καραμανλή

Στις 8 Μαρτίου 1973, ο Ε. Αβέρωφ συνάντησε τον Κ. Καραμανλή στο Παρίσι. Και, στο σημείο αυτό, λέει στην απολογία του (στο ίδιο):

«Ὁ Κ. Καραμανλής μὲ ἄκουσε μὲ προσοχήν, ἀλλὰ βαρύθυμος. Ἡ πρώτη του φράσις ἦτο: "Μετὰ τὴν 13ην Δεκεμβρίου 1967 δὲν πιστεύω ὅτι ὑπάρχουν δυνατότητες ἐπαναστατικῆς λύσεως. Αἱ δυνατότητες εἶναι μόνον πολιτικαί, ὥστε οἱ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ νὰ πεισθοῦν" καὶ ἐπήνεσε τὴν ἀπὸ ἄλλους (ὄχι ἀπὸ τὴν Κοινὴν Γνώμην) ἐπικριθεῖσαν πολιτικὴν μου "τῆς γεφύρας" καίτοι διετύπωσε καὶ μερικὰς ἐπιφυλάξεις διὰ τὸν τρόπον τῆς ἀσκήσεώς της.

»Συζητήσαμε διὰ μακρῶν τὰς λεπτομερείας τοῦ κινήματος καὶ πλειοδοτοῦσε ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων σημείων του. Τοῦ εἶπα ὅτι παρὰ ταῦτα εὑρισκόμεθα καὶ οἱ δυὸ εἰς λεπτοτάτην θέσιν καὶ φέρομε καὶ ἠθικὰς καὶ ἱστορικὰς εὐθύνας πῶς θὰ ἀπεθαρρύναμε ἀνθρώπους νέους ποὺ ἔπαιζαν τὰ πάντα, ἐμεῖς, ποὺ μετὰ πλήρη σχεδὸν ζωὴν καὶ σταδιοδρομίαν δὲν ἐπαίζαμε παρὰ ἐλάχιστα πράγματα; Ἐτίθετο δι ἡμᾶς θέμα τιμῆς καὶ ἠθικῆς. Δεύτερον, ἂν ἕνα τοῖς ἑκατό, τὸ κίνημα τοῦ Ναυτικοῦ ἐπετύγχανε, θὰ μᾶς ἔφτυνε ὁ κόσμος –ἀκόμη καὶ διεθνῶς– ποὺ τοῦ ἐγυρίσαμε τὴν πλάτην.

»Ἔγινε περισσότερον βαρύθυμος. Εἶπεν ὅτι θὰ μοῦ ἀπαντοῦσε τὴν ἑπομένην ἢ τὴν μεθεπομένην. Ὅταν συνηντήθημεν καὶ πάλιν μοῦ εἶπε ὅτι θὰ ἀπαντήση, ἀλλὰ ὅτι θέλει ἡ ἀπάντησις νὰ μεταβιβασθῇ ἐπὶ λέξει. Ἐδιάβασε σημείωμά του καὶ τὸ κατέγραψα. Πιστεύω ὅτι τὸ ἐνθυμοῦμαι ἐπὶ λέξει: "Τιμῶ τὰς προθέσεις. Δὲν δύναμαι οὔτε νὰ ἀποθαρρύνω οὔτε νὰ υἱοθετήσω κάτι τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζω προσωπικῶς. Ἂν ἐκδηλωθῇ, θὰ βοηθήσω διὰ δηλώσεων ἀπὸ ἐδῶ πρὸς ἐξεύρεσιν συμβιβαστικῆς λύσεως"».

Ο Ε. Αβέρωφ γύρισε στην Αθήνα, κομίζοντας την απάντηση του Κ. Καραμανλή, αλλ' όχι και του βασιλιά. Γιατί ο ίδιος προσωπικά απέφευγε μια συνάντηση μαζί του, για λόγους συνωμοτισμού και για να μην τον εκθέσει σε περίπτωση αποκάλυψης ή αποτυχίας της κίνησης. Και ο αυλάρχης Λ. Παπάγος δεν επικοινωνούσε μαζί του, παρ' όλα όσα συμφώνησαν. Ήταν προφανές ότι ο Κωνσταντίνος απέφευγε να

έρθει σε επαφή με τον Ε. Αβέρωφ, γεγονός που εκείνος το απέδωσε σε ανεπαρκή εμπιστοσύνη προς το πρόσωπό του.

Οπωσδήποτε, όμως, ο Ε. Αβέρωφ, μόλις γύρισε, συνάντησε πάλι τον Α. Παπαδόγκωνα στις 20-24 Μαρτίου και του διάβασε το σημείωμα με την απάντηση του Καραμανλή. «Πώς σας φαίνεται;» ρώτησε τον αντιπλοίαρχο. «Εγώ την θεωρώ ικανοποιητική». «Εγώ την θεωρώ μάλλον ουδέτερη», είπε ο Ε. Αβέρωφ.

Όταν μετά από λίγες ημέρες συναντήθηκαν και πάλι, ο Α. Παπαδόγκωνας του δήλωσε: «Εγώ την θεωρώ ως τη μόνη δυνατή απάντηση από σοβαρό πολιτικό και μάλλον ενθαρρυντική, αφού παρέχει τη διαβεβαίωση ότι θα βοηθήσει με δηλώσεις. Την διάβασα όμως στους αντιπλοιάρχους (Παππά, Μάλλιαρη, Σέκερη, Κολιγιάννη, Μανιάτη, Σίδερη, Γκιόκεζα κλπ.) από τους οποίους πολλοί απογοητεύτηκαν».

Η πολιτική κάλυψη φαινόταν έτσι ανεπαρκής και κλόνισε την επαναστατική διάθεση των αξιωματικών. Αλλά ο διπλωματικός Γ. Σέκερης, που είχε έρθει στην Ελλάδα στις αρχές Απριλίου, τους ενθάρρυνε. «Δεν πρέπει να σας απογοητεύει η απάντηση του Καραμανλή, τους είπε, διότι και δύο πλοία αν κινηθούν, αυτός θα σας προσφέρει τη βοήθειά του διά δηλώσεων και άλλων εκδηλώσεων».

Μετά από λίγες ημέρες, στις 23 Απριλίου, μετά τον πανηγυρικό εορτασμό της 6ης επετείου της Δικτατορίας, ο Κ. Καραμανλής έλυνε τη σιωπή του και έκανε τις μακρές, επιθετικές δηλώσεις του κατά του στρατιωτικού καθεστώτος. Η ενεργοποίηση εκείνη του πρώην πρωθυπουργού θεωρήθηκε απόδειξη ότι επανέρχεται υπεύθυνα στο προσκήνιο. Και έπεισε τους ναυτικούς ότι ήταν εξασφαλισμένη η συμπαράστασή του. Έτσι, έχοντας πια κατά τη γνώμη τους αρκετή πολιτική κάλυψη που τόσο επεδίωκαν –παρά το ερωτηματικό του βασιλιά– επιδόθηκαν αποφασιστικά στην κατάστρωση του σχεδίου ενεργείας.

Αεροπορία και στρατός

Οι ναυτικοί θα κινούνταν μόνοι τους; Οι αρχικές σκέψεις για πραξικοπηματική δράση αποκλειστικά των πολεμικών πλοίων είχαν εγκαταλειφθεί. Οι επαναστάτες αναγνώριζαν την ανάγκη να υπάρχει παράλληλη εξέγερση στον στρατό ξηράς και την αεροπορία. Αλλά δεν πέτυχαν την εξασφάλιση σοβαρής συμμετοχής των άλλων δύο όπλων. Μεμονωμένοι αξιωματικοί εν ενεργεία σε διάφορες μονάδες του στρατού είχαν μυηθεί. Ακόμη και στους καταδρομείς (ΛΟΚ). Δεν ήταν, όμως, σε θέση να προκαλέσουν κίνηση φρουρών ή μεραρχιών. Απευθύνθηκαν και στην οργάνωση «Ελεύθεροι Έλληνες», η οποία είχε πια ανασυγκροτηθεί επαρκώς, αλλά και με τη δική της συμβολή η δράση στην ξηρά θα ήταν περιορισμένη.

Σοβαρό πρόβλημα αποτελούσε η αεροπορία. Αν ο στόλος εκινείτο και αν το καθεστώς έριχνε εναντίον του τις αεροπορικές μοίρες, τα πληρώματα των αεροπλάνων

και οι διοικήσεις τους θα υπάκουαν; Θα βομβάρδιζαν τα πολεμικά πλοία; Θα αναλάμβαναν την ευθύνη αεροναυμαχιών, που θα ήταν ολέθριες για την εθνική άμυνα;

Οι ναυτικοί έκαναν μεγάλες προσπάθειες να μυήσουν αεροπόρους. Το πέτυχαν σε μικρή κλίμακα. Μια ομάδα αξιωματικών της αεροπορίας (σμήναρχοι Κοκκινίδης και Παπαδόπουλος, αντισμήναρχοι Αποστολάκης καί Χριστάκος, επισμηναγός Στάππας κλπ.) προσχώρησαν. Μια άλλη ομάδα επέδειξε ευνοϊκές διαθέσεις. Αλλά για τον μεγάλο όγκο της αεροπορίας, οι αντιπλοίαρχοι έλπιζαν απλώς ότι, για λόγους πατριωτικούς και δημοκρατικού πνεύματος, θα τηρούσε ουδέτερη στάση, για την οποία, όμως, δεν υπήρχε βεβαιότητα και πιθανόν την ώρα της δράσης να τους επιφύλασσε οδυνηρές εκπλήξεις.

Η συμμετοχή του λαού

Θα ήταν, όμως, η κίνηση ξεκομμένη από τον λαό; Φαίνεται ότι οι αντιπλοίαρχοι είχαν αρκετά σαφή ιδέα της σημασίας του μαζικού λαϊκού παράγοντα. Αλλά δεν μπορούσαν να προκαλέσουν λαϊκό ξεσηκωμό. Πάντως επιδίωξαν την παράλληλη δράση πολιτών (σαμποτάζ, φοιτητικές εκδηλώσεις κλπ.). Χάρη στον κτηνίατρο Ιπποκράτη Σαβούρα, εξασφάλισαν τη συνεργασία των αντιστασιακών οργανώσεων ΕΑΝ (= Ελληνική Αντιδικτατορική Νεολαία) και ΚΕΑ (= Κίνημα Εθνικής Αντιστάσεως). Και υπολόγιζαν ότι μόλις κινούνταν το Ναυτικό, θα ξεσπούσαν λαϊκές εξεγέρσεις. Ο Ε. Αβέρωφ γράφει στο σημείο αυτό (βλ. ε.α. πόρισμα προανάκρισης):

> *«Τὰς ἡμέρας ἐκείνας συνηντήθημεν δύο ἢ τρεῖς φορὰς μὲ τὸν Ἀντιπλοίαρχον ΠΑΠΑΔΟΓΚΩΝΑΝ. Συζητήσαμε πολλὰς λεπτομερείας καὶ μοῦ ἔκαμνε πάντοτε ἐντύπωσιν ἡ ἐμπιστοσύνη τὴν ὁποίαν εἶχε ὡς πρὸς τὸ ὅτι ὅλα θὰ πᾶνε καλά. Ὑπελόγιζαν ἐπὶ σοβαρῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτευούσης καὶ ἰδίως τῆς νεολαίας μόλις θὰ ἐξεδηλοῦτο τὸ κίνημα. Παρατηροῦσα ὅτι αὐτὰ θὰ συνέβαιναν καὶ πολὺ ἔντονα μάλιστα, μόνον ἐὰν ἐσημειοῦτο ἀπόκρυψις τροφίμων καὶ γενικῶς ἔλλειψις αὐτῶν. Τοῦτο, ἔλεγα, μποροῦσε λόγω πανικοῦ νὰ συμβῇ πολὺ γρήγορα, ἀλλὰ μποροῦσε καὶ νὰ χρειασθῇ πολλὰς ἡμέρας.*
>
> *»Μὲ ἠρώτησε ἂν παράλληλα πρὸς τὰς ἀναμενομένας ἐκδηλώσεις τῶν Ἀθηνῶν, μποροῦσα νὰ ὀργανώσω συγχρόνως ἀντιπερισπασμοὺς σὲ ἐπαρχίας ποὺ ἐπηρέαζα. Τοῦ εἶπα ὅτι δι' αὐτὸ ἔλεγα ὅτι εἶχαν πιθανότητες ἐπιτυχίας, μόνον ἐὰν διέθεταν δύο μεγάλας Μονάδας ἐπαρχιῶν καὶ μίαν Μονάδα κρούσεως τῆς Ἀττικῆς. Τότε, ἂν μαζὶ μὲ τὸν στόλον ἐκινοῦντο αὐταί, θεωροῦσα βέβαιον ὅτι ὁ πληθυσμὸς δυσαρεστημένος ὅπως ἦταν, "θὰ ξεσηκωνόταν" καὶ κατὰ ἕνα ποσοστὸν θὰ προέβαινε καὶ εἰς διαφόρους πράξεις δολιοφθορᾶς.*

Και πάλι η Κρήτη

»Μίαν ἡμέραν μὲ ἠρώτησε ἂν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ὀργανώσουμε ἐξέγερσιν εἰς τὴν Κρήτην. Ἠρώτησα ἀπὸ τὴν πλευράν μου ἂν ἐπρόκειτο νὰ τὴν καταλάβουν. Μοῦ εἶπεν ὅτι ὄχι, διότι ὑπῆρχε ἐκεῖ ἰσχυρὸν τμῆμα ΛΟΚ δυνάμενον νὰ κινηθῇ ταχέως πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν καὶ ὅτι διὰ νὰ καταλάβουν τὴν νῆσον θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξουδετερώσουν τὸ Τμῆμα τῶν ΛΟΚ διὰ βομβαρδισμοῦ, πρᾶγμα ποὺ –ὀρθότατα ἄλλωστε– ἐπ' οὐδενὶ λόγω ἤθελαν νὰ κάνουν, διότι ὡς εἶπε περίπου ἐπὶ λέξει: "Δὲν ἐπετρέπετο νὰ πάρουν στὸ λαιμό τους τόσα ἀθῶα Ἑλληνόπουλα".

»Μοῦ εἶπεν ὅτι ὡς πρὸς τὴν Κρήτην ἐσχεδίαζαν νὰ κάμουν μίαν ἢ δύο ἐμφανίσεις μὲ Ἀντιτορπιλλικά, ἰδίως εἰς τὸ Ἡράκλειον. Θὰ ἔμπαιναν καὶ ἐντὸς τοῦ λιμένος. Διηρωτᾶτο τί, μὲ τὸν χαρακτῆρα τῶν Κρητῶν, τοῦτο μποροῦσε νὰ προκαλέση ὡς ἐκδήλωσιν ἢ καὶ ὡς ἐπανάστασιν. Ἀπήντησα ὅτι ἐπαναστατικὴν ἐκδήλωσιν ἀπέκλεια, διότι, ἐξ ὅσων ἄκουγα, οἱ Κρῆτες δὲν ἔχουν ὅπλα ὅπως ἄλλοτε. Ἐκδηλώσεις πάσης φύσεως ἀνέμενα ὅσον τὰ πλοῖα θὰ ἦσαν ἐπὶ τόπου. Ἀλλὰ περὶ αὐτῶν τοῦ εἶπα ὅτι ἔπρεπε νὰ ἔλθη εἰς ἐπαφὴν μὲ σοβαρὸν τοπικὸν παράγοντα διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἐκτιμήση καλύτερα τὴν κατάστασιν τῆς Κρήτης. Τοῦ ἐπρότεινα νὰ τηλεφωνήσω καὶ νὰ τοῦ κανονίσω ἀμέσως μίαν συνάντησιν, ὥστε νὰ ἐνημερωθοῦν ἐκ πρώτης χειρός. Δὲν τὸ θέλησε ἀφ' ἑνὸς διότι τὸ ἐθεώρησεν ἐπικίνδυνον καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι τὸ θέμα ἐνεργείας εἰς Κρήτην θὰ ἐγεννᾶτο μόνον ἐὰν ἡ Ἐπανάστασίς των θὰ ἐσημείωνεν εὐρυτέραν ἐπιτυχίαν».

Μέσα σε αυτά τα γενικά πλαίσια επρόκειτο οι επαναστάτες αξιωματικοί να δράσουν και το σχέδιο ενεργείας τους θα είχε ως αποφασιστικό κορμό την κίνηση του στόλου. Η ιδέα ήταν παράτολμη, γιατί βάδιζε περισσότερο σε αστάθμητους παράγοντες –στις ηθικές επιπτώσεις επί της Δικτατορίας, η οποία υποτίθεται ότι ήταν πια ετοιμόρροπη– παρά σε σταθμητούς. Αλλ' οπωσδήποτε η οργάνωση του Ναυτικού ανέλαβε το τόλμημα αφού διακανόνισε ορισμένα συμπληρωματικά προβλήματα.

Χρήματα και καύσιμα

Ένα από αυτά ήταν η εξεύρεση χρηματικών πόρων για την περίθαλψη των οικογενειών των υπαξιωματικών, σε περίπτωση αποτυχίας της επανάστασης. Ο Σ. Κοτσαρίδας λέει στο σημείο αυτό (*Καθημερινή*, στο ίδιο):

«Λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκδήλωση τῆς κινήσεως, ὁ Παπαδόγκωνας μοῦ εἶπε ὅτι θὰ πρέπει ν' ἀντιμετωπίσουμε τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῶν οἰκογενειῶν τῶν ὑπαξιωματικῶν καὶ γι' αὐτὸ ἦταν ἀνάγκη νὰ βρεθῇ ὁ

κατάλληλος ἄνθρωπος πού θά διέθετε δέκα ἑκατομμύρια δραχμές περίπου γιά νά δοθοῦν στίς οἰκογένειες τῶν ὑπαξιωματικῶν.

»Μετά λίγες μέρες ἔγινε στό γραφεῖο μου συνάντηση Χριστοφόρου Στράτου [Σ.τ.Σ. τοῦ γνωστοῦ βιομηχάνου], *Κώστα Ἀποσκίτη, Ἀλέκου Παπαδόγκωνα καί ἐμοῦ. Ἔπειτα ἀπό λιγόλεπτη συζήτηση, ὁ Χριστόφορος Στράτος ἀνέλαβε νά βρῆ τό ποσόν καί, ἀργότερα, θά καθοριζόταν ἡ διαδικασία τῆς διανομῆς. Ἡ ἐπαφή αὐτή ἔγινε μέ τήν μεσολάβηση τοῦ Χρήστου Ἀποσκίτη, διευθυντοῦ τότε τοῦ ὑποκαταστήματος Μοναστηρακίου τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, τό γραφεῖο τοῦ ὁποίου χρησιμοποιοῦσα καί γιά διάφορες ἐπαφές μου, ἀλλά καί γιά τηλεφωνικές συνεννοήσεις. Ἕνα τέτοιο γραφεῖο ἦταν καί τοῦ Ἀνδρέα Μαρίτσα, διευθυντοῦ τότε τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης. Καί οἱ δύο μοῦ πρόσφεραν πολύτιμες ὑπηρεσίες».*

Άλλο πρόβλημα ήταν η εξασφάλιση καυσίμων των πλοίων σε περίπτωση παράτασης της επανάστασης. Οι αδελφοί Νίκος και Βαρδής Βαρδινογιάννης, πρώην αξιωματικοί του Π. Ναυτικού, που τότε ήταν επιχειρηματίες μεγάλης εταιρείας πετρελαιοειδών, ανέλαβαν να προσφέρουν τα αναγκαία καύσιμα στους σταθμούς της εταιρείας στη Σύρο, στους Καλούς Λιμένες (Κρήτης) και Αγίων Θεοδώρων (Σαρωνικού). Επίσης και ο Νικήτας Βενιζέλος από το εξωτερικό προσφέρθηκε να αποστείλει πετρελαιοφόρο. Άλλο πρόβλημα όμως: η εξεύρεση ραδιοφωνικού πομπού, που ανέλαβε ο διπλωματικός Γ. Σέκερης, δεν λύθηκε και αποφασίστηκε να αντιμετωπιστεί η ανάγκη αυτή εκ των ενόντων, με τα τηλεπικοινωνιακά μέσα των αντιτορπιλικών.

Το σχέδιο ενεργείας

Στο μεταξύ είχε καταστρωθεί το σχέδιο ενεργείας, που εκπόνησε ο αντιπλοίαρχος Κολιγιάννης, με τη βοήθεια ορισμένων αξιωματικών, και ενέκρινε με ορισμένες τροποποιήσεις η ηγεσία της οργάνωσης. Συντάχθηκε η σχετική Διαταγή Επιχειρήσεως και καθορίστηκαν όλες οι συμπληρωματικές ενέργειες. Στο προανακριτικό πόρισμα Σκεμπέα, στο οποίο περιλαμβάνεται η Διαταγή Επιχειρήσεως, δίνονται ακριβή στοιχεία του σχεδίου. Και αναγράφονται τα εξής:

«α. Εἰς τόν Ναύσταθμον οἱ μεμυημένοι θά εἰσήρχοντο καθ' ὁμάδας, αἱ δέ Ναυτικαί δυνάμεις θά ἀπέπλεον "ἐκ Ναυστάθμου" καί θά κατελάμβανον τήν νῆσον Σύρον, ἔνθα θά κατηυθύνοντο τελικῶς καί αἱ ἐν πλῷ πρός ἐκτέλεσιν διατεταγμένης ὑπηρεσίας εὑρισκόμεναι Μονάδες.

»β. Μετά τήν κατάληψιν τῆς Σύρου θά διεβιβάζετο τελεσίγραφον πρός τόν Πρωθυπουργόν διά τοῦ ὁποίου θά ἐγνωστοποιοῦντο οἱ ὅροι τῶν στασιαστῶν. Ταυτοχρόνως τό τελεσίγραφον-διακήρυξις θά διεβιβάζετο εἰς τά ξένα Πρακτορεῖα καί τήν Πρεσβείαν τῶν ΗΠΑ ὑπό προσώπων

ἅτινα θὰ προσεφέροντο πρὸς τοῦτο, ἰδία ὑπὸ Κοτσαρίδα καὶ Ἀποσκίτη Χρ. Ὁ Ε. Ἀβέρωφ θὰ ἀνέμενε τὴν ἐξέλιξιν διὰ νὰ διαδραματίση ρόλον μεσολαβητοῦ.

»γ. Μίαν ὥραν πρὸ τῆς λήξεως τοῦ τελεσιγράφου θὰ ἐγίνετο "ἐπίδειξις δυνάμεως" διὰ τοῦ κατάπλου τοῦ μεγίστου δυνατοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ναυτικῶν Μονάδων εἰς τὸν Σαρωνικόν.

»δ. Ἐὰν ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ ὅροι, "αἱ Μονάδες θὰ παρέμενον ἐν πλῷ ἢ ἐπ' ἀγκύρα μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως".

»ε. Ἐὰν δὲν ἐγένοντο ἀποδεκτοὶ οἱ ὅροι καὶ ἅμα τῇ ἐκπνοῇ τῆς ταχθείσης προθεσμίας θὰ ἐφηρμόζετο τὸ πρῶτον μέτρον ἐκβιασμοῦ δι' ἀποκλεισμοῦ τῶν λιμένων Πειραιῶς καὶ Θεσσαλονίκης "καὶ διὰ καταλήψεως καὶ ἑτέρων νήσων ὡς ἤθελε διαταχθῇ".

»ζ. Ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἐν συνεχεία ἐπιχειρήσεων θὰ διετάσσετο ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ κινήματος "ἀναλόγως τῆς δημιουργουμένης ἑκάστοτε καταστάσεως". Ὁπωσδήποτε θὰ ἐκλείετο τὸ Ἀεροδρόμιον Ἑλληνικοῦ δι' ἀπαγορεύσεως πτήσεως ἀεροσκαφῶν, θὰ ἐβομβαρδίζοντο δὲ ἐν ἀνάγκη καὶ θέσεις τινές. Ἐρρίφθη μάλιστα ἡ ἰδέα διὰ ρίψεως ἀριθμοῦ βολῶν εἰς περιοχὴν Ἁγ. Κωνσταντίνου (Καμμένα Βούρλα) ν' ἀπεκλείετο ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὰς Ἀθήνας καὶ ὁ ἀνεφοδιασμὸς ἐκ τῶν Βορείων περιοχῶν...

Πώς θα εξαγγελλόταν το κίνημα;

»Ἡ ἐνημέρωσις τῆς κοινῆς γνώμης προεβλέπετο νὰ γίνη διὰ τῶν ἀκολούθων τρόπων (ὡς ἀναφέρονται ἐπὶ λέξει εἰς τὸ Παράρτημα "Ε" τῆς Διαταγῆς Ἐπιχειρήσεων):

»(1) "Διὰ λειτουργίας ἐκ τῶν πλοίων 3 ἕως 4 μικρῶν ραδιοφωνικῶν σταθμῶν.

»(2) Διὰ μέσου ξένων ραδιοφωνικῶν σταθμῶν τοὺς ὁποίους παρακολουθεῖ τὸ Ἑλληνικὸν κοινὸν (Μπὶ Μπὶ Σί, Ντώϋτσε Βέλλε κλπ.), οἱ ὁποῖοι συνεχῶς θὰ τροφοδοτοῦνται διὰ μηνυμάτων ἐπὶ τῶν διαφόρων ἐξελίξεων.

»(3) Διὰ προκηρύξεως-μηνυμάτων τὰ ὁποῖα θὰ ταχυδρομηθοῦν μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπιχειρήσεως πρὸς ξένας καὶ Ἑλληνικὰς ἐφημερίδας καὶ πρὸς διαφόρους προσωπικότητας τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τὰς ξένας Πρεσβείας.

»(4) Δι' ἐκκλήσεως πρὸς τὸ Ἰταλικὸν Ἵδρυμα Ραδιοφωνίας καὶ Τηλεοράσεως (ΡΑΙ) ὅπως καθιερώση ὀλιγολέπτους ἐκπομπὰς εἰς τὴν Ἑλληνικήν".

»Εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας τοῦ κινήματος δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ σχέδιον τί θὰ ἔπραττον οἱ στασιασταί, ἐκ τῶν ἀπολογιῶν ὅμως συνάγεται ὅτι θὰ μετέβαινον μὲ τὰ πλοῖα εἰς Ἰταλίαν, ἔνθα θὰ παρέμενον οἱ πρωτεργάται καὶ ὅσοι ἄλλοι ἐπεθύμουν, τὰ δὲ πλοῖα θὰ ἐπέστρεφον εἰς Ἑλλάδα. Εἶχε λεχθῆ μάλιστα ἡ μετάβασις εἰς Ἰταλίαν νὰ ἐγένετο δι' ἑνὸς ἢ δύο μόνον πλοίων, ἅτινα ἀφοῦ ἀπεβίβαζον τοὺς στασιαστὰς θὰ ἐπέστρεφον εἰς Ἑλλάδα. Ὁ Ε. Ἀβέρωφ μάλιστα προέτεινε ὅπως εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας ὁ Στόλος καταπλεύση εἰς Κύπρον, πλὴν δὲν ἐγένετο τελικῶς τοῦτο δεκτόν, ἵνα μὴ προκληθοῦν περιπλοκαὶ εἰς τὸ Κυπριακὸν θέμα.

»Ὁ Ἀρχηγὸς καὶ ἐνδεχομένως καὶ ἄλλοι ἰδιῶται, ἰδία ἀπόστρατοι ἢ ἀπότακτοι ἀξιωματικοὶ ἢ καὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ναυτικοῦ, ἀμύητοι, εἰδοποιούμενοι ἅμα τῷ ἀπόπλῳ, ὑπὸ συγγενῶν τῶν στασιαστῶν, οἵτινες τελικῶς θὰ ἀπεδέχοντο νὰ μετάσχουν, θὰ παρελαμβάνοντο ἀπὸ ἀκτὰς τῆς περιοχῆς Ἀττικῆς ἢ ἐκ τῶν νήσων Αἰγίνης ἢ Ὕδρας, ἔνθα θὰ εἶχον μεταβῆ, ὅσοι θὰ εἶχον προειδοποιηθῆ. Μεταξὺ αὐτῶν ἀρχικῶς ὑπελογίζετο νὰ εἶναι καὶ ὁ Εὐάγγελος Ἀβέρωφ, ἀλλὰ τελικῶς ἡ ἰδέα ἐγκατελείφθη. Θὰ ἐπέβαινεν ὅμως ὁ διπλωμάτης Γεώργιος Σέκερης, ἵνα χρησιμεύση ὡς Πολιτικὸς Σύμβουλος τῶν ἐπαναστατῶν.

Η Σύρος πρωτεύουσα

»Προστίθεται πρὸς περιληπτικὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἡ νῆσος Σῦρος ἐπελέγη, διότι ἦτο πλησίον τῆς Ἀττικῆς, δὲν εἶχε μεγάλας στρατιωτικὰς δυνάμεις, εἶχε ἐπισκευαστικὰς δυνατότητας, λόγῳ τῶν ἐκεῖ ναυπηγείων, εἶχε ἐμπορικὴν κίνησιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἱκανὰ χρηματικὰ ἀποθέματα εἰς τὰ ἐκεῖ Ὑποκαταστήματα Τραπεζῶν καὶ Δημοσίου Ταμείου καὶ ἐγειτνίαζε μὲ ἑτέρας νήσους εἰς ἃς δυνατὸν νὰ ἐπεξετείνετο ἡ κατοχή, μία μάλιστα τῶν ὁποίων διέθετε, ἔστω καὶ μικρὸν ἀεροδρόμιον διὰ τυχὸν προσγείωσιν μικρῶν ἀεροσκαφῶν, ἅτινα ἐνδεχομένως θὰ προσεχώρουν καὶ ἴσως θὰ εἶχον χρησιμοποιηθῆ διὰ τὴν ρίψιν προκηρύξεων. Ἂς σημειωθῆ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὅτι ἐγένετο σκέψις ἐλέγχου, δι' ἑνὸς ἀντιτορπιλλικοῦ, τῆς νήσου Λήμνου, ἵνα ἐξασφαλισθῆ ἡ δυνατότης προσγειώσεως καὶ μεγαλυτέρων πολεμικῶν ἀεροσκαφῶν ἐὰν τελικῶς ἐδέχοντο οἱ χειρισταί των νὰ προσχωρήσουν».

Η σύνθεση του στόλου

Πόσα όμως πολεμικά σκάφη θα συμμετείχαν στην επανάσταση; Το 1973 η δύναμη του ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού περιλάμβανε:

«Προσωπικό: 1.900 ἀξιωματικοὺς καὶ 15.700 ναυτοδιόπους καὶ ὑπαξιωματικούς.
Πλοῖα: 7 ὑποβρύχια, 9 ἀντιτορπιλλικά, 9 πλοῖα συνοδείας, 4 πυραυλακάτους, 12 τορπιλλακάτους, 5 περιπολικά, 14 αποβατικὰ σκάφη, 8 ἁρματαγωγὰ καὶ 42 βοηθητικὰ πλοῖα.
Οἱ κυριώτερες κατηγορίες ἦσαν βέβαια:
α. Τὰ ἀντιτορπιλλικά:
• Θεμιστοκλῆς *καὶ* Κανάρης *ἦσαν ἐκτοπίσματος 2.425 τόννων, ταχύτητος 34 κόμβων, μὲ 6 πυροβόλα τῶν 127 χιλιοστῶν καὶ πλήρωμα 266 (16 ἀξιωματικοί).*
• Μιαούλης, *ἐκτοπίσματος 2.200 τόννων, ταχύτητος 34 κόμβων, μὲ 6 πυροβόλα τῶν 127 χιλιοστῶν καὶ πλήρωμα 269 (16 ἀξιωματικοί).*
• Ἀσπίς, Λόγχη, Ναυαρῖνον, Σφενδόνη, Θύελλα, Βέλος, *ἐκτοπίσματος 2.100 τόννων, ταχύτητος 34 κόμβων, μὲ 4 πυροβόλα τῶν 127 χιλιοστῶν καὶ πλήρωμα 250 (14 ἀξιωματικοί).*
β. Τὰ ὑποβρύχια:
• Γλαῦκος, Νηρεύς, Πρωτεύς, Τρίτων, *ἐκτοπίσματος 990 τόννων ἐν ἐπιφανεία, 1.290 ἐν καταδύσει, ταχύτητος 10 κόμβων ἐν ἐπιφανεία καὶ 22 ἐν καταδύσει, μὲ αὐτονομία (ἀκτῖνα ἐνεργείας) 50 ἡμερῶν καὶ πλήρωμα 31 ἀνδρῶν. Νεώτατα (1970-1973) γερμανικῆς ναυπηγήσεως.*
• Τρίαινα, *1.860 τόννων ἐν ἐπιφανεία, 2.425 ἐν καταδύσει, ταχύτητος 20 κόμβων ἐν ἐπιφανεία καὶ 10 ἐν καταδύσει, μὲ ἀκτίνα ἐνεργείας 12.000 μιλλίων καὶ πλήρωμα 85 ἀνδρῶν.*
• Παπανικολῆς, *1.860 τόννων ἐν ἐπιφανεία, 2.450 ἐν καταδύσει, ταχύτητος 17 κόμβων ἐν ἐπιφανεία καὶ 15 ἐν καταδύσει, μὲ ἀκτίνα ἐνεργείας 12.000 μιλλίων καὶ πλήρωμα 84.*
• Κατσώνης, *ἐκτοπίσματος 1.975 τόννων ἐν ἐπιφανεία, 2.450 ἐν καταδύσει, ταχύτητος 20 κόμβων ἐν ἐπιφανεία καὶ 15 ἐν καταδύσει, μὲ ἀκτίνα ἐνεργείας 12.000 μιλλίων καὶ πλήρωμα 85 ἀνδρῶν.*
γ. Οἱ πυραυλάκατοι:
• Καλυψώ, Εὐνίκη, Κυμοθόη, Ναυσιθόη *ἐκτοπίσματος 234 τόννων, ταχύτητος 36,5 κόμβων, ἀκτῖνος ἐνεργείας 850 μιλλίων, μὲ 4 ἐκτοξευτῆρες πυραύλων ἐπιφανείας-ἐπιφανείας καὶ 4 Α/Α πυροβόλα τῶν 35 χιλιοστῶν, μὲ πλήρωμα 40 (4 ἀξιωματικοί).*

[Τὰ στοιχεῖα ἐλήφθησαν ἀπό:
α. Ἐπετηρίδα πολεμικῶν πλοίων *JANE* (Λονδῖνο) 1974-75.
β. «Στρατιωτικὴ πλάστιγξ 1973-1974» τοῦ *I.I.S.S.*
(= Διεθνὲς Ἰνστιτοῦτον Στρατηγικῶν Μελετῶν) Λονδίνου]».

Ποια σκάφη θα επαναστατούσαν

Από το σύνολο αυτό, οι επαναστάτες είχαν εξασφαλίσει –κατά τις εκτιμήσεις τους– ότι θα συμμετείχαν κυρίως τα εξής πλοία:

α. Από τα αντιτορπιλικά τα *Θεμιστοκλής*, *Βέλος*, *Ασπίς*, *Σφενδόνη*, *Θύελλα*, *Ναυαρίνο* και η φρεγάτα *Πάνθηρ*.

β. Από τα υποβρύχια τα *Τρίαινα*, *Νηρεύς*, *Ποσειδών* και πιθανώς το *Γλαύκος*.

γ. 2-3 πυραυλάκατοι.

δ. 3-4 τορπιλάκατοι.

ε. 2 περιπολικά.

Αυτά τα σκάφη αποτελούσαν το μεγαλύτερο και ποιοτικά καλύτερο μέρος της μάχιμης δύναμης του ναυτικού, γιατί από τα υπόλοιπα πλοία πολλά ήταν υπό επισκευή ή είχαν ορισμένες ατέλειες. Ουσιαστικά, λοιπόν, ακόμη και αν υποθέσουμε ότι θα σημειώνονταν διαρροές, συγχύσεις, λιποψυχίες την τελευταία στιγμή –όπως παρατηρείται συχνά σε τέτοιες περιπτώσεις– που θα προκαλούσαν απώλεια μερικών μονάδων, μπορούμε να πούμε ότι: ο στόλος θα επαναστατούσε.

Ο χρόνος του κινήματος

Πότε θα γινόταν, όμως, η κίνηση; Από τις αρχές του 1973 οι αντιπλοίαρχοι είχαν επανειλημμένα ορίσει την ημερομηνία, αλλά αυτή αναβαλλόταν πάντα. Στις 3-7 Απριλίου επρόκειτο να γίνει η άσκηση «Καταιγίς». Οι ηγέτες των επαναστατών την θεώρησαν ως καλή ευκαιρία για την εφαρμογή του σχεδίου, αναβλήθηκε και πάλι όμως γιατί δεν είχε ληφθεί οριστική απόφαση για τον αρχηγό.

Τελευταία «ημέρα Χ» ορίστηκε η 23η Μαΐου, με ώρα έναρξης τη 2α πρωινή. Την ώρα εκείνη τα καθορισμένα πολεμικά πλοία στον ναύσταθμο της Σαλαμίνας θα ήταν έτοιμα και θα άρχιζε ο απόπλους των. Άλλα από αυτά θα είχαν προσχωρήσει στην επανάσταση χάρη στους μυημένους κυβερνήτες και αξιωματικούς. Άλλα θα είχαν καταληφθεί από ομάδες επαναστατών που θα συγκροτούνταν μέσα στον ναύσταθμο και θα ενισχύονταν από επαναστάτες που θα κατέφθαναν από έξω. Προηγουμένως, στις 17 Μαΐου, το αντιτορπιλικό Βέλος με κυβερνήτη τον αντιπλοίαρχο Παππά, που όπως είδαμε ήταν από τους ηγέτες της κίνησης, θα είχε αναχωρήσει για την Κρήτη προκειμένου να συμμετάσχει σε άσκηση μιας μοίρας του ΝΑΤΟ, την οποία θα συγκροτούσαν ανά ένα αντιτορπιλικό της Ελλάδας, Τουρκίας, Αγγλίας, Ιταλίας και ένα βρετανικό πετρελαιοφόρο. Αλλά μόλις θα ειδοποιούνταν ότι η επανάσταση ξέσπασε, ο κυβερνήτης Παππάς θα απέσυρε το πλοίο του από τη μοίρα και θα έσπευδε να ενωθεί με τον στόλο των επαναστατών.

Ο βασιλιάς και το κίνημα

Τις τελευταίες ημέρες είχε λυθεί και μια σοβαρή εκκρεμότητα: η σχέση του βασι-

λιά με την επανάσταση. Θα ενέκρινε την κίνηση; Θα έσπευδε στην Ελλάδα μόλις οι ναυτικοί καταλάμβαναν μία νήσο; Ο αρχηγός πλοίαρχος Κονοφάος θεωρούσε απαραίτητη τη συμμετοχή του. Στις 17 Μαΐου, συνάντησε τον ναύαρχο Α. Ροζάκη, που ο ρόλος του στο βασιλικό κίνημα είναι γνωστός, αλλά και αργότερα τηρούσε ενεργό αντιστασιακή στάση. Ο Σ. Κονοφάος τού αποκάλυψε το επαναστατικό σχέδιο. Επρόκειτο ο Α. Ροζάκης εκείνες τις ημέρες να μεταβεί στη Ρώμη. Ο αρχηγός της επανάστασης τον επιφόρτισε να αναχωρήσει αμέσως για την ιταλική πρωτεύουσα, να δει τον βασιλιά και να του μεταδώσει τηλεφωνικά και συνθηματικά τις βασιλικές απόψεις. Η απάντηση έπρεπε να ληφθεί το αργότερο έως τις 20 Μαΐου.

Πράγματι, ο ναύαρχος Ροζάκης συνάντησε στη Ρώμη τον Κωνσταντίνο και το πρωί της 20ής Μαΐου έστελνε το συνθηματικό τηλεφώνημα στον πλοίαρχο Κονοφάο, που σήμαινε: ο βασιλιάς συμφωνούσε, ενέκρινε την επανάσταση του ναυτικού, όπως προδιαγραφόταν με το σχέδιο. Και αυτό ερμηνευόταν από τους αξιωματικούς ότι θα έσπευδε στην Ελλάδα μόλις οι επαναστάτες εξασφάλιζαν ένα νησί.

Μυστηριώδης παρέμβαση

Ο Σ. Κονοφάος κοινοποίησε στην ηγετική ομάδα τη βασιλική απάντηση, την οποία πληροφορήθηκε και ο αντιπλοίαρχος Παππάς στην Κρήτη. Αλλά ο κυβερνήτης του *Βέλους* δεν είχε πληροφορηθεί ένα περίεργο όσο και ανησυχητικό περιστατικό: τη 17η Μαΐου, ο πλοίαρχος Αργυρίου, που συμμετείχε στην κίνηση, συνάντησε στον ναύσταθμο σκυθρωπός μερικούς από τους αντιπλοιάρχους επαναστάτες και τους επέδειξε ένα μικρό κομμάτι χαρτί, στο οποίο ήταν γραμμένες, με κεφαλαία γράμματα γραφομηχανής, οι λέξεις:

«"Ὁ Στόλος θὰ κινηθῇ τὴν 21 Μαΐου τὰ Μεσάνυχτα. Ἀγρυπνεῖτε-ἀγρυπνοῦμεν".
Ἱερὰ Ὀργάνωσις Ὑπ/κῶν Ναυτικοῦ».

«Το βρήκα χθες το βράδυ κάτω από την πόρτα του σπιτιού μου», τους είπε.

Οι αξιωματικοί θεώρησαν πολύ σοβαρό αυτό το στοιχείο. Γιατί ήξεραν ότι τέτοια οργάνωση δεν υπήρχε στο Ναυτικό. Μήπως το σημείωμα το έριξε κάποιος από τους επαναστάτες που λιποψύχησε και ήθελε να εκβιάσει την αναβολή; Αλλά αποφάσισαν να μην αναβάλουν την κίνηση. Το πρωί, όμως, της 21ης Μαΐου, ο Αργυρίου δήλωσε στους συνεργάτες του ότι πήρε ένα τηλεφώνημα από άγνωστο, ο οποίος του είπε: «Σας ειδοποίησα, δεν με ακούσατε. Αύριο θα την πατήσετε όλοι».

Η υπόθεση γινόταν τώρα σοβαρότερη, αλλά και πάλι λήφθηκε απόφαση να προχωρήσουν. Την ίδια ημέρα, όμως, ένας πλωτάρχης, από τους επαναστάτες, ειδο-

ποιήθηκε από ξάδερφό του αξιωματικό των ΛΟΚ που ήταν μυημένος: «Το κίνημα έχει προδοθεί. Είναι εν γνώσει της κυβερνήσεως. Αυτό το αντιλήφθηκα γιατί τα ΛΟΚ κάνουν προπαρασκευές να επέμβουν στον ναύσταθμο».

«Το κίνημα προδόθηκε»

Τι θα έκαναν τώρα; Μετά από σύντομη σύσκεψη, αποφασίστηκε η συνέχιση των προπαρασκευών. Ο αντιπλοίαρχος Παπαδόγκωνας, όμως, ανέβηκε αμέσως στην Αθήνα, για να συναντήσει τον Ε. Αβέρωφ, ο οποίος επί ημέρες ζητούσε επίμονα να τον δει. Η συνάντηση έγινε στον δρόμο προς τη λίμνη του Μαραθώνα. Ο Α. Παπαδόγκωνας οδηγούσε μία γκρίζα «Σιτροέν». Ο Ε. Αβέρωφ ήρθε επίσης με ιδιωτικό αυτοκίνητο. Ο αντιπλοίαρχος έτρεξε προς τον πολιτικό, μπήκε στο αυτοκίνητό του και διαμείφθηκε τότε ο εξής περίπου διάλογος: «Κύριε υπουργέ, νομίζω ότι το κίνημα προδόθηκε». «Γιατί το νομίζετε;» «Ένας δικός μας πήρε προειδοποιητικό ανώνυμο σημείωμα και τηλεφώνημα αγνώστου, που δείχνει ότι είναι εν γνώσει ακόμη και της ημερομηνίας. Εξάλλου ειδοποιηθήκαμε ότι και τα ΛΟΚ ετοιμάζουν κάθοδο στον ναύσταθμο...» «Έχω να σας μεταδώσω και εγώ κάτι, για το οποίο και ζήτησα τη συνάντηση. Από τον Καραμανλή πήρα δύο γράμματα, στα οποία λέει ότι δύο φορές του μίλησαν στο Παρίσι για το κίνημα άνθρωποι που ξέρουν τα πάντα. Άρα είναι γνωστό σε πολλούς και κατά τον Καραμανλή θα έπρεπε να ματαιωθεί η εκδήλωση». «Δυστυχώς, κύριε υπουργέ, τώρα έχει ήδη δοθεί το πράσινο φως και είναι πολύ δύσκολο να σταματήσουν οι προπαρασκευές». «Τότε λοιπόν προχωρήστε μέχρι τέλους και ο θεός βοηθός». (Αφήγηση του Ε. Αβέρωφ.)

Το διάγγελμα προς τον λαό

Ο αντιπλοίαρχος Παπαδόγκωνας επέστρεψε στον ναύσταθμο. Οι προπαρασκευές συνεχίστηκαν. Ο εφοδιασμός των πλοίων που είχαν κυβερνήτες μυημένους γινόταν δραστήρια, όσο το επέτρεπαν οι περιστάσεις. Είχε ετοιμαστεί και το διάγγελμα της επανάστασης προς τον λαό, που θα μεταδιδόταν από τους ραδιοπομπούς των πολεμικών την 23η Μαΐου, το κείμενο του οποίου είχε ως εξής:

«Ἕλληνες,

»Ἀπὸ σήμερα τὸ πρωῒ ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοὶ καὶ ἄνδρες τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τῆς Χώρας ἀνέλαβον ἀγῶνα διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατίας. Ὁ ἀγὼν αὐτὸς θὰ κρίνῃ τὸ μέλλον τῶν συνταγματικῶν μας ἐλευθεριῶν καὶ τὴν διεθνῆ θέσιν τῆς χώρας.

»Ἐπὶ ἕξη χρόνια τώρα οἱ κατέχοντες τὴν ἐξουσίαν καταδυναστεύουν τὸν τόπον. Εἰς τὴν ὀγκουμένην ἀγανάκτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀντιτάσσουν τὴν ἀπροκάλυπτον καὶ ἀμείλικτον τρομοκρατίαν. Τὰ πλέον

στοιχειώδη δικαιώματα τοῦ πολίτου ποδοπατοῦνται. Ὁ Τύπος ἔχει φιμωθῆ καὶ αἱ πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις ἔχουν ἀπονεκρωθῆ. Αἱ αὐθαίρετοι συλλήψεις καὶ ἐκτοπίσεις, αἱ σκηνοθετημέναι πολιτικαὶ δίκαι ἀποτελοῦν τὸν θλιβερὸν σύντροφον τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων. Τὰ βασανιστήρια –ἡ πλέον κτηνώδης καὶ ἐξοργιστικὴ ἐκδήλωσις τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ– ἔχουν ἀναχθῆ σὲ συνήθη διοικητικὴν διαδικασίαν. Ἐν ὀλίγοις, ἡ Δικτατορία μετέτρεψε τὸν τόπον μας εἰς πολιτικὸν καὶ πνευματικὸν νεκροταφεῖον. Καὶ τοῦτο μὲ μοιραῖον ἀντίκτυπον ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν μας ὑποθέσεων.

»Διότι, ὡς ἦτο ἀναπόφευκτον, τὸ πρωτόγονον καὶ ἀναχρονιστικὸν αὐτὸ καθεστὼς κατερράκωσε τὸ γόητρον τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους καὶ προεκάλεσε μόνιμον κρίσιν εἰς τὰς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῶν φυσικῶν της φίλων καὶ συμμάχων. Ἡ θέσις μας ἐντὸς τοῦ ἐλευθέρου κόσμου ἐκλονίσθη. Τὸ εὐρωπαϊκόν μας μέλλον ὑπεθηκεύθη. Οὐδέποτε ἡ ἐξωτερική μας πολιτικὴ εἶχε περιέλθει εἰς τοιαύτην καὶ τόσον ἐπικίνδυνον ἀπομόνωσιν.

»Τὴν εὐθύνην διὰ τὰς ἐθνικὰς αὐτὰς συμφοράς, ἡ δικτατορία ἀπεπειράθη νὰ ἐπιρρίψη εἰς τὰς Ἐνόπλους Δυνάμεις. Καταγγέλλομεν τὸ ἀνόσιον αὐτὸ ψεῦδος ἐνώπιον τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

»Ἡμεῖς οἱ ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοὶ καὶ ἄνδρες τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, χωρὶς καμμίαν προσωπικὴν φιλοδοξίαν καὶ πιστοὶ εἰς τάς παραδόσεις μας –παραδόσεις ποταμῶν αἵματος χυθέντος ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας– ἀναλαμβάνομεν ἀγῶνα μέχρις ἐσχάτων κατὰ τῶν σφετεριστῶν τῆς ἐξουσίας καὶ καλοῦμεν τοὺς λοιποὺς συναδέλφους μας καὶ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν νὰ μᾶς συνδράμουν. Σκοπὸς μας, ἡ ἀποκατάστασις τῆς νομιμότητος, ὁ σχηματισμὸς Μεταβατικῆς Κυβερνήσεως, ὑπὸ πολιτικὸν ἡγέτην διεθνοῦς κύρους καὶ ἐμπιστοσύνης, καὶ ἡ ταχεῖα, ἐντὸς τακτῶν προθεσμιῶν, προσφυγὴ εἰς τὴν ἐτυμηγορίαν τοῦ Κυριάρχου ἑλληνικοῦ λαοῦ.

»Κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν στιγμήν, κανεὶς Ἕλλην δὲν δικαιοῦται νὰ ἀπουσιάση ἀπὸ τὸ ἐθνικὸν προσκλητήριον. Ἀδιαφορία ἢ ἀδράνεια ἰσοδυναμοῦν πρὸς στήριξιν τῆς Δικτατορίας. Ἡ ὑπόθεσις τῆς ἐλευθερίας εἶναι κοινὴ ὑπόθεσις ὅλων μας. Ἂς κάνη καθένας τὸ καθῆκον του καί, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, ἡ νίκη θὰ εἶναι δική μας.

»Ζήτω ἡ Ἑλλὰς

»Ζήτω ἡ ἐλευθερία».

Ο Μουστακλής

Είχε ειδοποιηθεί να είναι έτοιμος και ένας αξιωματικός του στρατού στη Σύρο, η οποία θα καταλαμβανόταν αμέσως και θα αποτελούσε, σύμφωνα προς το σχέδιο, την «πρωτεύουσα» των επαναστατών. Εκεί έπρεπε να προσέλθουν ο βασιλιάς και ο Καραμανλής. Φρούραρχος Σύρου θα αναλάμβανε ο ταγματάρχης ε.α. Μουστακλής, ο οποίος κατά τον Ιπποκράτη Σαβούρα (εφημερίδα *Αθηναϊκή* Αθηνών, 5.10.1974) ήταν αρχηγός ένοπλης ομάδας της οργάνωσης ΕΑΝ.

Συνεχίζοντας, όμως, τις προετοιμασίες, οι μυημένοι αξιωματικοί είχαν ήδη κλονιστεί. Επικρατούσε δισταγμός αν έπρεπε να επιμείνουν ή να αναβάλουν την εκδήλωση. Ειδοποίησαν τηλεφωνικά για τα προβλήματα που εμφανίστηκαν και τον αντιπλοίαρχο Παππά στην Κρήτη, με τη συνθηματική φράση: «Το παιδί σου αρρώστησε...»

«Έπιασαν το νήμα»

Αλλά τη νύχτα της 21ης προς την 22α Μαΐου, ο Ν. Παππάς δέχτηκε ένα άλλο τηλεφώνημα: τον κάλεσε ο υπασπιστής του Γ. Παπαδόπουλου πλωτάρχης Κούβαρης που του διαβίβασε εντολή να επικοινωνήσει αμέσως με τον αντιπλοίαρχο, διευθυντή του Γραφείου Α2 του Αρχηγείου Ναυτικού, ο οποίος δεν ήταν μυημένος στην κίνηση. Ο αντιπλοίαρχος Νικολόπουλος, σε εμπιστευτικό ύφος, ρώτησε τον κυβερνήτη του *Βέλους*: «Υπάρχουν πληροφορίες ότι κάτι θα γίνει στο Ναυτικό σήμερα ή αύριο. Έχεις εσύ ιδέα;» «Όχι, δεν έχω ιδέα», απάντησε εκείνος. «Και νομίζω ότι όλα θα είναι φανταστικά».

Γιατί, όμως, ο διευθυντής του Α2 έκανε εκείνο το τηλεφώνημα; Ήθελε να επιβεβαιώσει τις πληροφορίες του; Ή ήθελε να προειδοποιήσει τους επαναστάτες να μην κινηθούν; Ίσως το καθεστώς προτιμούσε να προλάβει παρά να καταστείλει. Πάντως ήταν φανερό ότι γνώριζε... Ο αντιπλοίαρχος Παππάς μπόρεσε να επικοινωνήσει με τους συναδέλφους του στον ναύσταθμο Σαλαμίνας και τους ειδοποίησε.

«Είναι φανερό», πρόσθεσε, «ότι έχουν πιάσει το νήμα. Επιταχύνατε, πάρτε αμέσως τα πλοία και φύγετε, πριν προλάβουν να σας πιάσουν».

Αν εκείνη την ώρα οι μυημένοι κυβερνήτες αποφάσιζαν να εξορμήσουν, έστω χωρίς να συμπληρώσουν τις προετοιμασίες και χωρίς να ολοκληρωθεί το σχέδιο, θα είχαν διαφύγει και η κατάσταση θα ήταν διαφορετική. Δίστασαν όμως. Και συνέχιζαν, τις πρωινές ώρες της 22ας Μαΐου, τις προκαθορισμένες ενέργειες. Η διστακτικότητά τους οφειλόταν και στην αμφιβολία αν έπρεπε να επιμείνουν στην κίνηση.

Απόφαση «Αναβολή»

Αλλά στις 11 η ώρα, μέσα στον πυρετό των προετοιμασιών και την αγωνία της αβε-

βαιότητας, ειδοποιήθηκαν ότι στον ναύσταθμο τέθηκε σε συναγερμό το «άγημα ασφαλείας», ενώ έμπαιναν στον χώρο του ομαδικά «ύποπτα πρόσωπα». Ήταν φανερό ότι οι αρχές γνώριζαν πράγματι ότι επίκειται η εκδήλωση και ετοιμάζονταν να επέμβουν.

Και πάλι πρόφταιναν ορισμένα πολεμικά, που ήταν έτοιμα ήδη να σηκώσουν αμέσως άγκυρα και να φύγουν στο ανοικτό πέλαγος, όπου θα συναντούσαν το *Βέλος*. Το «άγημα ασφαλείας» δεν θα μπορούσε να τα εμποδίσει, ούτε οι «ύποπτοι» που εισέδυσαν στον ναύσταθμο την τελευταία στιγμή. Οι πεζοναύτες απουσίαζαν σε ασκήσεις. Οι άνδρες των ΛΟΚ δεν είχαν ακόμη φανεί. Άρπαξαν αυτή την έσχατη ευκαιρία οι επαναστάτες; Εξόρμησαν σε «έξοδο», πριν κλείσει ο κλοιός; Όχι! Τουναντίον, αποφάσισαν να σταματήσουν τα πάντα. Το σύνθημα «Σοφοκλής», που σήμαινε: «αναβολή», μεταδόθηκε σε όλους τους κυβερνήτες. Και αυτό ισοδυναμούσε με παράδοση άνευ όρων.

Η μοιραία εκείνη απόφαση οφειλόταν κυρίως στην έλλειψη κεφαλής. Αν ο αρχηγός βρισκόταν στον ναύσταθμο, θα μπορούσε να αντιληφθεί αστραπιαία την κατάσταση και να διατάξει χωρίς χρονοτριβή: «Απάρατε!» Αλλά ο πλοίαρχος Σ. Κονοφάος, όπως είδαμε, θα αναλάμβανε μετά τον απόπλου τη διοίκηση. Και στον ναύσταθμο υπήρχε πολυαρχία. Η συλλογική προσωρινή ηγεσία της ομάδας των αντιπλοιάρχων ήταν δύσκολο να αναλάβει κεραυνοβόλες αποφάσεις. Κατέληξε στη ματαίωση, μετά από σύντομες συζητήσεις που κλόνισαν ακόμη περισσότερο την ήδη κλονισμένη διάθεσή τους.

Ο ναύσταθμος υπό έλεγχο

Μόλις μεταδόθηκε το συνθηματικό σήμα «Σοφοκλής», οι μυημένοι αξιωματικοί σταμάτησαν κάθε ενέργεια και άρχισαν να φεύγουν από τον ναύσταθμο, στον οποίο έμεναν μόνον όσοι είχαν κανονικά υπηρεσία. Αλλά τα μεσάνυκτα κατέφθασε ο αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων στρατηγός Αγγελής συνοδευόμενος από τον αρχηγό του ναυτικού ναύαρχο Μαργαρίτη. Και στο γραφείο του αρχηγού του στόλου ναυάρχου Αραπάκη άρχισαν ανακρίσεις. Συγχρόνως τμήματα των ΛΟΚ και της ΕΣΑ καταλάμβαναν τα καίρια σημεία γύρω και μέσα στον ναύσταθμο και συλλαμβάνανε στο Πέραμα τους επαναστάτες που ανύποπτοι προσέρχονταν, σύμφωνα με το σχέδιο, για να εκτελέσουν τις προκαθορισμένες ενέργειες. Έτσι έπεφταν στην παγίδα, που άρχισε να λειτουργεί αδυσώπητα προς κάθε κατεύθυνση.

Ο στρατηγός Αγγελής και ο ναύαρχος Μαργαρίτης έδωσαν εντολή να κατεβούν αμέσως στον ναύσταθμο όλοι οι κυβερνήτες των αντιτορπιλικών. Υποβλήθηκαν σε εξέταση, αλλά όσοι ήταν μυημένοι δεν αποκάλυψαν το παραμικρό. Διατάχθηκαν να αναμείνουν και το πρωί της 23ης Μαΐου άρχισαν συλλήψεις. Το πρωί της επομένης

πολλοί αξιωματικοί έλαβαν εντολή να μεταβούν με πολιτική περιβολή στο Αρχηγείο Ναυτικού. Στο Πέραμα, όμως, ενώ έβγαιναν από το πλωτό μέσο που τους μετέφερε, τους περίμεναν ομάδες της ΕΣΑ, που τους συλλαμβάνανε και τους οδηγούσαν αρχικά στη ναυτική μονάδα του Βοτανικού και κατόπιν στο ΕΑΤ/ΕΣΑ.

Άλλοι, που είχαν ήδη συλληφθεί στον ναύσταθμο, μεταφέρονταν στο παροπλισμένο καταδρομικό *Έλλη*, το οποίο ήδη από το 1968 είχε μεταβληθεί σε φυλακές και τόπο ανακρίσεων. Εκεί βασανίστηκαν υπαξιωματικοί που είχαν συλληφθεί ως μετέχοντες σε αντιστασιακές οργανώσεις. Εκεί βασανίστηκαν και οι επαναστάτες αξιωματικοί κατά την προανάκριση που ακολούθησε, στην οποία τελικά υπέκυψαν κάτω από τη φοβερή βία, και αποκάλυψαν τα πάντα.

Η αναγγελία

Η κυβέρνηση ανήγγειλε τα γεγονότα το βράδυ της 24ης Μαΐου, αλλά οι πληροφορίες που είχε ήταν ακόμη ασαφείς και περιορισμένες. Ο υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ Β. Σταματόπουλος ανακοίνωσε, όπως είδαμε, προς τους δημοσιογράφους ότι «οπερετική» κίνηση στο Ναυτικό κατεστάλη στη γένεσή της και επεξήγησε:

> «*Δύο ἀπόστρατοι ἀξιωματικοὶ* [Σ.τ.Σ. ἐννοοῦσε τοὺς ναυάρχους Ἐγκολφόπουλο καὶ Μηναῖο] *παρέσυραν ἀξιωματικοὺς τινὰς ἐν ἐνεργεία τοῦ στόλου. Κατὰ τὸ σχέδιόν των, θὰ ἐκίνουν πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἀνοιγόμενα εἰς τὰ πελάγη, θὰ ἐξέπεμπον διάγγελμα πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ τελεσίγραφον πρὸς τὴν κυβέρνησιν. Οἱ ἀξιωματικοὶ οὗτοι ἔδωσαν ὁδηγίας εἰς μέλη τινὰ πληρωμάτων τριῶν πλοίων νὰ παραμείνουν κατὰ τὴν νύκτα τῆς 22ας πρὸς τὴν 23ην Μαΐου εἰς τὰ πλοῖα των, ἀφοῦ εἰδοποίησαν καὶ τινα μέλη πληρωμάτων νὰ κατέλθουν ἀπὸ τῶν ἑσπερινῶν ὡρῶν τῆς παρελθούσης Τρίτης ἐπίσης εἰς τὰ πλοῖα των. Ὡς δικαιολογίαν τῆς ἐνεργείας ταύτης, εἰς ἄλλους μὲν ἔλεγαν ὅτι τὴν πρωΐαν τῆς Τετάρτης θὰ διενεργηθῇ ἐπιθεώρησις τῶν πλοίων, εἰς ἄλλους δὲ ὅτι τὸ πλοῖον θὰ ἀναχωρήσῃ δι' ἄσκησιν. Οἱ λαβόντες τὴν ἐντολήν, παγιδευθέντες καὶ νομίσαντες ὅτι πρόκειται περὶ κανονικῆς διαταγῆς, συνεμορφώθησαν. Οἱ δώσαντες ὅμως τὴν ἐντολὴν δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ παρέμειναν κρυπτόμενοι καὶ ἔντρομοι εἰς τὰς οἰκίας των, ὅπου καὶ συνελήφθησαν*».

Ο κυβερνητικός εκπρόσωπος πρόσθεσε ότι προηγουμένως είχε εξαρθρωθεί η αντιστασιακή οργάνωση ΕΑΝ –σε κρύπτη στα Σπάτα της Αττικής ανακαλύφθηκε το οπλοστάσιό της–, η οποία επρόκειτο να δράσει ταυτόχρονα με το Ναυτικό.

Το *Βέλος* εν πλω

Την επομένη όμως ακριβώς, έμελλε να γραφεί ο παταγώδης επίλογος του δράματος, που θα είχε παγκόσμια απήχηση: το αντιτορπιλικό *Βέλος* που βρισκόταν στην Κεντρική Μεσόγειο, συμμετέχοντας στην άσκηση του ΝΑΤΟ, εγκατέλειψε τη διεθνή μοίρα και κατέφυγε στο Φιουμιτσίνο της Ιταλίας. Ο αντιπλοίαρχος Ν. Παππάς, αμέσως μετά τις τηλεφωνικές επικοινωνίες του της 21ης Μαΐου, εφοδίασε το σκάφος του και το πρωί της 22ας Μαΐου απέπλευσε μαζί με τη μοίρα του ΝΑΤΟ για το Ιόνιο πέλαγος.

Το πρωί της 23ης, το *Βέλος* παρέπλεε τη συστάδα των Στροφάδων νήσων, δυτικά της Πελοποννήσου. Αλλά μάταια ανέμενε ο κυβερνήτης το συνθηματικό σήμα που θα ανήγγελλε ότι τα άλλα πολεμικά είχαν αποπλεύσει και η επανάσταση είχε αρχίσει, σύμφωνα με το σχέδιο. Με τον ασύρματο του σκάφους προσπαθούσε να έρθει σε επαφή με τους συναδέλφους του στο συμφωνημένο «μήκος κύματος». Δεν έπαιρνε απάντηση επί ώρες. Και μόνον αργά το απόγευμα μπόρεσε να επικοινωνήσει με τη φρεγάτα *Πάνθηρ* και με συνθηματικό κώδικα έλαβε την απογοητευτική απάντησή της: «Το κίνημα αναβλήθηκε!»

Το ίδιο βράδυ, ενώ η μοίρα του ΝΑΤΟ έπλεε ΝΑ της Σαρδηνίας, το πλήρωμα του *Βέλους* άκουσε στην ιταλική τηλεόραση τον εκφωνητή να αναγγέλλει στο δελτίο ειδήσεων:

> *«Ἔγιναν συλλήψεις ἀξιωματικῶν τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ τῆς Ἑλλάδος».*

Το βράδυ της 24ης Μαΐου, ο σταθμός του Λονδίνου («Μπι-Μπι-Σι») μετέδωσε τις δηλώσεις του υφυπουργού Β. Σταματόπουλου για την κίνηση του Ναυτικού και πρόσθεσε ότι συνελήφθησαν οι ναύαρχοι Κ. Εγκολφόπουλος, Ι. Μηναίος και ο πλοίαρχος Κονοφάος. Ο κυβερνήτης του *Βέλους* ήταν πια τελείως κατατοπισμένος. Συγκάλεσε τους μυημένους αξιωματικούς του σκάφους και αποφάσισαν: το *Βέλος* θα αποχωρούσε από τη μοίρα του ΝΑΤΟ και θα κατευθυνόταν σε ένα ιταλικό λιμάνι, όπου ο κυβερνήτης και ορισμένοι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί θα ζητούσαν πολιτικό άσυλο. Η ενέργεια εκείνη θεωρήθηκε πολιτικά συμφέρουσα παρά να παρέμεναν αδρανείς και να συμμεριστούν την τύχη των συντρόφων τους στην Ελλάδα, γιατί θα προκαλούσε διεθνή θόρυβο, θα επέσυρε την παγκόσμια προσοχή στην κατάσταση της Ελλάδας, θα αποκάλυπτε τα γεγονότα όπως ήταν και όχι όπως θα τα εμφάνιζε η προπαγάνδα του καθεστώτος και γενικά θα παράβλαπτε τη Δικτατορία.

Στο μεταξύ η μοίρα συνέχιζε την άσκηση μεταξύ Λιβόρνου και Γένοβας. Στις 3.18΄ το απόγευμα της 25ης Μαΐου, ο κυβερνήτης του *Βέλος* συγκέντρωσε το πλήρωμα στην πρύμνη, εξέθεσε τα γεγονότα και ανακοίνωσε την απόφασή του να αποχωριστεί από τη μοίρα και να καταπλεύσει στο λιμάνι του Φιουμιτσίνο, όπου αυτός και

ορισμένοι άλλοι θα αποβιβάζονταν για να συνεχίσουν τον αγώνα τους. Η ανταπόκριση του πληρώματος υπήρξε απόλυτη και όλοι ήθελαν να τον ακολουθήσουν. Τελικά, αποφασίστηκε να εγκαταλείψουν το σκάφος, εκτός του κυβερνήτη, 6 σημαιοφόροι, ένας αρχικελευστής, 22 υπαξιωματικοί και ένας μόνιμος ναύτης.

«Ανεξάρτητη κίνηση»

Έτσι, στις 4 μ.μ. της 25ης Μαΐου, το *Βέλος* ύψωνε το σήμα ανεξάρτητης κίνησης, έπαιρνε πορεία προς Φιουμιτσίνο και εξέπεμπε το εξής σήμα διά του ασυρμάτου προς τον αρχηγό των δυνάμεων του ΝΑΤΟ, στρατηγό Γκουντπάστερ, τον αρχηγό της Νοτιοανατολικής πτέρυγας, τον αρχηγό Ναυτικής Διοικήσεως της πτέρυγας και τον διοικητή της μεικτής μοίρας των ασκήσεων:

> *«Πιστοὶ στὴν συμμαχία μας τοῦ ΝΑΤΟ καὶ στὸν πολιτισμὸ τῶν λαῶν μας, ὁ ὁποῖος ἔχει θεμελιωθῆ ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς δημοκρατίας, τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν νόμων, ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ τὸ πλήρωμα (270 ἄνδρες) τοῦ πλοίου μου ὡς ἕνας ἄνθρωπος, πιστοὶ στὸν δοθέντα ὅρκο μας, μὲ βαθύτατη λύπη ἐγκαταλείπουμε τὶς ἀσκήσεις. Μὲ τὴν συμπάθεια ὁλοκλήρου τοῦ ἐλευθέρου κόσμου θὰ πολεμήσουμε γιὰ νὰ ἐπαναφέρουμε τὴν δημοκρατία στὴν Ἑλλάδα. Σᾶς εἶναι πολὺ καλὰ γνωστὸ καὶ ἰδιαιτέρως στοὺς Ἀμερικανοὺς φίλους μας ὅτι μία συμμορία ἰδιοτελῶν ἀξιωματικῶν ἐπέβαλε στὴν Ἑλλάδα μιὰ ἀπάνθρωπη καὶ μισητὴ δικτατορία πρὸ ἔξη καὶ πλέον ἐτῶν. Ἡ σημερινὴ ἐξέγερσις τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ ἀνταποκρίνεται στὰ αἰσθήματα ὁλοκλήρου τοῦ λαοῦ τῆς χώρας μας. Ὁ ἐλεύθερος κόσμος καὶ ἰδιαιτέρως οἱ χῶρες τοῦ ΝΑΤΟ πρέπει νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν διάβρωση καὶ τὴν καταστροφὴ τῶν ἑλληνικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, στὶς ὁποῖες στηρίζεται ἡ ἄμυνα τῆς Νοτιοανατολικῆς πτέρυγος. Σκεφθῆτε ὅτι αὐτὴν τὴν στιγμὴ ἀξιωματικοὶ ἐν ἐνεργείᾳ ἔχουν συλληφθῆ καὶ ὑφίστανται ταπεινώσεις καὶ κακομεταχείριση ἀπὸ ἄλλους ἀξιωματικοὺς καὶ στρατιῶτες τῆς Ἑλληνικῆς Στρατιωτικῆς Ἀστυνομίας».*

Ο διοικητής της μοίρας του ΝΑΤΟ δεν έδειξε καμία αντίδραση. Τουναντίον έστειλε προς το *Βέλος*, που αιφνιδιαστικά εγκατέλειψε τις τάξεις του, το σήμα: «Καλή τύχη».

Στο Φιουμιτσίνο

Ενώ το *Βέλος* έπλεε προς το Φιουμιτσίνο, προσπάθησε να στείλει το εξής σήμα:

> *«Ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ἀντιτορπιλλικὸ ΒΕΛΟΣ πρὸς τὸ "Ἀσσοσιέιτεντ Πρές" καὶ πρὸς τὸν ἰταλικὸ καὶ διεθνῆ Τύπο:*
>
> *»Ζητοῦμε τὴν συμπαράσταση ὅλων τῶν ἐλευθέρων λαῶν καὶ κρατῶν τῆς*

συμμαχίας μας τοῦ ΝΑΤΟ, ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ πιστεύουν στὸ προοίμιο τῆς συμφωνίας μας. Ἐν ὀνόματι τῶν Ἑλληνικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καλοῦμε ἐπὶ τοῦ πλοίου ὅλους τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ τοπικοῦ καὶ τοῦ διεθνοῦς Τύπου».

Το σήμα αυτό δεν έφτασε στον προορισμό του. Αλλά μόλις το αντιτορπιλικό αγκυροβόλησε, δυο αξιωματικοί βγήκαν κρυφά μέσα στο σκοτάδι και επικοινώνησαν τηλεφωνικά με το «Ασσοσιέιτεντ Πρες». Έτσι σε λίγο όλη η υφήλιος γνώριζε την ανταρσία του *Βέλος*. Πρώτος ο ραδιοσταθμός της Ρώμης μετέδωσε τα μεσάνυχτα την είδηση. Και από το πρωί το Φιουμιτσίνο άρχισε να κατακλύζεται από Ιταλούς και ξένους δημοσιογράφους, καθώς και από πλήθη αυτοεξόριστων Ελλήνων. Γινόταν γενική κινητοποίηση των δημοκρατικών δυνάμεων στην Ιταλία.

Αλλά και το αρχηγείο του ΝΑΤΟ στη Νεάπολη είχε κινητοποιηθεί. Το *Βέλος* κυκλώθηκε από ιταλικά περιπολικά του λιμεναρχείου που απαγόρευαν την επικοινωνία του. Μόνο στον πρεσβευτή στη Ρώμη Ροκανά επιτράπηκε να το επισκεφθεί. Εκείνος, συνοδευόμενος από έναν Έλληνα αξιωματικό που υπηρετούσε στη Νεάπολη, προσέγγισε το σκάφος με μία βενζινάκατο χωρίς να ανέβει και φώναξε: «Αυτό που κάνατε είναι τρέλα...»

Βαθιά εντύπωση

Στο μεταξύ ο κυβερνήτης κατήρτισε πίνακα εκείνων που θα έμεναν στο *Βέλος* και αυτών που θα ζητούσαν πολιτικό άσυλο στην Ιταλία. Όλοι σχεδόν ήθελαν να καταταγούν στη δεύτερη κατηγορία, τελικά όμως αυτή περιέλαβε τα 31 άτομα που προαναφέραμε.

Απόπειρα των ελληνικών διπλωματικών αρχών να μη χορηγηθεί πολιτικό άσυλο, απέτυχε. Στις 4.15′ το απόγευμα του Σαββάτου, δύο περιπολικά του λιμεναρχείου παρέλαβαν τους 31 άνδρες. Ο θόρυβος που είχε γίνει και η συγκέντρωση δημοσιογράφων, εξόριστων και Ιταλών δημοκρατικών επέτρεψε στους αντάρτες να δώσουν θορυβώδη συνέντευξη Τύπου, με μεγάλη διεθνή απήχηση, που επαναλήφθηκε στη Ρώμη. Έτσι ο σκοπός των ανταρτών, να προκαλέσουν παγκόσμια προσοχή στην κατάσταση της Ελλάδας και να διαλαλήσουν ότι οι ένοπλες δυνάμεις δεν υποστήριζαν σύσσωμες τη Δικτατορία, είχε επιτευχθεί.

Η εντύπωση ήταν γενικά βαθιά. Λίγες ημέρες αργότερα στη Σπέτσια της Ιταλίας, ο κελευστής Κ. Κωστάκης που υπηρετούσε στο ελληνικό ναρκαλιευτικό *Φαίδρα*, που ήταν εκεί αγκυροβολημένο, όταν παρακολούθησε στην τηλεόραση τη συνέντευξη Τύπου που έδωσαν οι αντάρτες του *Βέλος* στη Ρώμη, εγκατέλειψε το σκάφος του για να ζητήσει κι αυτός πολιτικό άσυλο. Ενώθηκε με την ομάδα του *Βέλος*, η οποία απασχολήθηκε σε ναυτικές κυρίως εργασίες στη διάρκεια της εξορίας της.

Προσφορά στον Μακάριο

Ο αντιπλοίαρχος Παππάς ανέλαβε πλοίαρχος σε ένα από τα καράβια του Νικήτα Βενιζέλου. Και στις 8 Ιουλίου 1974 –δηλαδή μία εβδομάδα πριν γίνει το κατοπινό πραξικόπημα στην Κύπρο– απέστειλε προς τον Μακάριο, στη Λευκωσία, την εξής «αυστηρά προσωπική» επιστολή:

«Ἀντιπλοίαρχος Ν. ΠΑΠΠΑΣ
τ. Κυβερνήτης Α/Τ Βέλος
2Α Μοντγκόμερυ Κλόουζ
Σίντκαπ ΚΕΝΤ
Ἀγγλία. Τηλ. 01-8501774
8 Ἰουλίου 1974
»Μακαριώτατε,

»Εἶμαι ὁ ἀντιπλοίαρχος Νικόλαος Παππᾶς, τέως Κυβερνήτης τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ Βέλος, *ὅστις τὴν 26ην Μαΐου 1973 ἐκτελῶν ἀσκήσεις μετ' ἄλλων πλοίων τοῦ ΝΑΤΟ καὶ μετὰ τὸ ἀποτυχὸν κίνημα τοῦ Ναυτικοῦ ὡδήγησα τὸ πλοῖο μου εἰς Ἰταλίαν καὶ μετὰ ἑτέρων ἕξη ἀξιωματικῶν καὶ εἴκοσι τεσσάρων ὑπαξιωματικῶν μου ἐζήτησα πολιτικὸν ἄσυλον, τὸ ὁποῖον μοὶ ἐχορηγήθη καὶ διεκήρυξα τὴν ἀντίθεσιν τῶν τιμίων ἀξιωματικῶν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων πρὸς τὴν μισητὴ Στρατιωτικὴν Δικτατορίαν. Ἴσως μὲ ἐνθυμεῖσθε καὶ ἀπὸ τοῦ 1968 ὅτε κυβερνήτης τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ* ΛΕΩΝ *σᾶς μετέφερα τὴν ἱερὰν κάραν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἐκ Πατρῶν.*

»Οἱ 31 ἄνδρες τοῦ ΒΕΛΟΣ, *ὡς καὶ ἄλλοι ἀπόταχτοι ἀξιωματικοὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ εὑρισκόμενοι, ἀκομμάτιστοι καὶ ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ κάθε πολιτικὴν ἰδεολογίαν, παρὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν τοιαύτην, ὅλοι αὐτοὶ ἐπαναλαμβάνω καὶ τὸ γνωρίζω, διότι εὑρίσκομαι καθημερινῶς εἰς ἐπαφὴν μετ' αὐτῶν, εἴμεθα ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἕτοιμοι νὰ συνεισφέρωμεν μὲ τὰς γνώσεις μας καὶ τὴν ἐμπειρίαν μας πᾶσαν βοήθειαν, κατερχόμενοι ἀκόμη καὶ αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἰς Κύπρον ἀναλαμβάνοντες τὰς θέσεις τῶν ὁδηγούντων τὸν Ἑλληνισμὸν εἰς νέας ἐθνικὰς συμφοράς. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν δυνάμεθα νὰ καλύψωμεν πλήρως τὰς ἀνάγκας τῆς Ναυτικῆς Βάσεως τορπιλλακάτων καὶ τῶν ραντὰρ ἐπιτηρήσεως».*

Η προσφορά εκείνη δεν πρόφτασε να αξιοποιηθεί, γιατί επήλθαν ραγδαία τα γεγονότα (πραξικόπημα στην Κύπρο, εισβολή των Τούρκων κλπ.).

Νέα απόπειρα

Στο μεταξύ, λίγο μετά την ανταρσία του *Βέλος*, έγινε μία απόπειρα να ανανεωθεί το

κίνημα στο Ναυτικό. Τη 14η Ιουλίου 1973, οι ελληνικές εφημερίδες δημοσίευαν την εξής επίσημη ανακοίνωση του υπουργείου Εθνικής Αμύνης:

> *«Τὰ ἀντιτορπιλλικὰ* Ἱέραξ *καὶ* Ἀετὸς *ἐκτελοῦντα ἐκπαιδευτικὸν πλοῦν τῆς Σχολῆς Δοκίμων, ἐπεσκέφθησαν τὴν 9 Ἰουλίου τὸν λιμένα Σὰν Ραφαὲλ τῆς Γαλλίας, παρὰ τὰ Ἰταλογαλλικὰ σύνορα.*
>
> *»Χθὲς περὶ τὴν μεσημβρίαν, ὁ Κυβερνήτης τοῦ* Ἱέραξ *προσκληθεὶς εἰς ἰδιωτικὴν οἰκίαν εὑρέθη πρὸ τῶν, λιποτάκτου τέως Ἀντιπλοιάρχου Νικολάου Παππᾶ, Νικήτα Βενιζέλου μετᾶ τῆς συζύγου του, ἑνὸς πρώην Σημαιοφόρου τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ* Βέλος *καὶ ἑνὸς ἄλλου ἀτόμου, τὸ ὁποῖον εἰκάζεται ὅτι ἦτο ὁ Κωνσταντῖνος Μπαντουβᾶς, υἱὸς τοῦ προσφάτως συλληφθέντος Ἰωάννου Μπαντουβᾶ.*
>
> *»Οἱ ἀνωτέρω προσεπάθησαν νὰ πείσουν τὸν Κυβερνήτην ὅπως τὰ δύο ἀντιτορπιλλικά, ἀφοῦ ἐπιβιβασθοῦν ἐπ' αὐτῶν οἱ ἴδιοι, ὡς καὶ μέλη τοῦ πληρώματος τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ* Βέλος, *τὰ ὁποῖα εἶχον ζητήσει πολιτικὸν ἄσυλον εἰς Ἰταλίαν, πλεύσουν εἰς τὸν λιμένα Φιουμιτσίνο τῆς Ἰταλίας, ἔνθα νὰ ἐπεβιβάζοντο ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ τέως βασιλεὺς καὶ ὁ Κων. Καραμανλῆς καὶ θὰ ἐσχημάτιζον Κυβέρνησιν.*
>
> *»Ὁ Κυβερνήτης ἀπέκρουσε τὰς προτάσεις ταῦτας καὶ ἀπεχώρησεν, ἐνῶ οἱ περὶ ὧν πρόκειται ἠπείλουν ὅτι θὰ χρησιμοποιήσουν ἔνοπλον βίαν δι' ἐξωπλισμένου ἑλικοπτέρου καὶ θαλαμηγοῦ, διὰ τὴν κατάληψιν τῶν ἀντιτορπιλλικῶν.*
>
> *»Τὸ ἀπόγευμα τῆς χθές, ἐδόθη ἐπὶ τοῦ* Ἱέραξ *ἡ προβλεπομένη δεξίωσις, μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁποίας τὰ πληρώματα ἐξῆλθον εἰς τὴν πόλιν. Ἐγένοντο ἀπόπειραι τινὲς δελεασμοῦ ἢ παγιδεύσεως μελῶν τῶν πληρωμάτων, ἄνευ ἀποτελέσματος.*
>
> *»Τὰ ἀντιτορπιλλικὰ ἀπέπλευσαν σήμερον ἐκ τοῦ λιμένος Σὰν Ραφαὲλ συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα».*

Προσθέτουμε τις λεπτομέρειες ότι κυβερνήτες των δύο αντιτορπιλικών ήταν ο αντιπλοίαρχος Σ. Καρατσώλης του *Ιέραξ* και ο πλωτάρχης Ι. Ζαφειρόπουλος του *Αετός*. Στα δύο σκάφη επέβαιναν, εκτός των Ναυτικών Δοκίμων, μαθητές της Σχολής Ευελπίδων και Ικάρων.

Η ανακοίνωση αυτή ήταν κατά μέγα μέρος πλαστή. Το καθεστώς των Αθηνών προσπάθησε να δώσει την εντύπωση ότι υπήρχαν πολλοί αξιωματικοί του Ναυτικού πιστοί στη Δικτατορία, που απέρριπταν κάθε πρόταση για συνωμοσία εναντίον της. Πάντως υπήρχε και ένας πυρήνας αλήθειας, όπως δήλωσε ο Νικήτας Βενιζέλος, στον ραδιοσταθμό του Μονάχου «Ντώυτσε Βέλλε», χωρίς όμως να είχαν γνώση ή ανάμειξη ο βασιλιάς και ο Κ. Καραμανλής.

Αλλά η παρεμβολή εκείνη δεν μπορούσε να μειώσει τη βαθιά εντύπωση από το κίνημα του ναυτικού και την επιδεικτική περιπέτεια του *Βέλος*, οι αντάρτες του οποίου επέστρεψαν στην Ελλάδα τις ημέρες που η Δικτατορία κατέπεσε (Ιούλιος 1974).

Το κίνημα, όμως, αυτό γεννά ορισμένα βασικά ερωτήματα:

• Ποιος το κατέδωσε; Η εύκολη υπόθεση αρχικά –που διαδόθηκε πλατιά και στην κοινή γνώμη– ήταν πως η CIA και πάλι ανακατεύθηκε, πληροφορήθηκε, αποκάλυψε τα πάντα. Πρόκειται, όμως, για τη συνηθισμένη απόδοση των πάντων στη μυθοποιημένη κακοποιό παντοδυναμία της αμερικανικής αυτής υπηρεσίας, την οποία απέκρουσαν κατόπιν οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές της κίνησης. Οι κατοπινές υποψίες συγκλίνανε σε έναν μυημένο υπαξιωματικό, με ασαφή κίνητρα. Ρητά ο πλωτάρχης Ι. Σταθόπουλος, από τα σημαντικότερα ηγετικά στελέχη του κινήματος, αναφέρει (εφημερίδα *Καθημερινή*, 25.5.1975):

> *«Τὸ κίνημα τοῦ ναυτικοῦ προδόθηκε ἀπὸ μυημένο ὑπαξιωματικό, ὁ ὁποῖος συνελήφθη τότε καὶ ἀφοῦ ἐκρατήθη δύο ἡμέρες ἀφέθηκε ἐλεύθερος».*

Το κίνημα και οι Αμερικανοί

• Ένα δεύτερο ερώτημα: είχαν οι επαναστάτες αξιωματικοί επαφή με ξένους παράγοντες και ιδίως με τις ΗΠΑ; Ή, ακριβέστερα: Ποια ήταν η στάση της Αμερικής έναντι του κινήματος; Το γνώριζε; Το ενέκρινε; Το υποκίνησε; Η όλη πλοκή έγινε εν αγνοία της;

Η γενική τάση να αποδίδονται τα πάντα στην αμερικανική βούληση –ωσάν να μην υπάρχουν εσωτερικές δυνάμεις, ωσάν η πολιτική να είναι υπόθεση δακτύλων και νημάτων και όχι καρπός διαλλακτικών συγκρούσεων– διατύπωσε το δόγμα ότι οι Αμερικανοί είχαν αποφασίσει να εγκαταλείψουν τον Γ. Παπαδόπουλο και έβαλαν τους αντιπλοιάρχους να τον γκρεμίσουν. Πρόκειται και πάλι για μια θέση η οποία δεν εναρμονίζεται με τα πράγματα. Οι ίδιοι οι επαναστάτες του Ναυτικού διαψεύδουν κάθε επαφή και σχέση του κινήματος με τους Αμερικανούς. Απέφευγαν να συνεννοηθούν μαζί τους, γιατί, απλούστατα, πίστευαν ότι η Ουάσινγκτον –και η CIA– ευνοούσε το καθεστώς. Και πράγματι, εκείνη την εποχή δεν είχε ακόμη λόγους δυσαρέσκειας η Αμερική από το καθεστώς Παπαδόπουλου. Τόσω μάλλον όσω είχε μόλις αποσπάσει από την Ελλάδα μια πολύτιμη προσφορά: τη βάση ελλιμενισμού του 6ου Στόλου στην Ελευσίνα. Βέβαια, η φθορά και αποτελμάτωση της Δικτατορίας πρέπει να προβλημάτιζε και τους Αμερικανούς για το μέλλον της. Αλλά είναι πάρα πολύ αμφίβολο αν σκέπτονταν από τότε τη βίαιη ανατροπή της και μάλιστα το διάδοχο καθεστώς να μην είναι και πάλι δικτατορικό. Αν γνώριζαν όμως το κίνημα, θα γνώριζαν και τον προσανατολισμό των επαναστατών, ο οποίος ήταν σαφώς κοινο-

βουλευτικός. Το κείμενο, πράγματι, του μυστικού όρκου που έδιναν οι μυούμενοι αξιωματικοί είναι εύγλωττο (*Καθημερινή*, 25.5.1975):

«Ὁ ὑπογεγραμμένος [...] δίδω τὸν λόγον τῆς στρατιωτικῆς μου τιμῆς ὅτι:

»α. Θὰ συμμετάσχω εἰς κίνησιν ἥτις θὰ ἀποβλέπη εἰς τὴν διὰ παντὸς μέσου καὶ τρόπου ἀνατροπὴν ἢ ἐξαναγκασμὸν τῆς παρούσης κυβερνήσεως διὰ τὴν δημιουργίαν προσωρινῆς κυβερνήσεως ὑπὸ ἀνεγνωρισμένην ἐθνικόφρονα προσωπικότητα ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐπαναφορᾶς τῆς πατρίδος εἰς τὴν Συνταγματικὴν Τάξιν.

»β. Θὰ ἀγωνισθῶ ἀνιδιοτελῶς δι' ὅλων μου τῶν δυνάμεων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὡς ἄνω τεθέντος σκοποῦ διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος.

»γ. Θὰ τηρήσω πᾶσαν ἐχεμύθειαν ἐπὶ τῆς ὡς ἄνω κινήσεως, ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει θέλω ὑποστῆ πᾶσαν κύρωσιν.

Ὑπογραφή:
Ὀνοματεπώνυμον:
Ἡμερομηνία: »

Εκείνο που μπορεί να θεωρηθεί λογικό είναι ότι οι Αμερικανοί, αν δεν σκέφτονταν ακόμη να επιδιώξουν βίαιη ανατροπή της Δικτατορίας, δεν θα είχαν διάθεση και να τη βοηθήσουν άμεσα σε μια επίθεση εναντίον της. Θα παρέμεναν μάλλον ουδέτεροι, ενώ οι άλλες βασικές ξένες χώρες (Αγγλία, Ιταλία, Γαλλία, Δ. Γερμανία) πιθανότατα θα υποστήριζαν, τουλάχιστον διπλωματικά, τους επαναστάτες.

Αυτούς τους υπολογισμούς θα έκαναν και οι αξιωματικοί του Ναυτικού, καθώς –φυσικά– και οι πολιτικοί σύμβουλοί τους –Ε. Αβέρωφ, Σέκερης– γιατί στην κατάθεσή του ο αντισμήναρχος Αποστολάκης γράφει:

«Οἱ ἀντιπλοίαρχοι [...] ὑπελόγιζαν εἰς ὑποστήριξιν ἔξωθεν διπλωματικὴν καὶ εἰς τὴν οὐδετερότητα τοῦ 6ου Στόλου».

Θα ανατρεπόταν το καθεστώς;

• Το τρίτο ερώτημα: Αν το κίνημα επιτύγχανε –αν πραγματοποιούνταν οι τακτικοί σκοποί του– θα ανατρεπόταν το καθεστώς; Ή θα απομονωνόταν και θα συντριβόταν; Ας έχουμε υπόψη ότι ουσιαστικά θα επρόκειτο για μεμονωμένη δράση του Ναυτικού. Όπως είδαμε, δεν προβλεπόταν ούτε εξέγερση στην Κρήτη ούτε στασιαστικές κινήσεις στον στρατό ούτε λαϊκή εξέγερση σοβαρής έκτασης. Μόνον η κατάληψη της Σύρου και η κίνηση των πολεμικών σκαφών. Θα αρκούσε αυτή η πίεση για να καταρρίψει τη Δικτατορία, έστω και αν καταφθάνανε στη Σύρο ο βασιλιάς και ο πρωθυπουργός;

Οι επαναστάτες είχαν απόλυτη αισιοδοξία. Αλλά τα πράγματα δεν ήταν τόσο απλά. Όσο και αν είχε φθαρεί η Δικτατορία, διατηρούσε ακόμη αποθέματα δυνάμεων. Θα

αντιδρούσε –όπως αντέδρασε αργότερα στην περίοδο του «Πολυτεχνείου» τον Νοέμβριο 1973– και υπό την πίεση του ενστίκτου της αυτοσυντήρησης, οι αλληλομαχόμενες μερίδες της πιθανότατα θα συνασπίζονταν. Ή, τουλάχιστον, οι κεντρομόλες δυνάμεις που θα ανέπτυσσε θα εξουδετέρωναν τις φυγόκεντρες. Ο κορμός της εξουσίας της στηριζόταν στον στρατό ξηράς, τον οποίο κρατούσε υπό τον έλεγχό της. Και το κίνημα του Ναυτικού θα τοποθετούνταν στην κατηγορία των επαναστατικών προσπαθειών που από την περιφέρεια κινούνται προς το κέντρο, οι οποίες στην Ελλάδα κατά κανόνα αποτυγχάνουν.

Τα πράγματα θα άλλαζαν, αν επαναστατούσε και ολόκληρη η Κρήτη, οπότε ο αγώνας θα χρόνιζε, θα έπαιρνε τη μορφή και τη δομή εμφύλιου πολέμου, ενώ η Τουρκία καραδοκούσε. Τότε ίσως να κατέληγε η αναμέτρηση σε κάποιον συμβιβασμό, με αμφίβολη όμως την εξαφάνιση του αυταρχικού στρατιωτικού καθεστώτος. Γιατί ο μηχανισμός του θα διατηρούνταν. Αλλά οπωσδήποτε η προσπάθεια των ναυτικών δεν ήταν μάταιη. Οι αντιπλοίαρχοι που ήθελαν να καταλύσουν την εξουσία των συνταγματαρχών θα εξάρθρωναν έτσι ή αλλιώς το δικτατορικό σύστημα. Ακόμη και παρά τη ματαίωση του κινήματος, η κίνησή τους συντέλεσε στις κατοπινές εξελίξεις. Γιατί έκανε τους περισσότερους οπαδούς του καθεστώτος να αντιληφθούν το αδιέξοδο και τους ανάγκαζε να προβληματίζονται για την εξεύρεση μιας διεξόδου. Και πρώτος απ' όλους προβληματιζόταν ο Γεώργιος Παπαδόπουλος.

Αλλά πώς έκλεισε ο φάκελος του κινήματος; Στις 13 Αυγούστου 1973, εκδόθηκε η παραπεμπτική διαταγή με την οποία:

• Οι τέως υπουργοί Ε. Αβέρωφ και Χ. Στράτος, ο τέως βουλευτής Κ. Αποσκίτης, τρεις ακόμη ιδιώτες, 56 αξιωματικοί του ναυτικού, 4 της αεροπορίας και 3 απόστρατοι παραπέμπονταν να δικαστούν στο Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών.

• Διατασσόταν τακτική ανάκριση κατά του τέως πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή, των τέως υπουργών Π. Γαρουφαλιά, Γ. Ράλλη, Κ. Παπακωνσταντίνου, Ε. Κεφαλογιάννη, Ν. Βενιζέλου, του διπλωματικού Ε. Σέκερη κλπ.

• Διαχωριζόταν η δίκη για τον αντιπλοίαρχο Παππά και τους άλλους αξιωματικούς του *Βέλος* που βρίσκονταν στο εξωτερικό.

• Από τους παραπεμπόμενους, οι 56 αξιωματικοί του ναυτικού κατηγορούνταν για ένωση προς στάση, ενώ οι πολιτικοί για συνέργεια σε ένωση προς στάση.

Δεν πρόφτασαν, όμως, να καθίσουν στο εδώλιο του κατηγορουμένου. Σε λίγες ημέρες δόθηκε αμνηστία και η υπόθεση μπήκε στο αρχείο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΑΠΟΦΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ • Η ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ ΤΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ • ΔΙΑΓΓΕΛΜΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ • ΥΠΕΡΤΡΟΦΙΚΕΣ ΕΞΟΥΣΙΕΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ • ΠΡΟΕΔΡΟΣ Ο Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΑΓΓΕΛΗΣ • ΔΥΟ ΘΑΡΡΑΛΕΑ ΑΡΘΡΑ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ • «ΓΙΑ ΠΟΙΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΜΙΛΑΤΕ, Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΕ;» • ΤΟ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ • 9 ΔΙΣ. ΔΡΑΧΜΕΣ Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ

ΤΗΝ ΗΜΕΡΑ ΠΟΥ ΑΝΑΓΓΕΛΘΗΚΕ το κίνημα του Ναυτικού, η μορφή του βασιλιά πρόβαλε στη σκέψη όλων δραματική και καταδικασμένη. Το γενικό ερώτημα ήταν: «Θα τον ρίξουν τώρα τον Κωνσταντίνο;» Αν και δεν προέκυπτε από την αρχή καμία ανάμειξή του, όλοι προβλέπανε το νέο κίνημα ως επανάληψη της 13ης Δεκεμβρίου 1967. Και καθώς είχαν ήδη ωριμάσει οι εντυπώσεις ότι η καθαίρεση του αντιβασιλιά ήταν το πρώτο βήμα για την ανατροπή του βασιλιά, η κοινή διαίσθηση ανέμενε σύντομη την αλλαγή του πολιτεύματος.

Πώς αντιδρούσε ο βασιλιάς; Στις 25 Μαΐου, το Γαλλικό Πρακτορείο Ειδήσεων μετέδιδε από τη Ρώμη το εξής τηλεγράφημα, το οποίο φαινόταν εμπνευσμένο:

> *«Τὴν ἔκπληξί τους ἐκφράζουν τὰ μέλη τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου σχετικῶς μὲ τὶς πληροφορίες ποὺ ἀφίνουν νὰ ὑπονοηθῆ ὅτι ὁ αὐτοεξόριστος μονάρχης θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ εἶναι ἀναμεμιγμένος στὴν ὑπόθεσι τῆς συνωμοσίας στὸ πολεμικὸ ναυτικό.*
>
> *»Αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ συνωμοσία χαρακτηρίσθηκε ὡς "ὀπερεττική" ἀπὸ τὸν ἐκπρόσωπο τῆς κυβερνήσεως, μειώνει σημαντικῶς τὴν σημασία τῆς ὑποθέσεως, σχετικῶς μὲ τὴν ὁποία –ὅπως διευκρινίζουν στὸ περιβάλλον του– ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν θὰ προβῆ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα σὲ καμμιὰ δήλωσι στὸν τύπο.*
>
> *»Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἀπὸ τὶς 13 Δεκεμβρίου 1967, ἀπαρχὴ τῆς ἐξορίας του στὴν Ἰταλία, ὁ Βασιλεὺς ἔχει ἀρνηθῆ νὰ προβῆ σὲ ὁποιαδήποτε δήλωσι γιὰ τὴν κατάστασι στὴν Ἑλλάδα. Καὶ δὲν ἔχει τὴν πρόθεσι, λέγουν οἱ ἴδιες πηγές, νὰ μεταβάλη τὴν γραμμή του».*

Η Αμερική ενόψει εκθρόνισης

Αν, όμως, ο βασιλιάς σιωπούσε, κοινή ήταν η πεποίθηση ότι οι ημέρες του στο αξίωμά του ήταν μετρημένες. Τον θεωρούσαν καταδικασμένο και στην Αμερική. Την 31η Μαΐου, η αμερικανική εφημερίδα της Ουάσινγκτον *Νιου Σταρ*, που απηχούσε επίσημες απόψεις, έγραφε:

> *«Ὁ Βασιλεὺς εἶναι σὲ δύσκολη θέσι. Ἂν ἀρνηθῆ ὁποιαδήποτε ἀνάμιξι στὴ συνωμοσία ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸ Ναυτικὸ καὶ καταδικάση τοὺς συνωμότες, θὰ ἀποξενωθῆ ἀπὸ τοὺς πιὸ σταθεροὺς ὑποστηρικτὲς τῆς δυναστείας του. Ἂν τηρήση σιωπή, τὸ γεγονὸς θὰ θεωρηθῆ ἀπὸ τὴν κυβέρνησι τῶν Ἀθηνῶν σὰν παραδοχὴ ἐνοχῆς καὶ οὐσιαστικὰ δὲν θὰ τοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἐπιστρέψη στὴν Ἑλλάδα... Ἂν ὅμως ἡ Ἑλλὰς εἶναι μοναρχία ἢ δημοκρατία, δὲν ἔχει καὶ τόση σημασία γιὰ ἐμᾶς (τὴν Ἀμερική)».*

Την ίδια ημέρα, εκπρόσωπος του Σταίιτ Ντιπάρτμεντ δήλωνε:

> *«Τὸ θέμα τῆς βασιλείας εἶναι ἐσωτερικὴ ἑλληνικὴ ὑπόθεσις καὶ δὲν θὰ ἦταν σωστὸ γιὰ μᾶς νὰ τὸ σχολιάσουμε».*

Στροφή του καθεστώτος

Τι σκεπτόταν, όμως, και σχεδίαζε το ελληνικό καθεστώς; Το κίνημα του Ναυτικού δεν συγκλόνισε μόνο τους ναυτικούς και τον λαό, άλλα και την κάστα της Δικτατορίας. Και ιδίως την ηγετική της ομάδα που με επικεφαλής τον Γ. Παπαδόπουλο αντιμετώπιζε τώρα καινούργια πραγματικότητα.

Αποκαλυπτόταν πόσο σαθρή ήταν η θέση του καθεστώτος ακόμη και σ' αυτό το σώμα των αξιωματικών. Οι ανακρίσεις για το κίνημα γρήγορα έφεραν στο φως τις διαστάσεις της συνωμοσίας. Οι περισσότεροι κυβερνήτες φέρονταν ως μυημένοι. Αλλά οι κυβερνήτες –που το αξίωμά τους αντιστοιχεί προς εκείνο των διοικητών μεγάλων μονάδων στον στρατό– πρέπει να ήταν πολύ έμπιστα στο καθεστώς πρόσωπα. Τοποθετούνταν ύστερα από αλλεπάλληλες εκκαθαρίσεις στο Ναυτικό. Και όμως αποκαλυπτόταν ότι οι περισσότεροι είχαν ομόσει να στρέψουν τα κανόνια τους και τις τορπίλες τους κατά της Δικτατορίας.

Το γεγονός αυτό ασφαλώς θα προκαλούσε μεγάλους προβληματισμούς στην ηγεσία και θα ενίσχυε την απόφαση του Γ. Παπαδόπουλου για μια ριζική στροφή. Αν μέχρι την εκδήλωση του κινήματος απέβλεπε μόνο σε μια αλλαγή του χρώματος του χαμαιλέοντα, τώρα αντιλαμβανόταν ότι δεν αρκούσε μια τέτοια επιδερμική μεταβολή. Χρειαζόταν πραγματικό πήδημα προς έξοδο από το τέλμα. Και συνέλαβε αμέσως τη διάρθρωση του μετασχηματισμού: μεταβολή του πολιτεύματος, πορεία προς τον κοινοβουλευτισμό. Δημοκρατία και εκλογές. Μόνο που δεν θα άφηνε την κατάσταση να ξεφύγει από τον έλεγχο του καθεστώτος. Ο ίδιος προσωπικά και η στρατιωτική κάστα της Δικτατορίας, με τον μηχανισμό του αρχηγείου των ενόπλων δυ-

νάμεων, θα εξακολουθούσαν να κρατούν τα κλειδιά. Με άλλα λόγια, θα βαίναμε προς μια κατάσταση μεταξύ τής έως τότε μορφής της Δικτατορίας και του τουρκικού καθεστώτος του ελεγχόμενου κοινοβουλευτισμού. Θα ήταν μια δικτατορία και πάλι αλλά περισσότερο έμμεση παρά άμεση.

Με τη στροφή αυτή ο Γ. Παπαδόπουλος νόμιζε ότι έβγαζε το καθεστώς από το αδιέξοδο. Ήταν σύμφωνοι, όμως, και οι Ηρακλείδες της Δικτατορίας, οι αξιωματικοί που την υποστήριζαν; Για ένα μεγάλο μέρος τους, τα σχέδια του αρχηγού αποτελούσαν λύση. Για ένα άλλο μέρος τους, η «λύση δημοκρατίας και ελεγχόμενου κοινοβουλευτισμού» αποτελούσε πρώτο στάδιο για την κατάλυση της εξουσίας του στρατού και έπρεπε να αναχαιτιστεί. Έβλεπαν μάλιστα την αλλαγή σαν προσωπικό χειρισμό του Γ. Παπαδόπουλου, που προσπαθούσε με ένα νέο πήδημα να ξεφύγει από την αποτελμάτωση αλλά και να βρεθεί πάλι κύριος της κατάστασης με μία νέα μορφή εξουσίας, εγκαταλείποντας τους άλλους στο τέλμα. Γι' αυτούς τους αξιωματικούς το πιο επιτακτικό ήταν να φύγει ο Γ. Παπαδόπουλος περισσότερο παρά ο βασιλιάς. Και η μερίδα τούτη αναζητούσε νέο Μεσσία. Τον έβρισκε ολοένα και περισσότερο στο πρόσωπο του «άφθαρτου» και «αδιάφθορου» ταξίαρχου Ιωαννίδη.

Η κατάργηση της βασιλείας

Ωστόσο τα γεγονότα επέρχονταν ραγδαία. Ο Γ. Παπαδόπουλος οριστικά αποφάσισε να πραγματοποιήσει την πολιτειακή μεταβολή την 1η Ιουνίου. Και δεν υπάρχει καμία ένδειξη να προβλήθηκε αντίρρηση από την Επαναστατική Ομάδα ή άλλους ισχυρούς παράγοντες της Δικτατορίας.

Στις 11.30' πράγματι της 1ης Ιουνίου 1973 συνήλθε εκτάκτως το Υπουργικό Συμβούλιο και υπέγραψε τη Συντακτική Πράξη «Περί εγκαθιδρύσεως πολιτεύματος Προεδρικής Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, τροποποιήσεως του Συντάγματος και διενεργείας δημοψηφίσματος». Η συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου διήρκεσε μισή μόνο ώρα. Και δικαιολογώντας ο Γ. Παπαδόπουλος την έκπτωση του Κωνσταντίνου και την κατάργηση του Στέμματος, είπε:

> *«Ἐπανειλημμένως –τουλάχιστον τέσσαρας φορὰς– ἐχρησιμοποιήθη ὁ Ἀρχηγὸς τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, κατὰ τὰς μεταβάσεις του δι' ὑποχρεώσεις τοῦ ΝΑΤΟ, ὡς σύνδεσμος, ἵνα ἐνημερώνῃ τὸν Βασιλέα ἐπὶ πληροφοριῶν καὶ στοιχείων τῆς κυβερνήσεως, ἐξ ὧν προέκυπτεν ἡ ἐνθάρρυνσις αὐτοῦ, εἰς προσκείμενα πρόσωπα δι' ὀργάνωσιν ἀνατρεπτικῆς δράσεως εἰς βάρος τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως.*
>
> *»Συγκεκριμένως, τοῦ διεμηνύθη ὅτι ὁ τέως γραμματεὺς αὐτοῦ ἀπότακτος ταγματάρχης Ἀρναούτης ἐνήργει ἔρανον μεταξὺ τῶν ἐφοπλιστῶν, διὰ νὰ συλλέξῃ χρήματα, πρὸς ὀργάνωσιν ἀνατρεπτικῆς δράσεως ἐναντίον τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως, ἐκλιπαρῶν τὸν*

Νάσερ νὰ τοῦ πωλήση ὅπλα. Τοῦτο ἐμερίμνησα νὰ γνωστοποιηθῆ εἰς τὸν Βασιλέα. Ἠρνήθη ὅτι τὸ ἐγνώριζεν, ἐνῶ εἶχε δὶς τῆς ἡμέρας ἐπαφὴν μὲ τὸν Ἀρναούτην.

»Συνειργάσθη, μετὰ τῶν ἀντιδραστικῶν δυνάμεων ὅλων τῶν ἀποχρώσεων, παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας προειδοποιήσεις τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐστράφη εὐθέως κατὰ τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων».

Η Συντακτική Πράξη

Την 1η μ.μ. ο Γ. Παπαδόπουλος απηύθυνε διάγγελμα προς τον λαό, με το οποίο ανήγγειλε την πολιτειακή μεταβολή και συγχρόνως ανακοίνωσε ότι αναλαμβάνει προσωρινά ο ίδιος τα καθήκοντα του προέδρου της Δημοκρατίας χωρίς να πάψει να κατέχει τη θέση του πρωθυπουργού.

Στο δημοψήφισμα που θα διεξαγόταν στις 29 Ιουλίου, θα ετίθετο υπόψη του λαού η Συντακτική Πράξη και θα ψήφιζε με ένα ΝΑΙ, που σημαίνει ότι εγκρίνει την Πράξη και δέχεται τη δημοκρατία, ή με ένα ΟΧΙ, που σημαίνει ότι τάσσεται υπέρ της διατήρησης της βασιλείας. Το κείμενο της Συντακτικής Πράξης είχε ως εξής:

«Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

»Λαβὸν ὑπ' ὄψιν:

»1. Τὴν καταστᾶσαν ἔκδηλον ἀντίθεσιν τῆς μεγίστης μερίδος τοῦ Λαοῦ εἰς τὴν διατήρησιν, ἐν Ἑλλάδι, τοῦ πολιτεύματος τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας.

»2. Τὰς περιστάσεις ὑφ' ἃς ὁ Βασιλεὺς κατέλιπε τὴν χώραν, τὴν ἐν συνεχείᾳ δραστηριότητα αὐτοῦ καὶ τὰ πρόσφατα γεγονότα.

»3. Τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἐγκυμονεῖ εἰς βάρος τῆς ἐσωτερικῆς γαλήνης καὶ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος ἡ διατήρησις τοῦ πολιτεύματος τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας.

»4. Τὴν ἀνάγκην ταχείας εἰσόδου τῆς χώρας εἰς πλήρη πολιτικὴν ὁμαλότητα, διὰ τὴν ἀπρόσκοπτον συνέχισιν τῆς συντελουμένης, εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τοῦ ἐθνικοῦ βίου, ἀναπτύξεως, καὶ διαπιστῶσαν ὅτι:

»Τὸ ὑπέρτατον συμφέρον τοῦ Ἔθνους ἐπιβάλλει ὅπως ὁ ἴδιος ὁ λαός, ὡς φορεὺς τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας, ἀποφασίση, διὰ δημοψηφίσματος, περὶ τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν ἀναγκαιουσῶν τροποποιήσεων τοῦ Συντάγματος τῆς 15ης Νοεμβρίου 1968.

»Ἀποφασίζει:

»Ἄρθρον 1.

»1. Ἐγκαθιδρύεται, ἐν Ἑλλάδι, τὸ πολίτευμα τῆς Προεδρικῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας, καταργουμένης τῆς Βασιλείας καὶ κηρυσσομένων ἐκπτώτων τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ.

»2. Προσωρινὸς Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ὁρίζεται ὁ Πρωθυπουργὸς καὶ Ἀρχηγὸς τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, Γεώργιος Παπαδόπουλος, ὅστις θὰ ἀσκῇ παραλλήλως καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ Πρωθυπουργοῦ.

»Ἄρθρον 2.

»1. Διὰ πράξεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμ/λίου, δημοσιευθησομένης μέχρι καὶ τῆς 30ῆς Ἰουνίου 1973 διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, θέλει καταρτισθῇ καὶ προταθῇ πρὸς τὸν Λαόν, διὰ τὴν διὰ δημοψηφίσματος κύρωσίν του, σχέδιον Ψηφίσματος περὶ τῶν τροποποιήσεων τοῦ ἀπὸ 15ης Νοεμβρίου 1968 Συντάγματος. Διὰ τοῦ Ψηφίσματος τούτου, δύναται νὰ τροποποιοῦνται, ἀδιακρίτως, αἱ διατάξεις τοῦ Συντάγματος, πρὸς ἐναρμόνισιν τοῦ ὅλου Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Χώρας εἰς τὸ πολίτευμα τῆς Προεδρικῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας.

»2. Τὸ ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ δημοψήφισμα θέλει διενεργηθῇ τὸ βραδύτερον μέχρι καὶ τῆς 29ης Ἰουλίου 1973. Ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία, ὁ τρόπος διενεργείας αὐτοῦ, ὡς καὶ πᾶσα σχετικὴ λεπτομέρεια, θέλουν καθορισθῇ διὰ Νομοθετικοῦ Διατάγματος.

»Ἄρθρον 3.

»1. Τὰς ὑπὸ τοῦ Συντάγματος προβλεπομένας διὰ τὸν Βασιλέα ἁρμοδιότητας, ἀσκεῖ ἐφεξῆς ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας.

»2. Μέχρις ἐνάρξεως ἰσχύος τοῦ κατὰ τὸ ἄρθρ. 2 παρ. 1 Ψηφίσματος Ι, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐκδίδει, προτάσει τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, τὰ κατὰ τὸ ἄρθρον 136 παρ. 4 τοῦ Συντάγματος Νομοθετικὰ Διατάγματα.

»3. Αἱ κατὰ τὴν ἔναρξιν ἰσχύος τῆς παρούσης ἰσχύουσαι ἐξουσιοδοτήσεις, ἐν γένει, διὰ τὴν ἔκδοσιν Βασιλικῶν Διαταγμάτων, ἰσχύουν ἐφεξῆς ὡς ἐξουσιοδοτήσεις διὰ τὴν ἔκδοσιν Προεδρικῶν Διαταγμάτων.

»Ἄρθρον 4.

»Ὁ κατὰ τὸν διορισμὸν ἢ τὴν ἀνάληψιν ὑπηρεσίας, ὡς καὶ ὁ κατὰ τὴν τάξιν εἰς τὰς Ἐνόπλους Δυνάμεις ἢ τὰ Σώματα Ἀσφαλείας, δοθεὶς ὅρκος, ὑπὸ παντὸς ἐν γένει ἐν ἐνεργείᾳ ὀργάνου τῆς Πολιτείας, δημοσίου λειτουργοῦ (δικαστικῶν, ὑπαλλήλων κλπ.) καὶ στρατιωτικοῦ ἐν γένει, λογίζεται ὡς ὅρκος πίστεως εἰς τὴν Πατρίδα, τὸ πολίτευμα τῆς Προεδρικῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας καὶ τοὺς Νόμους τοῦ Κράτους.

»Ἄρθρον 5.

»Ὡς ἔμβλημα τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ὁρίζεται ὁ ἀναγεννώμενος ἐκ τῆς τέφρας του Φοῖνιξ.

»Ἄρθρον 6.

»Μέχρις ἐνάρξεως ἰσχύος τοῦ κατὰ τὸ ἄρθρον 2 παρ. 1 Ψηφίσματος, ἐξακολουθοῦν ἐφαρμοζόμεναι, κατὰ τὰ λοιπά, αἱ κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς παρούσης ἰσχύουσαι διατάξεις τοῦ Συντάγματος τῆς 15ης Νοεμβρίου 1968».

Το κατηγορητήριο

Στο διάγγελμά του ο Γ. Παπαδόπουλος, αφού ανέπτυξε το έργο του καθεστώτος έως τότε και αφού υποστήριξε ότι το ΝΑΙ του λαού κατά το δημοψήφισμα για το Σύνταγμα του 1968 «ἦτο ΝΑΙ εἰς τὴν Ἐπανάστασιν», επιτέθηκε κατά του βασιλιά, τον οποίο κατηγορούσε ότι, αυτοεξόριστος μετά το κίνημα της 13 Δεκεμβρίου 1967:

«...Συνειργάσθη μετὰ τῶν ἀντιδραστικῶν δυνάμεων ὅλων τῶν ἀποχρώσεων παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας προειδοποιήσεις τῆς Κυβερνήσεως. Ἐστράφη εὐθέως κατὰ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Συμπεριεφέρθη καὶ ὑποχθονίως καὶ ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς ὡς κομματάρχης τυχοδιωκτῶν, χρεωκόπων, συνοδοιπόρων, δολιοφθορέων καὶ δολοφόνων ἀκόμη. Καὶ πρὸ ἡμερῶν ὠργάνωσε διὰ συντονισμένων πολιτικῶν, συνωμοτικῶν καὶ στασιαστικῶν ἐνεργειῶν, ὅπως ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἀνακρίσεων, νέον πραξικόπημα ἐναντίον τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ἡσυχίας τοῦ λαοῦ, ἴσως διότι μετὰ τὸ πρῶτον πραξικόπημά του ἡ Ἐπανάστασις δὲν ἠθέλησεν, ἐξ ἄκρας ἐπιεικείας νὰ ἐπιβάλῃ τὴν εἰς τοιαύτας περιπτώσεις κάθαρσιν. Ἐλησμόνησεν ὅτι οἱ κληρονομικοὶ ἄρχοντες εἶναι ἀνεύθυνοι ἀλλ' ὑπεύθυνοι ἔναντι τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἀπογόνων τους».

Και εξήγγειλε σαφείς επαγγελίες:

«Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης καὶ δυνάμει τῆς ἐπαναστατικῆς Συντακτικῆς Πράξεως, ἀναλαμβάνω τὰς ἁρμοδιότητας προσωρινοῦ Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας καὶ ὑπόσχομαι ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ὅτι:

»Ἐντὸς μηνὸς θὰ τεθοῦν ὑπ' ὄψιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν σχεδίῳ αἱ ἀπαραίτητοι θεμελιώδεις καταστατικαὶ διατάξεις διὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1968 εἰς τὸ ἐγκαθιδρυόμενον δημοκρατικὸν πολίτευμα.

»Ἐντὸς διμήνου ἀπὸ σήμερον θὰ κληθῇ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅπως διὰ δημοψηφίσματος ἀποφανθῇ ἐπὶ τῆς πολιτειακῆς μεταβολῆς καὶ τῶν ἀναγκαίων συνταγματικῶν διαρρυθμίσεων.

»Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ δημοψηφίσματος ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου θὰ τεθοῦν εἰς κίνησιν αἱ διαδικασίαι διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ νέου Συντάγματος καὶ τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν ἰσχύι ἐξ ὁλοκλήρου, ὥστε μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1974 ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ν' ἀσκήσῃ πλήρως τὰ πολιτικὰ δι-

καιώματά του καί, διὰ τῆς διεξαγωγῆς βουλευτικῶν ἐκλογῶν, νὰ ἀναδείξη τοὺς ἀντιπροσώπους του, τιθεμένου οὕτω ἐν λειτουργία τοῦ κοινοβουλευτικοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματός μας».

Ταυτόχρονα δίνονταν στη δημοσιότητα δύο κείμενα με τα οποία καταβαλλόταν προσπάθεια να αποδειχθεί η συμμετοχή του βασιλιά στο κίνημα του Ναυτικού. Το ένα ήταν ανακοίνωση του υπουργείου Εθνικής Αμύνης, που περιέγραφε τις συνεννοήσεις των επαναστατών αξιωματικών με τον Κωνσταντίνο, και ανέφερε ότι και ο Κ. Καραμανλής είχε επαφή μαζί τους. Το άλλο ήταν σήμα του στρατηγού Αγγελή προς τις ένοπλες δυνάμεις, που επαναλάμβανε περίπου τα ίδια.

Αλλαγή της εικόνας

Την επομένη ανακοινώθηκε ότι διακόπηκε από την 1η Ιουνίου η βασιλική χορηγία. Και από τα δημόσια γραφεία και τους δημόσιους οργανισμούς αφαιρέθηκαν οι εικόνες των βασιλέων, οι βασιλικοί θυρεοί και όλα τα σύμβολα της βασιλείας, ενώ η Ιερά Σύνοδος έδωσε εντολή να πάψει να ψάλλεται το «Πολυχρόνιο του Βασιλέως» στις εκκλησίες. Και την 4η Ιουνίου, στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (Φύλλο 120, τεύχος Α') δημοσιεύτηκε το υπ' αριθμ. 1 Νομοθετικό Διάταγμα που εκδόθηκε επί Ελληνικής Δημοκρατίας, με το οποίο οριζόταν ότι:

- Οι δικαστικές αποφάσεις θα εκτελούνται στο εξής «εν ονόματι του Προέδρου της Δημοκρατίας».
- Από τον όρκο τον οποίο θα δίνουν όσοι αναλαμβάνουν οποιαδήποτε αξιώματα ή καθήκοντα δημόσιου δικαίου παραλείπεται το όνομα του βασιλιά.
- Η νέα Μεγάλη Σφραγίδα του Ελληνικού Κράτους καθώς και όλες οι σφραγίδες των δημόσιων υπηρεσιών θα φέρουν –αντί του βασιλικού θυρεού και της κορόνας– τον αναγεννώμενο φοίνικα και τις λέξεις «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ».

Το βασιλικό διάγγελμα

Πώς αντέδρασε ο Κωνσταντίνος στην εκθρόνισή του; Στις 2 Ιουνίου εξέδωσε στη Ρώμη διάγγελμα στον ελληνικό λαό, το οποίο πράγματι ήταν ψυχολογημένο και τοποθετούσε το πρόβλημά του σε ορθή βάση.

- Αρνήθηκε ότι είχε σχέση με το κίνημα του Ναυτικού.
- Εμφάνισε την επιβολή της Δημοκρατίας σαν μια επιπλέον μορφή μεταμφίεσης της Δικτατορίας.
- Παρουσίασε την ύπαρξη της βασιλείας σαν μια μορφή αντίστασης. Συνεπώς στο δημοψήφισμα οι Έλληνες ψηφίζοντας υπέρ της βασιλείας θα ψήφιζαν κατά της Δικτατορίας και αντίστροφα.
- Δήλωσε ότι το δημοψήφισμα θα αποτελούσε αποκατάσταση του λαού στα κυριαρχικά του δικαιώματα, μόνο αν διεξαγόταν με άρση του στρατιωτικού νόμου,

χορήγηση γενικής αμνηστίας, επιβολή ουσιαστικής ελευθεροτυπίας και με σχηματισμό αδιάβλητης υπηρεσιακής κυβέρνησης.

• Προειδοποιούσε ότι αλλιώς αυτός θα αναλάμβανε δράση κατά του καθεστώτος με κάθε μέσο.

«Η δημοκρατία στραγγαλίζεται»

Το πλήρες κείμενο του βασιλικού διαγγέλματος είχε ως εξής:

«Ἑλληνικὲ Λαέ,

»Μὲ βαθεῖαν συγκίνησιν ἀπευθύνομαι καὶ πάλιν πρὸς σὲ τὴν ὥραν αὐτὴ τῆς νέας δοκιμασίας, σκληρῆς δοκιμασίας διὰ τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν καὶ δι' ἐμέ.

»Ἐπὶ ἕξη ἔτη μακρὰν τῆς Πατρίδος ὑπέβαλα ἑαυτὸν εἰς τὴν αὐστηρὰν πειθαρχίαν τῆς σιωπῆς. Ἠγνόησα ἐπιθέσεις, προσβολὰς καὶ προκλήσεις. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μοῦ ἀπέμενεν ἦτο νὰ διατηρήσω τὸ Βασιλικὸν κῦρος, μακρὰν πάσης ἀντεγκλήσεως ὡς ἐθνικὴν ἐφεδρείαν.

»Εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς ἀκούεται ἐνορχηστρωμένη ἡ ἄποψις ὅτι τὸ μέγα πρόβλημα τοῦ δημοσίου βίου εἶναι ἡ μορφὴ τοῦ Πολιτεύματος. Πιστεύω ὅτι ἡ ἄποψις αὐτὴ ἀποτελεῖ διαστρέβλωσιν τῆς ἀληθείας. Τὸ ἀληθὲς πρόβλημα δὲν εἶναι τὸ κατὰ πόσον ἡ Ἑλλὰς θὰ ἔχη Βασιλευομένην ἢ Ἀβασίλευτον Δημοκρατίαν, ἀλλὰ τὸ ἐὰν καὶ πῶς θὰ ἔχη Δημοκρατίαν, ἐὰν ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς δικαιοῦται νὰ εἶναι κύριος τῶν τυχῶν του.

»Εἶμαι βέβαιος ὅτι οὐδεὶς Ἕλλην διατηρεῖ ψευδαισθήσεις. Εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐγκαθιδρύεται Δημοκρατία. Ἀντιθέτως, διὰ δευτέραν φοράν, ἡ Δημοκρατία στραγγαλίζεται ὑπούλως ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι κατέλυσαν τὶς ἐλευθερίες τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ ἐξηυτέλισαν τὴν ἰδέαν τῆς Δημοκρατίας, ἡ ὁποία γεννήθηκε στὴν Πατρίδα μας.

»Τὰ τραγικὰ γεγονότα τοῦ τρέχοντος ἔτους, αἱ συλλήψεις, αἱ φυλακίσεις, οἱ βασανισμοί, ἡ ἐξέγερσις τῶν φοιτητῶν καὶ τέλος ἡ ἀπόφασις τῶν Ἀξιωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ νὰ κινηθοῦν διὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίας, ἕνα καὶ μόνον ἀποδεικνύουν, ὅτι ἔλειψαν πλέον αἱ ψευδαισθήσεις.

»Ἐγνώριζα ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσίς μου ἀπὸ τὸν θρόνον ἑτοιμαζόταν ἀπὸ μακροῦ καὶ μὲ ἐπιμέλειαν. Ἐπανειλημμένως ἐσυκοφαντήθην καὶ ἔγινα στόχος ἐπιθέσεων ἀπὸ κυβερνητικὰ ἢ παρακυβερνητικὰ ὄργανα. Ἐν τούτοις δὲν ἀντέδρασα καὶ προτίμησα νὰ σιωπήσω μὲ ἕνα καὶ μόνον σκοπόν. Νὰ κρατήσω ἀνοικτὴν τὴν θύραν τῆς ἐπιστροφῆς στὴν νομιμότητα, νὰ ἐξασφαλίσω, εἰ δυνατόν, ὁμαλὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ Δημοκρατικὸν καθεστώς.

»Σήμερα δηλώνω κατὰ τὸν κατηγορηματικότερον τρόπον ὅτι δὲν εἶχα καμμίαν ἀνάμιξιν εἰς τὴν κίνησιν τοῦ Ναυτικοῦ. Ὅσον διὰ τὰς ὑπολοί-

πους κατηγορίας οἱ ὁποῖες διετυπώθησαν ἐναντίον μου, αὗται εἶναι κατώτεραι περιφρονήσεως καὶ ἀνάξιαι σχολίων.

»Οἱ εὐθύνες πρέπει ἀλλοῦ νὰ ἀναζητηθοῦν. Οἱ εὐθύνες βαρύνουν ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ μίαν ἑξαετίαν ἐξήντλησαν ὅλην τὴν φαντασίαν τους διὰ νὰ διατηρήσουν βιαίως ἀνώμαλον κατάστασιν, χωρὶς νὰ διαφαίνεται πουθενὰ στὸν ὁρίζοντα καὶ ἡ ἐλαχίστη εἰλικρινὴς πρόθεσις ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος.

Οι ένοπλες δυνάμεις

»Ἡ ἐνέργεια τοῦ Ναυτικοῦ δὲν εἶναι μόνον ὑπόθεσις τοῦ Ναυτικοῦ μας. Εἶναι ὑπόθεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ ὑπόθεσις τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τῆς Χώρας, τῶν ὁποίων τὸ Ναυτικὸν ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος.

»Μέλημά μου εἶναι αἱ Ἔνοπλοι Δυνάμεις τῆς Χώρας νὰ εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἐκπληρώνουν τὸ θεμελιῶδες καθῆκον των διὰ τὴν ἄμυναν τῆς χώρας, καί, φυσικά, τὰς ὑποχρεώσεις των ἔναντι τῆς Ἀτλαντικῆς συμμαχίας.

»Οἱ κυβερνήσαντες τὴν Χώραν ἄνω τῆς ἑξαετίας καὶ ἀθεμίτως παραμένοντες εἰς τὴν Ἀρχήν, ἀποπειρῶνται καὶ πάλιν τὴν ἐξαπάτησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἡ χθεσινὴ συντακτικὴ πρᾶξις εἶναι παράνομος καὶ ἀπατηλή. Ἡ Δικτατορία, ἐξελισσομένη πρὸς τὴν πλέον στυγνὴν μορφήν της ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πλέον ἀδιαλλάκτων στοιχείων της, ἐμφανίζεται ὡς ἐπιθυμοῦσα νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν τὸ δῶρον τῆς ἰδεώδους Δημοκρατίας!

»Οἱ κυβερνῶντες τὴν Χώραν δηλώνουν σήμερα ὅτι θὰ ζητήσουν τὴν γνώμην τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ διὰ Δημοψηφίσματος. Δὲν φοβοῦμαι τὴν ἐτυμηγορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἀντιθέτως, εὐχαρίστως δέχομαι τὴν πρόκλησιν. Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν βεβαίως ὅτι τὸ Δημοψήφισμα θὰ διεξαχθῇ ἐλευθέρως καὶ μὲ πλήρεις ἐγγυήσεις ὅτι πράγματι δι' αὐτοῦ θὰ ἐκφράζεται ἡ ἀληθὴς θέλησις τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ὑπὸ αὐτὰς τὰς συνθήκας ἂς ἀποφασίσῃ ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς διὰ τὴν μορφὴν τοῦ Πολιτεύματος.

»Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ἔχει τὸ δικαίωμα, μετὰ τόσας θυσίας καὶ διαψευσθείσας ἐλπίδας, νὰ εἶναι κύριος τῶν τυχῶν του καὶ νὰ ἀπολαύῃ τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων του, ὅπως οἱ ἀδελφοί του Εὐρωπαϊκοὶ Λαοί, εἰς τὴν Κοινότητα τῶν ὁποίων τὸν τοποθετεῖ ἡ ἱστορία του, ἡ πολιτιστική του στάθμη, ἡ θέλησίς του καὶ τὰ ὕψιστα συμφέροντά του.

»Ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἀποκατασταθῇ, ἐπὶ τέλους, ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς εἰς τὰ κυριαρχικά του δικαιώματα εἰς τὸ ἀκέραιον. Τοῦτο σημαίνει Δημοψήφισμα ἠγγυημένως ἐλεύθερον. Καὶ προϋποθέτει: 1. Τὴν ἄρσιν τοῦ

Στρατιωτικοῦ Νόμου. 2. Τὴν χορήγησιν γενικῆς ἀμνηστείας διὰ τὰ πολιτικὰ ἀδικήματα. 3. Τὴν ἀποκατάστασιν οὐσιαστικῆς ἐλευθεροτυπίας. 4. Τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ Δημοψηφίσματος ὑπὸ ἀδιάβλητον ὑπηρεσιακὴν Κυβέρνησιν, παρέχουσαν πλήρη ἐχέγγυα διὰ τὴν γνησίαν ἔκφρασιν τῆς λαϊκῆς θελήσεως.

»Ἐὰν παρὰ τὴν σημερινὴν ἔκκλησίν μου ἐπικρατήση καὶ πάλιν ἡ ἐμμονὴ εἰς τὸν σφετερισμὸν τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ εἰς τὴν διακωμώδησιν τῶν δημοκρατικῶν λειτουργιῶν μὲ παρωδίαν Δημοψηφισμάτων, θὰ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ θεωρήσω ἑαυτὸν ὡς τὸν μοναδικὸν καὶ ὑπεύθυνον φορέα τῆς νομιμότητος, μέχρις ὅτου ὁ Λαὸς δυνηθῆ νὰ ἐκφρασθῆ πράγματι ἐλευθέρως. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν θὰ ἀγωνισθῶ δι' ὅλων μου τῶν δυνάμεων, ὡς στρατιώτης, μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι ἔχω εἰς τὸ πλευρόν μου τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν καὶ τὰς Ἐνόπλους Δυνάμεις τῆς Χώρας, αἱ ὁποῖαι εἶναι τεταγμέναι νὰ τὸν ὑπερασπίζουν.

»Τὸ μέλλον εἶναι πάντοτε ἄδηλον. Ἀλλὰ τὴν στιγμὴν τῆς μεγάλης αὐτῆς δοκιμασίας καὶ κρίσεως θέλω νὰ διαβεβαιώσω τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν ὅτι ἐγώ, ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, ἔχω ὄχι ἁπλῶς τὴν ἐλπίδα ἀλλὰ τὴν πρόθεσιν καὶ τὴν βεβαιότητα νὰ ἐπιστρέψω κοντά του. Θὰ ἐπιστρέψω εἰς τὴν φιλτάτην Πατρίδα ὡς ἐγγυητὴς τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῶν Συνταγματικῶν Ἐλευθεριῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ὡς ἐγγυητὴς τῆς ἀληθοῦς Δημοκρατίας.

»ΖΗΤΩ Η ΕΛΛΑΣ».

«Τι κάνατε τόσα χρόνια;»

Δύο ημέρες αργότερα, ο βασιλιάς έδινε συνέντευξη στον ραδιοσταθμό του Λονδίνου («Μπι-Μπι-Σι»), τα κυριότερα σημεία της οποίας ήταν:

«ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Οἱ συνταγματάρχες λένε ὅτι ὑποστηρίξατε τὴν στάσι τοῦ Ναυτικοῦ καὶ ὅτι μολονότι σᾶς εἶπαν ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἀποτύχη δώσατε διαταγὴ νὰ προχωρήσουν. Ἀληθεύει αὐτό;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Δὲν ἀληθεύει καθόλου. Στὸ διάγγελμά μου πρὸς τὸν ἑλληνικὸ λαὸ κατηγορηματικῶς ἀρνήθηκα οἱαδήποτε συμμετοχή μου στὴν κίνησι τοῦ Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ, τὴν ὁποίαν πάντως καταλαβαίνω, γιατὶ εἶναι μία ἔκφρασι ἀπορρίψεως αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῆς τυραννίας, ἐκ μέρους τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τῶν ὁποίων τὸ Ναυτικὸ ἀποτελεῖ μέρος. Καὶ νομίζω πὼς αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ γνώμη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Νομίζετε ὅτι οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ ἄνδρες ποὺ στασίασαν πίστευαν ὅτι ἐσεῖς τοὺς ὑποστηρίξατε;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Γι' αὐτὸ δὲν εἶμαι βέβαιος, διότι ἐφ' ὅσον δὲν εἶχα καμμία ἐπαφὴ μαζί τους δὲν ξέρω. Ἀλλὰ θὰ ἤμουν εὐτυχὴς ἐὰν μπο-

ρούσε νὰ ἀποκαλυφθῆ κάτι τέτοιο. Ἴσως θὰ μποροῦσαν νὰ ἐρωτηθοῦν.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Τοὺς δώσατε τουλάχιστον τὴν ὑποστήριξί σας ἐνδομύχως;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Δίνω ἠθικὴ ὑποστήριξι σ' ὁτιδήποτε βοηθάει νὰ ἀπαλλαγῆ ἡ χώρα μου ἀπὸ αὐτὸ τὸ καθεστώς. Καὶ νομίζω ὅτι ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δίνει τὴν ἠθικὴ ὑποστήριξί του σ' ὁποιαδήποτε προσπάθεια γιὰ τὴν ἀποκατάστασι ἀληθινῆς δημοκρατίας.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Οἱ συνταγματάρχες λένε ὅτι τὰ τελευταῖα πεντέμισυ χρόνια στὴ Ρώμη, ἐθέσατε τὸν ἑαυτόν σας ἐπὶ κεφαλῆς τυχοδιωκτῶν, σαμποτὲρ καὶ ἀκόμα καὶ δολοφόνων στὶς προσπάθειές σας νὰ ἐκδιώξετε τὸ παρὸν ἑλληνικὸ καθεστώς. Εἶναι ἀλήθεια;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Εἶδα αὐτὴν τὴν δήλωσί τους. Οἱ δηλώσεις αὐτοῦ τοῦ καθεστῶτος εἶναι τελείως περιφρονητέες καὶ δὲν χρειάζεται νὰ τὶς σχολιάση κανείς. Ἐὰν ἐννοοῦν καὶ νομίζω ὅτι τὸ ἐννοοῦν, ὅτι ὁλόκληρο τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος εἶναι σαμποτὲρ καὶ δολοφόνοι, τότε βεβαίως συμμετέχω. Διότι πιστεύω ἀκραδάντως ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς στὸ σύνολό του εἶναι ἐναντίον αὐτῆς τῆς κυβερνήσεως.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Ἐὰν δὲν ὑποστηρίξατε τὸ κίνημα τοῦ Ναυτικοῦ, ὅπως ἰσχυρίζονται εἰς τὰς Ἀθήνας, τί κάνατε ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα τῶν πεντέμισυ ἐτῶν ποὺ παραμείνατε ἐν ἐξορία;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Προσπαθοῦσα ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα νὰ πείσω ὅλους τοὺς φίλους τοῦ λαοῦ μου νὰ ἀσκήσουν πίεσι ἐπὶ τοῦ καθεστῶτος γιὰ νὰ ἀρχίση μιὰ ἐξελικτικὴ διαδικασία, ποὺ θὰ ὁδηγοῦσε σὲ ἀποκατάστασι τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν. Προσπάθησα τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸ καθεστὼς κατὰ διαφόρους τρόπους ἀλλὰ εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ προσπάθειές μου δὲν εἶχαν ἀποτέλεσμα.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Τί εἴδους ἐπαφὲς εἴχατε μὲ τὸ καθεστώς;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Συνήντησα ἀρκετὲς φορὲς τὸν πρώην ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Παν. Πιπινέλη, ὁ ὁποῖος ἔχει τώρα ἀποθάνει. Ἐπίσης εἶχα ἐπαφὰς μὲ τὸν ἀρχηγὸ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, καθὼς καὶ μὲ διαφόρους ἀπεσταλμένους τοῦ καθεστῶτος. Προσπάθησα ἐπανειλημμένως νὰ τοὺς πείσω νὰ δοῦν τὸν ὀρθὸ δρόμο.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Μετὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1967, δηλαδὴ ἐπὶ πεντέμισυ χρόνια, λέτε ὅτι δὲν ὑποστηρίξατε καμμία προσπάθεια ἐνόπλου ἐξεγέρσεως κατὰ τοῦ καθεστῶτος;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Αὐτὸ εἶναι ἀπολύτως ὀρθό. Ποτέ.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Μὲ τὸ νὰ ὑπόσχωνται κοινοβουλευτικὲς ἐκλογὲς ἐντὸς διετίας, οἱ Ἕλληνες συνταγματάρχες νομίζω ὅτι κάνουν μία πονηρὴ

κίνησι γιὰ νὰ ἀποσπάσουν ὑποστήριξι ἀπὸ τὸ πρόσωπό σας.

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν θὰ τὸ κατορθώσουν. Δὲν νομίζω ὅτι θὰ ἐξαπατηθῇ κανεὶς ἀπὸ τὶς ὑποσχέσεις των. Προσπαθοῦν νὰ ποῦν στὸν ἑλληνικὸ λαὸ ὅτι θὰ διεξαχθοῦν ἐκλογὲς ἐδῶ καὶ ἔξι χρόνια. Τώρα μὲ τὴν ἀνακήρυξι τῆς δημοκρατίας ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ ἐκλογὲς θὰ γίνουν τὸ 1974. Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι κανεὶς Ἕλλην δὲν πρόκειται νὰ πεισθῇ.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Γιὰ πρώτη φορὰ ὅμως τώρα ἀνέφεραν ἡμερομηνίαν. Καὶ δὲν νομίζετε ὅτι αὐτὸ θὰ προσελκύσῃ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν ὑποστηρίζουν τὴν κυβέρνησι αὐτὴ τὴν στιγμή;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ὄχι.

Τα σφάλματα του Κωνσταντίνου

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Βλέπετε τώρα ὅτι ἔχετε διαπράξει σφάλματα;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ἀναλογιζόμενος τὰ συμβάντα τῆς τελευταίας ἑξαετίας, νομίζω ὅτι θὰ ἐνεργοῦσα ὅπως ἐνήργησα ἀλλὰ ὁπωσδήποτε θὰ εἶχα προσπαθήσει νὰ ἐνεργήσω καλύτερα.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Δὲν ὑπάρχει τίποτε ποὺ νὰ νομίζετε ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸ εἴχατε κάμει διαφορετικά;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ὄχι. Ἁπλῶς νομίζω ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸ εἶχα κάμει καλύτερα. Αὐτὸ εἶναι τὸ μόνον ποὺ μὲ ἐνοχλεῖ ὅταν ἀναλογίζωμαι τὸ παρελθόν. Τὸ ὅτι ἀπέτυχα ὀφείλεται σὲ ὡρισμένα λάθη. Γι' αὐτὸ λέω ὅτι ἔπρεπε νὰ εἶχα ἐνεργήσει καλύτερα.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Ὅταν στὸ διάγγελμά σας εἴπατε ὅτι θὰ πολεμήσω μὲ ὅλη μου τὴν δύναμι σὰν στρατιώτης, τί ἐννοεῖτε, τί μπορεῖτε νὰ κάνετε τώρα;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ἐννοῶ ὅτι κάθε Ἕλληνας σήμερα περιλαμβανομένου καὶ τοῦ Βασιλέως των θὰ ἑνώσουν τὶς δυνάμεις των μαζὶ μὲ τὶς ἔνοπλες δυνάμεις τῆς χώρας ποὺ ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ γιὰ νὰ πολεμήσουν γιὰ ὅ,τι εἶναι σωστὸ γιὰ τὴ χώρα μας. Καὶ αὐτὸ εἶναι καθαρή, ἁγνὴ ἐλευθερία. Θὰ πρέπει νὰ ἐκλέξουν ἕνα ἐλεύθερο σύνταγμα, ἐλεύθερη κυβέρνησι καὶ τὸν τύπο καθεστῶτος ποὺ ἐπιθυμοῦν.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Εἶναι αὐτὸ μία ἔκκλησις στὶς ἔνοπλες δυνάμεις νὰ ἐξεγερθοῦν ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ὄχι, εἶναι μία ἔκκλησις στὸ ἑλληνικὸ ἔθνος ὅτι εἶμαι παρών, ὅτι εἶμαι ὁ μόνος ἐκπρόσωπος τῆς νομιμότητος καὶ ὅτι μαζὶ θὰ βροῦμε τὸν τρόπο γιὰ νὰ πετύχουμε αὐτὸν τὸν σκοπό».

Το πνεύμα του διαγγέλματος και της συνέντευξης του βασιλιά προσαρμοζόταν προς τις συνθήκες, τις αντιλήψεις και τις αποφάσεις των πολιτικών και των αντιστασιακών κύκλων και της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού. Παρά την ύπαρξη ογκώδους ρεύ-

ματος υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας, ήταν πολύ ογκωδέστερο το αντιδικτατορικό ρεύμα και υπερκάλυπτε το πρώτο.

Παρέμενε, όμως, το κεφαλαιώδες πρόβλημα κατά πόσο θα ήταν πρακτικά δυνατό να εκδηλωθεί η λαϊκή βούληση. Ήδη είχε αποσαφηνιστεί ότι ο στρατιωτικός νόμος δεν θα αρθεί παρά μετά το δημοψήφισμα. Και η ελευθεροτυπία τότε μόνο θα γίνει ουσιαστική (δηλώσεις υφυπουργού Β. Σταματόπουλου στις 8.6.1973). Επομένως, ευθύς εξαρχής καταφάνηκε ότι επρόκειτο μάλλον για σκηνοθεσία παρά για ευκαιρία λαϊκής ετυμηγορίας. Αλλά το γεγονός αυτό δεν αποτελούσε παρά το πλαίσιο μέσα στο οποίο κυοφορούνταν ένα νέο στάδιο της αυταρχικής εξουσίας. Γιατί την 8η Ιουνίου δόθηκαν στη δημοσιότητα βασικές αρχές του νέου πολιτεύματος, που ενσωματώθηκαν στο Ψήφισμα το οποίο θα αποτελούσε το αντικείμενο του δημοψηφίσματος.

Οι προεδρικές εξουσίες

Οι αρχές αυτές είχαν ως χαρακτηριστικό ότι δημιουργούσαν μια θεμελιώδη υδροκεφαλική εξουσία, του προέδρου της Δημοκρατίας. Εκλεγόμενος με καθολική, μυστική ψηφοφορία για μία 7ετία χωρίς δικαίωμα επανεκλογής είχε τον έλεγχο και το βέτο στους τρεις πιο καίριους πολιτικούς τομείς: τις ένοπλες δυνάμεις, την εξωτερική πολιτική και τη δημόσια τάξη. Αυτός θα διόριζε και θα έπαυε τους αντίστοιχους υπουργούς και υφυπουργούς, χωρίς καμία παρέμβαση ή εισήγηση του πρωθυπουργού. Αυτός επίσης θα νομοθετούσε για τους τρεις τομείς.

«Τα δύο κράτη»

Συνεπώς, τόσο στη νομοθετική όσο και στην εκτελεστική εξουσία, δημιουργούνταν δύο ανεξάρτητοι τομείς με σαφή μεταξύ τους διαχωρισμό. Ο ένας ήταν ο τομέας της λαϊκής εκπροσώπησης και βούλησης, ο άλλος του προέδρου. Και στον τομέα του προέδρου δεν επιτρεπόταν καμία ανάμειξη του πρώτου τομέα. Ήταν αυτός ο τομέας έξω από κάθε λαϊκό-πολιτικό έλεγχο. Αποτελούσε χωριστό κράτος. Και επειδή διέθετε τη δύναμη των όπλων, θα ασκούσε τον έλεγχο στο άλλο κράτος. Συνεπώς η στρατιωτική εξουσία διατηρούνταν.

Το Ψήφισμα δόθηκε στη δημοσιότητα τη 15η Ιουνίου 1975. Και οι κυριότερες διατάξεις του ήταν:

- Ο πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει τις παραπάνω δικαιοδοσίες.
- Θεσπίζεται θέση αντιπροέδρου, ο οποίος θα εκλέγεται μαζί με τον πρόεδρο (προεδρικές εκλογές) και έχει ως αποστολή: να επικουρεί, να αναπληρώνει και να αντικαθιστά τον πρόεδρο σε περίπτωση θανάτου ή παραίτησής του.
- Ο πρόεδρος διορίζει και παύει τον πρωθυπουργό (όπως και τους υπουργούς και υφυπουργούς που προαναφέραμε).

• Η κυβέρνηση πρέπει να απολαύει της εμπιστοσύνης της βουλής, αλλ' ο πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να την παύσει, αφού ακούσει τη γνώμη του Συμβουλίου του Έθνους.

• Ο πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει το δικαίωμα του «βέτο» (αρνησικυρίας) επί των ψηφιζομένων νόμων. Αν ένας νόμος δεν επικυρωθεί από τον πρόεδρο σε ένα μήνα, εισάγεται αυτός ξανά στη Βουλή και αν ψηφιστεί από την απόλυτη πλειοψηφία της, ο πρόεδρος τον επικυρώνει υποχρεωτικώς. Εκτός αν τον παραπέμψει σε δημοψήφισμα.

• Ο πρόεδρος σε έκτακτες περιστάσεις μπορεί να αναστείλει επί 30 ημέρες την ισχύ άρθρων του Συντάγματος, να εφαρμόσει τον νόμο «περί καταστάσεως πολιορκίας» κλπ.

• Ο πρόεδρος καθορίζει κάθε κονδύλιο του προϋπολογισμού που αφορά τον τομέα τον οποίο ελέγχει (Εθνικής Αμύνης, Εξωτερικών, Δημοσίας Τάξεως). Μόνο με πλειοψηφία των 2/3 η βουλή μπορεί να επιφέρει τροποποιήσεις σ' αυτά τα κονδύλια.

• Ο πρόεδρος εκλέγει τον αρχηγό των ενόπλων δυνάμεων και τους αρχηγούς του στρατού ξηράς, θαλάσσης και αέρος. Διά του αρχηγού των ενόπλων δυνάμεων άρχει των τριών στρατών (αυτό υπονοεί ότι οι τέσσερις αρχηγοί λαμβάνουν εντολές μόνο από τον πρόεδρο και όχι από τον πρωθυπουργό).

• Η βουλή απαρτίζεται από 200 βουλευτές. Οι 180 είναι αιρετοί και οι 20 διορίζονται αριστίνδην, από τον πρόεδρο της Δημοκρατίας. Η θητεία της βουλής είναι διετής.

• Πρώτος πρόεδρος της Δημοκρατίας ορίζεται ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, που η θητεία του αρχίζει από την 1η Ιουνίου 1973.

• Πρώτος αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας ορίζεται ο στρατηγός Οδυσσέας Αγγελής.

• Τα μέλη της βασιλικής οικογένειας δεν μπορούν να εκλεγούν ή να διοριστούν βουλευτές, μέλη της κυβέρνησης ή υφυπουργοί.

• Απαλλοτριώνεται η ακίνητη και κινητή περιουσία του έκπτωτου βασιλιά και της βασιλικής οικογένειας.

• Εκλογές βουλευτικές και κοινοτικές θα διενεργηθούν μέσα στο 1974.

Οι διατάξεις αυτές θα εντάσσονταν στο Σύνταγμα της 15ης Νοεμβρίου 1968, αντικαθιστώντας τις αντίστοιχες άλλες και το σύνολο θα αποτελούσε το Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Δύο τολμηρά άρθρα

Το περιεχόμενο του καθεστώτος που επρόκειτο να επιστέψει η αβασίλευτη δημοκρατία δεν διέφευγε από κανέναν. Οι διαμαρτυρίες άρχισαν να εμφανίζονται. Και είναι χαρακτηριστική η θαρραλέα αρθρογραφία μιας μηνιαίας –και κατόπιν δεκαπενθήμερης– εφημερίδας: της *Χριστιανικής*, που εξέδιδε ο Ν. Ψαρουδάκης. Δύο

άρθρα αυτής της εφημερίδας έχουν μείνει ιστορικά για την τόλμη τους.

Το ένα, που δημοσιεύτηκε στο φύλλο Ιουνίου, είχε τον τίτλο: «Για ποια δημοκρατία μιλάτε, κύριε Παπαδόπουλε;» Και να μερικά αποσπάσματά του:

«Ὁ κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ μᾶς ἐκάλεσε σὲ τόνο στρατιωτικοῦ παραγγέλματος ν' ἀναφωνήσουμε: "Ζήτω ἡ Δημοκρατία"! Ἔτσι ξαφνικά, ἐν τῷ ἅμα καὶ τὸ θαῦμα, οἱ πρωτεργάτες τῆς ἐξάχρονης "ἀνωμαλίας", ἔκαμαν στροφὴ 180 μοιρῶν, κατάργησαν τὴν Βασιλευομένη Δημοκρατία κι' "ἐγκατέστησαν" τὴν ἀβασίλευτη! Ὅμως κι' ἡ δεύτερη αὐτὴ "ἐπανάσταση" –ἡ πρώτη στράφηκε κατὰ τῶν ἄλλων, ἡ δεύτερη ἦταν "ἐπανάσταση" τῆς 21 Ἀπριλίου κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ της!– ἀποτελεῖ τέχνασμα ἀπογνώσεως καὶ κανένα δὲν πρόκειται νὰ ξεγελάση: Ἀντὶ νὰ ἐπαναφερθῆ ἡ Δημοκρατία ὡς πράξη ἐπαναφέρθηκε ὡς τίτλος!

»Ὁ τίτλος λοιπὸν τοῦ πολιτεύματος, τὸ Πολυχρόνιο κι' οἱ φωτογραφίες στὰ Δημόσια Γραφεῖα ἦταν ἡ οὐσία τῆς Μοναρχίας καὶ ὁ στόχος τῆς Δημοκρατίας; Ὅταν ἡ Δημοκρατία καταλύθηκε τὴν 21 Ἀπριλίου 1967, τὴν ἴδια μέρα ἄλλαξαν τὰ πάντα. Τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα καταπατήθηκαν, πολίτες συνελήφθησαν, τὰ κόμματα ἔκλεισαν, ὁ Τύπος φιμώθηκε, ὁ λαὸς ἀπὸ κυρίαρχος ἔγινε κυριαρχούμενος κι' ἡ μοναδικὴ "ἐλευθερία" τοῦ πολίτου ἦταν νὰ ἐπευφημῆ τοὺς "σωτῆρες" του! Τώρα ποὺ ἐπαναφέρθηκε ἡ Δημοκρατία καὶ μάλιστα ἡ ἀβασίλευτη, γιατί δὲν ἦρθαν μαζί της καὶ ὅλα ἐκεῖνα ποὺ ἀναγκαῖα τὴν ἀκολουθοῦν; Γιατί, τότε ποὺ ἦρθε ἡ δικτατορία δὲν ἦρθε ὡς λέξη ἀλλὰ ἦρθε πράξη καὶ τώρα ποὺ "ἦρθε" ἡ Δημοκρατία ἦρθε ὡς λέξη καὶ ἀπουσιάζει ὡς πράξη; Πῶς νὰ βεβαιωθῆ κανεὶς πὼς αὐτὸ ποὺ ἦρθε εἶναι ὕπαρξη ζωντανὴ καὶ δὲν εἶναι σκιάχτρο;

»Βέβαια τότε, τὴν 21 Ἀπριλίου 1967, μᾶς εἶπαν πὼς ὅλα αὐτὰ ποὺ ἔγιναν (συλλήψεις, στρατοδικεῖα, λογοκρισία κ.τ.τ.) ἦταν ἀναγκαῖα γιατὶ ἡ χώρα βρισκόταν στὰ πρόθυρα τῆς καταστροφῆς! Μὰ ὅμως καὶ σήμερα οἱ ἴδιοι μᾶς λένε πὼς τὸ κακὸ "ἀπετράπη", "δημιουργήθηκαν ὑγιεῖς βάσεις οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως", "ἐξησφαλίσθη ἡ ἐσωτερικὴ γαλήνη", "ὠργανώθη ἡ ἐθνικὴ ἄμυνα" κ.ἄ. καί ὅτι ἑπομένως ὑπάρχουν ὅλες οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς Δημοκρατίας ἐν ἔργῳ κι' ὄχι μονάχα ἐν λόγῳ. Γιατί λοιπόν, ἐρωτοῦμε, τὴν 1η Ἰουνίου 1973 ἡ Κυβέρνηση μᾶς ἔφερε τὴν φωτογραφία τῆς Δημοκρατίας κι' ὄχι τὴν ἴδια τὴ Δημοκρατία; Ἡ ἀπάντηση εἶναι καταλυτική:

»Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἡ 21η Ἀπριλίου προσπαθεῖ νὰ ξεγελάση τὸ Ἔθνος καὶ νὰ παρατείνη τὴν ἄχαρη ζωή της εἰς βάρος του!

[...]»

Αυτοανακήρυξη του προέδρου

Το δεύτερο άρθρο με τίτλο «Όχι στη δικτατορική πρόκληση» ήταν πιο τολμηρό ακόμη και δημοσιεύτηκε στις 5 Ιουλίου 1973. Και να χαρακτηριστικές παράγραφοί του:

«Ἔρχεται τὸ θέμα τῆς αὐτοανακηρύξεως ὡς Προέδρου τῆς Δημοκρατίας τοῦ κ. Παπαδοπούλου! Τὸ θέμα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀποτελεῖ σκάνδαλο. Ἀποκτᾶ ὅμως οὐρανομήκεις διαστάσεις, ὅταν ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἐξαιρῆται τῆς λαϊκῆς ἐγκρίσεως κατὰ τὸ δημοψήφισμα τῆς 29ης Ἰουλίου. Εἶναι ἕνα σκάνδαλο στὸ τετράγωνο. Αὐτοεκλογὴ τοῦ Ἀνωτάτου Ἄρχοντος καὶ Δημοκρατία εἶναι πράγματα ἀδιανόητα. Ἡ Δημοκρατία τῆς ὁποίας ὁ Πρόεδρος δὲν ἔχει ἐκλεγῆ ἀπὸ τὸν Λαό, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ἔχει "ἐκλέξει" τὸν ἑαυτό του, εἶναι Δημοκρατία-νάϋλον: Παιδὶ τῆς Δικτατορίας καὶ ἀδελφὴ τῆς Μοναρχίας! Αὐτὴ εἶναι ἡ Δημοκρατία τοῦ κ. Παπαδοπούλου!

[...]

»Τὸ σύνθημα ὅλων πρέπει νὰ εἶναι: ΟΧΙ στὴν καμουφλαρισμένη δικτατορία. Πρέπει νὰ γίνη συνείδησι ὅλων τῶν ψηφοφόρων πὼς ἡ Δημοκρατία τοῦ κ. Παπαδοπούλου εἶναι ἡ μάσκα τῆς Δημοκρατίας, πίσω ἀπὸ τὴν ὁποία κρύβεται ὠμότερη ἡ Δικτατορία. Εἶναι ἡ μεταμφίεση τῆς Δικτατορίας κι' ὄχι ἡ ἐπαναφορὰ τῆς Δημοκρατίας! Γι' αὐτὸ ὅσοι ἀγαποῦν τὴν Δημοκρατία πρέπει ν' ἀπαντήσουν μ' ἕνα ἱστορικὸ ΟΧΙ στοὺς βιαστές της ποὺ προσπαθοῦν μάταια νὰ κρυφτοῦν πίσω ἀπὸ δημοκρατικοφανεῖς μανδύες!

»Ὅτι τὸ Δημοψήφισμα τῆς 29ης Ἰουλίου ἐ.ἔ. ἀποτελεῖ συνωμοσία κατὰ τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς θελήσεως τοῦ Λαοῦ εἶναι κραυγαλέα μαρτυρία τῆς πραγματικότητος.

[...]

»Μὰ ὄχι, πρὸς Θεοῦ! Τὸ κακὸ κάποτε πρέπει νὰ σταματήση. Ἡ ὥρα γιὰ τὴν ἀφύπνιση τῶν συνειδήσεων ἐσήμανε. Τὸ δημοψήφισμα τῆς 29ης Ἰουλίου εἶναι μιὰ εὐκαιρία. Οὔτε ἀποχὴ οὔτε λευκὰ οὔτε "Ναί". Ἡ ἀπάντηση τοῦ Λαοῦ στὴν δικτατορικὴ πρόκληση πρέπει νἆναι ἕνα ἱστορικὸ ΟΧΙ!»

Ο Ν. Ψαρουδάκης δεν διώχθηκε τότε για την επιθετική αρθρογραφία του. Αργότερα, επί της δικτατορίας του Δ. Ιωαννίδη, έμελλε να αποσταλεί στη Γυάρο.

Πιο ουσιαστική, όμως, ήταν η αντίδραση του πολιτικού κόσμου. Όλα τα κόμματα τάχθηκαν κατά του «ΝΑΙ». Και εξαιρέσει του Α. Παπανδρέου, που καλούσε τους οπαδούς του να ρίξουν λευκό ψηφοδέλτιο, όλα τα άλλα έριξαν ως σύνθημα το ΟΧΙ. Ο Σ. Μαρκεζίνης, όμως, την 21η Ιουλίου δήλωσε: «Θα ψηφίσω "Ναι" αλλά με επιφυλάξεις».

Υπό την προεδρία του Π. Κανελλόπουλου, συστήθηκε μια «Κοινοβουλευτική Επιτροπή για την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας», που περιλάμβανε τους Γ. Μαύρο, Γ. Ράλλη, Ι. Ζίγδη, Π. Παπαληγούρα, Δ. Παπασπύρου κλπ. Και ανέλαβε τον αγώνα υπέρ του ΟΧΙ. Προσέκρουσε σε συστηματική αντίδραση των αρχών, πάντως κινήθηκε δραστήρια και θαρραλέα, παρά τους κινδύνους που διέτρεχε.

Γιατί δεν είχε πάψει η καταπίεση, δεν ανεστάλη ο μηχανισμός των διώξεων. Και είδαμε πως, ενώ το δημοψήφισμα πλησίαζε, στέλνονταν στις φυλακές πολιτικοί, όπως ο Ε. Αβέρωφ, ο Π. Γαρουφαλιάς, καθώς και δεκάδες αξιωματικών του Ναυτικού, αφού βασανίστηκαν κατά τον σκληρότερο τρόπο.

Το αποτέλεσμα

Τέλος, η ημέρα του δημοψηφίσματος ήρθε: η 29η Ιουλίου 1973. Και το αποτέλεσμα δεν εξέπληξε κανέναν. Το ΝΑΙ συγκέντρωσε τη μεγάλη πλειοψηφία, που κανείς όμως δεν θεωρούσε αδιάβλητη.

Εγγεγραμμένοι	5.840.000
Έγκυρα	4.934.424
ΝΑΙ	3.870.124 (78,4%)
ΟΧΙ	1.064.300 (21,6%)
Αποχή	14,5%.

Είναι χαρακτηριστικό το αποτέλεσμα ορισμένων περιφερειών που ήταν από γενεών προπύργια του θρόνου:

• Επαρχία Αττικής:	ΝΑΙ ποσοστό	70%
• Αρκαδίας:	»	89,8%
• Καστοριάς:	»	93,3%
• Λακωνίας:	»	86,9%
• Φλώρινας:	»	89,6%

Πώς ήταν δυνατό όλες αυτές οι παραδοσιακές μητροπόλεις του βασιλισμού ξαφνικά να γίνουν δεξαμενές της αβασίλευτης δημοκρατίας;

Η βασιλική περιουσία

Ανεξάρτητα, όμως, από τον βαθμό νοθείας και βίας του δημοψηφίσματος, η βασιλεία είχε πια πεθάνει. Τη 13η Αυγούστου, ο Άρειος Πάγος επικύρωσε το αποτέλεσμα και έτσι νομιμοποιούνταν τελεσίδικα η πολιτειακή μεταβολή. Ο βασιλιάς έχασε άλλη μία μάχη και οι «νικηταί» επιδίδονταν στην απαλλοτρίωση της βασιλικής περιουσίας. Σε τι μέγεθος έφτανε; Οι διαστάσεις της αποτελούν σοβαρό ιστορικό στοιχείο. Και μία καλή εικόνα της παρέχει το παρακάτω άρθρο που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα των Αθηνών *Το Βήμα* στις 22 Δεκεμβρίου 1974 με τον τίτλο: «Ποια τύχη θα έχει η ακίνητη περιουσία του Κωνσταντίνου;» και υπογραφή του Ευσταθίου Βλάχου:

> *«Τὰ ἀκίνητα τῆς βασιλικῆς περιουσίας πρέπει νὰ διαιρεθοῦν σὲ δύο κατηγορίες. Στὴν πρώτη περιλαμβάνονται τὰ ἀκίνητα ἐκεῖνα τῶν ὁποίων τὸ κράτος εἶχε ἐκχωρήσει τὴν χρήση μόνο. Τὰ ἀκίνητα αὐτά, τὰ ὁποῖα τὸ Δημόσιο, σὰν ἰδιοκτήτης, δὲν χρειάσθηκε νὰ ἀπαλλοτριώση τὸ 1973, εἶναι:*
>
> *» • Τὰ ἀνάκτορα τῆς Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ ποὺ ἄρχισαν νὰ κτίζωνται τὸ 1891 μὲ σχέδια τοῦ Τσίλερ. Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι τὸ οἰκόπεδο ἦταν μέχρι τότε λαχανόκηπος. Ἡ ἀνέγερση συμπληρώθηκε τὸ 1897. Ἀπὸ τότε ἔγιναν πολλὲς προσθῆκες καὶ διαρρυθμίσεις.*
>
> *» • Τὸ περίπτερο τοῦ Παλαιοῦ Ψυχικοῦ, τὸ ὁποῖο ἀρχικὰ διατέθηκε ἀπὸ τὸ Κράτος γιὰ κατοικία τοῦ Διαδόχου Παύλου καὶ τῆς Φρειδερίκης. Τὸ συγκρότημα αὐτό, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία κτίρια, ἀγοράσθηκε ἀπὸ τὸ Δημόσιο τὸ 1938. Ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ἔγινε Βασιλιάς, ἐγκαταστάθηκαν σ' αὐτὸ ἡ Φρειδερίκη καὶ ἡ Εἰρήνη.*
>
> *» • Τὸ ἀνάκτορο τῆς Θεσσαλονίκης, στὸ Μικρὸ Καραμπουρνάκι, τὸ ὁποῖο ἀνεγέρθηκε ἀπὸ τὸ Δημόσιο ἐπὶ Βασιλείας Παύλου, ἀλλὰ ποτὲ δὲν κατοικήθηκε ἀπὸ μέλος τῆς τέως βασιλικῆς οἰκογενείας.*
>
> *» • Τὸ ἀνάκτορο τῆς Ροδοδάφνης στὴν Πεντέλη, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε σὰν προσωπικὴ κατοικία τοῦ Κωνσταντίνου ὅταν ἦταν Διάδοχος.*
>
> *» • Ἡ ἔπαυλη τῆς Ρόδου, ὅπου ἔμεναν οἱ Βασιλεῖς ὅταν ἐπισκέπτονταν τὸ νησὶ αὐτό.*
>
> *» • Ἡ ἔπαυλη τῆς Μονῆς Βελλᾶ στὰ Ἰωάννινα.*
>
> *» • Ἡ Μονὴ Ἀστερίου στὸν Ὑμηττό, τὴν ὁποία ἡ Φρειδερίκη εἶχε μετασκευάση σὲ "ἡσυχαστήριό" της.*
>
> *»Ἀπὸ τὰ ἀκίνητα αὐτὰ τοῦ Δημοσίου, ἡ Χούντα διάλεξε μετὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση τὸ περίπτερο τοῦ Παλαιοῦ Ψυχικοῦ καὶ ἄρχισε νὰ τὸ μετασκευάζῃ μὲ σκοπὸ νὰ ἐγκατασταθῆ σ' αὐτὸ ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Κυ-*

βερνήσεως, ἀλλὰ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ καθεστῶτος Παπαδοπούλου, τὸ ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν παρενέβη καὶ οἱ ἐργασίες σταμάτησαν, χωρὶς εὐτυχῶς νὰ ἀλλοιωθῆ πολὺ ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐξωτερική του ἐμφάνιση.

»Στὴ δεύτερη κατηγορία ἐντάσσονται τὰ ἀκίνητα ποὺ ἀνῆκαν πρὶν ἀπαλλοτριωθοῦν, στὴν βασιλικὴ οἰκογένεια καὶ προέρχονταν εἴτε ἀπὸ κληρονομιὲς τῶν προγόνων τους εἴτε ἀπὸ ἀγορές.

»Εἶναι συγκεκριμένα:

» • Τὸ κτῆμα Δεκελείας (Τατοΐου), τὸ ὁποῖο ἀνῆκε κατὰ κυριότητα στὸν Κωνσταντῖνο καὶ καλύπτει ἔκταση 41.990 στρεμμάτων. Τὸ κτῆμα αὐτὸ ἀρχικὰ ἀνῆκε στὸν ὑποστράτηγο Σκαρλάτο Σοῦτζο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὸ ἀγόρασε ὁ Γεώργιος Α' τὸ 1872. Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1924, μὲ τὴν ἀνακήρυξη τῆς Δημοκρατίας, τὸ κτῆμα αὐτὸ ἀπαλλοτριώθηκε, ἀλλὰ ἡ ἀποζημίωση δὲν καταβλήθηκε.

»Τὸ 1935 μὲ τὴν Παλινόρθωση τῆς Δυναστείας, τὸ κτῆμα ἀποδόθηκε στὸν Γεώργιο Β'. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1972 ὁ Κωνσταντῖνος πούλησε ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ 1.560 στρέμματα πρὸς 100.000 τὸ στρέμμα στὴν Ἑταιρεία "Τουριστικὰ Ἔργα Α.Ε." τῆς ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ.

» • Τὸ κτῆμα Μὸν Ρεπὸ Κερκύρας, τὸ ὁποῖο καλύπτει ἔκταση 238 στρεμμάτων καὶ ἀνῆκε κατὰ ψιλὴ κυριότητα στὸν Κωνσταντῖνο ἀλλὰ τὴν ἐπικαρπία του εἶχε ἡ Φρειδερίκη. Ἡ ἔκταση ἀποκτήθηκε ἀπὸ ἀγορὲς τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἑπτὰ ἀρχικὰ στρέμματα ποὺ βρίσκονται στὸ κέντρο τῆς περιοχῆς, τὰ ὁποῖα εἶχε δωρίσει στὸν Γεώργιο Α' ὁ δῆμος Κερκύρας, ὅταν ἐνσωματώθηκαν οἱ Ἰόνιοι Νῆσοι στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Γεώργιος Α' ἄφησε τὸ κτῆμα στὸν γιό του πρίγκιπα Ἀνδρέα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὸ ἀγόρασε ὁ Γεώργιος Β' τὸ 1938. Αὐτὸς τὸ δώρισε στὶς ἀδελφές του καὶ ἐκεῖνες στὸν Παῦλο.

» • Τὸ κτῆμα στὴν Ἀγυιὰ Λαρίσης ποὺ ἀνῆκε στοὺς κληρονόμους τοῦ Παύλου. Ἔχει ἔκταση 33.600 στρεμμάτων καὶ εἶχε ἀγορασθῆ ἀπὸ τὸν Παῦλο.

»Σύμφωνα μὲ πρόχειρες ἐκτιμήσεις ποὺ ἔγιναν τὸ 1973, ἡ ἀξία τῶν τριῶν αὐτῶν ἀκινήτων ὑπερέβαινε τὰ 5 δισεκατομμύρια δραχμές.

9 δισεκατομμύρια δραχμές

»Ἔχει γραφῆ ὅτι ἡ ἀξία τῆς συνολικῆς περιουσίας τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, περιλαμβανομένης δηλαδὴ καὶ τῆς κινητῆς, πρέπει νὰ ὑπερβαίνη τὰ 9 δισεκατομμύρια.

»Ἀρκεῖ νὰ σημειωθῆ ὅτι γιὰ τὴν κινητὴ περιουσία χρειάσθηκε κατὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση νὰ γίνουν 9.000 καταμετρήσεις ποὺ ἀφοροῦν σὲ 100.000 ἀντικείμενα. Μεταξὺ ἄλλων ἀπογράφηκαν:

» • 1.226 πίνακες, χαλκογραφίες, λιθογραφίες κλπ.

» • 891 μικρὰ καὶ μεγάλα ἔργα τέχνης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, ρωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς.

» • 374 τάπητες.

» • 17.500 τόμοι σπανίων ἐκδόσεων.

» • 13.100 χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ ἀντικείμενα.

»Δὲν ἀναφέρονται ἐδῶ τὰ ἔπιπλα, τὰ χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ εἴδη οἰκοσκευῆς, οἱ πλούσιες κάβες, τὰ ἄλογα, τὰ 32 σκάφη καὶ τὰ 30 αὐτοκίνητα, μεταξὺ τῶν ὁποίων 4 Ρὸλλς-Ρόϋς καὶ 10 Φόρντ. Ἐπίσης δὲν εἶναι γνωστὸ πόσα ἀντικείμενα (καὶ ποιᾶς ἀξίας) ἦταν αὐτὰ ποὺ ἔπαιρνε ὁ Κωνσταντῖνος στὸ ἐξωτερικὸ μέχρι τὸ 1973 ποὺ ἔγινε ἡ ἀπαλλοτρίωση, μὲ ἀνθρώπους του ποὺ ἔστελνε στὴν Ἑλλάδα. Ἄγνωστο παραμένει ἐπίσης τί πῆρε μαζί του διαφεύγοντας μὲ τὸ ἀεροπλάνο στὸ ἐξωτερικό, μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ κινήματος τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1967. Ὁπωσδήποτε, θὰ πρέπει νὰ ἦταν ὅ,τι πολυτιμότερο καὶ μεγαλύτερης ἀξίας διέθετε ἡ οἰκογένεια.

»Ὅλα αὐτὰ τὰ κινητὰ πλούτη ποὺ εἶχε συγκεντρώσει ἡ Δυναστεία, θεωρήθηκαν δικά της, παρὰ τὴν ἰδιότυπη σχέση ποὺ παρουσιάζουν πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα ποὺ ἔμειναν στὴν Ἑλλάδα. Ὑποστηρίχθηκε ὅμως ὅτι δὲν ἀποδεικνύεται ἀπὸ πουθενὰ ἡ κυριότητα τῶν αὐτοκινήτων καὶ τῶν πλωτῶν μέσων ποὺ διέθετε ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια, γιατὶ σὲ καμμιὰ δημόσια ἀρχὴ δὲν βρέθηκαν καταχωρισμένα σὰν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τοῦ τέως βασιλέως».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

Η ΑΥΞΗΣΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ • ΟΙ ΕΡΓΑΤΕΣ • ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΩΝ • ΟΙ ΑΡΙΣΤΕΡΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ • ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ • ΔΡΑΠΕΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΟΥ Α. ΠΑΝΑΓΟΥΛΗ • Η ΔΡΑΠΕΤΕΥΣΗ ΤΟΥ ΖΑΜΠΕΛΗ • ΕΚΡΗΞΗ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ • Η ΔΙΚΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ • ΤΑ ΑΑΑ ΤΟΥ Τ. ΜΗΝΗ • Ο ΜΟΥΣΤΑΚΛΗΣ • ΑΠΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΤΑΣΚΑ; • ΑΕΡΟΠΕΙΡΑΤΕΙΕΣ • ΟΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ • Η ΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ • ΤΟ ΖΕΥΓΟΣ ΚΑΛΛΙΑ • Η ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ • ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΣΤΑ ΤΕΣΣΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ που το δικτατορικό καθεστώς περνούσε τη φάση της αποτελμάτωσης (1969-1972) –μία σταθεροποίηση λόγω αδράνειας, που ήταν προοίμιο της αποσύνθεσης–, η Αντίσταση δεν παρουσίασε εντυπωσιακή εξέλιξη. Για ένα τόσο μακρό χρονικό διάστημα δεν ήταν ικανοποιητική η άνοδος της εσωτερικής αντίδρασης στη Δικτατορία. Και την αιτία πρέπει να την αναζητήσουμε τόσο στην τελειοποίηση και επέκταση του μηχανισμού τρομοκρατίας και επαγρύπνησης, όσο και στην οικονομική κατάσταση, η οποία επέτρεπε μια αισθητή αύξηση της κατανάλωσης. Ο καθηγητής Χαρίτων Κορυζής, στο βιβλίο του *Το αυταρχικό Καθεστώς 1967-1974* (Αθήνα 1975, σ. 41), γράφει πολύ ορθά:

> *«Στὰ χρόνια 1970, 1971 καὶ σὲ περιωρισμένη κλίμακα 1969 καὶ 1972 στὸν ἑλληνικὸ χῶρο δὲν παρουσιάζονται σημαντικὰ πολιτικὰ γεγονότα καὶ πολιτικὲς διαφοροποιήσεις. Τὸ καθεστὼς παρουσιάζει φαινομενικὰ μιὰ σταθεροποίησι. Ἡ ὕπαρξι αὐτῶν τῶν δεδομένων, χρονικά, ταυτίζεται μὲ μιὰ καταναλωτικὴ ἄνοδο σὲ εὐρὺ φάσμα στρωμάτων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας».*

Και προσθέτει σε υποσημείωση:

> *«Ἐνδιαφέρον θέμα, ἄξιον μελέτης, εἶναι ἡ συσχέτιση οἰκονομικῆς ἐξελίξεως καὶ καταναλωτικῆς ἀνόδου πρὸς τὴ διαμόρφωση πολιτικῆς συνειδήσεως καὶ πολιτικῶν διαφοροποιήσεων κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἑπταετίας».*

Οι εργάτες

Πράγματι, πρέπει να αναγνωρίσουμε αυτήν τη συσχέτιση, η οποία άλλωστε αποτελεί γενικό κανόνα. Η άμβλυνση των οικονομικών προβλημάτων συντελεί στη χαλάρωση του πολιτικού και κοινωνικού βρασμού. Αν δεν συντρέχουν εθνικές ή άλλες αντιξοότητες, η αίσθηση ή η ψευδαίσθηση της ευμάρειας επενεργεί ως κατευναστική δύναμη.

Στην περίοδο εκείνη, η εργατική τάξη είχε πάντα λόγους να είναι δυσαρεστημένη. Ενώ της απαγορευόταν πρακτικά το δικαίωμα να προβάλλει τις διεκδικήσεις της (θα επεκταθούμε σε άλλο κεφάλαιο στο σημείο αυτό), το πραγματικό ημερομίσθιο είχε μειωθεί. Η εφημερίδα *Ριζοσπάστης* (10 Νοεμβρίου 1974) σημειώνει:

> *«"Τὰ καθαρὰ κέρδη τῶν βιομηχάνων ἀπὸ τὸ 1968-1972 αὐξήθηκαν πάνω ἀπὸ 4 φορές. Ἀπὸ 1,6 δισ. δραχμὲς ξεπέρασαν τὰ 6 δισ. δραχμές. Αὔξησαν δηλαδὴ τὰ κέρδη τους κατὰ 400%..." Καὶ συγκρίνοντας τὴν αὔξησι τοῦ ἡμερομισθίου προσθέτει ἀπευθυνόμενος στὸν κάθε ἐργάτη: "Τὸ μεροκάματο ὅμως τὸ δικό σου (τὸ ὀνομαστικὸ) αὐξήθηκε μόνο 34% καὶ μέχρι τὸ 1974 μόνο 95%. Τὸ πραγματικό σου ὅμως μεροκάματο ὄχι μόνο δὲν αὐξήθηκε ἀλλὰ μειώθηκε, γιατὶ τὰ εἴδη διατροφῆς καὶ πρώτης ἀνάγκης αὐξήθηκαν κατὰ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν αὔξηση ποὺ πῆρες ἐσύ. Αὐξήθηκαν 150% (π.χ. κρέας 165%, λάδι 130%, ὄσπρια 150%)"».*
>
> (Βλ. Θ. Θεοδώρου: *Στοιχεία για την εργατική τάξη στην Ελλάδα σήμερα.* Ἀθήνα 1975, σ. 47).

Οπωσδήποτε, όμως, δεν ήταν τόσο επιδεινωμένη η γενική κατάσταση των εργατών, ώστε να τους οδηγεί φυσιολογικά σε επαναστατικές εκρήξεις, μέχρι σημείου να αψηφούν τον τρομοκρατικό μηχανισμό της Δικτατορίας. Ακόμη περισσότερο δεν υπήρχε φυσιολογική επαναστατική διάθεση στις άλλες τάξεις και στρώματα, όπου η καταναλωτική άνοδος αποτελούσε πραγματικότητα. Και μόνο πολύ αργά, στα τέλη πια του 1972, άρχισαν να παρατηρούνται οι απαρχές μαζικής κινητοποίησης και μαζικής αντίστασης.

Οι κομμουνιστές

Αλλά, αν είναι δεδομένο ότι η μαζική οργανωμένη Αντίσταση ήταν η μόνη δύναμη που μπορούσε να αντιταχθεί αποτελεσματικά στη Δικτατορία, οι κυριότεροι και αναντικατάστατοι οργανωτές και φορείς της δεν μπορούσαν να είναι άλλοι από τους κομμουνιστές. Για λόγους νοοτροπίας, ιδιοσυγκρασίας, πείρας, αρχών, συνειδητοποίησης του παράγοντα «λαός» και παράδοσης, ήταν οι φυσιολογικοί πρωτοπόροι, δάσκαλοι και πρωταθλητές μιας τέτοιας μορφής του αγώνα. Οι άλλοι, οι μη κομμουνιστές, έρεπαν προς την εκλεκτική, την προσωπική δράση. Αυ-

τοί, όμως, αυτόματα στρέφουν λογισμό και ενέργειες προς τη λαϊκή μάζα.

Δεν ήταν τυχαίο το γεγονός ότι στη διάρκεια της Κατοχής (1941-1944) οι κομμουνιστές ήταν οι πρωτοπόροι της Αντίστασης στην οποία δέσποσαν και της προσέδωσαν τεράστιες διαστάσεις, με την καθολική συμμετοχή του λαού. Πολλοί έχουν ισχυρές επιφυλάξεις για τις μεθόδους που εφάρμοσε το ΚΚΕ στα χρόνια εκείνα. Κανείς όμως δεν μπορεί να αρνηθεί ότι μόνο το ΕΑΜ προσέδιδε παλλαϊκή ευρύτητα στην Αντίσταση και οργάνωνε σε βάθος την κινητοποίηση όλων των έμψυχων δυνάμεων του έθνους. Μόνον ο ΕΔΕΣ προσπάθησε στα βουνά να το μιμηθεί στη μικρή περιοχή που είχε υπό τον έλεγχό του, με πολύ κατώτερη όμως οργάνωση. Οι άλλοι εννοούσαν στην Αντίσταση κατά των κατακτητών να κάνουν αγώνα στελεχών, όπως και στην Αντίσταση κατά της Δικτατορίας.

Βέβαια, όπως έχουμε ήδη αναλύσει, οι συνθήκες το 1967-1974 και το 1941-1943 διέφεραν σε μεγάλο βαθμό. Δεν ήταν δυνατή η ανάπτυξη της Αντίστασης στην πρώτη περίπτωση σε μαζικότητα και έκταση όπως στη δεύτερη περίπτωση. Αλλά και πάλι θα μπορούσε το 1967-1974 να αποκτήσει πολύ ευρύτερες και καθολικότερες διαστάσεις. Αρκεί να είχε τα κατάλληλα και επαρκή σε αριθμό στελέχη, τα ειδικευμένα στη μαζική κινητοποίηση του λαού.

Γιατί δεν εμφανίστηκαν έγκαιρα τα στελέχη αυτά, που κανονικά θα έπρεπε να είναι κυρίως κομμουνιστές; Γιατί το ΚΚ Ελλάδας αιφνιδιάστηκε, όπως ξέρουμε, από τη Δικτατορία και δέχτηκε στην αρχή βαριά πλήγματα, που ήταν μία από τις αφορμές οι οποίες έκαναν να ξεσπάσει η υποβόσκουσα εσωτερική κρίση του. Οι αρχικές εκείνες ήττες του πού οφείλονταν; Ένας από τους σοβαρότερους λόγους ήταν ότι αυτό το κόμμα, που έχει ως δόγμα του την παρανομία, βρέθηκε εντελώς απροετοίμαστο από την πλευρά αυτή εκείνη την εποχή. Σε πείσμα μιας από τις αρχές του λενινισμού, ότι ένα κομμουνιστικό κόμμα και υπό συνθήκες νομιμότητας πρέπει να λειτουργεί σαν να βρίσκεται σε παρανομία.

Και χρειάστηκε μακρός χρόνος έως ότου συνέλθει, ανασυγκροτηθεί, αποκτήσει νέο παράνομο μηχανισμό και ξαναρχίσει τη δράση. Η διάσπασή του –η ίδρυση του αυτόνομου ΚΚΕ (εσ.)– επέδρασε αρχικά στη δραστηριότητα των κομμουνιστών, αλλά γρήγορα υπερκαλύφθηκε η κρίση από νέο κύμα δράσης. Τον Μάρτιο του 1968, άρχισε να επανεκδίδεται παράνομος ο *Ριζοσπάστης*, ο οποίος έως τον Ιανουάριο 1974 κυκλοφόρησε σε 67 φύλλα. Και σταθμό στην κομματική-ιδεολογική ανασύνταξη αποτέλεσε η ίδρυση (ή ακριβέστερα η ανασύσταση) της Κομμουνιστικής Νεολαίας Ελλάδας (ΚΝΕ).

Η ΚΝΕ

Τον Αύγουστο του 1968, έλαβε την απόφαση αυτή το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ, που την επικύρωσε η 13η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής, ως εξής:

> *«Ἡ ὁλομέλεια θεωρεῖ πὼς οἱ σημερινὲς συνθῆκες ἐπιβάλλουν τὴν ἀνασύσταση τῆς ΚΝΕ. Ἡ ΚΝΕ θὰ συγκεντρώνει στὶς γραμμές της τὸ πρωτοπόρο τμῆμα τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας καὶ στηριγμένη στὸ μαρξισμὸ-λενινισμὸ θὰ διαπαιδαγωγεῖ τὴν ἑλληνικὴ νεολαία μὲ τὰ ἰδανικὰ τῆς δημοκρατίας τοῦ σοσιαλισμοῦ, μὲ τὶς ἡρωικὲς παραδόσεις τῆς Ὁμοσπονδίας Κομμουνιστικῆς Νεολαίας Ἑλλάδας (ΟΚΝΕ) καὶ τὶς καλύτερες παραδόσεις τῆς ΕΠΟΝ καὶ τῆς Δ.Ν. Λαμπράκη.*
>
> *»Ἡ ΚΝΕ ἔχει σὰν φιλοδοξία νὰ βρεθεῖ στὶς πρῶτες γραμμὲς καὶ νὰ παίξει ὅλο καὶ πιὸ σοβαρὸ ρόλο στὴν πάλη τῆς νεολαίας καὶ ὅλου τοῦ λαοῦ γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς δικτατορίας, γιὰ μιὰ πραγματικὴ δημοκρατία, γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, γιὰ τὴν εἰρήνη καὶ τὴν κοινωνικὴ πρόοδο... Ἡ ΚΝΕ εἶναι πολιτικὴ ὀργάνωση πλατύτερη ἀπὸ τὸ ΚΚΕ. Βασικὴ ὀργανωτικὴ ἀρχὴ συγκρότησης καὶ λειτουργίας της εἶναι ὁ δημοκρατικὸς συγκεντρωτισμός. Στὶς σημερινὲς συνθῆκες ἡ ΚΝΕ δημιουργεῖ παράνομες ὀργανώσεις στοὺς τόπους δουλειᾶς καὶ κατοικίας τῶν νέων, μὲ βάση τὶς ἀρχὲς τῆς συνωμοτικότητας, τῆς ἐπαγρύπνησης, καὶ τῆς ἀποκέντρωσης».*

Η ΚΝΕ ιδρύθηκε τον Δεκέμβριο του 1968. Εξέδιδε την παράνομη εφημερίδα *Οδηγητής* και είχε τον ύμνο της, που τραγουδούσαν οι Κνεΐτες, όπως ονομάζονταν τα μέλη της (βλ. *Ριζοσπάστης*, 15.12.1974):

> *»Ὦ νεκρὰ παλληκάρια, παιδιὰ τοῦ λαοῦ*
> *ποὺ τὸ αἷμα σας βάφει τὴν πέτρα τοῦ βουνοῦ*
> *σηκωθεῖτε κι' ἁρπάξτε τουφέκι ξανὰ*
> *χαῖρε, ὦ! χαῖρε χρυσὴ λευτεριά.*
> *Ἀπ' τὴν Πίνδο στὴν Γκιώνα κι' ὡς τὸν Ἀξιὸ*
> *τὸ ποτάμι θὰ πνίξει τὸ μαῦρο φασισμό.*
> *Μεγαλώνει τὸ δέντρο κι' ἁπλώνει κλαδιὰ*
> *στὴν ἀπέραντη γῆ τὴν πλατειά.*
> *Θ' ἀνταμώσουμε ἀδέλφια μιὰ μέρα ξανά,*
> *σὲ μιὰ νέα Ἑλλάδα, σὲ πόλεις καὶ χωριὰ*
> *οἰκοδόμοι κι' ἐργάτες στὴ νέα ζωὴ*
> *χέρι-χέρι τῆς γῆς οἱ λαοί.*
> *ΡΕΦΡΑΙΝ*
> *Περπατᾶ καὶ βροντᾶ καὶ τὰ σκότη περνᾶ,*
> *ἡ Κομμουνιστικὴ Νεολαία,*
> *τῶν ἀνόμων ἐχθρός, τοῦ λαοῦ ὁδηγὸς*
> *δυνατή, ἑνωμένη κι' ὡραία.*

Κόκκινος ἥλιος γαρούφαλλο στὸ πέτο μου
σπίτι καὶ φίλος τὸ κόμμα τῆς δουλιᾶς,
κόκκινος ἥλιος γαλάζιο τὸ κασκέτο μου
σύντροφος ἴσκιος ἡ μάνα ἐργατιά».

Τόσο όμως το ΚΚΕ και το ΚΚΕ (εσ.) όσο και η ΚΝΕ προχωρούσαν με βάση να χρησιμοποιούν νέους ανθρώπους, αγνώστους στις αρχές. Οι παλιοί ήταν τόσο επισημασμένοι, ώστε θα εξουδετερωνόταν αμέσως κάθε κίνηση. Αυτό, όμως, απαίτησε μακρό χρόνο, στο διάστημα του οποίου η κομμουνιστική παρουσία στις αντιστασιακές επάλξεις είχε καθυστερήσει, επ' ωφελεία των άλλων παρατάξεων και τάξεων και επί ζημία της Αντίστασης.

Ως μεμονωμένα άτομα, οι κομμουνιστές πλήθαιναν στις αντιστασιακές δραστηριότητες, συμμετέχοντας στις διάφορες οργανώσεις. Από τα τέλη, όμως, του 1972 άρχισε βραδεία αλλά σταθερή η μαζική κινητοποίηση, που με πρωτοπορία τους φοιτητές επρόκειτο στη διάρκεια του 1973 να κυριαρχήσει στο προσκήνιο της Αντίστασης.

Οι αριστερές οργανώσεις

Αλλά και στο καθαυτό φοιτητικό κίνημα, η συμβολή των κομμουνιστών –είτε ως μελών της ΚΝΕ είτε ως κομματικών μελών– ήταν αποφασιστική. Μόνο που πρέπει να προσθέσουμε ότι συμμετείχαν οργανωμένα και πολλοί αριστεροί διαφόρων άλλων αποχρώσεων. Και συνολικά, στους φοιτητικούς κόλπους υπήρχαν οι εξής οργανώσεις αριστερού προσανατολισμού, μαρξιστικού ή αναρχικού (Βλ. Β. Α. Λαμπρόπουλου: «Το Ξεσήκωμα των Νέων», εφημερίδα *Αθηναϊκή*, 8.3.1975):

« • Κ.Κ.Ε. ἐσωτερικοῦ.
• Κ.Κ.Ε. ἐξωτερικοῦ.
• Ρήγας Φεραῖος, μὲ ὄργανο τὸ Θούριο.
• Ἑνιαία Δημοκρατικὴ Ἀριστερά.
• Ὁμάδα Τετάρτης Διεθνοῦς τοῦ Μαντέλ.
• Τροτσκιστές.
• Ἐργατικὴ Διεθνιστικὴ Ἕνωση (Ε.Δ.Ε.).
• Παμπλικοί, μὲ ἡγέτη τὸν τροτσκιστὴ Μιχάλη Ράπτη.
• Δημοκρατικὲς Ἐπιτροπὲς Ἀντιστάσεως (νεοτροτσκιστές).
• Ὀργάνωση Σοσιαλιστικῆς Ἐπανάστασης μὲ ὄργανο τὴν Ἀγωνιστικὴ Πορεία.
• Σοσιαλιστικὴ Ἐπαναστατικὴ Πάλη.
• Μαοϊκοί, μὲ ὄργανο τὸ Λαϊκὸ Δρόμο.
• Ὀργάνωση Μαρξιστῶν Λενινιστῶν Ἑλλάδας (ΟΜΛΕ).
• Ὀργάνωση Ἑλλήνων Μαρξιστῶν Λενινιστῶν (παρόμοια ὀργάνωση μὲ

τὴν προηγουμένη μὲ διαφορετικὲς διοικήσεις).

- *Προοδευτικὴ Πανσπουδαστικὴ Συνδικαλιστικὴ Παράταξη, μὲ ὄργανο τὴν Πανσπουδαστική.*
- *Ἐπαναστατικὸ Κομμουνιστικὸ Κίνημα Ἑλλάδος (ΕΚΚΕ-Μαοϊκοί).*
- *Ἀντιϊμπεριαλιστικὴ Ἀντιδικτατορικὴ Σπουδαστικὴ Παράταξη.*
- *Λαϊκὴ Ἐξουσία.*
- *Μαχητικὴ Ἀριστερὰ (Καστρικοί).*
- *Κίνημα τῆς 20ῆς Ὀκτωβρίου (ἀναρχοκομμουνιστὲς μὲ κόκκινες καὶ μαῦρες σημαῖες).*
- *Λαϊκὴ Ἐπαναστατικὴ Ἀντίσταση (ΛΕΑ).*
- *Μαχητής.*
- *Ἀνεξάρτητη Ἀριστερά.*
- *Νέα Ἑλληνικὴ Ἀριστερὰ (τοῦ Μίκυ Θεοδωράκη).*
- *Νέοι Σοσιαλιστές.*
- *ΠΑΝΔΗΚ.*
- *Μπολσεβῖκοι, μὲ ὄργανό τους τὴν Κόκκινη Σημαία».*

Η δράση των οργανώσεων

Στο μεταξύ συνεχιζόταν η εκλεκτική αντίσταση των στελεχών, με τις διάφορες μαχητικές οργανώσεις, μικρές ή μεγάλες. Κύριες πηγές των περισσοτέρων από τις οργανώσεις αυτές ήταν αστικά και μικροαστικά στοιχεία ανεξάρτητα από την πολιτική τους τοποθέτηση, με συμμετοχή όμως και πολλών εργατών. Ο αντιστασιακός αυτός κλάδος μορφοποιούσε τις δραστηριότητές του κυρίως με εκρήξεις. Δεν επρόκειτο να διαλυθεί το καθεστώς με αυτόν τον τρόπο, και αν η Δικτατορία ανατρεπόταν ποτέ από την εσωτερική λαϊκή αντίσταση, μόνο στη μαζική, οργανωμένη δράση θα υπέκυπτε, που κορμός της δεν μπορούσε να είναι άλλος από την εργατική τάξη. Για άλλη μία φορά πρέπει να πούμε ότι ο Παρισινός Μάης του 1968 έχει επιβεβαιώσει αυτόν τον κανόνα: το φοιτητικό κίνημα γίνεται πρωτοπορία, όχι όμως και κορμός μιας λαϊκής επανάστασης, η οποία δεν μπορεί να στερεωθεί και να κατισχύσει χωρίς να πρωταγωνιστήσει η βασική επαναστατική τάξη του αιώνα μας: η εργατική. Δεν ήταν δυνατό στην Ελλάδα να αντιστραφεί ο κανόνας.

Οφείλει, όμως, κανείς να αναγνωρίσει ότι και η δράση των μαχητικών οργανώσεων, ηχηρή και θεαματική –όσο η μαζική δράση ήταν αθόρυβη και ανώνυμη– συνέβαλε σοβαρά στην Αντίσταση. Γιατί δημιουργούσε επαναστατική ατμόσφαιρα και με τις δίκες των μελών τους που συλλαμβάνονταν κάθε τόσο, επέσυραν την παγκόσμια προσοχή στην ελληνική περίπτωση και έσπειραν αγωνιστικότητα στον ελληνικό λαό που τις παρακολουθούσε.

Υπήρχαν, όμως, και άλλες μορφές Αντίστασης, όπως η δράση των πολιτικών και πνευματικών ανθρώπων. Η καθολική αντίδραση σε διάφορα μέτρα της κυβέρνησης, όπως στην ανάπλαση του κοινωνικού ασφαλιστικού συστήματος που επί χρόνια επαγγελλόταν η Δικτατορία (κατά βάθος δεν επρόκειτο να την πραγματοποιήσει, έστω και αν δεν υπήρχε αντίδραση, γιατί δεν ήθελε να επιβάλει κοινωνικές μεταρρυθμίσεις). Η αντίδραση του Τύπου (όχι μόνο του παράνομου, αλλά και του νόμιμου). Και τέλος η Αντίσταση στο εξωτερικό.

Μπορεί απ' όλη αυτή την ποικιλομορφία της μαζικής και μη μαζικής δράσης να διαμορφωθεί σήμερα η πραγματική ιστορία της Αντίστασης; Έχει γίνει τόσο ευρεία αντιστασιακή καπηλεία, ώστε ο ιστορικός ερευνητής δύσκολα είναι σε θέση να ξεχωρίσει τους μύθους, τις σκηνοθεσίες, τις φαντασιοπληξίες, τις υπερβολές. Γι' αυτό θα περιοριστούμε σε χαρακτηριστικές, αδιάβλητες περιπτώσεις –χωρίς αυτό να σημαίνει ότι όλες οι περιπτώσεις που δεν αναφέρουμε είναι διαβλητές– και κατά αντιστασιακούς κλάδους, ως εξής:

- Αντίσταση μαχητική (ατόμων και οργανώσεων).
- Αντίσταση πολιτικών και πνευματικών ανθρώπων.
- Αντίσταση φοιτητική.
- Αντίσταση στο εξωτερικό.

Οι περιπέτειες του Παναγούλη

Ο Αλέξανδρος Παναγούλης, ο πρωταθλητής της μαχητικής Αντίστασης, έμελλε και ο ίδιος να υποστεί μαρτύρια αλλά και το δικτατορικό καθεστώς να υποστεί δοκιμασίες εξαιτίας του.

Είδαμε ότι μετά την καταδίκη του (18.11.1968), μεταφέρθηκε στις φυλακές της Αίγινας και κατόπιν στις στρατιωτικές φυλακές στο Μπογιάτι. Την 5η Ιουνίου 1969, δραπέτευσε από τις φυλακές αυτές, μαζί με τον δεσμοφύλακά του δεκανέα Γ. Μωράκη. Η είδηση εξαγγέλθηκε επισήμως ως εξής:

> *«Ἐκ τῶν ὑπουργείων Δικαιοσύνης καὶ Δημοσίας Τάξεως ἀνακοινοῦται ὅτι κατὰ τὴν παρελθοῦσαν νύκτα ἐδραπέτευσεν ἐκ τῶν φυλακῶν ὅπου ἐκρατεῖτο ὁ κατάδικος Ἀλέξανδρος Παναγούλης.*
>
> *»Ἅπασαι αἱ ἁρμόδιαι ἀρχαὶ εἰδοποιηθεῖσαι ἀμέσως ἐκινητοποιήθησαν διὰ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ σύλληψίν του.*
>
> *»Διεξάγονται ἀνακρίσεις. Ὁ δραπέτης κατάδικος ἐπεκηρύχθη ἀντὶ ποσοῦ 500.000 δραχμῶν, τὸ ὁποῖον θὰ καταβληθῇ εἰς ἐκεῖνον ὅστις θὰ συμβάλῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν σύλληψίν του».*

Τέσσερις ημέρες αργότερα, την 9η Ιουνίου, ο υπουργός Δημοσίας Τάξεως Τζεβελέκος έδωσε θριαμβευτική συνέντευξη Τύπου, αναγγέλλοντας ότι ο Αλέξανδρος Πα-

ναγούλης συνελήφθη σε ένα διαμέρισμα της πολυκατοικίας στην οδό Πάτμου 51 (πλατεία Κολιάτσου) Αθηνών. Ο υπουργός παρουσίασε στους δημοσιογράφους τον Α. Παναγούλη με χειροπέδες. Την επομένη αναγγέλθηκε η σύλληψη και του δραπέτη-δεσμοφύλακα Μωράκη. Και όπως αποκαλύφθηκε αργότερα, ένας στενός συγγενής του Παναγούλη τον κατέδωσε για να εισπράξει το ποσό της επικήρυξης.

Η λαίδη Φλέμιγκ

Ο δεκανέας Μωράκης πλήρωσε πανάκριβα τη βοήθειά του. Καταδικάστηκε σε κάθειρξη 16 ετών. Ο Παναγούλης ξανακλείστηκε στις ίδιες φυλακές, αλλά δύο χρόνια αργότερα, την 1η Σεπτεμβρίου 1971, έγινε απόπειρα να φυγαδευτεί. Μια ομάδα επτά ατόμων ήρθε από το εξωτερικό για τον σκοπό αυτό. Συμμετείχαν ο αδελφός του Στάθης Παναγούλης, που ήρθε με πλαστό διαβατήριο από την Ιταλία, και η λαίδη Φλέμιγκ (Αμαλία Βουρέκα), χήρα του διάσημου Βρετανού γιατρού που ανακάλυψε την πενικιλίνη.

Είχε καταστρωθεί με κάθε προσοχή το σχέδιο. Ο Α. Παναγούλης, που βρισκόταν στις φυλακές του ΚΑΤ στο Γουδί, είχε προσεταιριστεί έναν δεσμοφύλακα –όπως και το 1969– ο οποίος μετέφερε και την αλληλογραφία του προς τους φίλους του. Ένας άλλος, όμως, δεκανέας-δεσμοφύλακας, τον οποίο θέλησε επίσης να προσεταιριστεί ο Παναγούλης, προσποιήθηκε ότι συμφωνεί, ενώ αποκάλυψε τα πάντα στους προϊσταμένους του.

Τη νύχτα που επρόκειτο να γίνει η δραπέτευση, ο δεκανέας θα νάρκωνε με υπνωτικό τους άνδρες της βάρδιας και μαζί με τον Παναγούλη θα πηδούσαν τον τοίχο των φυλακών, έξω από τον οποίο ανέμεναν η λαίδη Φλέμιγκ σε ένα αυτοκίνητο και δύο ακόμη της ομάδας σε ένα άλλο. Αντί του Παναγούλη, όμως, πήδησαν ένας οπλίτης της ΕΣΑ που είχε τη σιλουέτα του με έναν της φρουράς. Αυτοί που περίμεναν απ' έξω, ανύποπτοι για την παγίδα, πλησίασαν και τότε συνελήφθησαν. Αν ο Παναγούλης δραπέτευε, θα διέφευγε από τη Ζάκυνθο στην Ιταλία με κότερο, που ανήκε σε κάποια «κοντέσα Ζαφειρώ».

Οι Αρχές ανήγγειλαν πανηγυρικά το γεγονός. Και την 27η Σεπτεμβρίου 1971, η λαίδη Φλέμιγκ με άλλους 4 συντρόφους της δικάστηκε στο έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών. Καταδικάστηκε σε φυλάκιση 16 μηνών (οι άλλοι σε φυλάκιση 7-15 μηνών) και κλείστηκε στις φυλακές Κορυδαλλού. Αλλά την 21η Οκτωβρίου διακόπηκε η έκτιση της ποινής της με απόφαση του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου Πειραιώς για λόγους υγείας. Και τη 14η Νοεμβρίου απελάθηκε, αφού της αφαιρέθηκε η ελληνική ιθαγένεια. Την επιβίβασαν σε αεροπλάνο της Ολυμπιακής με εισιτήριο που έφερε το όνομα Κωνσταντινίδου.

Η απέλασή της έγινε αστραπιαία. Παρουσιάστηκαν τα ξημερώματα στο σπίτι της

δύο άνδρες και την παρέλαβαν, αφού της εξήγησαν τι συμβαίνει. Δεν της επέτρεψαν καμία επικοινωνία. Εκείνη διαμαρτυρόταν: «Δεν θέλω να αφήσω τον τόπο μου». Στο Λονδίνο χρειάστηκαν πιέσεις και παρακλήσεις επί μία ώρα για να δεχτεί να αποβιβαστεί.

«"Επεχείρησα νὰ βοηθήσω ἕνα ἀνθρώπινο πλάσμα" (ὑπονοώντας τὸν Παναγούλη) ἐδήλωσε, "τὸν ὁποῖο μεταχειρίζονται σὰν ἄγριο ζῶο. Ἐδῶ θὰ ἀγωνισθῶ γιὰ τὴν διάσωσι ὅλων τῶν κρατουμένων στὴν Ἑλλάδα"».

Και πρόσθεσε:

«Εἶμαι καὶ θὰ μείνω Ἑλληνίς. Δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ μοῦ στερήσουν τὴν ἐθνικότητά μου. Οὔτε νὰ μὲ μεταχειρισθοῦν ὅπως μὲ μεταχειρίσθηκαν. Δὲν εἶχα οὔτε παλτό. Ἀργότερα ἔστειλαν ἕναν ἀστυφύλακα νὰ μοῦ φέρη ἕνα παλτὸ καὶ μιὰ βαλίτσα. Ἔφυγα χωρὶς κάλτσες, χωρὶς κτένα, χωρὶς κρεγιόν. Καὶ ἀναγκάσθηκα νὰ ἐγκαταλείψω τὶς πέντε γάτες μου. Δὲν ξέρω ποιός θὰ τὶς φροντίση»...

Η δραπέτευση του Ζαμπέλη

Κατά τη δίκη της, όμως, αποκαλύφθηκε ότι η λαίδη Φλέμιγκ γνώριζε πολλά για μιαν άλλη δραπέτευση που είχε γίνει λίγους μήνες πριν από την απόπειρα να φυγαδευτεί ο Α. Παναγούλης. Πρόκειται για την περίπτωση του Ν. Ζαμπέλη, ο οποίος εξέτιε στις φυλακές της Αίγινας ποινή κάθειρξης 18 ετών. Ήταν από τους συνεργούς του Παναγούλη στην απόπειρα της δολοφονίας του Γ. Παπαδόπουλου και στις 5 Ιουνίου 1971 εξαφανίστηκε από τις φυλακές. Η φυγή του είναι μυθιστορηματική και απίθανη. Και ο ίδιος αργότερα την περιέγραψε ως εξής (*Το Βήμα*, 7.8.74):

«Ἀμέσως μετὰ τὴν σύλληψή μου ἔμεινα τέσσερις μῆνες περίπου στὴν Ἀσφάλεια, δύο μῆνες στὸν Κορυδαλλὸ καὶ δύο χρόνια στὴν Αἴγινα. Ἄρχισα νὰ σκέπτομαι πῶς θὰ δραπετεύσω. Ὑπῆρχαν τεράστιες δυσκολίες, κυρίως στὴν ἐξεύρεση τῶν ἐργαλείων ποὺ θὰ χρησιμοποιοῦσα. Ἄρχισα νὰ τὰ προμηθεύομαι ἕνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπόδραση. Τὰ κυριότερα τὰ ἔκλεψα ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τῶν φυλακῶν. Ἦταν, θυμᾶμαι, ἕνα χειροπρίονο, μιὰ λίμα καὶ ἀρκετὰ μέτρα σχοινὶ ποὺ ἔκοψα ἀπὸ ἕνα φιλὲ βόλλεϋ ποὺ εἴχαμε στήσει στὸ προαύλιο τῆς φυλακῆς.

»Τρεῖς μέρες πρὶν φύγω ἀπὸ τὴ φυλακή, ἔκοψα τὸ κάγκελλο τοῦ παραθύρου, στὸν θάλαμο 10, ὅπου βρισκόμαστε ἐγώ, ὁ Κλωνιζάκης καὶ ὁ Γιώτας. Ὕστερα ἔβαψα πάλι τὰ κάγκελλα μὲ τὴν ἴδια μπογιά.

»Στὶς 5 Ἰουνίου 1971 τὸ βράδυ, ἤμουν ἕτοιμος καὶ ἀποφάσισα νὰ φύγω. Τὸ σχέδιό μου ἦταν νὰ βγῶ ἀπὸ τὴ φυλακή, νὰ βρῶ μιὰ βάρκα καὶ νὰ πάω στὸν Πειραιᾶ.

»Βγῆκα λοιπὸν ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ θαλάμου στὸ προαύλιο, ἀφοῦ περίμενα νὰ περάση ὁ σκοπὸς χωροφύλακας, γύρω στὶς 11.15′ τὸ βράδυ. Κατέβηκα γρήγορα-γρήγορα καὶ κατευθύνθηκα στὸν θάλαμο 9 ποὺ τελευταῖα εἶχε ἐγκαταλειφθῆ καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο γιὰ λουτρό. Μαζί μου κρατοῦσα ἕνα κομμάτι σκοινί, γύρω στὰ 6 μέτρα, ποὺ τὸ εἶχα τυλίξει μὲ πανὶ γιὰ νὰ μὴ μοῦ κόβει τὰ χέρια ὅταν θὰ κατέβαινα ἀπὸ μεγάλο ὕψος. Σὲ μιὰ γωνιὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ θαλάμου 9 (πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς φυλακῆς) εἶχα ἐπισημάνει ἀπὸ ἡμέρες ἕνα σωλῆνα νεροῦ τῶν λουτρικῶν ἐγκαταστάσεων. Πέταξα γρήγορα τὸ σκοινὶ πρὸς τὸν σωλῆνα ποὺ ἦταν τοποθετημένος στὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ θαλάμου 9 καὶ ἀναρριχήθηκα στὴν ὀροφή.

Το πήδημα στον δρόμο

»Ἐκεῖ τὰ πράγματα ἦταν δύσκολα γιατὶ κάπου ἔπρεπε νὰ δέσω τὸ σκοινὶ καὶ νὰ πηδήξω πρὸς τὰ ἔξω, στὸν δρόμο. Γύρω μου δὲν ὑπῆρχαν, παρὰ κεραμίδια, μιὰ λεία ἐπιφάνεια. Ἄρχισα νὰ ξηλώνω τὰ κεραμίδια, γιὰ νὰ βρῶ τὰ δοκάρια τῆς ὀροφῆς. Σὲ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ ἔδεσα τὸ σκοινὶ καὶ τὸ πέταξα πρὸς τὰ ἔξω, στὸν δρόμο.

»Τὸ πρόβλημα τώρα ἦταν τὰ φανάρια ποὺ φώτιζαν ὅλο τὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο, καὶ οἱ δύο σκοποὶ τῆς κεντρικῆς πύλης ποὺ βρίσκονταν γύρω στὰ 150 μέτρα πρὸς τὰ δεξιά μου. Ἔπρεπε νὰ περιμένω κρεμασμένος γιατὶ σκέφτηκα ὅτι πρέπει νὰ περάσει κάποιο αὐτοκίνητο καὶ νὰ μὲ καλύψη μὲ τὸ θόρυβό του, ἐπειδὴ τὴν ὥρα ποὺ θὰ πηδοῦσα ἔξω θὰ γινόταν ὁπωσδήποτε θόρυβος. Ἐπίσης καὶ τὰ φανάρια τοῦ αὐτοκινήτου θὰ μὲ βοηθοῦσαν τυφλώνοντας τοὺς χωροφύλακες.

»Γιὰ καλή μου τύχη, πέρασε μιὰ μεγάλη τρίκυκλη μοτοσυκλέττα ποὺ ἔκανε τρομερὸ θόρυβο. Πῆρα τὴν ἀπόφαση, πήδηξα καὶ σὲ λίγο βρέθηκα στὴν ὁδὸ Καποδιστρίου, κατὰ μῆκος τοῦ μπροστινοῦ τοίχου τῆς φυλακῆς. Ἔπεσα μαλακὰ καὶ τράβηξα μὲ δύναμη τὸ σκοινὶ ποὺ ἐν τῷ μεταξὺ πιάστηκε λίγο στὸ δοκάρι, ποὺ τὸ εἶχα περάσει. Στάθηκα κι ἐδῶ τυχερός, γιατὶ ξεκόλλησε ἀμέσως. Περπάτησα μὲ φυσικὸ καὶ ἀργὸ βῆμα, μὲ τὴν ψυχὴ στὸ στόμα κοντὰ σὲ μιὰ συστάδα φυστικιές. Λίγο ἀργότερα βρῆκα ἕνα ποδήλατο, ἀλλὰ τὸ παράτησα πιὸ πέρα, ἐπειδὴ εἶχα πέσει μέσα σὲ χωράφια. Περιπλανήθηκα πολλὴ ὥρα, νομίζοντας ὅτι προχωρῶ γιὰ τὴ θάλασσα. Μπέρδεψα πάλι τοὺς δρόμους καὶ ξαφνικὰ βρέθηκα ξανὰ –ὕστερα ἀπὸ μιὰ ὥρα τρέξιμο– στὸ πίσω μέρος τῶν φυλακῶν.

»Καὶ δὲν ἔφτανε μόνο αὐτό, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν τρεχάλα ποὺ εἶχα πάρει,

ἔπεσα πρόσωπο μὲ πρόσωπο μὲ τὸν χωροφύλακα τῆς πίσω πύλης. Τὸν κοίταξα, μὲ κοίταξε καὶ ἔβγαλα νὰ ἀνάψω τσιγάρο πάλι μὲ τὸν γνωστό... φυσικὸ τρόπο. Ἦταν ἀδύνατο νὰ γυρίσω πίσω γιατὶ θὰ μὲ καταλάβαινε. Περπάτησα, πέρασα πάλι ἀπὸ μπροστά του καὶ ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῆς κεντρικῆς πύλης καὶ τελικὰ χώθηκα σὲ ἕνα δρομάκι ποὺ μὲ ἔβγαλε στὸ κέντρο τῆς Αἴγινας.

»Ἐδῶ ἀνακάλυψα ψάχνοντας στὶς τσέπες μου, ὅτι μὲ τὸ τρέξιμο εἶχα χάσει ὅλα τὰ χρήματά μου, γύρω στὶς 700 δραχμές.

»Βγῆκα γρήγορα ἀπὸ τὴν πόλη καὶ πῆρα τὸ δρόμο τῆς παραλίας, ψάχνοντας γιὰ βάρκα. Βρῆκα ἀμέσως μιὰ καὶ ξεφώνησα ἀπὸ τὴ χαρά μου, ὅταν εἶδα ὅτι εἶχε καὶ μηχανή. Μπῆκα μέσα, πέρασα τὰ κουπιὰ καὶ ἄρχισα νὰ κωπηλατῶ. Μόλις ἀνοίχτηκα λίγο, ἔβαλα μπρὸς τὴ μηχανὴ μὲ πλώρη πρὸς τὸν Πειραιᾶ. Τὸ βαρκάκι μου πήγαινε περίφημα. Ἀλλὰ μόνο γιὰ 10 λεπτὰ τῆς ὥρας. Σὲ μιὰ στιγμὴ ἡ μηχανὴ ἄρχισε νὰ χάνη στροφὲς καὶ ξαφνικὰ ἔσβησε. Μὲ μεγάλη μου λύπη ἄρχισα νὰ κωπηλατῶ μὲ ὅλη μου τὴ δύναμη.

Οι ψαράδες

»Λίγο πρὶν χαράξει συνάντησα ἕνα μικρὸ καΐκι μὲ δυὸ ψαράδες – πατέρα καὶ γιό. Τοὺς ζήτησα νὰ μὲ βοηθήσουν καὶ νὰ μὲ ρυμουλκήσουν στὸν Πειραιᾶ. Μοῦ εἶπαν ἀρχικά ὅτι δὲν πήγαιναν πρὸς τὸν Πειραιᾶ, ἀλλὰ πρὸς τὸ Σούνιο καὶ ἔπειτα ὅτι ἔπρεπε νὰ περιμένουν ἐκεῖ γιὰ νὰ σηκώσουν τὰ δίχτυα, προθυμοποιήθηκαν ὅμως νὰ μὲ ρυμουλκήσουν μερικὰ μίλια πρὸς τὸν Πειραιᾶ καὶ νὰ γυρίσουν στὸ σημεῖο ποὺ εἶχαν "καλάρη" τὰ δίχτυα.

»Μὲ ἀφῆκαν σὲ ἕνα σημεῖο, ὅπου διέκρινα καλὰ τὰ φῶτα τοῦ Πειραιῶς. Θέλησα ἀπὸ εὐγνωμοσύνη νὰ τοὺς χαρίσω τὸ ρολόϊ μου, ἀλλὰ δὲν τὸ δέχθηκαν.

»Συνέχισα πάλι τὸ κουπὶ καὶ σὲ λίγο συνάντησα μιὰ βάρκα μὲ ἐρασιτέχνες ψαράδες. Μοῦ εἶπαν νὰ μὲ πᾶνε πάλι στήν... Αἴγινα νὰ πάρω τὸ καράβι τῆς γραμμῆς γιὰ Πειραιᾶ! Φυσικά, τοὺς εὐχαρίστησα καὶ εἶπα ὅτι θὰ τὰ καταφέρω μόνος μου, γιατὶ ἄλλωστε ἡ κωπηλασία εἶναι τὸ ἀγαπημένο μου σπόρ.

»Τὰ νεῦρα μου καὶ τὸ κορμί μου εἶχαν τσακιστῆ καὶ ἡ μόνη παρηγοριά μου ἦταν μιὰ μπουκάλα νερὸ ποὺ μοῦ ἄφησαν οἱ ἐρασιτέχνες ψαράδες, στοὺς ὁποίους εὐχήθηκα "καλὸ ψάρεμα".

»Νέες δυσκολίες μοῦ δημιούργησε τὸ σπάσιμο ἑνὸς "σκαρμοῦ" τῆς βάρκας, ποὺ μοῦ ἔκοψε τὴν ταχύτητα στὸ ἐλάχιστο.

»Νέα χαρά, ὅταν εἶδα ἕνα μεγάλο σκάφος νὰ πλησιάζη πρὸς τὸ μέρος μου. Σὲ λίγο ὅμως ἡ χαρὰ μεταβλήθηκε σὲ τρόμο, ὅταν ἀνακάλυψα ὅτι τὸ σκάφος ἦταν περιπολικὸ καὶ ὁ ἀξιωματικός του μὲ κυττοῦσε μὲ τὰ κυάλια ἀπὸ τὴ γέφυρα.

Το περιπολικό

»Ἤμουνα σίγουρος ὅτι ἦταν τὸ τέλος τῆς προσπάθειάς μου, ὅταν ξαφνικὰ μοῦ πέρασε ἀπὸ τὸ μυαλὸ νὰ παίξω τὸ τελευταῖο μου χαρτί. Σήκωσα τὴ μαύρη μπλούζα μου καὶ ἄρχισα νὰ τὴν κουνάω πέρα-δῶθε σὰν κάποιος ἀθῶος ναυαγός.

»Τὸ σκάφος πλησίασε καὶ ὁ κυβερνήτης ἀξιωματικὸς μὲ βοήθησε μὲ εὐγένεια νὰ ἀνεβῶ στὴν κουβέρτα. "Μοῦ χάλασε ἡ μηχανή", εἶπα. "Γιὰ σᾶς ἐρχόμαστε", μοῦ ἀπάντησε ὁ ἀξιωματικός, μὲ ἤπιο τόνο. Ἡ πρώτη του αὐτὴ κουβέντα μοῦ ἔκοψε τὰ πόδια. "Μὲ εἰρωνεύεται", σκέφθηκα. "Φέρτε ἕνα καφὲ στὸν κύριο", ἦταν ἡ δεύτερη κουβέντα. Δεύτερη εἰρωνεία σκέφτηκα.

»Τὰ νεῦρα μου πῆγαν νὰ σπάσουν σὲ μιὰ φράση τοῦ ἀξιωματικοῦ: "Καὶ τώρα κατεβῆτε στὸ ἀμπάρι, ἂν θέλετε νὰ ξεπλυθῆτε λίγο...". Στὸ μυαλό μου πέρασαν σὰν ἀστραπὴ μαστίγια, ξύλο, βασανιστήρια κλπ. Παραδόξως ὅμως, τίποτε δὲν ἔγινε ἀπ' αὐτά. "Πῶς χάθηκες", συνέχισε τὶς ἐρωτήσεις, χαμογελώντας ὁ ἀξιωματικός. Τὴν ἀπάντηση τὴν εἶχα ἤδη ἑτοιμάσει, χωρὶς βέβαια νὰ εἶμαι τόσο βέβαιος ὅτι θὰ γινόμουνα πιστευτός. Μίλησα γιὰ τὴν ἀγάπη μου στὰ σπόρ, ἰδιαίτερα στὴν κωπηλασία, καὶ πρόσθεσα μὲ καμάρι, ὅτι κάθε πρωΐ βγαίνω μὲ τὴν βάρκα μου στὰ ἀνοιχτὰ μὲ τὴν μηχανή, καὶ ὅταν φθάσω σὲ ἕνα σημεῖο, γυρίζω μὲ τὰ κουπιά... Καὶ αὐτὸ δεκτὸ ἐκ μέρους τοῦ κυβερνήτη τοῦ περιπολικοῦ, ὁ ὁποῖος συνέχισε μέχρι τὸν Πειραιᾶ νὰ μοῦ κάνη φιλικὲς μᾶλλον συζητήσεις.

»Καὶ ἐνῶ ὅλα πήγαιναν καλὰ καὶ πλησιάζαμε πρὸς τὸ Τουρκολίμανο, μοῦ ἔγινε ἡ τελευταία ἐρώτησι. "Πῶς λέγεσθε". Ἀπάντησα ἀβίαστα. Γιῶργος Ζαβιτσιᾶνος καὶ προθυμοποιήθηκα νὰ γίνη ἐξακρίβωση ὅταν θὰ φθάναμε στὴ στεριά. Δὲν χρειάστηκε, γιατὶ ὁ κυβερνήτης δὲν μοῦ τὸ ζήτησε.

»Γύρω στὶς 7.30' τὸ πρωΐ –ὥρα ποὺ ἀνοίγουν οἱ φυλακὲς καὶ ἡ ἀνησυχία μου ἄρχιζε νὰ μεγαλώνει– τὸ περιπολικὸ ἔκοβε ταχύτητα κοντὰ στὸ Τουρκολίμανο. Ἕνας ναύτης ἔλυσε τὴ βάρκα μου ποὺ ἐρρυμουλκεῖτο πίσω ἀπὸ τὸ περιπολικό, μὲ χαιρέτησε καὶ μὲ ἄφησε κοντὰ στὰ βράχια. Εἶχα φθάσει πιὸ κοντὰ στὴν ἐλευθερία.

»Παράτησα πρόχειρα τὴ βάρκα –μάλιστα ἕνας ψαρᾶς μὲ παρατήρησε λέγοντας, ὅτι θὰ σπάση στὰ βράχια– καὶ βγῆκα στὴ στεριά. Πῆρα ἕνα ταξὶ καὶ τράβηξα πρὸς τὴν Ἀθήνα. Ὕστερα ἀπὸ δύο μῆνες ἔφυγα γιὰ τὴ Ρώμη».

Ο επίλογος

Στις 16 Φεβρουαρίου 1972, δικάστηκαν στο Τριμελές Πλημμελειοδικείο Αθηνών 9 άτομα για την απόδραση του Ζαμπέλη. Ο ίδιος (ερήμην), δύο συγκρατούμενοί του στον ίδιο θάλαμο (ο Ι. Κλωνιζάκης, που για την υπόθεση Παναγούλη είχε καταδικαστεί σε 24 ετών κάθειρξη, και ο Ε. Γιώτας, καταδικασμένος σε 18 ετών κάθειρξη για την ίδια αιτία) και 5 από το προσωπικό της φυλακής. Το δικαστήριο καταδίκασε τον Ζαμπέλη ερήμην σε φυλάκιση 9 μηνών, σε φυλάκιση 14 μηνών τον Κλωνιζάκη και τον Γιώτα, και σε λιγόμηνες φυλακίσεις τους δεσμοφύλακες. Στις 22 Απριλίου, το Εφετείο μείωσε την ποινή των Κλωνιζάκη και Γιώτα σε 4 μηνών φυλάκιση και απάλλαξε τους άλλους. Αυτός ήταν ο επίλογος μιας πράγματι μυθιστορηματικής δραπέτευσης.

Και άλλη δραπέτευση

Μία άλλη περίπτωση ήταν η δραπέτευση του Ι. Βαλυράκη από τις φυλακές Κέρκυρας, όπου εξέτιε ποινή κάθειρξης 7 ετών από το Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών για κατοχή και χρήση εκρηκτικών υλών (22.1.1972). Μαζί του επιχείρησε να δραπετεύσει και ο συγκρατούμενός του Χ. Γεωργακάκης.

Οι δύο νέοι πριόνισαν τα κάγκελα του κελιού τους, αναρριχήθηκαν στην κορυφή του τείχους των φυλακών και από εκεί κατέβηκαν έξω από το συγκρότημα των κτιρίων, από ύψος 8 μέτρων, χρησιμοποιώντας μία κουβέρτα που την είχαν κόψει σε κομμάτια. Αλλά η κουβέρτα δεν έφτανε μέχρι το τέλος. Έπρεπε, τελικά, να πηδήξουν στο έδαφος από ύψος τουλάχιστον τριών μέτρων. Και ο Γεωργακάκης τραυματίστηκε στα πόδια και στη σπονδυλική στήλη. Μόλις κατόρθωσε να βαδίσει μερικά μέτρα και συνελήφθη από ένα χωροφύλακα που τον καταδίωξε. Ο Βαλυράκης, όμως, διέφυγε και σε λίγες ημέρες βρέθηκε στο εξωτερικό.

Οι δραπετεύσεις αυτές αποτελούσαν αντιστασιακές πράξεις με σημαντική απήχηση. Συγκινούσαν τον λαό και η συνήθης συνέχειά τους, οι δίκες που ακολουθούσαν –ανεξάρτητα αν ο δραπέτης συλλαμβανόταν ή διέφευγε– προκαλούσαν επίσης εντύπωση. Ο Χαράλαμπος Γεωργακάκης, κατά τη δίκη του τον Αύγουστο 1972 –καταδικάστηκαν και αυτός και ερήμην ο Βαλυράκης σε 4μηνη φυλάκιση– δήλωσε: «Εμείς οι πολιτικοί κατάδικοι θεωρούμε παράνομες τις καταδικαστικές αποφάσεις των στρατοδικείων. Γι' αυτό έχουμε καθήκον να δραπετεύουμε σε κάθε περίσταση και με παν μέσο...»

Τι δράση ανέπτυσσαν στο μεταξύ οι μαχητικές οργανώσεις;

Ο ακρωτηριασμός

Ο τρομοκρατικός μηχανισμός του καθεστώτος κατάφερε βαρύτατα και εξαρθρωτικά πλήγματα εναντίον τους. Και διεξήχθησαν πολυάριθμες δίκες, που έδιναν την εικόνα της σκληρής πάλης σ' αυτόν τον αντιστασιακό τομέα. Είναι πάντως γεγονός ότι, αν και εξαρθρώνονταν ή καταστρέφονταν κάθε τόσο οργανώσεις, η ανανέωσή τους ή η εμφάνιση άλλων ήταν άπαυστη. Έτσι τουλάχιστον η λαμπάδα παρέμενε άσβεστη, αν και δεν ήταν σε θέση να πυρπολήσει το καθεστώς.

Το απόγευμα της 14ης Ιουλίου 1969, μία έκρηξη σε μονοκατοικία της Αγίας Παρασκευής (οδός Ηπείρου 37) αναστάτωσε την περιοχή εκείνη. Στο σπίτι αυτό έμενε ο έκτακτος καθηγητής της Παντείου Σχολής, Διονύσιος Καράγιωργας, ετών 38. Λίγα λεπτά μετά την έκρηξη, ο καθηγητής θεάθηκε να μεταφέρεται από τη σύζυγό του αιμόφυρτος προς το Γενικό Κρατικό Νοσοκομείο. Τα τραύματά του ήταν σοβαρά. Το δεξί του χέρι είχε αποκοπεί σχεδόν από τον καρπό, το κεφάλι του είχε πληγές. Η χωροφυλακή φυσικά κινητοποιήθηκε, ερεύνησε το σπίτι και τότε ανακάλυψε ολόκληρο οπλοστάσιο.

Σε ένα δωμάτιο υπήρχαν διάσπαρτες 12 βόμβες ωρολογιακές, με ισάριθμους εκρηκτικούς μηχανισμούς. Η 13η βόμβα ακρωτηρίασε τον καθηγητή, που την επεξεργαζόταν. Και η ανακάλυψη εκείνη οδήγησε στη σύλληψη ολόκληρου κεντρικού κλιμακίου της οργάνωσης Δημοκρατική Άμυνα.

Η μεγάλη δίκη

Στις 27 Μαρτίου 1970, έγινε η δίκη όλων των συλληφθέντων για την υπόθεση αυτή. Σε 35 ανέρχονταν οι κατηγορούμενοι, ενώ διαχωρίστηκε η εκδίκαση 20 άλλων που ήταν «φυγάδες και αγνώστου διαμονής». Ως αρχηγοί της μεγάλης αυτής ομάδας φέρονται κατά το κατηγορητήριο ο αντιστράτηγος ε.α. Γεώργιος Ιορδανίδης, ο καθηγητής Διονύσιος Καράγιωργας, ο μηχανολόγος Π. Τσαγκαράκης, ο φοιτητής Ν. Κωνσταντόπουλος και ο δικηγόρος Δ. Κόναρης. Ως «οδηγοί» ο δικηγόρος Χ. Πρωτοπαππάς, ο Ελληνογάλλος δημοσιογράφος Ι. Σταράκης, ο χημικός Σ. Λουκάς, ο βοηθός καθηγητή Ι. Βασιλείου, ο μηχανολόγος Α. Φίλιας, ο τ. πρωτοδίκης Α. Μιχαλακέας και ο υφηγητής Γ. Α. Μαγκάκης.

Κατά το κατηγορητήριο, είχαν εγκαταστήσει εργαστήρια κατασκευής και συναρμολόγησης βομβών και διέθεταν άφθονο οπλισμό. Πραγματοποίησαν τουλάχιστον 30 εκρήξεις, από τις οποίες τραυματίστηκαν 20 άτομα. Μεταξύ των εκρήξεων αυτών ήταν μία στα γραφεία της «Ολυμπιακής» στην πλατεία Συντάγματος των Αθηνών, που προκάλεσε τον τραυματισμό 12 ατόμων στις 9 Αυγούστου 1969. Άλλη στο

Στρατοδικείο Αθηνών (στην οδό Ακαδημίας αρ. 3) και μία ακόμη στην Αμερικανική Βιβλιοθήκη.

Ήταν χαρακτηριστική η ιδιότητα των κατηγορουμένων. Όλοι ήταν επιστήμονες, κρατικοί λειτουργοί, φοιτητές κλπ. Αλλά και εκείνοι που διαχωρίστηκε η δίκη τους, ανήκαν στις ίδιες κατηγορίες. Μεταξύ αυτών ο Γ. Κουβελάκης, τ. εισηγητής του Συμβουλίου Επικρατείας, οι αρχαιολόγοι Ν. Οικονομίδης και Ελισάβετ Οικονομίδου, οι οικονομολόγοι Ε. Δεβλέτογλου, Σ. Παπασπηλιόπουλος, Γ. Κριμπάς, ο Γάλλος σκηνοθέτης Ζυλ Ντασσέν κλπ.

Η δίκη προκάλεσε παγκόσμιο ενδιαφέρον. Και στη διάρκειά της έκαναν την εμφάνισή τους κορυφαίοι πολιτικοί ως μάρτυρες υπεράσπισης, όπως ο Π. Κανελλόπουλος, ο Γ. Μαύρος, ο Δ. Παπασπύρου, οι οποίοι έκαναν τολμηρές καταθέσεις, καυτηριάζοντας το καθεστώς και εξαίροντας το γεγονός ότι πνευματικοί άνθρωποι, οι κατηγορούμενοι, κατέβηκαν στους δρόμους με τους δυναμίτες για να διαδηλώσουν την ανάγκη να αποκατασταθεί η δημοκρατία.

Παρατηρητές από τη Διεθνή Επιτροπή Νομικών, τη Διεθνή Ένωση για τα δικαιώματα του ανθρώπου, τη Διεθνή Ένωση Νομικών, το Συμβούλιο Πρυτάνεων Πανεπιστημίων της Δυτικής Γερμανίας, την Ένωση Γερμανών Νομικών, τον Γαλλικό και Βελγικό Σύνδεσμο για τα δικαιώματα του ανθρώπου και τον Καναδικό Σύνδεσμο για την προστασία των δικαιωμάτων του πολίτη, έφτασαν για να παρακολουθήσουν τη δίκη, δεν τους επιτράπηκε όμως η είσοδος στο κτίριο του Έκτακτου Στρατοδικείου.

Οι ποινές

Μετά από συναρπαστικές φάσεις –μεταξύ των οποίων ήταν η συγκλονιστική κατάθεση του Π. Κανελλόπουλου, ο οποίος τόνισε ότι και οι αρχαίοι φιλόσοφοι πολλές φορές μάχονταν κατά των τυράννων για να δώσουν το παράδειγμα στον λαό– εκδόθηκε η απόφαση τη 14η Απριλίου 1970, με την οποία επιβάλλονταν ποινές:
Ισόβια δεσμά στον καθηγητή Δ. Καράγιωργα.
Κάθειρξη 18 ετών στον υφηγητή Γ. Α. Μαγκάκη.
Ειρκτή 8 ετών στον στρατηγό Ιορδανίδη.
Κάθειρξη 18 ετών στους Ι. Σταράκη και Σ. Δούκα.
Κάθειρξη 15 ετών στον Ι. Κομποτιάτη.
Κάθειρξη 10 ετών στους Δ. Κωτσάκη και Α. Μιχαλακέα.
Κάθειρξη 10 ετών στον Χ. Πρωτοπαππά.
Κάθειρξη 8 ετών στους Ν. Κωνσταντόπουλο, Ι. Βασιλείου και Α. Φίλια.
Κάθειρξη 7 ετών στους Κ. Τσακάρεστο και Ι. Παπαδόπουλο.
Κάθειρξη 6 ετών στον Δ. Κόναρη.

Φυλάκιση 5 ετών στους Ε. Δελούκα, Β. Παπαζήση, Θ. Παπαμάργαρη, Π. Καπαγέρωφ.
Φυλάκιση 3 ετών στον Θ. Πάκο.
Φυλάκιση 5 ετών με 5ετή αναστολή στους Χ. Ροκόφυλλο, Κ. Μανιάτη, Βενετία Σταυροπούλου, Β. Ζωγράφου.
Φυλάκιση 3 ετών με 5ετή αναστολή στη Φωτεινή Μισαηλίδου, Μ. Μιχόπουλο.
Φυλάκιση 1 έτους στον Π. Παπαδόπουλο.

Οι ποινές θεωρήθηκαν διεθνώς αυστηρές, αλλά επικράτησε γενική ανακούφιση, που δεν έφτασαν μέχρι την ποινή του θανάτου.

Πάντως η Δημοκρατική Άμυνα με την υπόθεση αυτή είχε δεχτεί εξαρθρωτικό πλήγμα.

Μια άγνωστη οργάνωση

Συμπληρωματικά στοιχεία για τη μαχητική δράση του Γ. Α. Μαγκάκη παρέχει δημοσίευμα του Κ. Παπαϊωάννου στο περιοδικό *Ταχυδρόμος* υπό τον τίτλο: «Οι άγνωστοι βομβιστές». Έχει μία ιδιαίτερη σημασία, γιατί συνδέεται και με τη μεγάλη υπόθεση της Δημοκρατικής Άμυνας:

«Σήμερα ἀποκαλύπτουμε τὴν δραστηριότητα μιᾶς ὀργανώσεως ποὺ δὲν κατόρθωσε νὰ τὴν κτυπήση ἡ δικτατορία. Εἶναι ἡ "Ἑλληνικὴ Μαχητικὴ Ἀντίσταση".

»Κάποιο ζεστὸ Σαββατόβραδο τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1967 μαζεύτηκαν σ' ἕνα καταπράσινο πλακιώτικο σπίτι μερικοὶ παλιοὶ φίλοι, γιὰ νὰ πιοῦν ἕνα ποτήρι καὶ "νὰ θυμηθοῦν τὰ παλιά". Ὅταν, ἀργὰ τὴν νύχτα, χώρισαν, μιὰ ἀντιστασιακὴ ὀργάνωση εἶχε γεννηθῆ...

»Τὴν παρέα ἀποτελοῦσαν: ὁ καθηγητὴς Γεώργιος-Ἀλέξανδρος Μαγκάκης, ὁ ἐπιχειρηματίας Λάκης Κουρούκλης, ὁ τεχνικὸς τοῦ ΟΤΕ Ἀντώνης Μυτιληναῖος, ὁ δικηγόρος Κώστας Καζολέας, ὁ πολιτικὸς μηχανικὸς Νῖκος Λέρτας καὶ οἱ χημικοὶ Τάκης Μιχαηλίδης καὶ Τάσος Παναγιωτόπουλος.

»"Βλέπαμε –λέει σήμερα ὁ καθηγητὴς Μαγκάκης– ὅτι δὲν ἀρκοῦσαν οἱ προκηρύξεις, τὸ ἔντυπο ὑλικό. Χρειάζονταν πιό... ἠχηρὲς προειδοποιήσεις, πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Προσπαθούσαμε νὰ ἐπιλέγουμε τὸν στόχο καὶ φροντίζαμε νὰ μὴν ὑπάρχουν θύματα. Τελικά, τὰ καταφέραμε – δὲν ὑπῆρξε κανένα θῦμα...".

»Ἡ ὀργάνωση προχώρησε πολὺ σιγὰ καὶ μὲ ἰδιαίτερη προσοχή: ὁ κύκλος ἦταν στενὸς καὶ εἶχε ρίζες – στὴν ἀντίσταση κατὰ τῶν Γερμανῶν. Ἔγιναν πολλὲς νυκτερινὲς δοκιμὲς ἔκρηξης βομβῶν σ' ἀπόμερες ἀκτὲς τῆς Ἀττικῆς.

»Μὲ σύνδεσμο τὸν Γ. Ἀλ. Μαγκάκη ἡ ὁμάδα συνδέθηκε μὲ μία ἄλλη, ποὺ ἀποτελοῦσαν ὁ ἡρωϊκὸς ἀξιωματικὸς τῆς ἀεροπορίας Τάσος Μήνης, ὁ ναύαρχος Η. Μασουρίδης, ὁ δικηγόρος Σάκης Πεπονῆς, ὁ δημοσιογράφος Γιάννης Λάμψας, ὁ δικηγόρος Δημήτρης Ζάννας καὶ οἱ ἀξέχαστοι Ρόδης Ροῦφος, πρεσβευτὴς, καὶ Στέλιος Ζάννας.

»Τὴν πρώτη βόμβα κατασκευάζει καὶ τοποθετεῖ στὸ "Χίλτον" ὁ Μήνης. Ἡ ἔκρηξή της δημιουργεῖ τεράστια ἐντύπωση. Δύο ἄλλα μέλη τῆς ὀργανώσεως (Πεπονῆς, Ροῦφος) εἰδοποίησαν τοὺς ξένους ἀνταποκριτὲς μὲ μιὰ δήλωση ποὺ ἄρχιζε ὡς ἑξῆς: ""Οπου δὲν δίνεται ψῆφος, πέφτουν βόμβες...". (Δημοσιεύτηκε στὴν πρώτη σελίδα τῶν "Τάϊμς" καὶ σὲ ἄλλα πολλὰ ἔντυπα τοῦ ἐξωτερικοῦ.)

»Ἀπὸ τὸ 1968 στὴν ὀργάνωση προστίθεται καὶ ὁ καθηγητὴς Δημ. Τσάτσος, ποὺ πηγαινοέρχεται στὴν Δ. Γερμανία καὶ ἀναπτύσσει δραστηριότητα στο ἐξωτερικό.

»Τὸ 1969 ἡ ὀργάνωση προμηθεύει στὴν "Δημοκρατικὴ Ἄμυνα", μὲ τὴν ὁποία ἔχει ἐπαφὴ, 13 βόμβες. Κατασκευαστής τους ὁ Τάσος Μήνης! Μιὰ ἀπὸ αὐτὲς σκάει στὰ χέρια τοῦ ἡρωϊκοῦ καθηγητῆ Σάκη Καράγιωργα, μὲ τὰ γνωστὰ τραγικὰ ἀποτελέσματα.

»Μεταξὺ τῶν συλληφθέντων εἶναι καὶ ὁ καθηγητὴς Μαγκάκης. Τὸν ρωτᾶνε ποῦ βρῆκε τὶς βόμβες. Λέει πὼς τοῦ τὶς ἔδωσε ὁ διεθνοῦς φήμης Σουηδὸς τεχνοκριτικὸς Μπὲνγκτ Χόλμκουϊτ, ὁ ὁποῖος εἶχε δώσει τὴν συγκατάθεσή του γι' αὐτό, σὲ περίπτωση ποὺ κάτι δὲν πήγαινε καλὰ στὸν καθηγητή. Τὸ κόλπο ἔπιασε. Ὁ Σουηδὸς τεχνοκριτικὸς ἀπαντᾶ σὲ συμπατριῶτες του δημοσιογράφους ποὺ τὸν ρωτᾶνε: ""Αν εἶχα δώσει τὶς βόμβες, δὲν θὰ τὸ ἔλεγα. Κι' ἂν δὲν τὸ εἶχα κάνει, θὰ ντρεπόμουνα!..."

»Ἔτσι ὁ ἀληθινὸς προμηθευτὴς-κατασκευαστής, ὁ Τάσος Μήνης, συνεχίζει ἀνενόχλητος τὴν δράση του, μὲ ἄλλη ὁμάδα ποὺ δημιουργεῖ, τὴν γνωστὴ ὀργάνωση "Α.Α.Α.". (Πιάστηκε πολὺ μετά, μὲ τὸν παιδίατρο Στ. Παντελάκη.) Οἱ βόμβες ποὺ ἀναφέρουμε στὸ σημερινὸ ρεπορτὰζ –(καθὼς καὶ ἄλλες, φυσικὰ)– ἔχουν μείνει "ἀχρέωτες": οἱ Ἀρχὲς τῆς Χούντας δὲν ἔπιασαν τοὺς δράστες – ἐνῶ ἔχουμε καὶ περιπτώσεις πού, μία βόμβα, τὴν φόρτωναν σὲ... δύο διαφορετικοὺς δράστες. Ἔτσι, καταδικάστηκε, παρὰ τὸ ἀτράνταχτο ἄλλοθί του, ὁ λοχαγὸς Ἀλ. Ἀρχάκης σὲ 17 1/2 χρόνια φυλακή, γιὰ βόμβα ποὺ ἀργότερα ὁμολόγησαν μέλη τοῦ ΠΑΚ ὅτι ἔβαλαν!

»Καὶ τὸ πιὸ ἐξωφρενικό: ὁ Τ. Μπενᾶς –ἡγετικὸ στέλεχος τοῦ ΚΚΕ Ἐσ.– καταδικάστηκε "δὶς εἰς ἰσόβια" σὰν ἠθικὸς αὐτουργὸς ἐκρήξεως, ποὺ σκότωσε μιὰ νέα, κοντὰ στὸ ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης (Δεκέμβριος

1967), ἂν καὶ οἱ κατηγορούμενοι σὰν φυσικοὶ αὐτουργοὶ εἶχαν ἀθωωθῆ!! Ἀλήθεια, ποιός ἔβαλε αὐτὴ τὴν βόμβα; Ἕνα γενικώτερο ξεκαθάρισμα, ἴσως, δὲν θὰ ἔβλαπτε σήμερα...

Σειρά εκρήξεων

»Ἀπό τὴν φυλακὴ ὁ Γ. Ἀλ. Μαγκάκης μὲ συνδέσμους τοὺς δικηγόρους Κ. Καζολέα, Α. Πεπονῆ, ποὺ τὸν ἐπισκέπτονται σὰν συνήγοροι, φέρνει σ' ἐπαφὴ τὰ ἐδῶ μέλη μὲ ἄλλα ποὺ βρίσκονται ἤδη στὸ ἐξωτερικὸ (Ι. Λάμψας, Μαρία Μπέκετ – στὴν Ἑλβετία) καὶ γρήγορα ἡ ὀργάνωση ξαναρχίζει δράση:

» • Στὶς 27 Ὀκτωβρίου 1970, ὁ Α. Μυτιληναῖος τοποθετεῖ βόμβα ἔξω ἀπὸ τὴν Μητρόπολη, σὲ φρεάτιο τῆς Ἑταιρίας Ὑδάτων. Σκάει δέκα λεπτὰ πρὶν πάη στὴν Δοξολογία ὁ τότε "ἀντιβασιλεὺς" Γ. Ζωϊτάκης...

» • Στὶς 7.12.70 σκάει βόμβα στὰ γραφεῖα τοῦ ΠΡΟ-ΠΟ (Ἀκαδημίας) – στὸ ἄντρο, δηλαδή, τοῦ Ἀσλανίδη.

» • Τὰ μεσάνυκτα τῆς 31ης Δεκεμβρίου –γιὰ τὸν καινούργιο χρόνο– τὰ μέλη τῆς ὀργανώσεως τοποθετοῦν δύο βόμβες, μὲ στόχο τοὺς "μεγάλους συμμάχους" – τοὺς Ἀμερικάνους. "Κτυποῦν" δύο καντίνες τους: Μία κοντὰ στὴν Ὁμόνοια (ὁδὸς Θεμιστοκλέους) καὶ δεύτερη στὸ "Κογκὸ Παλλάς", στὴν Γλυφάδα, ποὺ χρησίμευε καὶ σὰν καντίνα.

» • Στὶς 12.3.71 τοποθετεῖται βόμβα στὰ γραφεῖα τοῦ "μεγάλου προστάτη" τῆς χούντας Τὸμ Πάπας στὴν πλατεῖα Συντάγματος.

» • Στὶς 20.4.1971 (παραμονὴ τῆς "μαύρης ἐπετείου"), βόμβα τοποθετεῖται στὰ γραφεῖα τῆς ἑταιρίας τσιμέντων "Ἡρακλῆς" τοῦ Ἀλ. Τσάτσου, τότε ἀντιπροέδρου τῆς "Συμβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς".

»Ἀκολουθοῦν τρεῖς δυναμιτιστικὲς ἐνέργειες μὲ τὴν συνεργασία δύο ἄλλων ὀργανώσεων:

»1. Τῆς "Δημοκρατικῆς Ἄμυνας" (ἡ ὀργάνωση ξανασυνδέθηκε μὲ τὸν ἐκπρόσωπο τῆς "ΔΑ" στὸ ἐξωτερικὸ Γιῶργο Μυλωνᾶ).

»2. Τῆς "Λαϊκῆς Ἐπαναστατικῆς Πάλης". Ἔτσι:

» • Ἰσχυρὴ ἔκρηξη βόμβας καταστρέφει κεντρικὸ πετρελαιαγωγό, ποὺ συνδέει τὰ διϋλιστήρια Ἀσπροπύργου μὲ τὶς ἐγκαταστάσεις Περάματος. Ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ "καίρια κτυπήματα" ποὺ τρομοκράτησε τὴν χούντα.

» • Δύο βόμβες τοποθετοῦνται σὲ κολῶνες τῆς ΔΕΗ, στὴν Δροσιά.

» • Βόμβα προκαλεῖ ζημιὲς σὲ κεντρικὸ κατάστημα τῆς Ἐμπορικῆς Τράπεζας – προειδοποίηση γιὰ τὸν Διοικητή της Ἀνδρεάδη, ποὺ βοηθοῦσε τὴ χούντα.

ΔΕΞΙΑ: Ο πλοίαρχος Παππάς, κυβερνήτης του αντιτορπιλικού «Βέλος». Ήταν το μόνο πλοίο που τελικά επαναστάτησε.

ΚΕΝΤΡΟ: Το αντιτορπιλικό «Βέλος» στο λιμάνι Φιουμιτσίνο, όπου κατέπλευσε (25 Μαΐου 1974) μετά την ανταρσία. Εμπρός, ένα από τα ιταλικά πλοία του λιμεναρχείου, που απαγόρευαν την επικοινωνία με το επαναστατημένο σκάφος.

ΚΑΤΩ: Ο κυβερνήτης του αντιτορπιλικού «Βέλος» πλοίαρχος Παππάς, περιβαλλόμενος από τους 30 που τον ακολούθησαν, στη συνέντευξη τύπου στη Ρώμη.

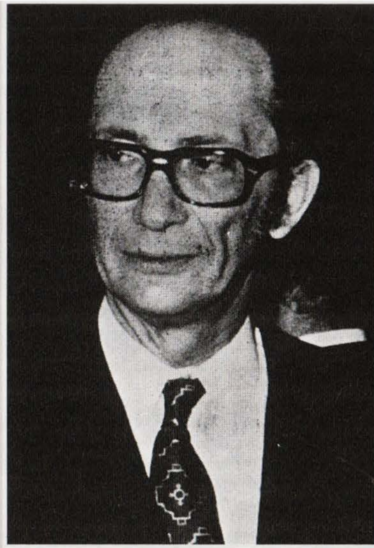

ΔΕΞΙΑ: Γεώργιος Μαγκάκης. Η μαχητική αντίθεσή του προς τη Δικτατορία ήταν η σαφής εκδήλωση της θέσης της αστικής πνευματικής ηγεσίας.

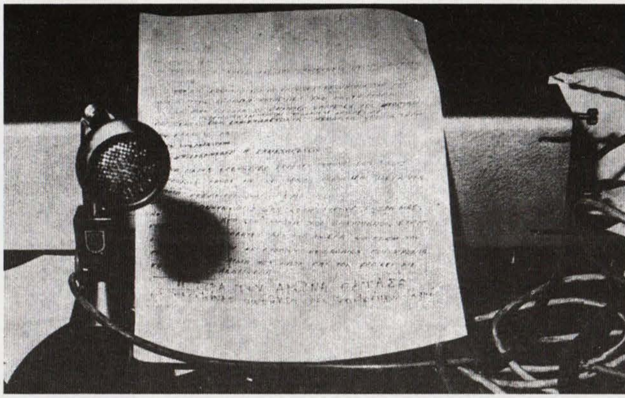

ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Από την κηδεία του Γεωργάκη στη Γένοβα (Σεπτέμβριος 1970).

ΚΑΤΩ: Αυτή την εικόνα παρουσίαζε το κιγκλίδωμα του Πολυτεχνείου στην πλευρά επί της οδού Πατησίων. Σκηνές «παρισινού Μαΐου» στην καρδιά της Αθήνας με πολύ ισχυρότερη απήχηση.

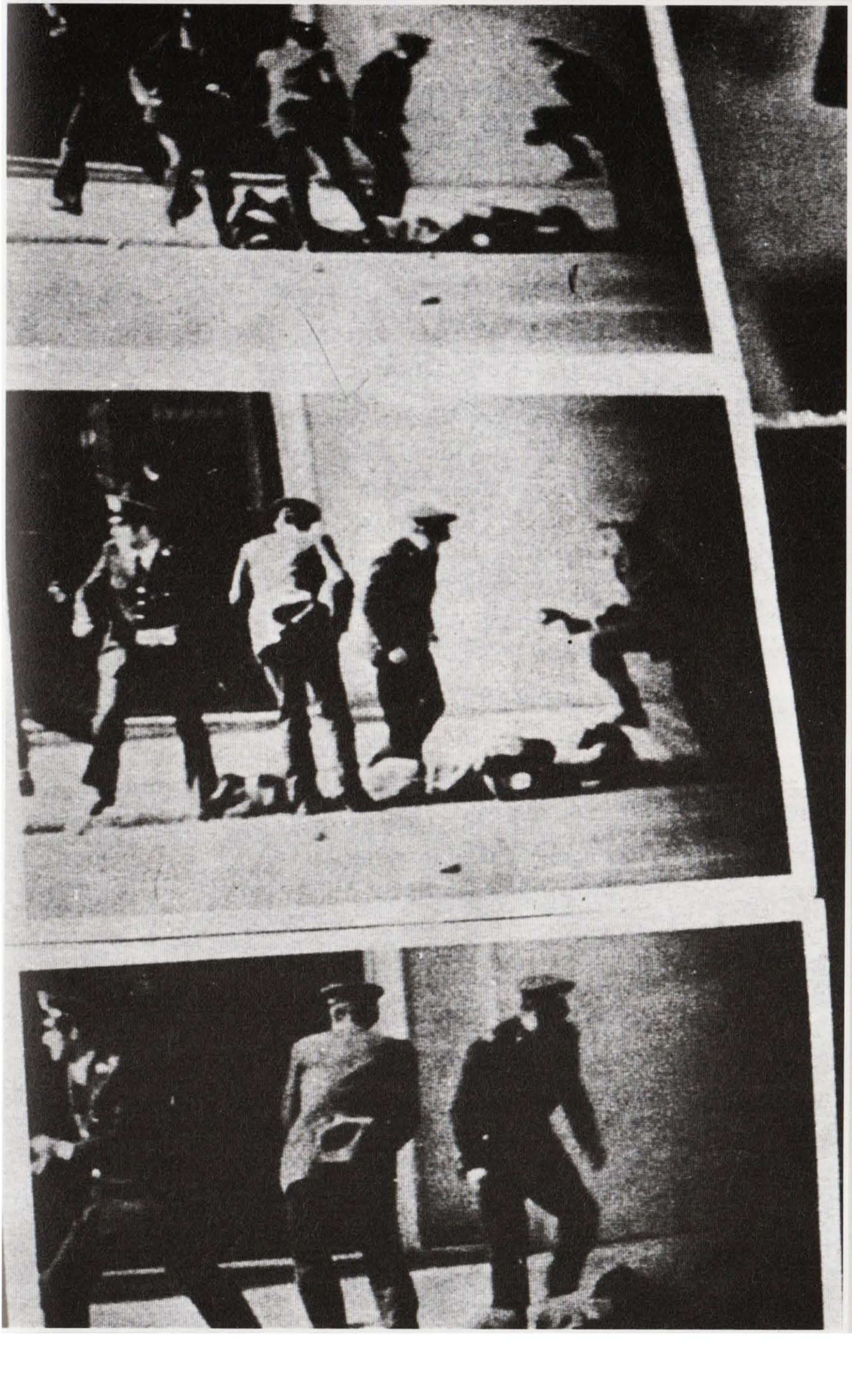
ΔΕΞΙΑ: Ο θρυλικός πομπός της εξέγερσης: «Εδώ Πολυτεχνείο! Εδώ Πολυτεχνείο!».

ΔΕΞΙΑ: Στις 4 Νοεμβρίου 1973 έγινε το μνημόσυνο του Γεωργίου Παπανδρέου. Οι φοιτητικές εκδηλώσεις της ημέρας εκείνης ήταν το προοίμιο του Πολυτεχνείου. Στους φοιτητές που συνελήφθησαν, οι αστυνομικοί φέρθηκαν με ανατριχιαστική σκληρότητα, όπως φαίνεται από τα φωτογραφικά αυτά στιγμιότυπα που δόθηκαν τότε στη δημοσιότητα.

ΚΑΤΩ: Δεν πρόκειται για φωτογραφία των ημερών του Πολυτεχνείου. Είναι σκηνή μεταγενέστερη, μετά την πτώση της Δικτατορίας. Οι φοιτητές πανηγυρίζουν στο Πολυτεχνείο και αυτομάτως κάνουν αναπαράσταση.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Η εικόνα που παρουσίαζε το προαύλιο του Πολυτεχνείου μετά την εισβολή των αρμάτων (17 Νοεμβρίου 1973). Πεδίο μάχης.

ΚΑΤΩ: Η συγκλονιστική στιγμή κατά την οποία το άρμα μάχης ετοιμάζεται να πέσει επάνω στην πύλη του Πολυτεχνείου, πάνω στην οποία σκαρφαλωμένοι φοιτητές και εργάτες εξακολουθούν απτόητοι έως την τελευταία στιγμή να κραυγάζουν τα συνθήματα της ελευθερίας.

ΕΠΑΝΩ: Τρόλεϊ και λεωφορεία σχηματίζουν πρόχειρα οδοφράγματα στην οδό Πατησίων τις ημέρες του Πολυτεχνείου.

ΔΕΞΙΑ: Ο Αδαμάντιος Ανδρουτσόπουλος, πρωθυπουργός κατά τη δεύτερη φάση της Δικτατορίας.

ΚΑΤΩ: Ένα περίεργο, ακούσιο παιχνίδι του φωτογραφικού φακού: Ο ταξίαρχος Ιωαννίδης, πανίσχυρος πια δικτάτορας, φωτογραφίζεται κάτω από μπερντέ του «Καραγκιόζη» σε κάποια δημόσια εμφάνισή του, και επάνω το «πορτρέτο» του Παπαδόπουλου.

Παράλληλα, ἡ ὀργάνωση:
» • Τοποθέτησε τέσσερις ἀκόμη βόμβες σὲ στόχους μὲ "ἰδιαίτερο νόημα" πού, ὅμως, δὲν ἐξερράγησαν γιὰ διάφορους λόγους.
» • Ἦρθε σ' ἐπαφὴ μέσω τοῦ Τ. Μιχαηλίδη (ποὺ ταξίδευε πιὸ ἐλεύθερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους στὴ Γερμανία) καὶ μὲ τὴν βοήθεια τοῦ δημοσιογράφου Βάσου Μαθιόπουλου, μὲ τὸ Γερμανικὸ Σοσιαλιστικὸ Κόμμα, τὸ ὁποῖο προσέφερε σημαντικὴ βοήθεια.
» • Βοήθησε οὐσιακὰ (Ρ. Ροῦφος, Α. Πεπονῆς, Κ. Καζολέας, Λ. Κουρούκλης, Δ. Ζάννας κ.ἄ.) στὸν τομέα τῆς "ἐπώνυμης ἀντίστασης", μὲ ὑπογραφὲς διαμαρτυρίας, κείμενα κλπ. καὶ μετεῖχε ἐνεργὰ στὴν "Ἑταιρία Μελετῶν Ἑλληνικῶν Προβλημάτων", ποὺ διέλυσε ἡ χούντα.
»Αὐτὴ ἦταν –σὲ πολὺ χοντρὲς γραμμές– ἡ "Ἑλληνικὴ Μαχητικὴ Ἀντίσταση": μιὰ πραγματικὰ μαχητικὴ ὀργάνωση, ἄγνωστη τελείως στὸν κόσμο καὶ –εὐτυχῶς– καὶ στὶς Ἀρχὲς τῆς ἑπταετίας...»

Τα ΑΑΑ

Η οργάνωση του αντισμήναρχου Τ. Μήνη, που αναφέρεται παραπάνω, δεν είχε παρά τρία μέλη: τον αντισμήναρχο, τον παιδίατρο Στέφανο Παντελάκη και τον αρχιτέκτονα Αλέξανδρο Ζάννα. Επονομαζόταν ΑΑΑ (= Αντίσταση-Απελευθέρωση-Ανεξαρτησία) κατ' απομίμηση της κατοχικής ΑΑΑ (Αγώνας-Απελευθέρωση-Ανεξαρτησία), που είχε ιδρύσει το 1942 ο στρατηγός Νεόκοσμος Γρηγοριάδης.

Ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του Τ. Μήνη τον Ιανουάριο του 1971 και άρχισε τη δράση της την 8η Φεβρουαρίου. Τα εκρηκτικά του μηχανήματα ο αντισμήναρχος Μήνης τα κατασκεύαζε σε ένα εργαστήριο κερματοδεκτών εισπρακτόρων λεωφορείων, το οποίο διατηρούσε σε υπόγειο διαμέρισμα του σπιτιού του στην οδό Διονύσου 6, στο Χαλάνδρι. Η τοποθέτηση των μηχανημάτων γινόταν από τον Μήνη και τον Παντελάκη εκ περιτροπής. Και μολονότι ενεργούσαν μόνοι τους, προκάλεσαν 21 εκρήξεις. Η ανακάλυψη και η σύλληψή τους έγινε στα τέλη Απριλίου 1972.

Η δίκη τους έγινε στις 19 Φεβρουαρίου 1973 και οι κατηγορούμενοι κράτησαν προκλητική στάση. Δεν αρνήθηκαν την κατηγορία, υπερθεμάτισαν μάλιστα. Και ο Μήνης δήλωσε: «Βάλαμε τις βόμβες για να δημιουργήσουμε θόρυβο κατά της κυβέρνησης, αλλά λάβαμε τα μέτρα μας για να μη χυθεί αίμα».

Σε κάποια στιγμή, ο πρόεδρος εκνευρισμένος φώναξε: «Προσέξατε, κύριε Μήνη. Πρέπει να διατηρήσουμε την ψυχραιμία μας για να σας κρίνουμε δικαίως». «Τι να με κρίνετε, κύριε πρόεδρε, θα αυτοκτονήσω αν με αθωώσετε...»

Η απόφαση ήταν: ειρκτή 9 ετών και 10 μηνών στον Τ. Μήνη, 7 ετών και 8 μηνών στον Σ. Παντελάκη.

Οι εκρήξεις

Στο μεταξύ, η δράση των αντιστασιακών οργανώσεων περιοριζόταν μονότονα στις εκρήξεις. Άλλωστε η ΠΑΜ και η Δημοκρατική Άμυνα είχαν δεχτεί ισχυρότατα πλήγματα και οι Ελεύθεροι Έλληνες διαλύθηκαν τον Αύγουστο του 1969, θα χρειαστεί δε μακρύς χρόνος για να ανασυγκροτηθούν.

Τέλος, και το ΠΑΚ με τη σειρά του εξαρθρώθηκε, αφότου τον Οκτώβριο 1970 το στέλεχός του Ι. Κορωναίος προκάλεσε την έκρηξη στον Βασιλικό Κήπο, κοντά στα Παλαιά Ανάκτορα, την ώρα που ο πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος συσκεπτόταν με τον Αμερικανό υπουργό Αμύνης Λαίρντ.

Στις 20-22 Μαρτίου 1972, παραπέμφθηκαν στο στρατοδικείο, με αφορμή αυτό το περιστατικό, 15 βασικά στελέχη του ΠΑΚ, από τα οποία καταδικάστηκαν τα 11. Ο δράστης της έκρηξης στον Βασιλικό Κήπο πήρε ειρκτή 8 ετών. Αλλά το ΠΑΚ θα χρειαστεί επίσης μακρύ χρόνο για να συνέλθει.

Βροχή βομβών

Ωστόσο, μερικές περιπτώσεις εκρηκτικής δράσης είναι ενδιαφέρουσες. Στις 18 Οκτωβρίου 1969, το κέντρο των Αθηνών αναταράχθηκε τις πρωινές ώρες από σειρά εκρήξεων που προκάλεσαν έξι τραυματισμούς. Μεταξύ των τραυματιών και ο ταξίαρχος ε.α. Ι. Χρυσικός. Οι δράστες ανήκαν στην οργάνωση Δημοκρατικό Κίνημα. Συνελήφθησαν όμως αμέσως –την 24η Οκτωβρίου– και ανακαλύφθηκε στην οδό Προπυλαίων το εργαστήριό τους, όπου κατασκεύαζαν τα εκρηκτικά τους μηχανήματα. Εισήχθησαν σε δίκη αμέσως (Γ. Ανωμερίτης φοιτητής, Δ. Δώδος φοιτητής, Ι. Μυλωνάς τραπεζικός, Δ. Παπαϊωάννου χημικός, Α. Χαλαρά δημ. υπάλληλος, Β. Ράπανος φοιτητής, Δ. Κατσαρός βιοτέχνης). Καταδικάστηκαν ο Γ. Ανωμερίτης σε κάθειρξη 25 ετών, ο Δ. Δώδος επίσης, όπως και ο Δ. Παπαϊωάννου. Ο Ι. Μυλωνάς σε κάθειρξη 23 ετών και ο Β. Ράπανος σε κάθειρξη 8 ετών.

Το απόγευμα της 2ας Σεπτεμβρίου 1970, ισχυρότατη έκρηξη συγκλόνισε τον χώρο της Αμερικανικής πρεσβείας. Ένα σουηδικό αυτοκίνητο είχε καταστραφεί και μέσα υπήρχε ένα κατακερματισμένο και απανθρακωμένο γυναικείο πτώμα. Δεύτερο πτώμα, ανδρικό, είχε τιναχτεί από την έκρηξη. Το υπουργείο Δημοσίας Τάξεως εξέδωσε ανακοίνωση που περιέγραφε το περιστατικό και κατέληγε:

> *«Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε συγκεντρωθέντων στοιχείων προκύπτει ὅτι τὰ θύματα εἶναι καὶ δρᾶσται τῆς ἐκρήξεως. Ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ἀστυνομικῶν ἀρχῶν συνεχίζονται αἱ ἔρευναι πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ταυτότητος τῶν δραστῶν-θυμάτων».*

Δεν άργησε η διαλεύκανση της υπόθεσης. Η έκρηξη έγινε όταν ο ένας από το ζευγάρι τοποθετούσε στη βόμβα ωρολογιακό μηχανισμό. Κάποιο λάθος έγινε ή αδέ-

ξιος χειρισμός, που έφερε την καταστροφή. Εξακριβώθηκε και η ταυτότητα των δύο νεκρών. Επρόκειτο για τον Κύπριο φοιτητή Γ. Τσικουρή και την Ιταλίδα φίλη του Έλενα-Μαρία Αντζελόνι. Είχαν έλθει στην Ελλάδα πριν από 19 ημέρες και μετέφεραν 7 κιλά νιτρογλυκερίνης.

Την 5η Σεπτεμβρίου, επικηρύχθηκε σε ληστή αντί 100.000 δραχμών ο σπουδαστής του Πολυτεχνείου Κ. Κωτσάκης, ως συναυτουργός των δύο βομβιστών, οι οποίοι ανήκαν σε αντιστασιακή οργάνωση που είχε την έδρα της στην Ιταλία και ήλθαν με σκοπό να διαπράξουν μεγάλα σαμποτάζ.

Η κατακερματισμένη σορός της άτυχης Έλενας Αντζελόνι μεταφέρθηκε στην Ιταλία και κηδεύτηκε στο Μιλάνο. Τον επικήδειό της εκφώνησε η αντιστασιακή ηθοποιός Μελίνα Μερκούρη, η οποία είπε:

> *«Ἡ θυσία τῆς Ἀντζελόνι καὶ τοῦ Τσικουρῆ δὲν εἶναι ἀπομονωμένη περίπτωσις, ἀλλὰ μέρος τοῦ γενικοῦ ἀγῶνος γιὰ τὴν συντριβὴ τοῦ φασισμοῦ καὶ τὴν ἀποτίναξη τοῦ μιλιταρισμοῦ καὶ τοῦ διεθνοῦς ἰμπεριαλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα καὶ ὅλον τὸν κόσμο».*

Το ΕΑΝ

Την 21η Μαΐου 1973, αναγγέλθηκε ότι εξαρθρώθηκε μια αντιστασιακή οργάνωση που έφερε το όνομα ΕΑΝ (Ελληνική Αντιδικτατορική Νεολαία). Συνελήφθησαν ο αρχηγός της, κτηνίατρος Ιπποκράτης Σαβούρας, και 9 στελέχη, ενώ ανακαλύφθηκε στα Σπάτα κρύπτη με πολλά όπλα.

Η οργάνωση αυτή δεν ήταν νέα. Στο παρελθόν σημείωνε μια δράση και ισχυριζόταν ότι αρχηγός της ήταν κάποιος «συνταγματάρχης Πορφύρης», ο οποίος ενοχλούσε πολύ τη Δικτατορία. Τώρα αποκαλυπτόταν ότι ο «συνταγματάρχης Πορφύρης» δεν ήταν άλλος από τον Ιπποκράτη Σαβούρα.

Ο Μουστακλής

Αλλά η οργάνωση αυτή βρισκόταν σε επαφή, όπως είδαμε, με τους αντιπλοιάρχους που οργάνωναν το κίνημά τους. Επρόκειτο μάλιστα ο ταγματάρχης Σ. Μουστακλής, που ήταν ανώτερο στέλεχος της ΕΑΝ, να αναλάβει καθήκοντα φρουράρχου στη Σύρο, όταν θα την καταλάμβανε ο επαναστατημένος στόλος. Τώρα και τα σχέδια αυτά –όπως και το κίνημα του Ναυτικού– ναυαγούσαν με έναν τραγικό επίλογο. Γιατί ο ταγματάρχης Μουστακλής συνελήφθη και υποβλήθηκε σε σκληρά βασανιστήρια, που κατέληξαν να τον νεκρώσουν πνευματικά. Και να πώς περιγράφει το μαρτύριο του άτυχου αγωνιστή το βούλευμα του Διαρκούς Στρατοδικείου Αθηνών 687/10.7.1975 για τα βασανιστήρια που επέβαλε η ΕΣΑ:

> *«Πρὶν ἢ περατώσωμεν τὸ ἱστορικὸν μέρος τῆς προτάσεώς μας ἀναγκαῖον*

τυγχάνει ὅπως ἀσχοληθῶμεν διεξοδικῶς μὲ τὴν εἰδικὴν περίπτωσιν τοῦ ΜΟΥΣΤΑΚΛΗ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ λόγω τῆς ἰδιαιτέρας βαρύτητος τῶν περιστατικῶν καὶ τῶν ἐγερθεισῶν ἀμφισβητήσεων.

»Οὗτος συνελήφθη ὑπὸ ὀργάνων τῆς Γενικῆς Ἀσφαλείας Ἀθηνῶν, περὶ τὴν 17.00 ὥραν τῆς 22.5.73, ὡς ἐνεχόμενος εἰς τὴν ἐν γένει ἀντιστασιακὴν δραστηριότητα τῆς ὀργανώσεως Ε.Α.Ν. Ἀμέσως μετὰ τὴν σύλληψίν του ὡδηγήθη εἰς Γενικὴν Ἀσφάλειαν Ἀθηνῶν ὅπου ἐκρατήθη μέχρι τῆς 19 ὥρας τῆς 26.5.73. Παρεδόθη ἐν συνεχεία ὑπὸ τοῦ Ὑπαστυνόμου Τσικριμπῆ εἰς ΕΑΤ/ΕΣΑ. Ἄγνωστος παρέμεινεν ὁ Ἀξ/κὸς ὅστις παρέλαβεν ἐκεῖ τὸν Μουστακλῆ. Εἰς ΕΑΤ/ΕΣΑ παρέμεινεν ὁ Μουστακλῆς ἀπὸ τῆς 19ης ὥρας τῆς 26.5.73 ἕως τὴν 21.00 ὥραν τῆς 27.5.73. Κατὰ τὴν παραμονήν του ἐκρατήθη εἰς τὸ Ἰατρεῖον τοῦ ΕΑΤ/ΕΣΑ τὸ ὁποῖον εἶχε μετατραπῆ εἰς κελλί. Τοῦτον ἀνέκριναν οἱ Χατζηζήσης Νικ. καὶ Σπανὸς Ἀναστάσιος. Ἡ ἀνάκρισις ὑπῆρξεν προφορική, λόγω δὲ τῆς ἐπιμόνου ἀρνήσεως τοῦ ἀνακρινομένου νὰ προβῆ εἰς ἀποκαλύψεις ἢ ἀπαντήση εἰς οἱονδήποτε,

»α. ἐξυλοκοπήθη ὑπὸ Ἀρχιλοχίου, τῆ διαταγῆ τῶν παρισταμένων κατὰ τὸν ξυλοδαρμὸν Χατζηζήση καὶ Σπανοῦ διὰ κλὸμπ εἰς τοὺς μηρούς, εἰς τὰς κνήμας καὶ τὴν κοιλιακὴν χώραν, τῆ βοηθεία τοῦ στρατονόμου, ὅστις τῆ διαταγῆ τοῦ Σπανοῦ τοῦ ἀπέφρασσε τὸ στόμα.

»β. Ἐλακτίσθη ὑπὸ τοῦ Χατζηζήση, ἐνῶ εὑρέθη εἰς μίαν στιγμὴν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ συγχρόνως ἠρωτᾶτο περὶ προσώπου, προφανῶς ἀναμεμιγμένου εἰς τὴν ὀργάνωσιν.

Ο δαρμός

»γ. Ἐδάρη ὑπὸ τοῦ στρατονόμου τοῦ ἀποκαλουμένου "Τσέλιγκα".

»Ἡ διάρκεια τοῦ ξυλοδαρμοῦ καὶ ἡ συχνότης ἐπαναλήψεώς του δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθοῦν, ἡ ἔντασίς του ὅμως ἀποδεικνύεται σαφῶς ἀπὸ τὴν ἔκτασιν τῶν μωλώπων (οἱ μηροί, οἱ γλουτοὶ καὶ τὰ μαλακὰ μόρια τῆς κοιλιακῆς χώρας ἦσαν τὴν ἐπομένην ἕνα συνεχὲς αἱμάτωμα). Ἐκτὸς τῶν μωλώπων, περὶ τῶν ὁποίων πολλοὶ τῶν ἀνωτέρω μαρτύρων ἀναφέρουν, εὑρέθη καὶ πληγὴ εἰς ἕνα τῶν ὤμων καὶ τοιαύτη εἰς τὴν πτέρναν. Περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς 26.5.73 ἢ τὰς πρώτας πρωϊνὰς ὥρας τῆς 27.5.73, ὁ Μουστακλῆς εὑρέθη εἰς λιποθυμιακὴν κατάστασιν, ἐν ἀφασία καὶ πλήρη ἀναισθησία. Δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος σύμπτωσις τῶν ἀνωτέρω ἀπολογιῶν, ὡς πρὸς τὴν ὥρα καθ' ἣν οὗτος εὑρέθη ἀναίσθητος, πλὴν τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὡς προελέχθη, νὰ εὑρέθη εἰς τὴν κατάστασιν

ταύτην περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς 26.5.73. Ἐπίσης δὲν εἶναι γνωστὸν ἐπὶ πόσον χρόνον παρέμεινεν ἀναίσθητος μέχρις ὅτου γίνῃ τοῦτο ἀντιληπτόν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰδοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Λ/γοῦ τότε Πεταλᾶ Φωτίου ὁ ἰατρὸς τῆς Μονάδος Κόφφας Δημήτριος, ὅστις ἀφιχθεὶς ἀμέσως ἐξήτασε τοῦτον, παρὰ τὸ ὅτι δέ, διέγνωσε τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεώς του, δὲν ἐμερίμνησε νὰ λάβῃ τὸ ἱστορικὸν τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ἠσθένησεν, ἐὰν ἐχρειάζετο τοῦτο καθ' ὅσον ἡ πεῖρα του ἐπὶ τοιούτων θεμάτων ἦτο πλουσία, στοιχεῖον λίαν σημαντικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ σπουδαιότερον δὲν μετέφερε τὸν ἀσθενῆ πάραυτα εἰς τὸ 401 ΓΣΝΑ ἀλλὰ ἐγκατέλειψε τοῦτον ἐν ἀναισθησίᾳ ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἤτοι μέχρι τῆς 21.00 ὥρας τῆς 27.5.73 καθ' ἣν μετέφερε τοῦτον εἰς τὸ ἀνωτέρω Νοσοκομεῖον. Εἰς τὸ Νοσοκομεῖον ὁ ἰατρὸς Κόφφας οὐδένα ἰατρὸν ἐνημέρωσε περὶ τῶν συνθηκῶν κρατήσεως τοῦ ἀσθενοῦς, περὶ τοῦ ὅτι ἦτο μωλωπισμένος ἐκ ξυλοδαρμοῦ (στοιχεῖα ἅτινα θὰ ἐβοήθουν εἰς τὴν ταχεῖαν καὶ ὀρθὴν διάγνωσιν τῆς παθήσεώς του κατὰ τὸν Ὑφηγητὴν Κόκκορην Χρ., ὁρᾶτε κατάθεσιν), ἀλλὰ ἐγκατέλειψε κυριολεκτικῶς τοῦτον εἰς χεῖρας τῶν φρουρῶν οἵτινες καὶ μέχρι τοῦ θαλάμου τὸν συνώδευαν φοβούμενοι ἀπόδρασιν ἢ ἀπαγωγήν του. Ὁ Μουστακλῆς εἰσήχθη εἰς 401 ΓΣΝΑ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Μηχαηλίδης, ὅπου καὶ παρέμεινε νοσηλευόμενος, ὑπὸ τὴν ἄγρυπνον φρούρησιν ὁπλιτῶν τῆς ΕΣΑ μέχρι τῆς 24.8.73 καθ' ἣν ἐξῆλθεν διαπιστωθείσης δεξιᾶς ἡμιπληγίας καὶ ἀφασίας συνεπείᾳ ἀποφράξεως τῆς ἀριστ. ἔσω καρωτίδος. Τὴν θεραπείαν του συνέχισεν εἰς τὴν Πολυκλινικὴν Ἀθηνῶν ἀπὸ 24.8.73 ἕως 13.12.74 διαπιστωθείσης καὶ αὖθις τῆς θρομβώσεως τῆς ἀριστ. ἔσω καρωτίδος, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἑνὸς αἱμαγγειώματος ἀριστεροῦ ἐγκεφαλικοῦ ἡμισφαιρίου (φύλλον Νοσηλείας Πολυκλινικῆς Ἀθηνῶν). Μέχρι σήμερον οὗτος δὲν ἐπανῆλθεν εἰς φυσιολογικὴν κατάστασιν, ἀδυνατῶν νὰ ὁμιλήσῃ, νὰ ἀναγνώσῃ, νὰ βαδίσῃ εὐχερῶς, πολλάκις δὲ καὶ νὰ ἀντιληφθῇ (ἔκθεσις Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου Η.Π.Α. Βάλτερ Ρήντ). Τὸ ἀνακῦψαν πρόβλημα τῆς αἰτιώδους συναφείας μεταξὺ τοῦ ἀναμφισβητήτου πλέον γεγονότος τοῦ ξυλοδαρμοῦ τοῦ Μουστακλῆ καὶ τῆς παθήσεώς του (θρομβώσεως ἐσωτερ. ἀριστ. καρωτίδος) ἐπελύθη ὑπὸ εἰδικῶν ἰατρῶν (Νευροχειρουργῶν) οἵτινες ἐξητάσθησαν ὡς μάρτυρες εἰδικῶν γνώσεων.

Η διάγνωση των ιατρών

»Κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ συνόλου τῶν ἰατρῶν τούτων (Ἀνδρεάδη Ἀλεξ., Γρηπωνησιώτη Βασιλ., Καρβούνη Πέτρου, Πούλιου Γεωργίου, Οἰκονό-

μου) ἡ θρόμβωσις ἣν ὑπέστη ὁ Μουστακλῆς δέον νὰ ἀποδοθῆ εἰς τραυματικὰ αἴτια, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰ κρίσιμα σημεῖα (τράχηλος, κεφαλὴ) δὲν ἀνευρέθησαν ἴχνη κακώσεων (μώλωπες), δεδομένου ὅτι εἶναι δυνατή, κατὰ τὴν ἄποψιν πάντοτε τῶν ἰδίων ἰατρῶν ἡ τραυματικὴ θρόμβωσις, χωρὶς τὸ τραῦμα νὰ ἀφήση ἴχνη ἐξωτερικῶς ἢ ἐσωτερικῶς ἐμφανῆ π.χ. βιαία διάτασις τῆς κεφαλῆς δύναται νὰ προκαλέση τοιαύτην θρόμβωσιν ἄνευ ἰχνῶν (καταθέσεις ἀνωτέρω ἰατρῶν). Λαμβανομένου ὅθεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Μουστακλῆς ὑπεχρεώθη εἰς ἀνηλεῆ ξυλοδαρμόν, ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ Σπανοῦ ὁ στρατονόμος Σταράκης τοῦ ἀπέφρασσε τὸ στόμα (τοῦ Μουστακλῆ καθημένου), γεγονὸς τὸ ὁποῖον θὰ ὑπεχρέωνε τοῦτον νὰ διατείνη βιαίως τὴν κεφαλήν του, εἴτε διὰ νὰ ἀποφύγη κτύπημα (πληγὴ) εἴτε διὰ νὰ ἀποφύγη τὴν ἀπόφραξιν τοῦ στόματός του, σφόδρα, πιθανολογεῖται ἡ τραυματικὴ προέλευσις τῆς παθήσεώς του, δεδομένου ὅτι οἱ ἰατροὶ δὲν ἀνεῦρον σαφῆ τουλάχιστον ἀρτηριοσκληρωτικὰ στοιχεῖα, ἅτινα θὰ ἐδικαιολόγουν μίαν παθολογικὴν καὶ αὐτόνομον θρόμβωσιν. Τὸ αἱμαγγείωμα (ὡς καταθέτουν ἅπαντες οἱ ἀνωτέρω ἰατροὶ) ἀποτελεῖ συγγενῆ ἐγκεφαλικὴν ἀνωμαλίαν, ἥτις ὅμως οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν διαπιστωθεῖσαν θρόμβωσιν ἐξ ἧς ἐπῆλθον αἱ συνέπειαι τῆς ἡμιπληγίας τοῦ ἀσθενοῦς. Τινὲς μάλιστα τῶν ἰατρῶν (Οἰκονόμου, Ἀνδρεάδης) ἀποφαίνονται ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ αἱμαγγειώματος μειώνει τὰς πιθανότητας θρομβώσεως. Κατὰ τὴν ἄποψιν τούτων τὸ αἱμαγγείωμα ἴσως ἠμπόδισε βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τοῦ Μουστακλῆ. Ἐξ ἄλλου, τὸ αἱμαγγείωμα τοῦτο ὡς βλάβη ἐκ γενετῆς "ἠκολούθει" τὸν παθόντα, καθ' ὅλην τὴν ζωήν του, χωρὶς κὰν νὰ τὸν ἐνοχλήση ἢ νὰ τὸ ἀντιληφθῆ, ἡ ἀνεύρεσίς του δὲ ὑπῆρξε τυχαία. Διὰ τὰς λοιπὰς (καταγγελθείσας ὑπὸ ἑτέρων κρατουμένων) βαρείας σωματικὰς βλάβας, ἐπενεχθείσας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κρατήσεως ἢ "ἀνακρίσεώς" των εἰς ΕΑΤ/ΕΣΑ ἐζητήθη ἡ προσκόμισις ἰατρικῶν πιστοποιητικῶν προκειμένου –προβλεπομένης ἀμφισβητήσεως– νὰ δύναται νὰ ἀποδειχθῆ ἀφ' ἑνὸς ἡ ἐπενεχθεῖσα βλάβη ἀφ' ἑτέρου ἡ αἰτιώδης συνάφεια».

Η ανορθόδοξη Αντίσταση

Πρέπει, όμως, να αναφέρουμε και μια άλλη μορφή αντιστασιακής δράσης των οργανώσεων –ή και μεμονωμένων ατόμων– εντελώς συγχρονισμένη. Οι βόμβες είναι ίσως απαρχαιωμένη πια μέθοδος. Σήμερα, σε παγκόσμια κλίμακα, οι απαγωγές και οι αεροπειρατείες αποτελούν τις πιο συνήθεις μεθόδους μηδενιστικής βίας. Μεταλαμπαδεύτηκαν και στην Ελλάδα;

Τόσο την Αντίσταση όσο και το κράτος τούς απασχόλησαν αυτές οι ανορθόδοξες περιπτώσεις. Και τον Ιούλιο του 1970, η CIA έκανε υπόδειξη προς την κυβέρνηση να μελετήσει τον τρόπο πρόληψης και εξουδετέρωσης. Ο Σ. Παττακός έσπευσε να ενημερώσει τον Γ. Παπαδόπουλο με το εξής προσωπικό ιδιόγραφο σημείωμα:

«Ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβ/σεως καὶ Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν
»26.7.1970
»Διὰ κ. Πρωθ/γὸν

»1. Ἐξ ἀμερικανικῶν πηγῶν ἐκφράζονται φόβοι μήπως ἀπαχθῇ ὁ κ. Τάσκα πρὸς ἐκβιασμὸν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἵνα ἐνδώσῃ εἰς πολιτικὰς ὑποχωρήσεις.

»2. Ὁμοίως ἐκφράζονται ἀνησυχίαι διὰ ἔναρξιν ἐκβιαστικῶν ἐνεργειῶν.

»Προτείνεται:

»Σύσκεψις ὑπὸ τὴν Προεδρίαν σας μὲ συμμετοχὴν τῶν ὑπευθύνων ὑπηρεσιῶν διὰ τὴν πλήρη μελέτην τοῦ ζητήματος καὶ ἔκδοσιν ὁδηγιῶν πρὸς ἀντιμετώπισίν του ἵνα μὴ αἰφνιδιαζώμεθα ἑκάστοτε.

(Ὑπογραφὴ) Στ. Παττακός».

Επακολούθησαν συσκέψεις υπό την προεδρία όχι του Γ. Παπαδόπουλου, αλλά του Σ. Παττακού. Και οι υπηρεσίες γνωμάτευσαν ότι:

• Η περίπτωση των απαγωγών δεν προκαλεί ανησυχίες. Όπως είναι οργανωμένο το σύστημα επαγρύπνησης, είναι πολύ δύσκολο –ουσιαστικά αδύνατο– να αρπαγεί και να αποκρυβεί βίαια στην Ελλάδα ένα πρόσωπο. Αργά ή γρήγορα θα βρεθούν τα ίχνη του, όπως ανακαλύφθηκε ο Α. Παναγούλης όταν απέδρασε το 1969. Πάντως αποφασίστηκε να ληφθούν ορισμένα επιπλέον μέτρα ασφάλειας υψηλών προσώπων.

• Η περίπτωση των αεροπειρατειών είναι πολύ σοβαρότερη, αλλά ανάγεται στη γενικότερη αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού, για την απαγωγή αεροπλάνων στον ελληνικό χώρο όχι μόνον ελληνικών αλλά και ξένων. Η δράση των Παλαιστινίων ανταρτών στο αεροδρόμιο του Ελληνικού ανησύχησε το καθεστώς και ελήφθησαν συστηματικά μέτρα ασφάλειας σε όλους τους ελληνικούς αερολιμένες. Όσον αφορά τις προσωπικότητες του καθεστώτος που χρησιμοποιούσαν τις αεροπορικές συγκοινωνίες, καταβαλλόταν προσπάθεια να έχουν στη διάθεσή τους στρατιωτικό αεροπλάνο. Αν δε ήταν υποχρεωμένες να ταξιδέψουν στο εξωτερικό με ξένα αεροσκάφη, πάντα τις ακολουθούσαν σωματοφύλακες ειδικευμένοι στην αντιμετώπιση αεροπειρατών.

Επιχείρηση «Τουπαμάρος»

Τι έκαναν, όμως, οι αντιστασιακοί; Ορισμένες οργανώσεις προβληματίστηκαν με το

θέμα των απαγωγών. Στις 15 Ιουλίου 1972, ανακοινώθηκε επίσημα ότι συνελήφθησαν τα μέλη μιας οργάνωσης που ανήκε στη Νέα Αριστερά, με αρχηγό τον οικοδόμο Χ. Ραμαντάκη, η οποία σχεδίαζε απαγωγές ξένων πρεσβευτών, επιχειρηματιών, του αρχηγού των ενόπλων δυνάμεων στρατηγού Ο. Αγγελή, καθώς και του γιου της Τζάκυ Ωνάση, του μικρού Τζων Κέννεντυ. Δεν επρόκειτο, όμως, για σοβαρή περίπτωση μολονότι αρχικά το καθεστώς την εμφάνισε με την εντυπωσιακή εικόνα: «Τουπαμάρος» στην Αθήνα. Η δίκη τους έγινε την 1-4 Αυγούστου 1972 και η απόφαση του Έκτακτου Στρατοδικείου υπήρξε χαρακτηριστικά επιεικής. Ο αρχηγός Χ. Ραμαντάκης καταδικάστηκε σε φυλάκιση 3 ετών και 3 μηνών. Άλλοι 4 κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν σε φυλάκιση 7-18 μηνών και τρεις αθωώθηκαν.

Τον Αύγουστο του 1972, συνελήφθη ο αδελφός του Α. Παναγούλη, Στάθης. Έμενε στην Ιταλία, από την οποία συχνά ερχόταν παράνομα στην Ελλάδα από το 1970, συνοδευόμενος μερικές φορές από μία Ιταλίδα, που εμφανιζόταν ως κόμησσα Σοφία Γκαϊτόνι ή Ζαφείρω. Η σύλληψή του επέτρεψε την αποκάλυψη πολυμελούς ομάδας, η οποία ανήκε στην οργάνωση «Ελληνική Αντίσταση», που απέβλεπε στη φυγάδευση του Α. Παναγούλη, αλλά και στην εκτέλεση απαγωγών και αεροπειρατειών. Μεταξύ των προσώπων που σχεδίαζαν να απαγάγουν ήταν οι πρεσβευτές της Αμερικής Τάσκα και της Δ. Γερμανίας Λίμπουργκ.

Μέχρι τέλους, όμως, της Δικτατορίας δεν σημειώθηκε καμία απαγωγή στην Ελλάδα. Η μέθοδος αυτή δεν ευδοκίμησε, ενώ στην ίδια χρονική περίοδο άνθησε στην Κύπρο.

Αεροπειρατείες

Οι αεροπειρατείες, όμως, είχαν κάποια σταδιοδρομία. Το πρώτο κρούσμα σημειώθηκε έξω από την Ελλάδα: την 8η Οκτωβρίου 1968, δύο νεαροί Ιταλοί εξανάγκασαν, με την απειλή όπλων, ένα αεροσκάφος της «Ολυμπιακής Αεροπορίας» της γραμμής Παρίσι-Αθήνα, που μόλις είχε απογειωθεί από το παρισινό αεροδρόμιο του Ορλύ, να διακόψει την πτήση του και να επιστρέψει στο ίδιο αεροδρόμιο. Δεν έπαθε κανείς από τους 140 επιβάτες τίποτα και οι αεροπειρατές συνελήφθησαν. Δήλωσαν ότι η πράξη τους ήταν μία διαμαρτυρία για το «καθεστώς των συνταγματαρχών» της Ελλάδας. Στις 12 Μαρτίου 1969 καταδικάστηκαν σε φυλάκιση 5-8 μηνών από γαλλικό δικαστήριο.

Στις 2 Ιανουαρίου 1969, σημειώθηκε το δεύτερο κρούσμα, αυτήν τη φορά μέσα στον ελληνικό χώρο: μία Ντακότα της «Ολυμπιακής Αεροπορίας» με 97 επιβάτες, που εκτελούσε το δρομολόγιο Ηρακλείου Κρήτης-Αθηνών, υποχρεώθηκε από οπλοφορούντα επιβάτη να κατευθυνθεί στο Κάιρο, όπου και προσγειώθηκε. Ο αεροπειρατής έριξε πυροβολισμό πάνω από το κεφάλι του πιλότου, όταν αυτός επι-

χείρησε να επικοινωνήσει με την Αθήνα. Επρόκειτο για τον Γεώργιο Φλαμουρίδη, λατόμο, ο οποίος δήλωσε: «Ήθελα να διαμαρτυρηθώ για τον τρόπο με τον οποίο τα στρατοδικεία στην Ελλάδα δικάζουν». Ο Φλαμουρίδης ζήτησε πολιτικό άσυλο από τις αιγυπτιακές αρχές, το οποίο δεν του δόθηκε. Αλλά του επέτρεψαν να αναχωρήσει ελεύθερα και στις 4 Σεπτεμβρίου 1969 έφτασε στη Σουηδία. Εκεί, όμως, του απαγγέλθηκε κατηγορία για «σοβαρή παράνομη βία και κράτηση» και στις 30 Ιουνίου καταδικάστηκε από δικαστήριο της Στοκχόλμης σε φυλάκιση 20 μηνών. Του επέτρεψαν πάντως να μείνει μετά την έκτιση της ποινής του.

Στις 16 Αυγούστου 1969, άλλο αεροπλάνο της «Ολυμπιακής Αεροπορίας» αρπάχτηκε εν πτήσει. Επρόκειτο για την Ντακότα της γραμμής Αθηνών-Αγρινίου-Ιωαννίνων, που εξαναγκάστηκε να προσγειωθεί στην Αυλώνα (Βαλόνα) της Αλβανίας. Κατά την επίσημη ανακοίνωση της 19ης Αυγούστου, οι δράστες ήταν μία ολόκληρη οικογένεια: ο γιατρός Β. Τσιρώνης με τη σύζυγό του και τα δύο του παιδιά. Τη 12η Σεπτεμβρίου 1970, δημοσιευόταν η εξής επίσημη ανακοίνωση:

> *«Τὸ ἀρχηγεῖον Ἀεροπορίας ἀνακοινοῖ ὅτι ἀεροναυαγοσωστικὸν ἀεροσκάφος "Ντακότα" τῆς Ἑλληνικῆς Ἀεροπορίας μὲ χειριστὴν τὸν ὑποσμηναγὸν Μανιαδάκην Μιχαὴλ ἐκ Καλοχωρίου Κρήτης, ἐτῶν 36, ἀπογειωθὲν ἄνευ σχετικῆς ἐντολῆς ἐκ τοῦ ἀεροδρομίου Σούδας τὴν ἑσπέραν τῆς 10ης Σεπτεμβρίου καὶ κατευθυνθὲν ἀρχικῶς πρὸς Ρόδον, ἐξῆλθε τοῦ ἑλληνικοῦ ἐναερίου χώρου. Ἐν συνεχείᾳ τοῦτο ὑπερέπτη τοῦ τουρκικοῦ ἐδάφους εἰσελθὸν εἰς τὸν ρωσικὸν ἐναέριον χῶρον εἰς περιοχὴν Κριμαίας».*

Τέλος, ένα ανεξιχνίαστο επεισόδιο που έχει σχέση με τις αερομεταφορές αλλά όχι με τις αεροπειρατείες συνέβη την 5η Ιουνίου 1971: την ημέρα εκείνη, δικινητήριο Ντακότα της πολεμικής αεροπορίας, στο οποίο επέβαινε ο Σ. Παττακός, πήρε φωτιά και καταστράφηκε κατά την προσγείωσή του στο αεροδρόμιο του Ακτίου. Με το αεροσκάφος αυτό ταξίδευαν κυβερνητικό κλιμάκιο και ο πρεσβευτής της Βραζιλίας Μπούργκος Καμπάκ. Ο Σ. Παττακός δεν έπαθε τίποτα, τραυματίστηκαν όμως ο πρεσβευτής, ένας διερμηνέας, ο κυβερνήτης αντισμήναρχος Λινοξυλάκης και η αεροσυνοδός. Η Ντακότα αυτή που αποτεφρώθηκε, ήταν ένα από τα δύο αεροπλάνα που χρησιμοποιούσαν κατά τις μετακινήσεις τους ο πρόεδρος και ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης. Δεν ανακοινώθηκε το πόρισμα της έρευνας για τα αίτια του δυστυχήματος, διαδόθηκε όμως ευρύτατα ότι επρόκειτο για σαμποτάζ.

Η «Λευκή Αντίσταση»

Η δράση των μαχητικών αντιστασιακών οργανώσεων αποτελεί μία ισχυρή και χαρακτηριστική μορφή αντίστασης. Το φοιτητικό κίνημα είναι μία άλλη ισχυρή κατη-

γορία, που υπεισέρχεται στη σφαίρα της μαζικής αντίστασης. Η μαζική αντίσταση είναι η τρίτη και τελική μορφή, που όταν ολοκληρωνόταν δεν μπορούσε παρά να έχει ως κορμό την εργατική τάξη. Αλλά έως τα τέλη της περιόδου που εξιστορούμε εδώ (1969-1973) βρισκόταν ακόμη στις απαρχές της.

Υπάρχει και μία ακόμη μεγάλη κατηγορία: η Αντίσταση των πολιτικών και των πνευματικών ανθρώπων (στους οποίους περιλαμβάνονται και οι δημοσιογράφοι). Είναι η «Λευκή Αντίσταση» –σε αντιδιαστολή προς την «Ερυθρά», τη μαχητική Αντίσταση– που ο ρόλος της αν και όχι θεαματικός, υπήρξε πολύ σημαντικός.

Η στάση των πολιτικών αρχηγών και στελεχών των κομμάτων υπήρξε σαφώς αντιδικτατορική, τόσο στην πρώτη φάση του στρατιωτικού καθεστώτος (1967-1968) όσο και στη δεύτερη (1969-1973). Από τους κορυφαίους πολιτικούς μόνον ο Π. Πιπινέλης συνεργάστηκε με το δικτατορικό καθεστώς. Από τους άλλους, ελάχιστοι μόνον έδειξαν τάσεις άμεσης ή έμμεσης συνεργασίας με τον Γ. Παπαδόπουλο: ο Π. Κατσώτας, ο Σ. Κατσώτας, ο Π. Βαρδινογιάννης, ο Κ. Δαμιανός κλπ. Οι λοιποί διαιρούνται: σε μερικούς που παρέμειναν στη σιγή, χωρίς όμως να αποδέχονται σιωπηρά τη Δικτατορία. Σε εκείνους που απέφευγαν κάθε επαφή και επωφελούνταν από κάθε ευκαιρία για να εκδηλώνουν την αντίθεσή τους προς το καθεστώς, γεγονός το οποίο ενίσχυε το πνεύμα αντίστασης και το ηθικό του λαού. Και σε μία πλειάδα πολιτικών αρχηγών πρώην υπουργών και λοιπών πολιτευτών, που μπήκαν στην πρωτοπορία της Αντίστασης, επικεφαλής όλων των τάξεων, και επέδειξαν πρωτοφανή συνέπεια στην αποστολή τους ως πολιτικών ανδρών.

Το αποτέλεσμα υπήρξε να σχηματίσει ο πολιτικός κόσμος ένα αρραγές μέτωπο, που κράτησε το δικτατορικό καθεστώς σε απομόνωση, παρά τις προσπάθειές του να διαρρήξει το μέτωπο. Και η Δεξιά επέδειξε αντιδικτατορική στάση και είναι η πρώτη φορά στα ελληνικά χρονικά που δεν έσπευσε να συνεργαστεί με μία υπερσυντηρητική κατάσταση. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι η Δικτατορία, ενώ είχε βασικό της σκοπό να διασώσει και να ενισχύσει το αστικό καθεστώς, δεν είχε την υποστήριξη σύσσωμης της αστικής τάξης. Και δεν την είχε, όχι μόνο για οργανικούς λόγους που θα εξετάσουμε σε άλλο κεφάλαιο, αλλά και γιατί η πολιτική ηγεσία της καταπολεμούσε ή απέφευγε το καθεστώς των στρατιωτικών. Έτσι, όμως, παρέμενε η Δικτατορία χωρίς λαϊκό βάθρο, σαν ανεστραμμένη πυραμίδα.

Οι πολιτικοί και η αντίσταση

Πώς μορφοποιούνταν η δράση των πολιτικών; Αναπτυσσόταν με τις εξής μορφές:

Με διακηρύξεις, δηλώσεις, διαγγέλματα, που εξέδιδαν με διάφορες αφορμές και διαβιβάζονταν στους ξένους ανταποκριτές και τις ξένες τηλεοράσεις. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι αντιπρόσωποι στην Αθήνα των μέσων ενημέρωσης του εξωτερικού

υπήρξαν αξιόλογος αγωγός της Αντίστασης. Οι πολιτικοί απευθύνονταν και προς τις ξένες πρεσβείες, καθώς και προς ξένες προσωπικότητες που επισκέπτονταν την Ελλάδα.

Με την παρουσία τους ως μαρτύρων υπεράσπισης στις διάφορες δίκες αντιστασιακών. Στις περισσότερες από τις δίκες αυτές το καθεστώς ήταν υποχρεωμένο να δίνει δημοσιότητα, τις παρακολουθούσε άλλωστε ο ξένος Τύπος. Και η εμφάνιση των πολιτικών πολλαπλασίαζε την απήχησή τους.

Με την παρουσία τους σε κηδείες γνωστών προσώπων, όπου επωφελούνταν για να εκφωνήσουν επικήδειους λόγους με συγκαλυμμένη ή φανερή έξαρση της ελευθερίας και της δημοκρατίας.

Με διάφορες αντιστασιακές εκδηλώσεις, όταν παρουσιαζόταν ευκαιρία.

Ο Π. Κανελλόπουλος

Επικεφαλής αυτής της πλειάδας των πολιτικών ήταν ο πρώην πρωθυπουργός και αρχηγός της ΕΡΕ Π. Κανελλόπουλος. Η συνεχής και άκαμπτη δραστηριότητά του τον επέβαλλε, μετά τον θάνατο του Γεωργίου Παπανδρέου, ως φυσιολογικό ηγέτη του πολιτικού κόσμου αλλά και του λαού και ως πρωταθλητή της Αντίστασης. Ιδιαίτερα αισθητή ήταν η συστηματική παρουσία του σε όλες τις αντιστασιακές δίκες, καθώς και οι δηλώσεις που έκανε σε κάθε ευκαιρία.

Άλλοι πολιτικοί που έδρασαν αποφασιστικά ήταν ο Γεώργιος Μαύρος, ο Δ. Παπασπύρου, ο Κ. Καλλίας, ο Κ. Παπακωνσταντίνου, ο Κ. Στεφανάκης, ο Γ. Ράλλης, ο Κ. Τσάτσος, ο Π. Παπαληγούρας, ο Ι. Ζίγδης, ο Ι. Τούμπας, ο Δ. Βουρδουμπάς, ο Α. Μπαλτατζής και ορισμένοι ακόμη. Από τις πολυάριθμες εκδηλώσεις τους σταχυολογούμε λίγες μόνο, χαρακτηριστικές και ενδεικτικές περιπτώσεις κατά την περίοδο που ιστορούμε (1969-1973).

• Στις 2 Φεβρουαρίου 1970, ο τέως υπουργός Κ. Καλλίας σε σχετική έρευνα της εφημερίδας *Έθνος* έδωσε την εξής απάντηση:

> *«Ἀναπνέω μόνον εἰς τὸ κλίμα τῆς Ἐλευθερίας. Μισῶ τὴν βίαν. Πιστεύω εἰς τοὺς θεσμούς, ἑπομένως ἀποκρούω ἀδιστάκτως τὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας δικτατορικῶς».*

Η δίκη Παπασπύρου

• Στις 3 Ιουνίου 1970, ο πρώην πρόεδρος της Βουλής Δ. Παπασπύρου δικάστηκε από το Τριμελές Πλημμελειοδικείο Λιβαδειάς, κατηγορούμενος ότι δεν ψήφισε κατά το δημοψήφισμα της 29ης Σεπτεμβρίου 1968. Η δίκη του προκάλεσε γενικό ενδιαφέρον και έδωσε την ευκαιρία μιας μάχης του πολιτικού κόσμου κατά της Δικτατορίας. Ως μάρτυρες υπεράσπισης προσήλθαν ο τ. αρεοπαγίτης Κ. Φλώρος και

οι πρώην υπουργοί Κ. Παπακωνσταντίνου, Γ. Ράλλης, Α. Κοκέβης, Σ. Αλαμανής, Ι. Μπακατσέλος και Θ. Ρέντης, οι οποίοι επωφελούμενοι έκαναν κήρυγμα υπέρ της δημοκρατίας και επιτέθηκαν σφοδρότατα κατά του Συντάγματος του 1968.

Ο κατηγορούμενος, εξάλλου, από την πρώτη στιγμή σαφώς δήλωσε ότι δεν ψήφισε για να διαμαρτυρηθεί κατά του καθεστώτος που το θεωρεί παράνομο. Το δικαστήριο ευθύς εξαρχής έδειξε διαθέσεις να τον απαλλάξει. Και ο εισαγγελέας, αναζητώντας ένα πρόσχημα από την έδρα, του είπε: «Ασφαλώς θα είσαστε αδιάθετος ή πολύ κουρασμένος εκείνη την ημέρα». «Όχι!» απάντησε ο Δ. Παπασπύρου. «Η αποχή μου από την ψηφοφορία αποτελούσε σαφή πολιτική πράξη στρεφόμενη κατά του καθεστώτος».

Το Πλημμελειοδικείο τον αθώωσε. Και τόσο η στάση του Δ. Παπασπύρου και των μαρτύρων υπεράσπισης όσο και η απόφαση του δικαστηρίου αποτελούσαν καθαρή αντιστασιακή ενέργεια.

Η υπόθεση αυτή έκανε ζωηρή αίσθηση και ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Σ. Παττακός έκανε την εξής δήλωση προς εφημερίδα της Κρήτης:

«Οἱ παλαιοὶ πολιτικοὶ ἠμπορεῖ νὰ κερδίζουν δίκας εἰς τὸ Πλημμελειοδικεῖον. Ἡμεῖς ὅμως ἀρκούμεθα νὰ κερδίσωμεν τὴν ὑπόθεσιν τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος».

Μια μικρή ομάδα ανδρών

• Την Πρωτοχρονιά του 1971, ο Π. Κανελλόπουλος απηύθυνε μήνυμα προς τον ελληνικό λαό, που μεταξύ άλλων περιείχε τα εξής:

«Τὸ ἔτος 1971 ἔχει ἰδιαίτερον ἱστορικὸν βάρος διὰ τὴν μνήμην τῶν Ἑλλήνων. Συμπληρώνονται, κατὰ τὴν διαδρομήν του, ἑκατὸν πενῆντα χρόνια ἀφ' ὅτου οἱ πρόγονοί μας ἠγέρθησαν διὰ νὰ ἀποτινάξουν τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας.

»...Ἑκατὸν πενῆντα χρόνια μετὰ τὰς μεγάλας ἐκείνας ὥρας, ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κάμῃ χρῆσιν τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν του καὶ ἔχει στερηθῆ τῶν ἐγγυήσεων διὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματά του. Διὰ τὴν δικαιολόγησιν τοῦ θλιβεροῦ αὐτοῦ γεγονότος, ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ χρησιμοποιοῦνται διάφορα ἐπιχειρήματα. Τὰ κυριώτερα εἶναι δύο. Τὸ πρῶτον ὁ κομμουνιστικὸς κίνδυνος. Τὸ δεύτερον ἡ ἔλλειψις πολιτικῆς ὡριμότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

»...Ὅσοι, πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου τοῦ κομμουνισμοῦ, στεροῦν ἕνα Λαὸν τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας του, ἀπαρνοῦνται τὴν μόνην ἰδέαν, ἡ ὁποία δικαιώνει τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ κομμουνισμοῦ, τὴν ἰδέαν τῆς Δημοκρατίας. Ἐκτὸς τούτου, ἡ Ἑλλὰς δὲν διέτρεξε, οὔτε πρὸς

στιγμήν, τὸν κίνδυνον ἐπικρατήσεως τοῦ κομμουνισμοῦ. Βεβαιῶ τοῦτο ὡς ὁ τελευταῖος συνταγματικὸς πρωθυπουργὸς τῆς χώρας.

»Τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς στερεῖται πολιτικῆς ὡριμότητος, ἀποτελεῖ ὕβριν κατ' αὐτοῦ... Ἀλλὰ διατί καὶ πῶς εἶναι ὡριμώτεροι ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἐκεῖνοι ποὺ κυβερνοῦν σήμερον τὴν χώραν καὶ ποὺ ἔθεσαν, ὡς λέγουν, σκοπόν των νὰ διαπαιδαγωγήσουν τοὺς κατοίκους της;

»Λέγουν ὅτι τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας ἀνέλαβον αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις τοῦ Ἔθνους. Καὶ ἐὰν ἀκόμη ἦτο τοῦτο ἀληθές, δὲν εἶναι τάχα αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις τμῆμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, σάρξ ἐκ τῆς σαρκός του; Ἀλλὰ δὲν εἶναι κἂν ἀληθὲς, ὅτι κυβερνοῦν αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις τοῦ Ἔθνους. Κυβερνᾶ μία μικρὰ ὁμὰς ἀνδρῶν, ποὺ ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὰς ἐνόπλους δυνάμεις καὶ ἐπιχειρεῖ, προκαλοῦσα ἐπικίνδυνον διαχωρισμὸν μεταξὺ ἐνόπλων δυνάμεων καὶ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, νὰ καταστήσῃ ταύτας συνυπευθύνους δι' ὅσα ἔπραξε καὶ πράττει...»

Οι υπουργοί Δικαιοσύνης

• Στις 11 Αυγούστου 1971, οι πρώην υπουργοί Δικαιοσύνης Γ. Μαύρος, Κ. Καλλίας, Κ. Παπακωνσταντίνου, Δ. Παπασπύρου, Κ. Στεφανάκης και Κ. Τσάτσος έκαναν δήλωση –που δημοσιεύτηκε με ορισμένες περικοπές στις εφημερίδες– με την οποία καταφέρονταν οξύτατα κατά του καθεστώτος, των στρατοδικείων, του στρατιωτικού νόμου, του Νόμου 509 και του περί Τύπου νόμου.

Ο Σ. Παττακός έσπευσε στις 13 Αυγούστου να απαντήσει:

«Κατ' ἀρχήν, αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς τῆς ἀκωλύτου εἰς τὸν τύπον δημοσιεύσεως τῆς ὡς ἄνω διαμαρτυρίας, ἀποδεικνύει τὴν ὑπάρχουσαν ἐλευθεροτυπίαν.

»Ἀλλ' ἀσχέτως τῆς διαπιστώσεως ταύτης καὶ τῶν ἀνομολογήτων σκοπῶν οὓς ἐπιδιώκουν οἱ ὡς ἄνω διαμαρτυρόμενοι "πρώην", ἐπιβάλλεται ἡ ἐμπρέπουσα εἰς αὐτοὺς ἀπάντησις.

»Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε ἰσχὺς καὶ ἐφαρμογὴ τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου καὶ ἡ λειτουργία τῶν ἐκτάκτων στρατοδικείων οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἠπιωτέρα, ἐν σχέσει πρὸς πᾶσαν προηγουμένην περίπτωσιν.

»Οἱ καταδικασθέντες ἐπὶ παραβάσει τοῦ Α.Ν. 509, νόμου ψηφισθέντος ἀπὸ τοῦ 1947 καὶ ἀνελλιπῶς ἐφαρμοζομένου ἔκτοτε, φυσικὰ δὲ καὶ ἐπὶ ὑπουργίας τῶν διαμαρτυρομένων πρώην ἓξ ὑπουργῶν, τυγχάνει πασίδηλον ὅτι εἶναι ἐλάχιστοι ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως κατ' ἐφαρμογὴν τοῦ αὐτοῦ νόμου καταδικασθέντας.

> *»Ἡ συμπαράστασις τῶν ἐρυθρῶν περιστερῶν τῆς διεθνοῦς ἀναρχίας ἀποδεικνύει ποίους σκοποὺς ἐπιδιώκουν οἱ πρώην καὶ εἰς ποίους χώρους ἀνήκουν οὗτοι».*

Οι έξι τέως υπουργοί απάντησαν αμέσως με νέες δηλώσεις, στις 14 Αύγουστου, στον Σ. Παττακό. Ζήτησαν και πάλι γενική αμνηστία και κατέληγαν με τη φράση:

> *«Ἀπαξιοῦμεν νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς ὅσα περὶ "ἐρυθρῶν περιστερῶν, περὶ ἀνομολογήτων σκοπῶν" κλπ. περιλαμβάνονται εἰς τὴν κυβερνητικὴν ἀνακοίνωσιν. Ἀνομολογήτους σκοποὺς δὲν δύνανται νὰ ἔχουν ὅσοι ζητοῦν τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Λαϊκῆς κυριαρχίας καὶ τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν. Οἱ ἀνομολόγητοι σκοποὶ ἂς ἀναζητηθοῦν ἀλλοῦ».*

Άλλη επίθεση

Στις 10 Ιουλίου 1972, οι Π. Κανελλόπουλος, Γ. Μαύρος, Κ. Καλλίας, Κ. Παπακωνσταντίνου, Κ. Στεφανάκης και Δ. Παπασπύρου έκαναν την εξής κοινή δήλωση για τους κρατουμένους, σε απάντηση κυβερνητικών ανακοινώσεων στο θέμα αυτό:

> *«Διατηρεῖται ἀμείωτος μέχρι σήμερον ὁ μηχανισμὸς τῶν αὐθαιρέτων διώξεων καὶ συλλήψεων τῶν πολιτῶν, μετὰ συμπλήρωσιν ὁλοκλήρου πενταετίας ἀπὸ τῆς συνταγματικῆς ἐκτροπῆς...*
>
> *»Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς οὐδεμίαν ἀξίαν δύνανται νὰ ἔχουν οἱ κατὰ καιροὺς ἀνακοινούμενοι ἀριθμοὶ περὶ τῶν πολιτικῶν κρατουμένων, ὅταν ὁλόκληρος ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας τελῇ ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν αὐθαιρέτου συλλήψεως καὶ ἐκτοπίσεως. Διότι ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο ἁπλῆ ὑπουργικὴ ἀπόφασις, χωρὶς τὴν συνδρομὴν οἱασδήποτε δικαστικῆς ἐγγυήσεως.*
>
> *»Κατὰ τὰ πέντε ἔτη τῆς ἐκτροπῆς ἐγένοντο διώξεις, φυλακίσεις καὶ ἐκτοπίσεις ἀκόμη καὶ δι' ἁπλῆν ἔκφρασιν γνώμης ἐπὶ καιρίων ἐθνικῶν θεμάτων προφορικῶς ἢ διὰ τοῦ Τύπου.*
>
> *»Αἱ δρακόντειαι διατάξεις τοῦ νέου περὶ Τύπου νόμου περιώρισαν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Τύπου, ὥστε νὰ ζητῆται ἐκ πολλῶν πλευρῶν, ἀκόμη καὶ φιλοδικτατορικῶν, ἡ ἐπαναφορὰ τῆς λογοκρισίας χάριν τῆς προστασίας τῶν δημοσιογράφων ἀπὸ τὰς παγίδας τοῦ νόμου. Εἶναι ἐξοργιστικὸν ὅτι στεροῦνται ἀκόμη καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς μετατροπῆς τῆς ποινῆς οἱ ἀσκοῦντες τὸ δημοσιογραφικὸν λειτούργημα καθ' ἣν στιγμὴν ἰσχύει τοῦτο διὰ τοὺς πλαστογράφους, τοὺς ἀπατεῶνας, τοὺς μαστροπούς, τοὺς παραχαράκτας, καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις ἀτιμωτικῶν ἀδικημάτων.*
>
> *»Ἔνδικα μέσα κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῶν Ἐκτάκτων Στρατοδικείων δὲν ὑφίστανται...*

»...Ἀσχέτως πρὸς τὰς συνθήκας λειτουργίας παντὸς θεσμοῦ σήμερον ἡ ἀπροσμέτρητος διαφορὰ εἰς τὴν κρίσιν τῶν αὐτῶν ὑποθέσεων ἀπὸ τὰ ἔκτακτα Στρατοδικεῖα καὶ τὰ Τακτικὰ Δικαστήρια, ἀπότοκος τῆς διαφορᾶς τῆς συνθέσεως καὶ τῆς ψυχολογίας τῶν συγκροτούντων αὐτά, ἔχει δικαιώσει πλήρως τὴν κοινὴν ἀντίληψιν ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ ἄμεσος ἐπανόρθωσις σκληρῶν καὶ καταφώρων ἀδικιῶν.

[...]

»Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἡ ὑπόθεσις τῆς ὀργανώσεως "ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ". Εἰς τὰ δικασθέντα ὑπὸ τοῦ Ἐκτάκτου Στρατοδικείου Ἀθηνῶν δέκα ἕξ (16) μέλη τῆς πρώτης ὁμάδος ἐπεβλήθησαν βαρύταται ποιναὶ μέχρι προσκαίρου καθείρξεως 21 ἐτῶν. Διὰ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ὑπόθεσιν δέκα ἑπτὰ (17) μέλη τῆς ἰδίας ὀργανώσεως ἐδικάσθησαν ὑπὸ τοῦ Πενταμελοῦς Ἐφετείου Ἀθηνῶν. Ἐκ τούτων οἱ 13 ἠθωώθησαν, εἰς τοὺς ὑπολοίπους ἐπεβλήθησαν ποιναὶ φυλακίσεως 1 ἕως 3 ἐτῶν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι εἰς τὸν παραπεμφθέντα ὡς ἀρχηγὸν τῆς ὀργανώσεως ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ Ἐφετείου φυλάκισις 3 ἐτῶν. Ἔτσι οἱ 17 τῆς δευτέρας ὁμάδος ποὺ ἐδικάσθησαν ἀπὸ τὸ Πενταμελὲς Ἐφετεῖον εἶναι σήμερον ὅλοι ἐλεύθεροι, ἐνῶ οἱ ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου Στρατοδικείου καταδικασθέντες εὑρίσκονται ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκτίσεως τῶν βαρυτάτων ποινῶν των.

»Δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς Δικαιοσύνης ἡ διακήρυξις τῆς στρατιωτικῆς κυβερνήσεως ὅτι "μέτρα ἐπιεικείας" θὰ ὑπάρξουν μόνον ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν καὶ συλλογικὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Συντάγματος!!

»Συμφώνως πρὸς τὴν παγίαν τακτικὴν τῶν ὁλοκληρωτικῶν καθεστώτων ἡ στρατιωτικὴ κυβέρνησις ἐπιβάλλει τὴν ταύτισίν της μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἔθνους. Ἀλλ' ἐὰν ὅσοι ἀντιτίθενται εἰς τὸ σημερινὸν καθεστώς, διότι πιστεύουν εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ εἰς τοὺς δημοκρατικοὺς θεσμούς, τεθοῦν ἐκτὸς τοῦ Ἐθνικοῦ πλαισίου, τότε ἡ Ἑλλὰς θὰ καταστῇ ἕνα Κράτος χωρὶς Λαόν. Διότι κανεὶς πολίτης δὲν ἀπαλλοτριώνει τὸ δικαίωμά του νὰ εἶναι ἐλεύθερος καὶ νὰ ἐκλέγῃ ὁ ἴδιος τὴν κυβέρνησιν τῆς προτιμήσεώς του».

Είναι αξιοσημείωτες δύο προσωπικές εκδηλώσεις του τ. υπουργού Κ. Καλλία:

• Στις 4 Ιουλίου 1972, έστειλε γράμμα στον πρέσβη των ΗΠΑ για να του γνωρίσει ότι αρνείται να παρευρεθεί στην αμερικανική εθνική επέτειο. Του έγραφε, μεταξύ άλλων:

«Λυποῦμαι διότι ἔχει καταστῇ ἀδύνατος ἡ παρουσία μου εἰς τὸν ἑορτα-

σμὸν τῆς ἐπετείου τῆς διακηρύξεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ΗΠΑ, ἀφ' ὅτου ἡ πέραν τοῦ 'Ατλαντικοῦ Δημοκρατία ὑποστηρίζει καθεστῶτα βίας καὶ ἔχομεν δυστυχῶς πικρὰν πεῖραν τούτου ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες».

• Στις 25 Ιανουαρίου 1973, γράφοντας στον πρόεδρο της Επιτροπής εκδηλώσεων πεντηκονταετηρίδας Μικρασιατικής Καταστροφής, έλεγε:

«Κυριευμένος κυριολεκτικὰ ἀπὸ συγκίνηση, αἰσθανόμουνα τὴν ἀνάγκη νὰ μὴν ἀπουσιάσω ἀπὸ καμμιὰ ἐκδήλωση... Δυστυχῶς ἔγινε τὸ ἀντίθετο. Πολὺ σπανίως ἦλθα κοντά σας, γιατὶ δὲν μπορῶ οὔτε νὰ πονέσω, οὔτε νὰ θρηνήσω ἀκόμη, μαζὶ μὲ τοὺς καταλυτὲς τῆς Λαϊκῆς κυριαρχίας ποὺ ἀναγκαστικὰ προσκαλοῦνται στὶς συγκεντρώσεις σας».

Και κατά την πολιτειακή αλλαγή του 1973 (ανακήρυξη της δημοκρατίας, δημοψήφισμα) οι πολιτικοί αντιτάχθηκαν έντονα. Στις 2 Ιουνίου, στις 8 Ιουλίου, στις 13 Ιουλίου, στις 22 Ιουλίου, στις 25 Ιουλίου και στις 7 Αυγούστου, με ομαδικές δηλώσεις τους –πάντα με επικεφαλής τον Π. Κανελλόπουλο– κατήγγειλαν την αλλαγή, το δημοψήφισμα, τον τρόπο της διεξαγωγής του και καλούσαν τον λαό να ψηφίσει ΟΧΙ.

Οι απόστρατοι

Και άλλες, όμως, προσωπικότητες, μη πολιτικές, έκαναν διαβήματα και δηλώσεις. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του διαγγέλματος πολλών απόστρατων ανώτατων αξιωματικών (διώχτηκαν από τη Δικτατορία) που μαζί με εκπροσώπους κομμάτων και παρατάξεων, στους οποίους περιλαμβάνονταν και γνωστοί Αριστεροί, ζητούσαν τη χορήγηση γενικής αμνηστίας. Το διάγγελμα έγινε στις 3 Ιανουαρίου 1972.

Η εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, που ήταν αλληλέγγυα προς το στρατιωτικό καθεστώς, σχολίασε δυσμενώς τους αξιωματικούς αυτούς, που «συνυπέγραφαν με κομμουνιστές ένα αίτημα το οποίο περιλάμβανε αμνηστία και για κομμουνιστές». Αλλά εκείνοι ανταπάντησαν την 7η Ιανουαρίου με ένα θαρραλέο κείμενο, που δημοσιεύτηκε στην ίδια την επικρίνουσα εφημερίδα, γιατί είχε σταλεί ως εξώδικος πρόσκληση:

«Πρωινὴ ἐφημερὶς ἐσχολίασε διὰ κυρίου ἄρθρου ὅτι συνυπεγράψαμεν κείμενον διὰ τοὺς πολιτικοὺς καταδίκους καὶ ὑποδίκους χωρὶς νὰ διαχωρίζωμεν τὰ μέλη τοῦ ΚΚΕ ὡς καὶ ὅτι ὑπέγραψαν ἐπίσης καὶ πρόσωπα ἅτινα φέρονται ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν ἄκραν ἀριστεράν.

»'Ανεξαρτήτως τοῦ ὅτι ἕκαστος ὑπέγραψεν αὐτοτελῶς, ὀφείλομεν νὰ ὑπενθυμίσωμεν καὶ τὰ ἑξῆς:

»1. Οἱ πολεμικοὶ ἀγῶνες τῶν περιόδων 1944 καὶ 1946-1949 εἰς οὓς ἀναφέρεται ἡ ἐφημερίς, διεξήχθησαν νικηφόροι εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἀκεραι-

ότητος τῆς Πατρίδος και τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Αἱ Ἔνοπλοι Δυνάμεις, μὲ τὴν ἐνεργὸν συμπαράστασιν τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν Ἑλλήνων, ἀνεξαρτήτως κομματικῶν τοποθετήσεων, ἐπροστάτευσαν τὰς ἐλευθερίας του μὲ θρησκευτικὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν συνταγματικὴν τάξιν.

»2. Ἀπὸ τοῦ 1967 καὶ ἐντεῦθεν, πλῆθος Ἑλλήνων, ἀσχέτων πρὸς τὸ ΚΚΕ, ἐδιώχθη καὶ κατεδικάσθη βάσει ἑνὸς νόμου (τοῦ Α.Ν. 509/47) ὅστις εἶχεν θεσπισθῆ διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐνόπλου, τότε, κομμουνισμοῦ. Ἄρα, αἱ σημεριναὶ συνθῆκαι εἶναι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι κατέλυσαν πᾶσαν διάκρισιν καὶ ὡδήγησαν εἰς τὰς φυλακάς, ὑπὸ κοινὴν κατηγορίαν ἀξιωματικούς, ὡς καὶ πολίτας τελείως διαφόρων πολιτικῶν τοποθετήσεων.

»3. Ἡμεῖς διεκηρύξαμεν ὅτι ἡ ἀμνήστευσις ἀποτελεῖ ἐθνικὴν καὶ ἀνθρωπιστικὴν ἐπιταγήν. Οὔτε συνηγορήσαμεν οὔτε, πολλῷ μᾶλλον, εἴμεθα ἡμεῖς ποὺ συνηργήσαμεν, διὰ ν' ἀνέλθουν εἰς ὑπουργικοὺς θώκους, ἀπὸ ραδιοφώνου καθοδηγηταὶ τῆς κομμουνιστικῆς ἀνταρσίας καὶ συνοδοιπορήσαντες μὲ τὴν ἄκραν ἀριστεράν, διὰ νὰ καθέξουν δημαρχιακὰ ἢ ἄλλα ἀξιώματα. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐφημερὶς ἐρωτᾶ ἐὰν ἐνεθυμήθημεν τοὺς συναδέλφους μας, οἱ ὁποῖοι ἔπεσαν εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν, ὀφείλομεν νὰ ἐπιστρέψωμεν τὴν ἐρώτησιν ἀντεστραμμένην».

Και οι υπογράφοντες ήταν οι:

«Τζανετῆς Σοφοκλ. ἀντιστρ. ἐ.ἀ., ἐπίτιμος γεν. ἐπιθ. Στρατοῦ, Δημόπουλος Παῦλος ἀντιστρ. ἐ.ἀ., ἐπίτ. γεν. ἐπιθ. Στρατοῦ, Λεβέντης Γεώργ. ἀντ. ἐ.ἀ., ἐπίτ. γεν. ἐπιθ. Στρατοῦ, Γεώργ. Περίδης, τ. ἀντιστρ., Ἀνδρ. Βαρδουλάκης ἀντιστρ. ἐ.ἀ., Γ. Κουμανάκος ὑποσ/γος, Δ. Ροζάκης ὑποναύαρχος Β.Ν. ἐ.ἀ., Δημ. Σ. Παπαδόπουλος ὑποστράτ. ἐ.ἀ., ὁπλαρχηγὸς ΕΟΑ/ΕΣ, Πανουργιᾶς Πανουργιᾶς ὑποστράτηγος ἐ.ἀ., Ἀνδρέας Ἔρσελμαν ταξίαρχος ἐ.ἀ., Ἀντ. Μπούρας ταξίαρχος ἐ.ἀ., Ἀρ. Μπλοῦτσος ταξίαρχος ἐ.ἀ.».

Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν Δεξιοί, βασιλόφρονες αλλά και αντιστασιακοί (ανήκαν στην οργάνωση των «Ελευθέρων Ελλήνων») – ενδεικτικό των ισχυρών ενοποιητικών τάσεων που αναπτύσσονταν στον λαό υπό το περικάλυμμα της Δικτατορίας.

Σημαντική ήταν η συμβολή στην Αντίσταση και των δημοκρατικών δικηγόρων, οι οποίοι αναλάμβαναν την υπεράσπιση των αγωνιστών. Επικεφαλής τους ο Γεώργιος Μαγκάκης, ο οποίος έπαθε πολλές διώξεις. Προσέφερε η ομάδα αυτή όσα ίσως και οι δημοκρατικοί δικαστές, με επικεφαλής το Συμβούλιο Επικρατείας με τον πρόεδρό του Μ. Στασινόπουλο.

Η δίκη του *Έθνους*

Και ο νόμιμος Τύπος, όμως, έλαβε μέρος στην αντιμετώπιση της Δικτατορίας. Ορισμένες εφημερίδες τάχθηκαν μαζί της, άλλες καιροσκοπούσαν, αλλά μερικές αντιτάχθηκαν και γι' αυτό έγιναν βίαιος στόχος του καθεστώτος.

Τις ημέρες που διεξαγόταν η μεγάλη δίκη της Δημοκρατικής Άμυνας (Ιορδανίδης, Καράγιωργας, Μαγκάκης κλπ.) στο εδώλιο του Έκτακτου Στρατοδικείου κάθονταν ο τ. υπουργός Ι. Ζίγδης και οι εκδότες της εφημερίδας *Έθνος* Κ. Νικολόπουλος, Κ. Κυριαζής, Α. Κυριαζής, ο διευθυντής της εφημερίδας Κ. Οικονομίδης και ο αρχισυντάκτης Ι. Καψής. Ποια ήταν η κατηγορία; Διασπορά ψευδών ειδήσεων.

Ο Ι. Ζίγδης, απαντώντας σε ερώτηση του *Έθνους*, είχε δηλώσει ότι το Κυπριακό βρίσκεται σε δύσκολη καμπή, ότι οι δεσμοί που συνδέουν την Ελλάδα με την Κύπρο δοκιμάζονται δεινώς και ότι ο κυπριακός λαός έχει ανάγκη συμπαράστασης από την Ελλάδα. Μάρτυρες υπεράσπισης προσήλθαν πολλοί από τους κορυφαίους της πολιτικής ηγεσίας: Π. Κανελλόπουλος, Δ. Παπασπύρου, Γ. Ράλλης, Κ. Καλλίας, Κ. Παπακωνσταντίνου κλπ. Αλλά την 1η Απριλίου 1970, το δικαστήριο κήρυξε ενόχους τους κατηγορουμένους και τους επέβαλε βαριές ποινές:

Ι. Καψής, 5 ετών φυλάκιση.
Ι. Ζίγδης, 4,5 ετών.
Κ. Κυριαζής, 4 ετών.
Α. Κυριαζής, 3 ετών.
Κ. Νικολόπουλος, 3 ετών.
Κ. Οικονομίδης, 13 μήνες.

Επιβλήθηκαν επίσης σκληρές χρηματικές ποινές: 200.000-400.000 μεταλλικών δραχμών. Οι συνέπειες ήταν συντριπτικές. Η εφημερίδα έκλεισε, ο Ι. Ζίγδης αναγκάστηκε να εκποιήσει το σπίτι του. Αλλά οι λίγες εφημερίδες που εννοούσαν να ασκήσουν αντιπολίτευση δεν πτοήθηκαν. Ιδίως η *Βραδυνή* συνέχισε με ολοένα τολμηρότερα και μαχητικότερα άρθρα του συνεργάτη της Βάσου Βασιλείου, ο οποίος εξελίχθηκε σε περιφανή αντιστασιακή μορφή.

Κατά της *Βραδυνής*

Όταν, όμως, την 11η Σεπτεμβρίου 1972 δημοσίευσε άρθρο με τίτλο «Περιπεπλεγμέναι περιπλοκαί», με το οποίο επέκρινε τον λόγο του Γ. Παπαδόπουλου στα εγκαίνια της Έκθεσης Θεσσαλονίκης, θεωρήθηκε ότι ξεπέρασε τα όρια της ανοχής. Και ο Σ. Παττακός έστειλε στον Γ. Παπαδόπουλο το εξής έγγραφο:

«Ἄκρως ἀπόρρητος
Α' Ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως
Ἐν Ἀθήναις τῇ 15.9.1972

Ἀριθ. Πρωτ. 16468
Ἐνημερωτικὸν Σημείωμα
Διὰ Κύριον ΠΡΩΘ/ΓΟΝ
ΘΕΜΑ: Ἄρθρον Ἐφημερίδος ΒΡΑΔΥΝΗ
ΣΧΕΤ.: Ε. Π. 303/13.9.1972 κ. Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης.

»1. Ἡ ἐφημερὶς ΒΡΑΔΥΝΗ τὴν 11.9.1972 ἐδημοσίευσεν ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον "Περιπεπλεγμέναι περιπλοκαί", ἀναφερόμενον εἰς τοὺς Πρωθυπουργικοὺς λόγους τῆς Θεσσαλονίκης.

»2. Ἡμετέρα ἐντολῆ, ὁ κ. Ὑπουργὸς Δικαιοσύνης ἐπελήφθη τῆς διερευνήσεως πρὸς παραγγελίαν ποινικῆς διώξεως τῆς ἐν λόγῳ ἐφημερίδος.

»3. Τὸ θέμα ἀνέθεσεν εἰς τὸν Προϊστάμενον τῆς Εἰσαγγελίας Πρωτοδικῶν Ἀθηνῶν κ. Φαφούτην, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὁποίου ὁ κ. Ὑπουργὸς τρέφει ἀπεριόριστον ἐμπιστοσύνην, ὑπὸ πᾶσαν ἔννοιαν.

»4. Ἡ ἀνεπιφύλακτος γνώμη τοῦ κ. Φαφούτη, κατόπιν ἐνδελεχοῦς μελέτης τοῦ ἄρθρου, εἶναι ὅτι δὲν εὐσταθεῖ ποινικὴ δίωξις κατὰ τῆς ἐφημερίδος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσχυούσης νομοθεσίας. Βεβαίως –κατὰ τὸν κ. Φαφούτην– θὰ ἠδύνατο νὰ διατυπωθῇ κάποιο "τραβηγμένο" κατηγορητήριον ἐπὶ "περιϋβρίσεως ἀρχῆς", μὲ ἀποτέλεσμα ὅμως, κατὰ 90% τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν κατηγορουμένων, κατόπιν θορυβώδους δίκης, τῆς ὁποίας θὰ ἐγένετο ἐκμετάλλευσις.

»5. Κατόπιν τῆς ἐκπεφρασμένης γνώμης τοῦ κ. Εἰσαγγελέως, ὁ κ. Ὑπουργὸς δὲν δύναται νὰ παραγγείλῃ τὴν δίωξιν τῆς ἐφημερίδος. Θεωρῶν ὅτι θὰ ὑποπέσῃ εἰς παράβασιν καθήκοντος ἔναντι Ὑμῶν καὶ τῆς Κυβερνήσεως.

»6. Ὁ κ. Ὑπουργὸς Δικαιοσύνης, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἀνωτέρω θέματος, προτείνει ὅτι θὰ πρέπει νὰ τροποποιηθῇ ἡ "περὶ Τύπου" κειμένη Νομοθεσία, ἡ ὁποία ἀφ' ἑνὸς μέν, θὰ προβλέπῃ αὐστηροτάτας χρηματικὰς ποινάς, ἀφ' ἑτέρου δέ, θὰ προβλέπεται ὡς ἀδίκημα, ἀκόμη καὶ ἡ ἄσκησις κριτικῆς, ἡ ὁποία προκαλεῖ ζημίαν εἰς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, ἐνῶ ὑπὸ τὸ σημερινὸν καθεστὼς τιμωρεῖται κατὰ βάσιν μόνον ἡ διάδοσις ψευδῶν εἰδήσεων καὶ προσθέτει ὅτι ὑφίσταται νομοσχέδιον ἐκκρεμὲς ἢ ὑπὸ ἐπεξεργασίαν –ἁρμοδιότητος τοῦ Ὑφυπουργείου Τύπου– τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει προωθηθῇ.

»7. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορά, κατὰ τὴν ὁποίαν, ἡ ἐν λόγῳ ἐφημερὶς εὑρίσκεται ἐκτὸς πάσης ἐννοίας, ἐθνικῆς, πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς, διεγείρουσα τὸ κοινὸν αἴσθημα. Ἡ ὀξεῖα, κατὰ τὰ μὴ παραδεδεγμένα καὶ κατ' ἐπίφασιν ἀσκουμένη "κριτικὴ" ὑπ' αὐτῆς οὐ μόνον πόρρω ἀπέχει τῆς δημο-

σιογραφικῆς ἀποστολῆς καὶ δεοντολογίας, ἀλλὰ ἐν ταὐτῷ τυγχάνει καὶ ἐθνικῶς ζημιογόνος.

»8. Ἀνάγκη διαφυλάξεως τοῦ ὑφισταμένου αἰσθήματος ἀσφαλείας καὶ σεβασμοῦ τοῦ πολίτου πρὸς τὸ Κράτος τὸ ὁποῖον ἡ ἐν λόγῳ ἐφημερὶς κατὰ τὴν κρατοῦσαν παγίαν κιτρινιστικὴν τακτικήν της, ἐπιχειρεῖ νὰ κλονίσῃ.

»Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν δὲ ταύτην, προτείνομεν, ὅπως ἐφ' ὅσον ὑφίσταται σχετικὸν Νομοσχέδιον προωθηθῇ τοῦτο, πρὸς ἐπιβολὴν τουλάχιστον βαρυτάτων χρηματικῶν ποινῶν ἢ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, τῇ ἐγκρίσει Ὑμῶν, ληφθοῦν τὰ ἀπαραίτητα μέτρα, πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ μοναδικοῦ αὐτοῦ φαινομένου ἐκ μέρους τῆς ἐν λόγῳ ἐφημερίδος.

ΣΤ. ΠΑΤΤΑΚΟΣ »

Τελικά δεν έκλεισαν τότε τη *Βραδυνή*. Αυτό επρόκειτο να το πάθει η εφημερίδα στην κατοπινή φάση της Δικτατορίας, στις ημέρες του Ιωαννίδη. Αλλά στο μεταξύ υφίστατο συστηματικές έμμεσες διώξεις με εξαντλητικούς εφοριακούς ελέγχους κλπ.

Θα έπρεπε στις αντιστασιακές κατηγορίες να ενταχθεί και η δράση ορισμένων μεμονωμένων ατόμων. Ενδεικτική –και υποδειγματική– είναι η στάση της Χρυσούλας Καλλία, συζύγου του πολιτευτή Κ. Καλλία. Ήταν αιρετή πρόεδρος του Λυκείου των Ελληνίδων, όταν επιβλήθηκε η Δικτατορία, και τήρησε στάση εχθρική από την αρχή. Το 1968 ταξίδεψε στην Αμερική (Μεξικό, Νέα Υόρκη) με την ιδιότητά της, συμμετέχοντας σε ορισμένες εορταστικές εκδηλώσεις. Και συμπεριφέρθηκε περιφρονητικά προς μέλη της κυβέρνησης που βρέθηκαν εκεί. Όταν γύρισε, δέχτηκε την επίθεση του στρατιωτικού καθεστώτος. Στις 14 Νοεμβρίου 1968, ο στρατιωτικός διοικητής Αττικής με την υπ' αριθ. Φ. 1804/1298/29743 απόφασή του την απέλυσε από τη θέση τής προέδρου. Κατέφυγε εκείνη στο Συμβούλιο Επικρατείας, το οποίο ακύρωσε την απόλυση. Η μονομαχία συνεχίστηκε με το καθεστώς επί έτη και αναζητούνταν τρόπος «να κηρυχθεί έκπτωτος». Για τον σκοπό αυτό ανταλλάχθηκαν πολλά έντονα απόρρητα έγγραφα του Σ. Παττακού με υπουργούς και νομάρχες.

Ο θάνατος του Σεφέρη

Πολλοί πνευματικοί άνθρωποι επίσης αντιτάχθηκαν στη Δικτατορία. Ο ποιητής Γεώργιος Σεφέρης ήταν μεταξύ αυτών και η αίγλη του από το βραβείο Νόμπελ προσέδιδε στις εκδηλώσεις του διεθνή απήχηση.

Την 25η Μαρτίου 1969, διένειμε δηλώσεις του κατά του στρατιωτικού καθεστώτος, που το χαρακτήριζε ανάξιο των ιδεωδών της Επανάστασης του 1821. Σε όλες τις επαφές του εξάλλου –και πολλοί επισκέπτονταν τον «δάσκαλο»– καταφερόταν κατά της Δικτατορίας.

Ο ποιητής πέθανε στις 20 Σεπτεμβρίου 1971 σε ηλικία 72 ετών, από μετεγχειρητικές επιπλοκές. Και η κηδεία του στις 22 Σεπτεμβρίου υπήρξε η τελευταία αντιστασιακή προσφορά του. Ήταν μια μικρογραφία της κηδείας του Γ. Παπανδρέου. Οι εφημερίδες δημοσίευσαν μια καθ' υπόδειξη περιγραφή της, όπου τονιζόταν ότι δεν είχε γίνει το παραμικρό επεισόδιο. Αλλά παρέθεταν και περιλήψεις ανταποκρίσεων των ξένων πρακτορείων, που μετέδιδαν μια άλλη εικόνα, η οποία ήταν η πραγματική:

«Κατὰ τὸ πρακτορεῖον "Ἀσοσσιέϊτεντ Πρές", περὶ τὰ 3.000 ἄτομα, ἔξω ἀπὸ τὸν ναὸν ὅπου ἐκηδεύθη ὁ Σεφέρης, ἐκραύγαζον "Δημοκρατία-Ἐλευθερία" καὶ ἐτραγούδησαν τραγούδι τοῦ Θεοδωράκη. Εἰς τὸν Θεοδωράκην δὲν παρεσχέθη ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ καθεστῶτος ἄδεια ὅπως εἰσέλθη εἰς τὴν χώραν διὰ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν κηδείαν. Ἦτο ἡ πρώτη εὐκαιρία διὰ τοὺς Ἕλληνας ὅπως ἐκφράσουν τὰ αἰσθήματά των, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς κηδείας τοῦ Γ. Παπανδρέου τὴν ὁποίαν εἶχαν παρακολουθήσει 250.000 ἄτομα, κραυγάζοντα συνθήματα ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος».

«Κατὰ τὸ πρακτορεῖον "Ἡνωμένος Τύπος", πλῆθος ὑπολογισθὲν εἰς 10.000 ἄτομα ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας καὶ εἰς τὸ ὑπερδιπλάσιον ὑπὸ ἄλλων αὐτοπτῶν μαρτύρων, συνώδευσε τὸν ποιητὴν Σεφέρην μέχρι τοῦ νεκροταφείου.

»Ἡ χήρα τοῦ Σεφέρη, Μαρία, εἶχε ζητήσει ὅπως ὁ νεκρὸς κηδευθῇ διακριτικῶς, πρᾶγμα ποὺ δὲν ἠμπόδισε τοὺς παραστάντας νὰ τραγουδήσουν τραγούδια τοῦ Μίκη Θεοδωράκη καὶ νὰ κραυγάσουν "Ἐλευθερία" καὶ "Δημοκρατία" ἐνῷ ἠκολούθουν τὸν ποιητὴν εἰς τὴν τελευταίαν του κατοικίαν».

«Κατὰ τὸν ραδιοσταθμὸν τοῦ Μπὶ-Μπὶ-Σί, χιλιάδες πολιτῶν εἶχαν παραταχθῆ εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν, ἀπ' ὅπου ἐπέρασεν ἡ νεκρικὴ πομπή, ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Σωτῆρος, πλησίον τῆς Ἀκροπόλεως, ἕως τὸ νεκροταφεῖον. Ἐσημειώθησαν μικροεπεισόδια καὶ ἠκούσθησαν κραυγαὶ "Ἐλευθερία-Δημοκρατία", καθὼς καὶ τραγούδια τοῦ μουσικοσυνθέτου Μίκη Θεοδωράκη.

»Μεταξὺ τῶν στεφάνων ἦτο καὶ στέφανος Δάφνης ἀπὸ τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνο».

ΕΚΙΝ και ΕΜΕΠ

Αλλά η πνευματική αντίσταση μορφοποιήθηκε και προσέλαβε συστηματική έκφραση χάρη στην ίδρυση δύο νόμιμων οργανώσεων, της «Εταιρείας Μελέτης Ελληνι-

κών Προβλημάτων» (ΕΜΕΠ) και της «Ελληνοευρωπαϊκής Κίνησης Νέων» (ΕΚΙΝ). Προσωπικότητες επάνδρωσαν τους δύο συλλόγους, που εμφανίστηκαν επίσημα το 1970 και 1971, αφού εγκρίθηκε το καταστατικό τους από το Πρωτοδικείο Αθηνών.

Οι δύο οργανώσεις έκαναν διαλέξεις και συζητούσαν νεοελληνικά προβλήματα. Αλλά ο σκοπός των ιδρυτών τους ήταν να μεταβληθούν σε φυτώρια δημοκρατικής σκέψης, δράσης και οργάνωσης, που να μετουσιώνονται σε αντιστασιακές ενέργειες. Απευθύνονταν κυρίως στους νέους και συντέλεσαν στην αναζωπύρωση του φοιτητικού κινήματος. Η ΕΚΙΝ, μάλιστα, την 21η Απριλίου 1972 πραγματοποίησε την πρώτη φοιτητική μικροδιαδήλωση στην Αθήνα έξω από το Πανεπιστήμιο, με αίτημα τη δημοκρατία.

Οι δύο οργανώσεις έδωσαν: 50 διαλέξεις η ΕΚΙΝ και 25 περίπου η ΕΜΕΠ. Ξένες προσωπικότητες των γραμμάτων πήραν μέρος στις διαλέξεις αυτές, όπως ο Γερμανός συγγραφέας Γκύντερ Γκρας στην ΕΜΕΠ και η Ρόμπινσον στην ΕΚΙΝ. Εξέδιδαν επίσης έντυπα. Γενικά η δραστηριότητά τους ήταν αισθητή, συγκαλυμμένα αντιστασιακή και, όπως ήταν επόμενο, προκάλεσε την αντίδραση των δικτατορικών αρχών.

Στις 10 Μαΐου 1972, κυβερνητική ανακοίνωση εξήγγειλε την εκτόπιση 7 προσώπων που ήταν στελέχη των δύο οργανώσεων. Η ανακοίνωση έλεγε:

«Κατόπιν τῆς γενομένης διαπιστώσεως, ἐκ τῆς ἐξετάσεως ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν Ἀσφαλείας, τῶν προσφάτως συλληφθέντων δι᾽ ἀναρχικὰς ἐκδηλώσεις, ὅτι ὀλιγάριθμα ἄτομα, ἀνήκοντα εἰς τὰς συσταθείσας πρό τινος χρόνου ὀργανώσεις: α. "Ἑταιρεία Μελέτης Ἑλληνικῶν Προβλημάτων" καὶ β. "Ἑλληνοευρωπαϊκὴ Κίνησις Νέων", ἀναπτύσσουν δραστηριότητα ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν δημιουργίαν κλίματος ὀξύτητος, διχασμοῦ καὶ ἀναταραχῆς γενικῶς, δι᾽ ἐξτρεμιστικῶν ἐνεργειῶν, ἀπεφασίσθη ἡ ἐκτόπισις τῶν κάτωθι:

1. Γρηγοριάδη Γρηγορίου, Κλωστοϋφαντουργοῦ.
2. Μπερτσιὰ Νικολάου, Ἰδιωτικοῦ Ὑπαλλήλου.
3. Πεπονῆ Ἀναστασίου, Δικηγόρου.
4. Μπαλάφα Ἰωάννου, Πολιτικοῦ Μηχανικοῦ.
5. Κουμάντου Γεωργίου, Δικηγόρου.
6. Ἀλαβάνου Κων/νου, ἀσκουμένου Δικηγόρου.
7. Παππᾶ Δημητρίου, Δικηγόρου.

»Πέραν τοῦ μέτρου τούτου ἐκινήθη ἤδη ἡ διαδικασία διὰ τὴν διάλυσιν τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων ὀργανώσεων, αἱ ὁποῖαι ἐκτραπεῖσαι τοῦ ἐκ τοῦ καταστατικοῦ των προβλεπομένου σκοποῦ, ἐπιδιώκουν, διὰ πραγματοποιουμένων συγκεντρώσεων καὶ ἄλλων ἐκδηλώσεων, ἀνεπίτρεπτον

προπαγάνδα κατὰ τῆς Συνταγματικῆς τάξεως καὶ τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας τῆς χώρας, πρὸς κλονισμὸν τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ κοινοῦ καὶ δημιουργίαν ἀναταραχῆς.

»Ἡ κυβέρνησις εἶναι ἀποφασισμένη νὰ πατάξη καὶ μελλοντικῶς πᾶσαν ἀπόπειραν ἀναβιώσεως τῶν προεπαναστατικῶν ὀχλοκρατικῶν ἐκδηλώσεων, ἐφαρμόζουσα μὲ αὐστηρότητα τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους τοῦ κράτους».

Ο Α. Πεπονής και ο Γ. Κουμάντος ήταν μέλη του διοικητικού συμβουλίου της ΕΜΕΠ και την επομένη η Εταιρεία εξέδωσε διαμαρτυρία για τη σύλληψή τους, που την υπέγραφαν τα υπόλοιπα μέλη, δηλαδή οι: Ι. Πεσματζόγλου (πρόεδρος), Βιργινία Τσουδερού (γεν. γραμματέας), Ι. Κ. Μαζαράκης-Αινιάν, Ε. Μ. Αλιβιζάτος, Χ. Κουρούκλης και Ν. Κυριαζίδης.

Είκοσι ώρες αργότερα, όμως, συνελήφθη και ο πρόεδρος της ΕΜΕΠ καθηγητής Ι. Πεσματζόγλου και εκτοπίστηκε στη Δεσκάτη. Ο Ι. Πεσματζόγλου ήταν υποδιοικητής της Τραπέζης της Ελλάδος, αλλά παραιτήθηκε μετά την 21η Απριλίου. Είχε διαπραγματευτεί τη σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα ή Ευρωπαϊκή Αγορά). Ήταν γνωστότατος στην Ευρώπη και η δίωξή του προκάλεσε διεθνείς αντιδράσεις. Και τη 10η Μαΐου, αυτή η ίδια η ΕΟΚ έκανε αποφασιστικό –και απειλητικό– διάβημα υπέρ του εκτοπισμένου καθηγητή. Την ημέρα εκείνη ο προσωρινός πρόεδρος της Εκτελεστικής Επιτροπής της κολοσσιαίας και πανίσχυρης οργάνωσης «Μάσχολντ» επέδωσε στον αντιπρόσωπο της Ελλάδας Κατωπόδη διακοίνωση στην οποία αναφερόταν ότι:

«Κατόπιν τῆς συλλήψεως τοῦ κ. Ἰ. Πεσματζόγλου, ἡ ἐπέκτασις τῆς συμφωνίας Ἑλλάδος καὶ ΕΟΚ, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ τεθῆ σὲ ἰσχὺν ἀπὸ τὴν 1 Ἰουλίου, κατόπιν ἐγκρίσεως τοῦ Συμβουλίου τῶν Ὑπουργῶν, ματαιοῦται».

Αλλά η κυβέρνηση δεν υποχώρησε. Η εκτόπιση του Ι. Πεσματζόγλου διατηρήθηκε. Και ο νομάρχης Αττικής υπέβαλε στο Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών αίτηση διάλυσης των δύο οργανώσεων, επειδή:

«Ἐκτραπεῖσαι ἐκ τοῦ διὰ τοῦ καταστατικοῦ των προβλεπομένου σκοποῦ, ἐπιδιώκουν διὰ πραγματοποιουμένων συγκεντρώσεων καὶ ἄλλων ἐκδηλώσεων, ἀνεπίτρεπτον προπαγάνδαν κατὰ τῆς συνταγματικῆς τάξεως καὶ τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας τῆς χώρας, πρὸς κλονισμὸν τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ κοινοῦ καὶ δημιουργίαν ἀναταραχῆς».

Το δικαστήριο συμφώνησε με τον νομάρχη. Και με τις αποφάσεις του 2337 και 2338 της 22ας Μαΐου 1972 διέλυσε τις δύο οργανώσεις. Ακολούθησε η εκτόπιση των βασικών στελεχών τους και η Βιργινία Τσουδερού από τότε υπέστη μακροχρό-

νιες διώξεις, μέρος από τις οποίες –127 ήμερες– το πέρασε, μετά τον Μάρτιο 1973, στα κρατητήρια της ΕΣΑ.

Το φοιτητικό κίνημα

Η ΕΚΙΝ και η ΕΜΕΠ πρέπει να ενταχθούν στον χώρο του φοιτητικού κινήματος, αν και η δραστηριότητά τους είχε ευρύτερο φάσμα. Υπήρξαν ένας από τους άξονες που συσπείρωσαν γύρω τους την άμορφη και ακαταστάλακτη μάζα των φοιτητών. Και ο ρόλος τους είχε οργανωτικές προεκτάσεις.

«Ἡ ΕΚΙΝ στὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα τῆς ζωῆς της ἐπέτυχε νὰ δημιουργήση φοιτητικοὺς πυρῆνες ἀντιστάσεως μέσα στὶς ἀνώτατες σχολές»
(Β. Λαμπροπούλου «Τὸ ξεκίνημα τῶν νέων», *Ἀθηναϊκή*, 8.3.1975).

Στο μεταξύ το στρατιωτικό καθεστώς, έχοντας επίγνωση του κινδύνου που μπορούσε να διατρέξει αν οι φοιτητές ορθώνονταν σαν οργανωμένη μάζα εναντίον του, προσπαθούσε να τους ελέγχει και να τους καθοδηγεί στενά. Σε κάθε ανώτερη ή ανώτατη σχολή τοποθετούνταν ως κυβερνητικός επίτροπος άτομο που δεν προερχόταν από το σώμα των καθηγητών. Αλλά επίτροπος διοριζόταν αξιωματικός ο οποίος ασκούσε επαγρύπνηση (= κατασκοπία) και αποφάσιζε για όλα, ακόμη και για τις εκλογές καθηγητών. Αλλά επίτροποι διορίζονταν ακόμη και στις πανεπιστημιακές λέσχες και στο αστεροσκοπείο Αθηνών. Με τον τρόπο αυτό προσπαθούσε η Δικτατορία να ποδηγετεί όλο τον μηχανισμό της ανώτατης παιδείας, ενώ ταυτόχρονα, με τους διορισμούς αυτούς επεξέτεινε το κατεστημένο της στρατιωτικής κάστας.

Οι επίτροποι

Να ένας πίνακας κυβερνητικών επιτρόπων στα ανώτατα πνευματικά ιδρύματα (*Αθηναϊκή*, 3.3.1975):

«Γούναρης, ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., κυβερνητικὸς ἐπίτροπος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ο. Ἀγγελόπουλος, ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., κυβερνητικὸς ἐπίτροπος Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Α. Πολίτης, ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., κυβερνητικὸς ἐπίτροπος Παντείου, Γ. Ντοῦρος, ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., κυβερνητικὸς ἐπίτροπος ΑΣΟΕΕ, Ε. Καρύδης, ὑποπτέραρχος ἐ.ἀ., κυβερνητικὸς ἐπίτροπος Παντείου, Γ. Μπεληγιάννης, ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., κυβερνητικὸς ἐπίτροπος Ε. Μ. Πολυτεχνείου, Α. Πολυζωγόπουλος, ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., κυβερνητικὸς ἐπίτροπος Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ι. Παπαβασιλείου, ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., κυβερνητικὸς ἐπίτροπος Α.Β.Σ. Θεσσαλονίκης, Α. Καραμανώλης, ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., κυβερνητικὸς ἐπίτροπος Γεωπονικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, Π. Κολιόπουλος, ὑποστράτηγος ἐ.ἀ., κυβερνητικὸς ἐπίτροπος στὴν Α.Σ. Καλῶν Τεχνῶν, Ἀχ. Τάγαρης, ἀντι-

στράτηγος ἐ.ἀ., πρόεδρος Πανεπιστημίου Πατρῶν, Ν. Καλογερόπουλος, ταξίαρχος ἐ.ἀ., πρόεδρος Ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν (καὶ διευθυντὴς στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας), Μιχ. Ξένος, ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., πρόεδρος διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ Ἱδρύματος Κρατικῶν Ὑποτροφιῶν, Νικ. Γκαντώνας, συνταγματάρχης ἐ.ἀ., πρόεδρος Πανεπιστημίου Θράκης, Λ. Οἰκονόμου, ὑποστράτηγος ἐ.ἀ., διευθυντὴς Πανεπιστημιακῆς Λέσχης Ἀθηνῶν, Δ. Ἀρβανιτίδης, ὑποστράτηγος ἐ.ἀ., προϊστάμενος τεχνικῶν ὑπηρεσιῶν Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ο. Ἀγγελόπουλος, ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., πρόεδρος Ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν, Παπανικολάου, ἀντισμήναρχος, ἔκανε τὸν ἔλεγχο στὰ κοινωνικὰ φρονήματα τῶν ὑποψηφίων ποὺ ἔλαβαν μέρος στὶς εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις τῶν ΑΕΙ τὸ 1967, ταξίαρχος Λαμπούσης, κυβερνητικὸς ἐπίτροπος ὑπουργείου Παιδείας τὸ 1967, Φ. Πετρόπουλος, ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., κυβερνητικὸς ἐπίτροπος στὸ Ε.Μ. Πολυτεχνεῖο καὶ διοικητὴς στὸν ΟΔΔΕΠ, Γ. Ντινόπουλος, ὑποστράτηγος ἐ.ἀ., προϊστάμενος οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν στὸν ΟΔΔΕΠ, Παπαγιαννάκης, ὑποστράτηγος ἐ.ἀ., διευθυντὴς Πανεπιστημιακῆς Λέσχης Θεσσαλονίκης».

Η «Αγωγή του Πολίτου»

Ταυτόχρονα, η Δικτατορία προσπαθούσε να καλλιεργήσει στους φοιτητές –και σε όλη τη νεολαία– μία πολιτική αγωγή που θα τη δικαίωνε θεωρητικά. Συγκροτήθηκαν πολυάριθμες επιτροπές, δημιουργήθηκε μεγάλος μηχανισμός και χρησιμοποιήθηκαν διαλέξεις, βιβλία και κάθε είδους άλλα έντυπα. Και το κατωτέρω έγγραφο πιστοποιεί τη φροντίδα του δικτατορικού κράτους για τον τομέα αυτό:

«ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝ. ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΚΥΒΕΡ/ΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Ὀ/βρίου 1969
ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΠΡΟΣ
Τὸν κ. ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΝ
ΕΝΤΑΥΘΑ
ΘΕΜΑ: Ὁ ὅρος "Ἀγωγὴ τοῦ Πολίτου".

»Ἰδιαιτέρα σημασία ἀπεδόθη διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ προσφορωτέρου ὅρου τοῦ ἐν ἐπικεφαλίδι θέματος, ὅστις θὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως. Καὶ τοῦτο διότι διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος τῆς ἐνημερώσεως τῶν Ἑλλήνων Πολιτῶν ὁ προκριθησόμενος ὅρος δέον νὰ εἶναι τοιοῦτος, ὥστε νὰ καλύπτῃ τὰ σχέσιν ἔχοντα μετὰ τῆς ἱστορίας τῶν θεσμῶν τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας καὶ

τῆς λειτουργίας αὐτῶν, τῆς θέσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς κόλπους τῆς Διεθνοῦς Κοινωνίας, τῶν δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν ἔναντι ἑαυτῶν καὶ τῆς Κοινωνίας καὶ ἐπὶ παντὸς ἑτέρου, ὅπερ θὰ συνέβαλεν ἵνα καταστήση τούτους ἱκανοὺς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν πρόοδον τοῦ Ἔθνους.

»Ἐκ τῶν γενομένων συζητήσεων καὶ ἀνταλλαγῶν γνωμῶν διετυπώθη ὅτι τὸ ὅλον θέμα δέον νὰ καλύπτεται ὑπὸ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὅρου, εἴτε πρόκειται περὶ σχολικῆς ἢ ἐξωσχολικῆς Ἐκπαιδευτικῆς προσπαθείας.

»Ὡς ἐπικρατέστερος προτείνεται ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τῶν ἐκπροσώπων τῶν ὑπουργείων ὁ ὅρος "Ἀγωγὴ τοῦ Πολίτου". Οὗτος εἶναι ἑνιαῖος διὰ τὴν σχολικὴν καὶ ἐξωσχολικὴν ἡλικίαν, ὡς γνωστὸς δὲ καὶ κοινὸς δὲν ἐπιτρέπει παρερμηνείας. Ὡσαύτως ὡς σαφέστερος εἶναι ὁ ὀλιγώτερον προκαλῶν ὑποψίας περὶ προπαγάνδας κλπ. Καταλλήλως δὲ χρησιμοποιούμενος κατὰ τὰς ἐπαφὰς μετὰ τῶν πολιτῶν εἶναι ὁ εὐκολώτερον ἀποδεκτός, συγκριτικῶς μὲ λοιποὺς ὅρους. Συνεπῶς ὑπογραμμίζεται ὅτι κατὰ τὰς ἐπαφὰς ταύτας δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ προβάλλεται αὐτὸς οὗτος ὁ ὅρος, ἀλλὰ ὁ τίτλος τοῦ συγκεκριμένου θέματος ὅπερ θὰ τίθεται πρὸς συζήτησιν κλπ.

»Δεύτερος προταθεὶς ὅρος εἶναι "Πολιτειακὴ Ἀγωγή". Οὗτος ὅμως, δὲν καλύπτει ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου "Ἀγωγὴ τοῦ Πολίτου", ὅστις εἶναι εὐρύτερος, ὡς τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας, παρέχει δὲ περιθώρια παρερμηνειῶν καὶ κακοβούλων διαδόσεων.

»Ὡς τρίτος ὅρος προετάθη ἡ "Πολιτειακὴ Ἐπιμόρφωσις". Δὲν εἶναι ὅμως κατάλληλος διὰ τὴν σχολικὴν ἐκπαίδευσιν, ἀσυμβιβάστου οὔσης τῆς ἐπιμορφώσεως διὰ τὴν σπουδάζουσαν εἰσέτι νεολαίαν, γενικώτερον δὲ εἶναι ὅρος περιωρισμένος ὡς ἀποτελῶν μέρος τῆς ὅλης ἐννοίας καὶ τοῦ σκοποῦ εἰς ὃν ἀποβλέπομεν. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ ὅρος αὐτὸς ἐνέχει σπέρματα ἀμφιβολιῶν διὰ παρερμηνείας περὶ προπαγάνδας κλπ. Ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως μόνον εἶναι προτιμητέος, ὡς πλέον ἀποδεκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐνήλικας.

»Ἕτεροι ὅροι προταθέντες δὲν ἀναφέρονται ὡς μὴ καλύπτοντες τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς προσπαθείας.

»Συνοψίζοντες τοὺς ἀνωτέρω ὅρους, μετὰ προηγουμένην σύγκρισιν τῶν πλεονεκτημάτων καὶ μειονεκτημάτων των, καὶ ἀξιολογοῦντες αὐτοὺς κατὰ σειρὰν προτιμήσεως, ἤτοι: α. "Ἀγωγὴ τοῦ Πολίτου" β. "Πολιτειακὴ Ἀγωγή" γ. "Πολιτειακὴ Ἐπιμόρφωσις".

»Εἰσηγούμεθα τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὅρου "Ἀγωγὴ τοῦ Πολίτου", ὅστις καὶ χρησιμοποιεῖται καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας εὐρωπαϊκὰς χώρας».

Στράτευση των φοιτητών

Τέλος, το κράτος προσπαθούσε να έχει υπό τον έλεγχό του και τον φοιτητικό συνδικαλισμό. Το πέτυχε με έναν απλούστατο τρόπο: με την εγκατάσταση διορισμένων διοικήσεων στις φοιτητικές οργανώσεις.

Με τους μηχανισμούς αυτούς και την απεριόριστη τρομοκρατία μέσα στον φοιτητικό κόσμο, κατόρθωνε επί σειρά ετών το καθεστώς να κρατά το φοιτητικό κίνημα σε λήθαργο. Συντελούσε και η σχετική έλλειψη κοινωνικών επαναστατικών συνθηκών που υπογράμμιζε η άνοδος του καταναλωτικού επιπέδου. Αλλά βαθμιαία, με την αποτελμάτωση της Δικτατορίας, με τη γενική της κρίση, με τη διογκούμενη κάθοδο των κομμουνιστών (δραστηριοποίηση της ΚΝΕ και γενικά των δύο κομμουνιστικών κομμάτων, αφού κατόρθωναν να επανδρώνουν τον μαχητικό τους μηχανισμό με πρόσωπα άγνωστα στο κράτος), άρχισε ο φοιτητικός κόσμος να συνέρχεται, να οργανώνεται για έναν αγώνα που ήταν η προπομπή της μαζικής αντίστασης.

Τα φαινόμενα εμφανίζονται αδρά από τις αρχές του 1972. Στις 22 Ιανουαρίου, έγιναν οι πρώτες φοιτητικές συγκεντρώσεις, με αίτημα τη διεξαγωγή εκλογών στους συλλόγους. Συνελεύσεις και πορείες υπήρξαν προανακρούσματα που ανησύχησαν το καθεστώς. Και για να δώσει διέξοδο, δέχτηκε τη διενέργεια εκλογών, τις οποίες προπαρασκεύαζε κατά τρόπο ώστε να ελέγχει τα αποτελέσματά τους.

Ένα από τα μέτρα που λάμβανε, ήταν η νομική κατοχύρωση της τρομοκρατικής πίεσης στον φοιτητικό κόσμο. Με το ΝΔ 93 επέβαλε αυστηρότερες πειθαρχικές διώξεις. Με τα ΝΔ 720 και 1347 διακοπτόταν η αναβολή στράτευσης λόγω σπουδών και παρεχόταν το δικαίωμα στον υπουργό Εθνικής Αμύνης, με απόφασή του, να στείλει οποιονδήποτε φοιτητή να εκτελέσει τη θητεία του.

Καθώς, όμως, οι φοιτήτριες αποτελούσαν μαχητικό τμήμα ιδιαίτερα σοβαρό, έγινε αργότερα σκέψη και πρόταση να στρατεύονται και αυτές σε ειδικό σώμα, ώστε να υφίστανται ανάλογη «πίεση φρονηματισμού». Η πρόταση υποβλήθηκε τον Ιούλιο 1973 στη Συμβουλευτική Επιτροπή και διαβιβάστηκε προς το υπουργείο Παιδείας, όπως δείχνει το παρακάτω έγγραφο:

«ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΚΑΤΑΡΤΙΣΕΩΣ Ν.Δ/ΤΩΝ
ΠΡΟΕΔΡΟΣ
Ἀριθ. Πρωτ. 1677
Ἀθῆναι τῇ 19.7.73

Πρὸς τὴν Α.Ε.
κ. ὑπουργὸν Ἐθνικῆς Παιδείας
Ἐνταῦθα.

»Ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ θέσωμεν ὑπ' ὄψιν Ὑμῶν ὡς ἐτέθη ἡμῖν τὸ ἀκόλουθον θέμα πρὸς ἐνημέρωσίν σας:

»Διὰ τὸ ἀναμενόμενον φοιτητικὸν ἔτος ἐνδείκνυται ἡ ἐνημέρωσις τῶν ἐγγραφομένων σπουδαστῶν διὰ καταλλήλων ἐντύπων περὶ τῶν καθηκόντων καὶ ὑποχρεώσεών των. Ἡ μὴ συμμόρφωσις πρὸς τὰ καθήκοντά των θὰ ἔχῃ τὴν ἀπώλειαν τῆς φοιτητικῆς ἰδιότητος, εἰς δὲ τοὺς ταραξίας ἐξ αὐτῶν ἐπιστράτευσις καὶ τῶν μὴ ἐξ ἀναβολῆς ὡς καὶ τῶν γυναικῶν αἵτινες θὰ ὑπηρετοῦν εἰς γυναικεῖον σῶμα, μὲ τὸ αἰτιολογικὸν ὅτι ἡ σφύζουσα μαχητικότης των καταλλήλως ἐκπαιδευομένη εἰς τὸν Στρατὸν δύναται ἀπὸ φθοροποιὸς δύναμις νὰ μεταβληθῇ εἰς δημιουργικήν.

Μετὰ τιμῆς
ΑΠ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ »

Η πρόταση εκείνη δεν υλοποιήθηκε, ίσως γιατί δεν πρόφτασε. Πάντως και η διακοπή αναβολής στράτευσης, μολονότι πολλοί φοιτητές υπήρξαν θύματά της, δεν άσκησε αποτελεσματική πίεση. Τα γεγονότα τράβηξαν τον δρόμο τους.

Το πρώτο ρήγμα

Ένα ρήγμα στο τείχος που έκτιζε το καθεστώς γύρω από τον φοιτητικό κόσμο για να τον κρατά απομονωμένο από την πολιτική πραγματικότητα, το άνοιξαν οι Κύπριοι φοιτητές της ΕΦΕΚ (Εθνική Φοιτητική Ένωση Κύπρου). Τον Αύγουστο του 1972, επρόκειτο να συνέλθει στη Λευκωσία το Πανσπουδαστικό Συνέδριο των Κυπρίων Φοιτητών. Και στις 11 Μαΐου, η ΕΦΕΚ Αθηνών έστειλε σ' όλες τις κυπριακές φοιτητικές ενώσεις εγκύκλιο, στην οποία έγραφε:

«Βασικὴν ὑποχρέωσιν καὶ καθῆκον μας, ἐθεωρήσαμεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀνάληψιν ἀνενδότου ἀγῶνος πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν ἀκαδημαϊκῶν ἐλευθεριῶν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια καὶ σπουδαστικὰ κέντρα.

»Πιστεύομεν ὅτι ἡ ἀνάληψις τοιούτου ἀγῶνος ἀπορρέει ἐκ τῶν δημοκρατικῶν καὶ φιλελευθέρων ἀρχῶν, αἵτινες διέπουν τόσον τὴν ἡμετέραν ὁμοσπονδίαν ὅσον καὶ τὴν καθ' ὅλου ἱστορίαν τοῦ κυπριακοῦ ἀγῶνος».

(ὑπογραφές: Κ. Γιαννόπουλος, Χ. Ἰωάννου).

Η θαρραλέα αυτή διακήρυξη είχε την ανταπόκρισή της: αν η ΕΦΕΚ Αθηνών ζητούσε την αποκατάσταση των ακαδημαϊκών ελευθεριών, το Πανσπουδαστικό Συνέδριο την 1η Αυγούστου, αμέσως με την έναρξη των εργασιών του, ζητούσε την αποκατάσταση των πολιτικών ελευθεριών στην Ελλάδα και εξέδωσε το εξής ψήφισμα:

«Διαμαρτυρόμεθα, διότι ἡ σημερινὴ ἑλληνικὴ κυβέρνησις κρατεῖ δι' ἕκτον κατὰ συνέχειαν ἔτος τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὑπὸ μὴ δημοκρατικὴν κυβέρνησιν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐζημίωσε μεγάλως τὴν διεθνῆ θέσιν τῆς Ἑλλάδος μὲ δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως τῆς Κύπρου.

»Διὰ τὴν σημερινὴν κακοδαιμονίαν τῆς Κύπρου καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἑνώσεως δὲν εἶναι ἄμοιρος εὐθυνῶν ἡ σημερινὴ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἀνερυθριάστως θυσιάζει ἐπὶ μίαν πενταετίαν καὶ πλέον τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα χάριν μιᾶς ἀμφιβόλου ἀξίας καὶ πάντοτε ἐπισφαλοῦς ἑλληνοτουρκικῆς φιλίας.

»Ἡ ἔλλειψις κοινοβουλευτικοῦ ἐλέγχου ἐπιτρέπει εἰς τὴν σημερινὴν κυβέρνησιν νὰ χειρίζεται κατὰ τὸ δοκοῦν ἐθνικὰ θέματα περὶ τῶν ὁποίων θὰ ἔδει νὰ ἀποφασίζῃ ὁλόκληρον τὸ ἔθνος.

»Ὅθεν καλοῦμεν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ συντομώτερον τὴν δημοκρατίαν καὶ τὸν κοινοβουλευτισμὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα, ἀφ' ἑνὸς ἐπαναποκτήσῃ ἡ Ἑλλὰς τὸ διεθνές της κῦρος καὶ ἀφ' ἑτέρου ἵνα τεθῇ ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἡ ἀκολουθηθεῖσα μέχρι σήμερον τακτικὴ τῶν ὑποχωρήσεων καὶ τῶν ἐθνικῶν συμβιβασμῶν».

Οι φοιτητικές εκλογές

Αμέσως έγινε απέλαση από την Ελλάδα πολλών Κυπρίων φοιτητών. Αλλά εκείνες οι διακηρύξεις τους θέρμαναν τα πνεύματα και έδωσαν νέα ώθηση στην πολιτικοποίηση του φοιτητικού κινήματος.

Οι εκλογές που αναγγέλθηκαν τον Οκτώβριο έγιναν τον επόμενο μήνα: στις 19-20 Νοεμβρίου 1972. Αλλά οι περισσότεροι δημοκρατικοί φοιτητές κήρυξαν αποχή. Το αποτέλεσμα έφερε στις διοικήσεις πρόσωπα φιλικά προς το καθεστώς, αλλά κανείς δημοκρατικός δεν το αναγνώρισε. Ενδεικτική της νοθείας που επικράτησε είναι η περίπτωση του φοιτητή της Θεολογίας διάκου Τιμόθεου Λαγουδάκη, ο οποίος ήταν υποψήφιος για το Συμβούλιο του Θεολογικού Συνδέσμου της Θεολογικής Σχολής Αθηνών. Είχε λάβει 28 σταυρούς. Αλλά επιδείκνυε στις εφημερίδες υπεύθυνες δηλώσεις 45 φοιτητών, οι οποίοι τον είχαν ψηφίσει.

Τις συνθήκες υπό τις οποίες θα γίνονταν οι εκλογές, τις κατήγγειλε προειδοποιητικά με δηλώσεις του στις 15 Νοεμβρίου 1972 ο Π. Κανελλόπουλος:

«...Ἀπεφασίσθη ἡ διενέργεια ἐκλογῶν εἰς τοὺς συλλόγους τῶν σπουδαστῶν τῶν Ἀνωτάτων Σχολῶν πρὸς ἀνάδειξιν τῶν φυσικῶν διοικητικῶν συμβουλίων των. Αἱ ἐκλογαὶ ὡρίσθησαν διὰ τὸ τέλος τοῦ τρέχοντος μηνός. Εἰς τὰς γενικὰς συνελεύσεις τῶν συλλόγων, ποὺ συνεκλήθησαν πρὸ

τῶν ἐκλογῶν, δὲν ἔγινε ἔλεγχος τῆς ταυτότητος τῶν προσελθόντων διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς φοιτητικῆς ἰδιότητος αὐτῶν. Δεύτερον, δὲν ἔγινε κανονικῶς ἡ ψηφοφορία διὰ τὴν ἔγκρισιν τοῦ ἀπολογισμοῦ τῶν παλαιῶν διοικητικῶν συμβουλίων, ποὺ εἶχον διορισθῆ χωρὶς τὴν ψῆφον τῶν σπουδαστῶν. Τρίτον, τὰς ἐπιτροπάς, ποὺ θὰ ἐλέγξουν τὴν ἰδιότητα τῶν ψηφοφόρων κατὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ θὰ ἐπιβλέψουν τὴν διενέργεια τῶν ἐκλογῶν, κατήρτισαν τὰ διωρισμένα διοικητικὰ συμβούλια. Τέταρτον, σχεδὸν ὅλα τὰ μέλη τῶν ἐπιτροπῶν ποὺ ὡρισμέναι Γενικαὶ Συνελεύσεις εἰς τὰς Ἀθήνας ἐξέλεξαν μὲ μεγάλην πλειοψηφίαν, μετὰ τὴν ματαίαν ἔκκλησιν πολλῶν σπουδαστῶν νὰ ἀναγνωσθοῦν αἱ ἐνστάσεις των, ἐκλήθησαν νὰ παρουσιασθοῦν εἰς τὴν Ἀσφάλειαν ἢ καὶ συνελήφθησαν, ἄνευ κανονικοῦ ἐντάλματος συλλήψεως καὶ ἐκρατήθησαν ἐπὶ ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα. Πέμπτον, ὡρισμένοι ἀπὸ τοὺς συλληφθέντας μεταξὺ τούτων καὶ δύο σπουδάστριαι ἐκακοποιήθησαν βαρύτατα, καὶ εἰς ὅλους διετυπώθη ἡ ἀπειλή, ὅτι δὲν θὰ τοὺς ἐπιτραπῆ, ἂν δὲν κύψουν τὴν κεφαλὴν ὡς δοῦλοι, νὰ περατώσουν τὰς σπουδάς των. (Ὑπενθυμίζω, ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ προηγούμενα σπουδαστῶν, ποὺ τοὺς ἀφηρέθη, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, τὸ δικαίωμα νὰ συνεχίσουν τὰς σπουδάς των, μέτρον ποὺ ἠμπορεῖ νὰ ἀποβῆ μοιραῖον διὰ τὴν ζωήν των.) Ἕκτον, πολλοὶ σπουδασταὶ ἐκλήθησαν καὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀπὸ τὴν Ἀσφάλειαν καὶ ὑπέστησαν τὰς αὐτὰς δοκιμασίας. Τέσσαρες ἐξ αὐτῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς υἱοὶ τέως βουλευτῶν, τῶν κυρίων Ἑρμείδη καὶ Ἰορδάνογλου τῆς ΕΡΕ (ὁ τελευταῖος ὑπῆρξε καὶ ὑπουργός), καὶ τοῦ κυρίου Γεωργίου Λαζαρίδη τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, συνελήφθησαν πρὸ δεκαεπτὰ ἡμερῶν κατὰ τὰς πρωϊνὰς ὥρας εἰς τὰ σπίτια των, καὶ κρατοῦνται ἀκόμη φυλακισμένοι, χωρὶς νὰ ἐπιτραπῆ εἰς μέλη τῆς οἰκογενείας των ἢ εἰς δικηγόρον νὰ ἐπικοινωνήσουν μαζί των, καὶ χωρὶς νὰ ἀνακοινοῦται διὰ ποῖον λόγον συνελήφθησαν.

»Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς θὰ γίνουν αἱ ἐκλογαὶ εἰς τοὺς συλλόγους τῶν σπουδαστῶν τῶν Ἀνωτάτων Σχολῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐπιχειρεῖται, μὲ ἄλλας λέξεις, νὰ καταπνιγῆ ἡ ἀληθινὴ φωνὴ τῶν νέων, καὶ ὄχι νὰ ἀκουσθῆ, ἀλλὰ καὶ νὰ δημιουργηθῆ ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος ἡ ψευδὴς ἐντύπωσις ὅτι ἐπετράπη ἐπὶ τέλους, μετὰ πέντε ἔτη καὶ ἓξ μῆνας, νὰ ἀποκτήσουν οἱ σύλλογοί των αἱρετὰ διοικητικὰ συμβούλια. Θὰ ἦτο, ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως, ἀσυγκρίτως προτιμότερον νὰ συνεχισθῆ τὸ ἀπὸ τοῦ 1967 κρατοῦν εἰς τοὺς συλλόγους τῶν σπουδαστῶν καθεστώς».

«Τεντιμπόηδες»

Η περιγραφή αυτή του Π. Κανελλόπουλου δίνει μια ζωντανή εικόνα της πραγματικότητας. Αλλά και οι φοιτητικοί σύλλογοι κατήγγειλαν τις εκλογές ως καρπό βίας και νοθείας. Και ο βρασμός, αντί να εξασθενήσει, δυνάμωσε. Η κυβέρνηση για να τον δαμάσει, ψήφισε το ΝΔ 1347 για τη στρατιωτική θητεία των φοιτητών και εφάρμοσε σε ευρύτατη κλίμακα τρομοκρατική βία. Στις 15 Φεβρουαρίου, συνελήφθησαν μερικοί φοιτητές και παραπέμφθηκαν στο αυτόφωρο Πλημμελειοδικείο με την κατηγορία της παράβασης του νόμου 4000 για τον «τεντιμποϊσμό». Και ο πρώην υπουργός Δικαιοσύνης, που είχε θεσπίσει τον περίφημο εκείνο νόμο πριν από 14 χρόνια, έσπευδε να δηλώσει:

> *«Πρὸς θεοῦ! Εἶναι ἀδιανόητος ἡ ἀπειλὴ ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου 4000 τοῦ 1959, τοῦ ἀποβλέποντος νὰ συγκρατήσῃ τὴν θρασύτητα καὶ προκλητικότητα ἔναντι τῆς κοινωνίας (κοινῶς τὸν τεντυμποϊσμὸν) διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν παλμῶν τῆς συνειδήσεως τῆς φοιτητικῆς μας νεολαίας.*
>
> *»Ἔχω τὴν εὐθύνην τῆς συντάξεως τοῦ νόμου καὶ δηλῶ κατηγορηματικῶς ὅτι εἶναι ἀντίθετος καὶ πρὸς τὸν σκοπόν του καὶ πρὸς τὸ κείμενόν του παρομοία ἐφαρμογή του. Ὁ νόμος ἐπεδίωξε τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προκλήσεων καὶ τῆς θρασύτητος ἔναντι τῆς κοινωνίας καθὼς καὶ μερικῶν νεανικῶν παραλογισμῶν, λόγῳ δὲ τῶν ψυχολογικῶς καὶ παιδαγωγικῶς ὀρθῶν διατάξεών του καθὼς καὶ τῆς ἁγνότητος καὶ τῆς χρηστότητος τῆς ὁλότητος σχεδὸν τῶν νέων μας, ἐπέτυχε πλήρως καὶ ἐξηλείφθη τὸ ἀδίκημα. Διὰ τοῦτο ὁ νόμος ἐμελετήθη καὶ ἀπὸ τοὺς ἁρμοδίους πολλῶν ἄλλων χωρῶν.*
>
> *»Ἐὰν ἦτο δυνατὸν κατὰ τὸ 1959 νὰ φαντασθῶμεν ἐφαρμογὴν του πρὸς ἀντιμετώπισιν ἐκδηλώσεων τοῦ προβληματισμοῦ τῶν φοιτητῶν οὔτε ἐγὼ θὰ συνέτασσα τὸν νόμον οὔτε ἡ Βουλὴ θὰ τὸν ἐψήφιζε».*

Στις καταπιέσεις, όμως, εκείνες, η απάντηση των φοιτητών ήταν να φουντώσει ο αγώνας τους, με συστηματική αποχή από τις σχολές, με πορείες, συγκεντρώσεις και τελικά – σαν φυσιολογικό αποκορύφωμα με την πρώτη καθαρά επαναστατική πράξη τους: την κατάληψη της Νομικής Σχολής Αθηνών.

Επρόκειτο για σχέδιο που καταστρώθηκε και εφαρμόστηκε κατόπιν ψυχρών υπολογισμών. Τη νύκτα της 21ης Φεβρουαρίου, στο σπίτι του Π. Κανελλόπουλου στην οδό Ξενοκράτους, ήταν συγκεντρωμένοι ο καθηγητής Ν. Λούρος, ο καθηγητής Ι. Πεσματζόγλου, ο πρώην υπουργός Ι. Ζίγδης και μερικά ακόμη πρόσωπα, όταν έφτασε συνωμοτικά μια επιτροπή φοιτητών. Ανήγγειλε ότι έχει αποφασιστεί η κατάληψη του κτιρίου της Νομικής Σχολής. Και κατόπιν συζητήθηκε ο τρόπος συμπαράστασης του πολιτικού κόσμου. Συμφωνήθηκε ότι δεν θα ήταν σκόπιμο οι πο-

λιτικοί να φανούν άμεσα αναμεμιγμένοι, αλλά θα έριχναν όλη την επιρροή τους στους καθηγητές να εκδηλώσουν αυτοί τη δική τους συμπαράσταση προς τους φοιτητές. Ήδη είχε αρχίσει να παρατηρείται στροφή των καθηγητών, η οποία τώρα, μετά τη συμφωνημένη επέμβαση των πολιτικών, προσέλαβε μεγάλες διαστάσεις και ζωηρές εκδηλώσεις. Έτσι φαινόταν πως δεν υπήρχε διένεξη των φοιτητών μαζί τους, πράγμα που είχε σοβαρή σημασία για την απήχηση των γεγονότων.

Η κατάληψη της Νομικής

Το σχέδιο εφαρμόστηκε απόλυτα. Πάνω από 1.000 φοιτητές –πολλοί τούς υπολόγιζαν σε τρεις ή και τέσσερις χιλιάδες– κλείστηκαν και οχυρώθηκαν μέσα στη Νομική Σχολή. Τα αιτήματά τους ήταν τυπικά κατάργηση του ΝΔ 1347 και ελευθερία συγκεντρώσεων. Στην πραγματικότητα έκαναν μια σαφώς πολιτική πράξη και αξίωναν την κατάλυση της Δικτατορίας. Αυτό άλλωστε διατύπωναν με τα συνθήματά τους, που ανέγραφαν σε πανό και πινακίδες αναρτημένες στους τοίχους του κτιρίου, που τα κραύγαζαν ρυθμικά από την ταράτσα της Σχολής. Και ήταν εκπληκτικό το φαινόμενο: στην καρδιά της Αθήνας, να ακούγονται ομαδικά σαρκαστικοί στίχοι για τον αρχηγό του καθεστώτος, που τα απαγγέλλανε εκατοντάδες στόματα:

«Παπαδόπουλε φασίστα
πάρ' τὴ Δέσποινα κι ἐμπρὸς
πάρ' τὴ Δέσποινα κι' ἐμπρὸς
δὲν σὲ θέλει ὁ λαός».

Τι άμεση απήχηση είχε εκείνη η εκδήλωση; Εκατοντάδες και χιλιάδες άτομα συγκεντρώνονταν στον χώρο γύρω από το κτίριο της Νομικής, παρά την απειλητική παρουσία ισχυρών αστυνομικών δυνάμεων. Ακούγονταν και επευφημίες. Και από τα συνθήματα που εκφωνούσαν οι φοιτητές, εκείνο που είχε τη ζωηρότερη ανταπόκριση ήταν το «Συμπαράσταση, λαέ». Γινόταν φανερό πως βρισκόμασταν μπροστά σε μια πρώτη λαϊκή κινητοποίηση. Η μάζα εκείνη που ανανεωνόταν και διατηρούσε τον όγκο της, παρά τις συνεχείς αστυνομικές επεμβάσεις, αποτελούνταν από άλλους φοιτητές, όπως και από περίεργους. Αλλά και από εργάτες, υπαλλήλους, μικροαστούς, επιστήμονες. Ήταν ένα είδος παλλαϊκής αντιπροσώπευσης, που κατά μεγάλο μέρος ήταν οργανωμένη –μέλη της ΚΝΕ ή άλλων οργανώσεων–, αλλά περιλάμβανε και αυθόρμητο πλήθος.

Αυτή ακριβώς η κατάδηλη συμμαχία φοιτητών και λαϊκής μάζας φαίνεται ότι ανησύχησε τους παράγοντες της Δικτατορίας και τους συγκράτησε από βίαιη επίθεση για ανακατάληψη της Νομικής Σχολής. Φοβούνταν ότι θα σφυρηλατούνταν έτσι μια άρρηκτη συμμαχία επιτόπου, η οποία στο μέλλον μπορούσε να έχει απεριόριστες αλυσιδωτές αντιδράσεις. Έτσι, το θέαμα υπήρξε πρωτοφανές και εκπληκτικό: να

ανέχεται το καθεστώς αυτή την επαναστατική κατάσταση μέσα στο κέντρο της πρωτεύουσας και να παρακολουθούν αδρανή τα φανατικότερα όργανα της Δικτατορίας (αστυνομικοί, άνδρες της ΕΣΑ κλπ.) τους προπηλακισμούς και τον εξευτελισμό των δικτατορικών θεσμών.

Η αντίδραση της Δικτατορίας

Σαράντα οκτώ ώρες διήρκεσε η κατοχή της Νομικής Σχολής. Δεν τερματίστηκε –οι φοιτητές αποχώρησαν οικειοθελώς– παρά αφού διαπραγματεύτηκαν με τη σύγκλητο, η οποία υποσχέθηκε να καταβάλει προσπάθειες για την ικανοποίηση των δύο φοιτητικών αιτημάτων. Πάντως δεν θα μπορούσαν να κρατήσουν πολύ περισσότερο, γιατί αντιμετώπιζαν μεγάλα εσωτερικά προβλήματα (τρόφιμα, φάρμακα κλπ.). Υπήρξε όμως μια γενική δοκιμή για μεταγενέστερες, ευρύτερες πράξεις αυτής της μορφής. Όπως υπήρξε και μια πρώτη περίπτωση μαζικής παλλαϊκής αντίστασης. Αυτό που φοβούνταν περισσότερο οι αρχηγοί της Δικτατορίας, είχε αρχίσει να ζωντανεύει, πρόδρομος μελλοντικών αποφασιστικών γεγονότων.

Απότομα, όμως, στις 22 Φεβρουαρίου, ο Τύπος, που έως τότε αφιέρωνε ολόκληρες σελίδες καθημερινά για το φοιτητικό, σίγησε ωσάν το πελώριο και επαναστατικό αυτό γεγονός να έπαψε να υπάρχει. Ποια μυστηριώδης δύναμη επέβαλλε σιωπή; Απλούστατα ήταν κυβερνητική διαταγή: «Ουδέν περί των φοιτητικών γεγονότων». Και οι εφημερίδες δεν δημοσίευσαν τίποτα το σχετικό, εκτός από ένα ανακοινωθέν της πανεπιστημιακής συγκλήτου.

Οι πολιτικοί Π. Κανελλόπουλος, Γ. Μαύρος, Ι. Ζίγδης, Α. Κοκκέβης, Κ. Παπακωνσταντίνου, Π. Παπαληγούρας, Γ. Ράλλης, Δ. Παπασπύρου έσπευσαν να κάνουν κοινή δήλωση διαμαρτυρίας. Δεν επετράπη, όμως, να δει το φως της δημοσιότητας. Και η αποσιώπηση του φοιτητικού από τις εφημερίδες συνεχίστηκε επί ορισμένες ημέρες, ενώ ο πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος συγκάλεσε τις πρυτανικές αρχές της πρωτεύουσας και τους μίλησε με δριμύτητα:

«Προσέξατε, κύριοι: Εἰς τὴν Νομικὴν Σχολήν, τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα, ἐξεβιάσθησαν 600 ἄνθρωποι ἀπὸ ἑκατόν, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων ἦτο ἕνας ἀπόταχτος λοχαγός, φοιτητὴς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἀποταχθεὶς διὰ τὴν συμμετοχήν του εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1967, καὶ 4 ἄλλοι κομμουνισταὶ φοιτηταὶ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον ἐπίσης τῆς Θεσσαλονίκης.

»Καὶ ἐξεβίασαν οἱ 100 τοὺς 400 ὑπολοίπους φοιτητάς, τοὺς ὁποίους ἔκλεισαν μέσα εἰς τὴν Νομικὴν Σχολήν, διὰ νὰ ἐμφανίσουν τὴν ἐκδήλωσιν αὐτὴν ὡς ἐκδήλωσιν ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ φοιτητῶν.

»Καὶ θέλετε καὶ κάτι ἄλλο, κύριοι; Ἔξωθοῦσαν τοὺς φοιτητὰς νὰ ἐξέλ-

θουν βιαίως διὰ νὰ προσκομίσουν φιάλας ἢ δοχεῖα βενζίνης καὶ νὰ βάλουν φωτιὰ εἰς τὴν Νομικήν.

»Φωτιὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν δὲν θὰ ἐπιτρέψω νὰ βάλῃ κανείς. Γνωρίζω τὸ ἐπιτελεῖον τῶν παλαιοκομματικῶν καὶ ὡρισμένων ἄλλων, οἱ ὁποῖοι κατηύθυναν τὴν ἐνέργειαν καί, ἂν χρειασθῇ θὰ τοὺς συντρίψω. Τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ τὴν γαλήνην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐγὼ θὰ τὴν προασπίσω, πρὸ οἱασδήποτε θυσίας.

»Καὶ θὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ ἐνημερώσετε τοὺς συναδέλφους σας. Δὲν θέλω ἀπαράδεκτον ἐνέργειαν. Δὲν ἐπιτρέπεται καθηγητὴς νὰ ἐμφανίζεται ἐνώπιον τῶν 25 φοιτητῶν, οἱ ὁποῖοι προσῆλθον εἰς τὴν αἴθουσαν καὶ νὰ τοὺς προκαλῇ λέγων: "Δὲν ἐντρέπεσθε σεῖς νὰ προδίδετε τοὺς συναδέλφους σας, νὰ ἔλθετε διὰ μάθημα, ὅταν ἔχουν δηλώσει οἱ ἄλλοι ἀποχήν;"».

Η νέα κατάληψη

Τον επόμενο μήνα, όμως, η επιχείρηση επαναλήφθηκε. Στις 20 Μαρτίου και πάλι οι φοιτητές κατέλαβαν πανεπιστημιακά κτίρια. Τη φορά αυτή η πρυτανεία, η οποία στην εκδήλωση του Φεβρουαρίου προσπάθησε να μείνει ουδέτερη, επενέβη και κάλεσε με έγγραφο η ίδια τις αστυνομικές αρχές να εισβάλουν στο κτίριο και να τους εκδιώξουν. Η πρόσκληση προς τον διευθυντή της Αστυνομίας Αθηνών έχει ως εξής:

«Κατόπιν τῆς ἀρνήσεως τῶν κατεχόντων τὸ μέγαρον τῶν Θεωρητικῶν Ἐπιστημῶν φοιτητῶν ὅπως ἐκκενώσουν τοῦτο, συμμορφούμενοι πρὸς σχετικὴν πρόσκλησιν τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου καὶ ἐν ὄψει τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ὑπ' αὐτῶν πραγματοποιουμένη συγκέντρωσις τυγχάνει παράνομος, παρακαλοῦμεν ὅπως ἐνεργήσητε τὰ δέοντα διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως».

Ὁ Πρύτανις
Κωνστ. Ι. Τούντας
Οἱ Συγκλητικοὶ
Δ. Κουτσογιαννόπουλος-Θηραῖος, Κ. Ρόκας, Α. Χαστούπης,
Κ. Γεωργόπουλος, Γ. Μερίκας, Φ. Μπουμπουλίδης, Α. Καραπιπέρης,
Χ. Χαραλαμπάκης, Κ. Μουρατίδης, Γ. Βάρβογλης, Γ. Παπαντωνόπουλος.
[Σ.τ.Σ.: Ο Κ. Ρόκας δεν παρέστη στην συνεδρίαση
και τυπικά μπήκε το όνομά του στο έγγραφο της Συγκλήτου.]»

Οι αστυνομικοί επωφελήθηκαν από την πρόσκληση. Εκτελώντας εντολές, επιτέθηκαν με ασυνήθη βιαιότητα και η συμπεριφορά τους υπήρξε σκληρότατη. Ήταν προφανές ότι η Δικτατορία ήθελε να δώσει ένα τραχύ πλήγμα κατά των φοιτητών, που να αποτελέσει παραδειγματισμό για το μέλλον. Και ένα από τα θύματα εκείνης της

επίθεσης ήταν ο τέως βουλευτής της Ενώσεως Κέντρου Ι. Κουτσοχέρας. Ένα χρόνο αργότερα, στις 25 Μαρτίου 1975, κατέθεσε υπόμνημα για όσα υπέστη εκείνη την ημέρα, στον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Αθηνών Σαρρέα. Η περιγραφή του δεν αφορά μόνο το ατομικό του πάθημα, αλλά δίνει ζωντανή εικόνα των γεγονότων:

«Στὶς 20 Μαρτίου 1973, τὸ ἀπόγευμα, 5.15-5.30, εἶδα ἀπὸ τὴν βεράντα τοῦ διαμερίσματός μου (Σκουφᾶ 20α καὶ Μασσαλίας) ἀστυνομικὰ ὄργανα νὰ χτυποῦν στὴν ταράτσα τῆς Νομικῆς Σχολῆς φοιτητὲς ποὺ ἦσαν κλεισμένοι στὴ Σχολή, διαδηλώνοντας τὴν ἀντίθεσή τους στὴ δικτατορία. Ἔκρινα χρέος μου νὰ προστρέξω γιὰ νὰ τοὺς συμπαρασταθῶ, ὅπως, ἄλλωστε, ἔκανα καὶ τὶς ἄλλες ἡμέρες τῶν φοιτητικῶν ἐκδηλώσεων ποὺ εἶχαν ἀρχίσει ἀπὸ τὶς 16 Φεβρουαρίου 1973, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ συνυποβαλλόμενο φωτοτυπημένο κείμενο. Μαζί μου καὶ ἐκείνη τὴν ἡμέρα ἦρθε ἡ γυναίκα μου, παρ' ὅλον ὅτι τῆς ὑπέδειξα τὸ ἀντίθετο προβλέποντας ὅτι θὰ μᾶς χτυπήσουν καὶ τοὺς δύο...

»Ὅταν ἔφτασα μὲ τὴ γυναίκα μου στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Μασσαλίας καὶ Σόλωνος, καὶ πρὶν προφτάσω νὰ ἀναζητήσω τοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν ἀστυνομικῶν, εἴδαμε μερικὰ παιδιὰ καὶ ἀνάμεσά τους μιὰ αἱμόφυρτη νέα, κακοποιημένα καὶ κακοποιούμενα ἀπὸ ὄργανα τῆς ἀσφάλειας μὲ πολιτικὴ περιβολή. Προστρέξαμε νὰ τοὺς συμπαρασταθοῦμε. Ἡ γυναίκα μου ἐπλησίασε τὴν νέα· ἐγὼ ἀποτάθηκα στὰ ὄργανα τῆς ἀσφάλειας φωνάζοντάς τους: "Μὴ χτυπᾶτε τὰ παιδιά". Ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς μοῦ εἶπε νὰ φύγω, δὲν ἔφευγα ἀλλὰ ξαναφώναξα: "Μὴ χτυπᾶτε τὰ παιδιά". Τότε μὲ ρώτησε ποιός εἶμαι. Τοῦ εἶπα τὸ ὄνομά μου· καὶ ἐκεῖνος μὲ ρώτησε ἂν εἶμαι ὁ βουλευτὴς Κουτσοχέρας. Τοῦ ἀπάντησα καταφατικά. Μὲ ξαναρώτησε ἂν εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος ὁ βουλευτὴς Κουτσοχέρας· τοῦ ἀπάντησα: "Ἐγὼ ὁ ἴδιος ὁ βουλευτὴς Κουτσοχέρας". Τότε ὥρμησε αὐτὸς καὶ μὲ ἄλλους μαζὶ κατεπάνω μου· καὶ ὅλοι τους μὲ γρονθοκοποῦσαν στὸ κεφάλι καὶ παντοῦ. Ἀμύνθηκα ὅσο μπόρεσα, καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ τοὺς ξέφυγα. Ὅμως μὲ ξανάπιασαν καὶ μὲ ἔρριξαν στὴν ἄσφαλτο τῆς ὁδοῦ Σόλωνος (σχεδὸν ἔξω ἀπὸ τὸ βιβλιοπωλεῖο τοῦ Σάκκουλα). Καὶ τότε ἄρχισαν ὅλοι τους νὰ μὲ κλωτσοῦν στὸ κεφάλι καὶ παντοῦ. Ἴσως νὰ μὲ κτυποῦσαν καὶ μὲ ἄλλα ὄργανα. Ἀπορῶ πῶς δὲν ἔσπασε τὸ κεφάλι μου. Μὲ χτυποῦσαν καὶ μὲ κλωτσοῦσαν ἀκόμα καὶ ὅταν ἔτρεχε αἷμα, ἰδίως ἀπὸ τὸ μάτι μου. Τί τὸ ξαφνικὸ μεσολάβησε γιὰ νὰ σταματήσουν δὲν ξέρω.

»Ἐν τῷ μεταξύ, ὅπως ἔμαθα, χτυποῦσαν καὶ ἔσερναν ἀπὸ τὰ μαλλιὰ χάμω καὶ τὴ γυναῖκα μου. Ἐγὼ δὲν ἤμουνα σὲ θέση πλέον νὰ ἀντιλαμβάνωμαι τίποτε. Σὲ κακὰ χάλια φτάσαμε στὸ παρακείμενο φαρμακεῖο τῆς

ὁδοῦ Σόλωνος καὶ Ἀσκληπιοῦ· δὲν μπόρεσαν, λόγω τῆς σοβαρότητος τῆς καταστάσεώς μου, νὰ μοῦ προσφέρουν καμμιὰ πρόχειρη βοήθεια. Ἀπὸ ἐκεῖ μᾶς παρέλαβε ἕνα ἀστυνομικὸ ὄχημα καὶ μᾶς μετέφερε στὶς πρῶτες βοήθειες τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ (Γ΄ Σεπτεμβρίου) καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μεταφερθήκαμε στὴν Πολυκλινικὴ Ἀθηνῶν, ὅπου νοσηλευτήκαμε, ἡ γυναίκα μου καὶ ἐγώ.

»Στὴν Πολυκλινικὴ ἐνοσηλεύτηκα από τὶς 20 Μαρτίου-3 Ἀπριλίου, ὁπότε πειθαναγκάσθηκα νὰ μεταφερθῶ στὸ σπίτι μου (Σκουφᾶ 60Α), ὅπου συνεχίστηκε ἡ ἰατρική μου περίθαλψη. Λέγω "πειθαναγκάστηκα", γιατὶ ἐξεδηλώθησαν φόβοι δυσμενῶν ἐπιπτώσεων στὸ θεραπευτήριο, ἐπειδὴ μὲ ἐπισκέπτοντο πολιτικὰ πρόσωπα, ξένοι ἰδίως δημοσιογράφοι καὶ ἄλλοι ποὺ ἀποτολμοῦσαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν ἀστυνομικὴ παρακολούθηση. Ἔτσι ἔφυγα ἀπὸ τὴν Πολυκλινικὴ σὲ κακὴ κατάσταση μὲ δεμένο τὸ πληγωμένο μάτι μου, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ἄλλο, τὸ ἀριστερό, ἡμίκλειστο, γιατὶ ἔφερε οἴδημα καὶ αἱμάτωμα τῶν βλεφάρων, καὶ μὲ κατάλοιπα ἀπὸ τὴ διάσειση.

»Στὴν Πολυκλινικὴ μὲ παρακολουθοῦσαν οἱ ὀφθαλμολόγοι της κ.κ. Γεώργιος Βασιλείου καὶ Ματθαῖος Δωρῆς. Ἔλαβε μέρος σὲ εἰδικὸ συμβούλιο καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Ι. Χαραμῆς. Οἱ διαπρεπεῖς αὐτοὶ ἐπιστήμονες ἐξακολουθοῦν εὐγενῶς νὰ μοῦ προσφέρουν ἰατρικὴ περίθαλψη.

»Ἀποτέλεσμα τῆς ἐγκληματικῆς πράξεως εἶναι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς κ. Ι. Χαραμῆς: "Ὁ τραυματισθεὶς ὀφθαλμός μου, σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ὡς ἀνεμένετο, ἀπωλέσθη ἀνεπανορθώτως καὶ πλήρως συνεπεία τραυματικῆς ῥήξεως τοῦ ἀκτινωτοῦ σώματος, κυκλοχοριοειδίτιδος καὶ ἀποτόκου ἀποκολλήσεως τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς μετὰ δευτεροπαθοῦς παθολογικοῦ καταρράκτου" (βλ. τὴν ἀπὸ 2.12.1974 βεβαίωση τοῦ κ. Χαραμῆ). Ἐπὶ πλέον ἔχω καὶ σχετικὰ ἐνοχλήματα (δακρύρροια, αἴσθημα καύσου κλπ.) μὲ σχετικὰ ἐνοχλήματα καὶ στὸ ἄλλο μάτι μου. Παραλείπω νὰ περιγράψω τὶς ἄλλες κακώσεις ἀπὸ τὰ χτυπήματα, συνεπεία τῶν ὁποίων ἔχασα δύο δόντια καὶ αἰσθάνομαι πόνους στὰ δάχτυλα τοῦ δεξιοῦ ποδιοῦ μου καὶ στὸ μηρὸ τοῦ ἀριστεροῦ ποδιοῦ μου, ὅταν κάνη κρύο ἢ ὑγρασία».

Τη βίαιη αυτή επίθεση της αστυνομίας, την καυτηρίασε η ίδια ομάδα πολιτικών (Π. Κανελλόπουλος, Γ. Μαύρος, Ι. Ζίγδης, Α. Κοκκέβης, Κ. Παπακωνσταντίνου, Π. Παπαληγούρας, Γ. Ράλλης και Δ. Παπασπύρου):

«Αἰσθανόμεθα τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκφράσωμεν ὀδύνην καὶ ἀγανάκτησιν διὰ τὰς σκηνὰς βιαιότητος, ποὺ ἐξετυλίχθησαν χθὲς ἐντὸς τοῦ μεγάρου

τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὰς πέριξ αὐτοῦ ὁδούς, μὲ θύματα φοιτητὰς καὶ φοιτητρίας, διερχομένους πολίτας, δημοσιογράφους καὶ τὸν συνάδελφόν μας τέως βουλευτὴν κ. Κουτσοχέραν, ἐπικινδύνως τραυματισθέντα.

»Ἡ ἠθικὴ ἐξέγερσις τῶν φοιτητῶν, μὲ πρόσφατον ἔντονον ἐκδήλωσιν καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Πατρῶν, ματαίως ἐπιχειρεῖται ὑπὸ τῶν κρατούντων νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ἔχουσα περιωρισμένη ἔκτασιν. Ἐὰν ἦτο πράγματι περιωρισμένων διαστάσεων, δὲν θὰ διετάσσετο, παρὰ τὴν δῆθεν κατάργησιν τῆς προληπτικῆς λογοκρισίας, ἡ σιωπὴ τοῦ Τύπου, οὔτε θὰ ἐξεδηλοῦτο μὲ τόσον πρωτοφανῆ βαρβαρότητα ἡ προσπάθεια καταστολῆς της. Τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν κρατούντων περὶ τῶν διαστάσεων τῆς κινήσεως τῶν φοιτητῶν διαψεύδει καὶ ἡ ἀπὸ πολλῶν ἡμερῶν κράτησις, ὑπὸ ἀπόλυτον ἀπομόνωσιν, νέων δικηγόρων, τινὲς τῶν ὁποίων εἶχαν ἐκτελέσει τὸ ἱερὸν καθῆκον των νὰ ὑπερασπισθοῦν τοὺς προσαχθέντας εἰς δίκην σπουδαστὰς τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν. Διαμαρτυρόμεθα ἐντόνως καὶ διὰ τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτήν.

»Τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἐξεγέρσεως τῶν φοιτητῶν εἶναι μέγα καὶ συναρτᾶται μὲ τὸν φυσικὸν πόθον τῆς νεολαίας, τῆς πρωτοπορίας αὐτῆς τοῦ Ἔθνους διὰ γνησίαν, ἀκαδημαϊκὴν ἐλευθερίαν, ἄνευ τῆς ὁποίας ἐπιστήμη καὶ πνευματικὴ ζωὴ εἶναι καταδικασμέναι εἰς μαρασμόν. Θλιβόμεθα καὶ διὰ τὴν στάσιν τῶν πανεπιστημιακῶν ἀρχῶν. Ἐπισημαίνομεν τὸν μέγα κίνδυνον, ποὺ ἀποτελεῖ διὰ τὸ μέλλον τῆς χώρας ἡ ἀποξένωσις τῆς σπουδαζούσης νεολαίας ἀπὸ τοὺς φύσει καὶ θέσει τεταγμένους νὰ εὑρίσκωνται εἰς τὸ πλευρόν της καὶ νὰ ἐμπνέουν τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἀγάπην της».

Ο πρώτος κύκλος

Με τα δραματικά επεισόδια εκείνης της ημέρας κλείνει ο πρώτος κύκλος φοιτητικής μαζικής αντιστασιακής δράσης που άρχισε το 1972. Το κυριότερο χαρακτηριστικό της ήταν, εκτός από την ομαδική ενέργεια και τη σύνδεσή της με τον λαό, η ολοκληρωτική πολιτικοποίηση του κινήματος. Τα συνδικαλιστικά ή άλλα φοιτητικά αιτήματα ή παραμερίζονταν τελείως ή χρησιμοποιούνταν σαν απλό προκάλυμμα. Και τα κυριότερα συνθήματα της εποχής ήταν:

«• *Ὄχι στὴν ἐπιστράτευση.*
- *Τώρα ξέρεις, μπορεῖς, ἑλληνικὲ λαέ.*
- *Ἔλα γύρω μας, λαέ.*
- *Ψωμί, παιδεία, ἐλευθερία.*

- *Ψωμί, παιδεία, δημοκρατία.*
- *Δὲν περνᾶ ἡ βία.*
- *Ἀσλανίδη στὸ Πρὸ-Πὸ καὶ Γκαντώνα στὸν στρατό.*
- *Ὄχι στὸ ποδόσφαιρο.*
- *Κάτω ἡ χούντα.*
- *ΝΑΤΟ-CIA-Προδοσία.*
- *ΝΑΤΟ-CIA-Σκευωρία.*
- *Παπαδόπουλε φασίστα πάρ' τὴ Δέσποινα τὴν πλύστρα.*
- *Ἡ χούντα στὸ Γουδί».*

Ο Β. Λαμπρόπουλος (στο ίδιο, *Αθηναϊκή*, 31.3.1975) παρατηρεί:

> *«Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παραπάνω συνθήματα θὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀργότερα καὶ στὸ Πολυτεχνεῖο, ἐνῶ καινούργια, δυναμικὰ καὶ πιὸ θαρραλέα θὰ βρεθοῦν γιὰ νὰ διαδηλώσουν οἱ νέοι τὴν ἀντίθεσή τους ὄχι μὲ τὸ ὑφιστάμενο πανεπιστημιακὸ κατεστημένο, ἀλλὰ μὲ τὸ καθεστὼς τῆς δικτατορίας».*

Μετά τον εκρηκτικό εκείνο κύκλο, το φοιτητικό κίνημα παρουσίασε μια ύφεση, γιατί το επισκίασαν άλλα ραγδαία γεγονότα: το κίνημα του Ναυτικού, η ανακήρυξη της Δημοκρατίας, το δημοψήφισμα... Αλλά λίγο αργότερα θα άρχιζε ο νέος εκρηκτικός κύκλος του Πολυτεχνείου (Νοέμβριος 1973). Πάντως ο πρώτος κύκλος είχε πλούσιο απολογισμό και, πρώτα απ' όλα, οδήγησε την Αντίσταση σε νέα φάση, που υπήρξε η απαρχή της μαζικής δράσης, η οποία όμως δεν μπορούσε παρά να έχει ως κορμό την εργατική τάξη με τον φυσιολογικό πολιτικό της μηχανισμό.

Η Αντίσταση στο εξωτερικό

Στη δεύτερη φάση της Δικτατορίας, έξω από την Ελλάδα οι αντιστασιακές δυνάμεις, καθώς περνούσαν τα χρόνια, πύκνωναν και συστηματοποιούσαν την παρουσία τους, τη δομή τους και τη δράση τους.

Αλλά πρέπει να σημειωθεί ότι λίγοι πια δραπέτες ή αυτοεξόριστοι ενίσχυσαν το αντιδικτατορικό μέτωπο. Το ρεύμα τώρα ήταν αντίρροπο και παρατηρούνταν περισσότερο κάθοδος στην Ελλάδα των αντιστασιακών στελεχών (κυρίως κομμουνιστών, τόσο του ΚΚΕ όσο και του ΚΚΕ εσωτ.) παρά διαφυγή από την Ελλάδα.

Οι αυτοεξόριστοι πάντως αποτελούσαν την προμετωπίδα της Αντίστασης του εξωτερικού. Τις τάξεις τους τις πύκνωσε ο Γ. Μαγκάκης, του οποίου περιγράψαμε τη θεαματική και μυθιστορηματική δραπέτευση. Αλλά πρέπει να προσθέσουμε την περίπτωση της Ελένης Βλάχου, μολονότι χρονικά ανήκει στην πρώτη φάση της Δικτατορίας.

Η «Ελένη των Αθηνών» συνέχιζε την ανυποχώρητη στάση της έναντι της Δικτα-

τορίας, αρνούμενη πάντα να επανεκδώσει τις εφημερίδες της, αλλά και μη διστάζοντας να καταγγέλλει σε κάθε επαφή της με ξένους και Έλληνες το στρατιωτικό καθεστώς και τους ηγέτες του. Έφτασε μέχρι το σημείο να αποκαλέσει σε ξένους ανταποκριτές τον Σ. Παττακό «παλιάτσο» («κλόουν»), χαρακτηρισμός που μεταδόθηκε αμέσως στο εξωτερικό και έκανε τον γύρο του κόσμου. Τέθηκε τότε σε «περιορισμό κατ' οίκον» και επρόκειτο να παραπεμφθεί στο Στρατοδικείο για «περιύβριση αρχής». Η Δικτατορία θα ήθελε να αποφύγει μια τέτοια δίκη που θα έκανε διεθνή πάταγο και θα της προκαλούσε μεγάλη ζημία. Περισσότερο, όμως, θα ζημιώνονταν αν άφηναν την Ελένη Βλάχου να συνεχίζει τις επιθέσεις της. Έτσι η σύλληψή της επίκειτο και τότε, το πρωί της 23ης Δεκεμβρίου 1967, ανακαλύφθηκε ότι είχε εξαφανιστεί από το επιτηρούμενο σπίτι της. Την ίδια ημέρα ο ραδιοσταθμός του Λονδίνου («Μπι-Μπι-Σι») ανήγγειλε τη δραπέτευσή της από την ελληνική πρωτεύουσα και την άφιξή της στη βρετανική.

Πώς έγινε η φυγή της; Η ίδια δεν θέλησε (1975) να το αποκαλύψει. Σε κυπριακές, όμως, εφημερίδες (*Φιλελεύθερος, Απογευματινή*) δημοσιεύτηκαν αργότερα –το 1972– οι λεπτομέρειες, μολονότι δεν τις επιβεβαίωσε, αλλά ούτε τις διέψευσε ποτέ. Κατά τις πληροφορίες αυτές, η Ελένη Βλάχου αναχώρησε με πλαστό διαβατήριο, αφού μεταμφιέστηκε για να μοιάζει κάπως προς τη φωτογραφία άλλης γυναίκας. Την παραμονή της αναχώρησής της, ενώ είχε εγκατασταθεί σε ξενοδοχείο κοντά στον αερολιμένα, διαπιστώθηκε ότι το διαβατήριο δεν ίσχυε και ότι ήταν ανάγκη να επισκεφτεί αυτοπροσώπως την υπηρεσία διαβατηρίων. Πράγματι, επισκέφτηκε διαδοχικά τα γραφεία της υπηρεσίας χωρίς να αναγνωριστεί και σε λίγες ώρες πέτυχε να τακτοποιήσει το διαβατήριο, με το οποίο κατόπιν αναχώρησε στο εξωτερικό.

Στο Λονδίνο όπου εγκαταστάθηκε, εξέδιδε το αγγλόφωνο περιοδικό *Hellenic Revew* και άλλα έντυπα και ανέπτυσσε εξαιρετική, όσο και πολύμορφη, αντιστασιακή δραστηριότητα.

Ο θάνατος του Μαυρογένη

Η Αντίσταση στο εξωτερικό δεν είχε βέβαια τη δραματικότητα που παρουσίαζε η Αντίσταση στο εσωτερικό, με τα πολυσύνθετα και αστείρευτα επεισόδια. Παρουσιάζει, όμως, δύο περιστατικά πράγματι συγκλονιστικά.

Στις 29 Μαΐου 1968, δημοσιευόταν στις ελληνικές εφημερίδες ένα μονόστηλο τηλεγράφημα από την Κοπεγχάγη, ότι σε ένα δάσος κοντά στην πρωτεύουσα της Δανίας βρέθηκε το πτώμα του πρώην ακολούθου Τύπου τής εκεί Ελληνικής πρεσβείας, Γιώργου Μαυρογένους, ο οποίος είχε αυτοκτονήσει. Τίποτα άλλο.

Ο Μαυρογένης, ηλικίας 30 ετών τότε, πράγματι ήταν ακόλουθος Τύπου στην πρεσβεία, ο οποίος όμως παραιτήθηκε αμέσως μετά την 21η Απριλίου 1967 και επιδό-

θηκε στην αντιστασιακή δράση. Ίδρυσε την οργάνωση «Ιάσων», οργάνωνε συγκεντρώσεις και συλλαλητήρια, διενεργούσε εράνους και προσπάθησε να εφοδιάσει με όπλα αντιστασιακές ομάδες στην Ελλάδα.

Ο θάνατός του θεωρήθηκε ύποπτος από τους Έλληνες του εξωτερικού. Και γρήγορα επικράτησε η πεποίθηση ότι είχε δολοφονηθεί. Από ποιους; Η «κοινή βοή» των αντιστασιακών, φυσικά, δακτυλοδεικτούσε τη Δικτατορία των Αθηνών. Αλλά αφήνουμε στο σημείο αυτό να μιλήσει, χωρίς δικά μας σχόλια, ο δημοσιογράφος Γιάννης Φάτσης, που ενήργησε σχετική έρευνα και ο οποίος γράφει (*Το Βήμα*, 6.10.1974):

«Δολοφονία;»

»Μιὰ σφαῖρα εἶχε ματώσει τὸν ἀριστερὸ κρόταφο τοῦ Μαυρογένη. Ἐκεῖνος ὅμως ἦταν δεξιόχειρας...! Καὶ τὸ θανατηφόρο τραῦμα του δὲν εἶχε γίνει ἀπὸ πυροβολισμὸ ἐξ ἐπαφῆς.

»"Ἦταν πολιτικὰ πολὺ ὥριμος. Ἔβλεπε πολὺ καθαρὰ τὰ πράγματα. Ἰδεολογικὰ ἀνῆκε στὸν ἰδεολογικὸ χῶρο τῆς κεντροαριστερᾶς", θὰ πῆ ὁ Βασίλης Βασιλικός.

»Ὁ Ἕλληνας συγγραφέας ἔγραψε γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ Μαυρογένη τὴ "Δολοκτονία". Ὁ τίτλος εἶναι μιὰ σύνθετη λέξη (ἡ ρίζα τῆς λέξης δολο-φονία καὶ ἡ κατάληξη τῆς λέξης αὐτο-κτονία) καὶ δηλώνει τὴ θέση τοῦ συγγραφέα πάνω στὰ αἴτια τοῦ θανάτου τοῦ Ἕλληνα διπλωμάτη. "Σημείωσε ὅτι τότε ποὺ σκοτώθηκε ὁ Μαυρογένης δὲν εἶχε βγεῖ ὁ 'Κονφορμίστας'. Δὲν ἦταν τῆς μόδας ἀκόμη ἡ δολοφονία πολιτικῶν ἀντιπάλων. Ἀργότερα ἦλθε ἡ σειρὰ τοῦ Φελτρινέλι". "Δὲν ἀνίχνευσες τὴν περίπτωση, δὲν βρῆκες στοιχεῖα;" "Ἐγὼ ποὺ εἶχα ἀσχοληθῆ μὲ τὸ πολιτικὸ ἔγκλημα βρῆκα δυσκολίες. Ἀντιμετώπισα μαῦρο σκοτάδι σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση. Ὁ Μαυρογένης ἦταν σύμβολο τῆς Ἀντίστασης, ποὺ τὸ φαγαν οἱ σκοτεινὲς δυνάμεις, ποὺ στὴν περίπτωση αὐτὴ παρέμειναν σκοτεινές".

»Αὐτὰ μοῦ εἶπε ὁ Βασίλης Βασιλικός. Ἐνῶ ἄλλος, ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ Ἕλληνα διπλωμάτη, μοῦ ἀνέφερε ὅτι "κάποιος μυστικὸς πῆγε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Κοπεγχάγη μὲ εἰδικὴ ἀποστολή".

»Ὑπάρχει ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ὁ Μ. ἔπεσε σ' ἐνέδρα. Γιατὶ πρὶν πάει στὸ δάσος ἔδωσε τὰ κλειδιὰ τῶν γραφείων τῆς ὀργανώσεως στὸν γενικὸ γραμματέα καὶ τοῦ εἶπε: "Ἔχω ἕνα ραντεβού".

»Τὸ ραντεβοὺ ἦταν στὸ δάσος. Τὸ αὐτοκίνητό του βρέθηκε ἔξω ἀπ' τὸ δάσος στὸν δρόμο. Ἦταν μεσάνυχτα, εἶχε φωτεινὸ φεγγάρι. Ὁ Μ. φοροῦσε τὰ κρητικὰ στιβάλια του.

»Ὁ ἄνθρωπος πού τόν βρῆκε, ἕνας Δανός, ἐξαφανίσθηκε. Ἀναζητήθηκε ἀπό τά μέλη τῆς ὀργανώσεως τοῦ Μ. ἀλλά δέν βρέθηκε. Ὅμως ἀκούστηκε ἀπό Δανό ὑπηρεσιακό παράγοντα ἡ φράση: "Ἔρχονται ἐδῶ καί δολοφονοῦν".

»Ἕνα σημείωμα βρέθηκε κοντά στό πτῶμα τοῦ Μαυρογένη. Ἀνέφερε γιά "αὐτοκτονία". Ἦταν, σύμφωνα μέ πολλές ἐνδείξεις, πλαστό.

»"Ὁ θάνατός του ἦταν ἕνα σόκ γιά μᾶς" θά πῆ στήν κηδεία του ἡ πρώην ὑπουργός κυρία Μπόντιλ Κόχ, πού θά ἐπισημάνη, πάλι, ὅτι "ὁ θάνατός του εἶναι μιά βουβή κραυγή καί μιά κατηγορία ἐναντίον μας. Ἄς μπορέσουμε νά καταλάβουμε τί εἶναι ἐλευθερία καί ποιά εἶναι ἡ ἀναγκαιότητά της".

»Στήν κηδεία μίλησε ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου. Ἀπό μιά φράση του βγῆκε ὁ τίτλος τῶν ἐφημερίδων τῆς Κοπεγχάγης πού κάλυψαν τήν κηδεία τοῦ Μαυρογένη: "Ἤσουν ἐπηρεασμένος ἀπό μιά προοπτική τοῦ μέλλοντος καί ἀπό ἕναν ἐφιάλτη".

»Στήν κηδεία παραβρέθηκαν 500 Ἕλληνες, πού ἔμεναν στή Δανία. Ἕνας ἀπό αὐτούς, ὅπως γράφουν οἱ δανέζικες ἐφημερίδες, ἔσχισε μέ τό μαχαῖρι του τό χέρι του στόν τάφο τοῦ Μαυρογένη κι ὁρκίσθηκε ν' ἀγωνισθῆ γιά νά ξαναβρῆ ἡ Ἑλλάδα τή λευτεριά της.

»Μιά ἀπό τίς ἐφημερίδες τῆς Κοπεγχάγης πού κάλυψε τό περιστατικό τῆς κηδείας ἔγραφε: "Ἕνας Ἕλληνας εἶπε στά Ἑλληνικά: Ἡ χούντα εἶναι ἡ ἔνοχος τοῦ θανάτου τοῦ Μαυρογένη".

»Οἱ Ἕλληνες ἐξόριστοι εἶχαν στήσει ἕνα πλακάτ ἀπέναντι ἀπό τήν Ἑλληνική πρεσβεία τῆς Κοπεγχάγης. Πάνω σ' αὐτό ἦταν γραμμένο τό ὄνομα τοῦ Γιώργου Μαυρογένη. Τό πανώ ἔμεινε ἐκεῖ ἐννέα μέρες. Ἕνας πυρσός ἦταν ἀναμμένος καί μιά τιμητική φρουρά ἀπόνα ἀγόρι καί ἀπόνα κορίτσι στίς δυό ἄκρες τοῦ πλακάτ πού ἄλλαζαν κάθε δυό ὧρες.

»Τό Ἑλληνικό στρατιωτικό καθεστώς εἶχε ἐνοχληθεῖ ἀπό τόν θόρυβο πού ἔγινε στίς Σκανδιναυικές χῶρες. Σέ συγγενεῖς τοῦ Μαυρογένη ἔγινε μιά πιεστική σύσταση: "Νά λέτε ὅτι αὐτοκτόνησε".

»Ἀλλά τί λόγους εἶχε ν' αὐτοκτονήση ὁ Γιώργος Μαυρογένης; Δέν εἶχε οἰκογενειακά προβλήματα. Εἶχε μιά διαρκῆ ἀγωνιστική ἔξαρση».

Η αυτοπυρπόληση του φοιτητή

Είκοσι οκτώ μήνες μετά τον θάνατο του Μαυρογένη, που είχε προξενήσει αίσθηση σε διεθνή κλίμακα, συγκλονίστηκε όλος ο κόσμος από ένα τραγικό συμβάν με ήρωα έναν Έλληνα φοιτητή. Όλος ο κόσμος, εκτός από την Ελλάδα, στην οποία δεν επι-

τράπηκε να δημοσιευτεί το παραμικρό. Το συμβάν έγινε στο εξωτερικό, στη Γένοβα της Ιταλίας, στις 19 Σεπτεμβρίου 1970.

Την ημέρα εκείνη οι ειδησεογραφικοί μηχανισμοί όλου του κόσμου μετέδιδαν ότι ο Έλληνας φοιτητής Κώστας Γεωργάκης αυτοπυρπολήθηκε για να διαδηλώσει τη διαμαρτυρία του κατά του δικτατορικού καθεστώτος της πατρίδας του. Ό,τι έκαναν βουδιστές μοναχοί στη Σαϊγκόν το 1963-1968 και ο Γιαν Πάλαχ στην Πράγα το 1968, το συμπλήρωνε τώρα η θυσία του Έλληνα φοιτητή.

Την περιγραφή του γεγονότος την αφήνουμε στην Ελένη Βλάχου, η οποία στην τέταρτη επέτειό του δημοσίευε το εξής χρονογράφημα με υπογραφή Ε (*Καθημερινή*, 19.9.1974):

«Ἦταν τρεῖς ἡ ὥρα τὸ πρωΐ καὶ ἡ πλατεῖα Ματτεότι, στὴ Γένοβα, ἦταν ἔρημη ἀπὸ διαβάτες. Μόνο μερικοὶ ὁδοκαθαρισταὶ δούλευαν στὴ σκοτεινιά, καὶ αὐτοὶ εἶδαν, ἀλλὰ χωρὶς νὰ δώσουν ἰδιαίτερη προσοχή, ἕνα μικρὸ Φίατ νὰ σταματάη μπροστὰ στὸ Παλάτι τῶν Δόγηδων καὶ ἕνα νέο νὰ κατεβαίνη, κρατώντας ἕνα ντενεκὲ στὸ χέρι. Ἀνέβηκε τὰ σκαλιὰ τῆς μεγάλης εἰσόδου, ξάπλωσε καὶ ξαφνικὰ τὸν εἶδαν τυλιγμένο σὲ ἄγριες φλόγες. Ἔτρεξαν κοντά του, ἀλλὰ δὲν μποροῦσαν καλὰ-καλὰ νὰ πλησιάσουν τὴ ζωντανὴ λαμπάδα, ποὺ φώναζε, ὅπως εἶπαν ἀργότερα στὴν ἀστυνομία κάτι σὰν "Γκρέτσια" καὶ "λιμπερτά".

»Ὕστερα ἀπὸ ἐννέα ὧρες φρικτῆς ἀγωνίας, ὁ Κώστας Γεωργάκης, εἴκοσι δύο χρονῶν, Ἕλληνας φοιτητής, πέθανε μοναχὸς σὲ Νοσοκομεῖο τῆς Γένοβας.

Τα γράμματα

»Ὅταν ἀστυνομικοὶ καὶ δημοσιογράφοι ἐπῆγαν σπίτι του, βρῆκαν τὴν κάμαρά του γεμάτη βιβλία, χαρτιά, φυλλάδια, σχεδὸν ὅλα σχετικὰ μὲ Ἑλλάδα καὶ ἀντίσταση. Καὶ στὸ γραφεῖο του ἐπάνω ἕνα γράμμα ἀνοιχτό, γραμμένο ἰταλικά, ποὺ ἔλεγε:

»"Ἀγαπημένε μου πατέρα...

»"Συγχώρεσέ με γι' αὐτὴν τὴν πράξη καὶ μὴν κλάψης γιὰ μένα. Ὁ γιός σου δὲν εἶναι ἥρωας, εἶναι ἕνας ἄνθρωπος σὰν τοὺς ἄλλους καὶ μάλιστα πιὸ δειλός. Φίλησε τὸ χῶμα τῆς πατρίδος μου γιὰ μένα. Ὕστερα ἀπὸ τρία χρόνια βίας, δὲν ἀντέχω πιά. Δὲν θὰ ἤθελα ἐσύ, γι' αὐτή μου τὴν πράξη, νὰ διατρέξης κανένα κίνδυνο. Ἀλλὰ ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ κάνω ἀλλιῶς, παρὰ νὰ σκέπτωμαι καὶ νὰ ζῶ σὰν ἐλεύθερος ἄνθρωπος. Σοῦ τὰ γράφω αὐτὰ ἰταλικά, ὥστε νὰ τὰ διαβάσουν ὅλοι καὶ νὰ ἐνδιαφερθοῦν γιὰ τὰ προβλήματά μας.

»"Ζήτω ἡ Δημοκρατία.

»"Κάτω ἡ Τυραννία.

»"Ἡ πατρίδα μας, ποὺ γέννησε τὴν ἐλευθερία, θὰ καταστρέψη τὴν τυραννία.

»"Συγχώρεσέ με, ἂν μπορῇς, ὁ Κώστας σου".

»Καὶ σ' ἕνα ἄλλο γράμμα, ποὺ τοῦ εἶχε γράψει ὁ πατέρας του, λέγοντας ὅτι πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ γυρίση στὴν Ἑλλάδα νὰ ὑπηρετήση στὸν στρατό, εἶχε προσθέσει στὸ περιθώριο:

»"Πατέρα, εἶμαι βέβαιος ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης θὰ καταλάβουν ὅτι ἕνα φασιστικὸ καθεστώς, σὰν αὐτὸ ποὺ κυβερνᾶ σήμερα τὴν Ἑλλάδα, στηριγμένο στὴ δύναμη τῶν ὅπλων, δὲν ἀποτελεῖ μόνο ὕβρη γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, ἀλλὰ καὶ ἕνα μεγάλο κίνδυνο γιὰ τὴν Εὐρώπη...".

»Τὴν ἄλλη μέρα ὁ κόσμος ἔμαθε πολλὰ γιὰ τὸν Κώστα Γεωργάκη. Ὅτι ἦταν φοιτητὴς στὴ Γεωλογικὴ Σχολὴ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Γένοβας, ὅτι ἦταν Κερκυραῖος, ὅτι ἦταν ἀρραβωνιασμένος μὲ μιὰ συμφοιτήτριά του Ἰταλίδα, ὅτι ἦταν γνωστὸς καὶ ἀγαπητὸς ὡς μελετηρός, εὐαίσθητος καὶ ντροπαλὸς καὶ ὅτι τὸ ἄγχος του ἦταν ἡ ἀδιαφορία τῶν μεγάλων καὶ ἰσχυρῶν γιὰ τὴν τραγωδία τῆς Ἑλλάδος.

»Ὅταν λέω "ὁ κόσμος ἔμαθε", δὲν ὑπερβάλλω. Ἂν καὶ τὰ γεγονότα ἐκείνων τῶν ἡμερῶν, ἡ εἰσβολὴ τῆς Συρίας στὴν Ἰορδανία, τὸ φάσμα ἑνὸς γενικοῦ πολέμου στὴ Μέση Ἀνατολὴ ἦταν συνταρακτικά, ὁ θάνατος τοῦ Κώστα Γεωργάκη ἐπῆρε θέση σὲ ὅλες τὶς πρῶτες σελίδες ὅλων τῶν ἐφημερίδων τοῦ ἐλευθέρου κόσμου. Ἡ τελευταία κραυγή του, "Ἑλλὰς-Ἐλευθερία", ἔγινε κεντρικὸς τίτλος σὲ ἀμέτρητες γλῶσσες, καὶ ἡ ἴδια φωτογραφία, προφανῶς ἡ μόνη ποὺ βρέθηκε, ἀπὸ καμμιὰ ταυτότητα, συνώδευσε τυπικὴ καὶ ἀχνὴ ὅλες τὶς πολύστηλες ἀνταποκρίσεις. Φυσικὰ οἱ περισσότερες ἐφημερίδες θυμήθηκαν τὸν Γιὰν Πάλαχ, τὸν νέο Τσέχο ποὺ ἄναψε κι' αὐτὸς φωτιὰ στὸν κόσμο μὲ τὴ θυσία του, καὶ συνέδεσαν τὰ δύο δράματα: δυὸ νέα παιδιά, δυὸ ἥρωες, δυὸ θύματα τῆς ἀγριότητος τῶν Μεγάλων τοῦ σημερινοῦ κόσμου.

»Ὁ Κώστας Γεωργάκης αὐτοπυρπολήθηκε στὶς 19 Σεπτεμβρίου 1970, ἀκριβῶς ἐδῶ καὶ τέσσαρα χρόνια. Γράφω τὴν ἱστορία του σήμερα, γιατὶ σκέπτομαι ὅτι ἴσως πολλοὶ Ἕλληνες νὰ μὴν τὴν ξέρουν ἢ νὰ τὴν ἔχουν ξεχάσει. Καὶ ὁ θάνατός του καὶ ἡ κηδεία του στὶς 23 Σεπτεμβρίου, ποὺ σημείωσε σταθμὸ στὴν ἱστορία τῆς Γένοβας –τόσος ἦταν ὁ κόσμος καὶ ἡ συγκίνηση– πέρασαν στὰ ψιλὰ τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς,

πού εἶχαν ἀλλοῦ τὸ νοῦ τους. Στὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα βέβαια, ἀλλὰ καὶ στὰ ἐσωτερικά. Ὑπῆρχε ἐνθουσιασμὸς γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς "Μικρῆς Βουλῆς" καὶ κάτω ἀπὸ ἕνα ὀκτάστηλο τίτλο ποὺ ἔλεγε: "Μονιασμένοι θὰ εὐτυχήσωμε", διάβασα ὅτι "Ἡ Ἑλλὰς τῶν ὀνείρων τῶν πατέρων μας εἶναι πιὰ πραγματικότης".

»Ἂς εἶναι...

»Πραγματικότης εἶναι, ὅτι τὰ νέα παιδιὰ τῆς Ἑλλάδος –καὶ ὁ Κώστας Γεωργάκης ἴσως πρῶτος– ἔδωσαν μιὰ μάχη, ἀπ' αὐτὲς ποὺ δὲν ξεχνᾶ ἡ Ἱστορία. Τὰ ὀνόματα τῶν νέων ποὺ πέσανε στὴ μάχη τοῦ Πολυτεχνείου, μόλις τώρα γίνονται γνωστά, ἕνα-ἕνα. Εἶναι οἱ νικηταὶ-νεκροί, ποὺ θὰ μεγαλώνουν ὅσο περνάει ὁ χρόνος. Γιατὶ ἔπεσαν στὴν πιὸ ἄνιση, τὴν πιὸ ἄδικη μάχη, μιὰ μάχη ἴσως μοναδικὴ στὴν ἱστορία, ὅπου ἡ μιὰ πλευρὰ εἶχε ὅλα τὰ θύματα καὶ ἡ ἄλλη κανένα. Ὅπου ἡ "νικήτρια" στρατιὰ τῶν τὰνκς δὲν εἶχε καμμιὰ ἀπώλεια. Μιὰ μάχη ποὺ ἀποτελεῖ σκοτεινὸ κεφάλαιο στὴ σύντομη ἱστορία τοῦ ΝΑΤΟ, καὶ στὸ ἄλλο ἔγκλημά του, τὴν κατάληψη τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1967.

Ε.»

Επιστολή προς τον φίλο

Συμπληρωματικά, για τη συγκλονιστική αυτή τραγωδία, παραθέτουμε τις εξής λεπτομέρειες: Ο Γεωργάκης, εκτός από τις επιστολές προς τον πατέρα του, άφησε και ένα γράμμα προς στενό του φίλο, το οποίο η αστυνομία της Γένοβας παρέδωσε προς δημοσίευση.

«Ἀγαπημένε μου φίλε,

»Δὲν ξέρω πῶς νὰ σοῦ ἀρχίσω τοῦτο τὸ γράμμα. Ἄρχισα νὰ σοῦ γράφω ἀκόμη ἄλλα δυό, μὰ τἄσχισα. Χαίρομαι τὴν πίστη στὸν Ἀγώνα μας καί, θἄθελα κι' ἐγὼ νὰ πίστευα τόσο ζωντανά, τόσο θερμά, σὰν κι' ἐσένα.

»Αὐτὲς τὶς ἡμέρες, ἀρχίσαμε νὰ δουλεύουμε κάπως. Ἀρχίσαμε νὰ ὀργανώνουμε τὴν Τοπική μας Ἐπιτροπὴ καλύτερα καί, γιὰ μιὰ στιγμὴ πίστεψα κι' ἐγώ...

»Σήμερα τὸ βράδυ ὅμως, ἔλαβα ἕνα γράμμα ἀπὸ τὸ σπίτι μου. Ἡ ἀστυνομία ἔκανε τὴν ἐπίσκεψή της στὸν πατέρα μου. Ἤτανε ὅπως τἄλεγα ἐγώ.

»Δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ σκέπτεται σήμερα ὁ ἄνθρωπος. Πρέπει νὰ μπαίνη στὴ γραμμή...

»Θυμᾶμαι μιὰ φορά, ἐδῶ καὶ τρία χρόνια, προτοῦ φύγω ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, μὲ φώναξε ὁ τότε διοικητὴς γιὰ νὰ μοῦ κάνη τὶς συστάσεις.

»Προσποιήθηκα ὅτι ὑπάκουσα καὶ ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὔνοιωσα ἀηδία γιὰ τὸν ἑαυτό μου.

»Σήμερα βρίσκομαι στὴ θέση νὰ πῶ τὸ μεγάλο ΝΑΙ ἢ τὸ μεγάλο ΟΧΙ, ὅπως ἔλεγε ὁ Καβάφης. Αὐτὴ τὴν φορὰ δὲν θὰ τὸ βάλω στὰ πόδια...

»Ἡ πράξη μου αὐτή, δὲν θέλω νὰ θεωρηθῆ ἡρωϊκή. Ξέρω πὼς στὴν Ἑλλάδα θὰ θεωρηθῆ σὰν "ἀνθελληνικὴ" ἐνέργεια.

»Ἴσως πάλι, νὰ ξυπνήση μερικοὺς καὶ νὰ τοὺς δείξη σὲ τί χρόνια ζοῦμε. Κάτω ἀπὸ ποιοὺς ζοῦμε...

»Δὲν θέλω νὰ γράψω πομπώδεις φράσεις. Ὁ δικός μας σκοπός δὲν τὶς ἔχει ἀνάγκη.

»Συγχώρεσέ με ἂν μπορῆς.

ΚΩΣΤΑΣ

»Ὑστερόγραφο:

»Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα, οἱ Εὐρωπαϊκοὶ Λαοί θὰ καταλάβουν πώς ἕνα φασιστικὸ καθεστὼς ὅπως αὐτὸ τῆς Ἑλλάδος, στηριγμένο στὰ τάνκς, δὲν ἀποτελεῖ μόνον ντροπὴ γιὰ τὴν ἀξιοπρέπειά τους, ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἐπίσης μιὰ συνεχῆ ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἴδια τὴν Εὐρώπη».

Η ζωντανή λαμπάδα

Τραγική είναι η μαρτυρία τεσσάρων οδοκαθαριστών του Δήμου που βρίσκονταν στην πλατεία Ματεότι εκείνες τις στιγμές, όταν ο Γεωργάκης έφτασε με τον τενεκέ βενζίνης στο χέρι. Λίγα δευτερόλεπτα αργότερα, οι τέσσερις οδοκαθαριστές στρέφονται παραξενεμένοι για να δουν στην άλλη άκρη της πλατείας μια μεγάλη φλόγα, δίχως να μπορούν να καταλάβουν πώς και από τι προκλήθηκε. Όπως δήλωσαν αργότερα οι ίδιοι, συνήλθαν αμέσως και έτρεξαν προς τα εκεί για να διαπιστώσουν με κατάπληξη και τρόμο πως ένας άνθρωπος ξαπλωμένος στα σκαλιά, ήταν τυλιγμένος στις φλόγες.

«"Ὅταν φθάσαμε κοντά του", διηγήθηκε ἀργότερα ὁ ὁδοκαθαριστὴς Τζιουζέππε Μπερρούτι, "ὁ δύσμοιρος νέος σηκώθηκε καὶ ἄρχισε νὰ τρέχη κραυγάζοντας πολλὲς φορές: 'ΤΟ ΕΚΑΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΟΥ, ΖΗΤΩ Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ!'.

»"Μόνο τότε κατάλαβα τί πρᾶγμα εἶναι ἕνας ἀνθρώπινος πυρσός... Μετὰ ἀπὸ λίγο κατορθώσαμε νὰ τὸν φθάσουμε. Ἔπεσε καταγῆς ἀδύναμος. Μὲ τὰ σακκάκια μας ἐπιτύχαμε νὰ σβήσουμε τὴ φωτιά... Τὸ σῶμα του ἦταν γεμᾶτο μεγάλες πληγές... Κομμάτια δέρματος εἶχαν ξεκολλήσει... Σὲ μερικὰ σημεῖα τὸ σῶμα του ἦταν ἡμιαπανθρακωμένο. Φρικτὸ θέαμα!"».

Εκείνη την ώρα και ενώ οι οδοκαθαριστές ανάστατοι προσπαθούσαν να ειδοποιήσουν τον Σταθμό Πρώτων Βοηθειών, ένα περιπολικό της αστυνομίας περνούσε τυχαία από την πλατεία. Τον επιβίβασαν όπως μπορούσαν καλύτερα στο πίσω κάθισμα του αυτοκινήτου, που ξεκίνησε αμέσως με ιλιγγιώδη ταχύτητα για το Νοσοκομείο του Σαν Μαρτίνο.

«Καθ' ὅλη τὴ διαδρομή», διηγήθηκε ἕνας ἄλλος ὁδοκαθαριστής, δὲν βγῆκε ἀπὸ τὰ χείλη του οὔτε μία κραυγὴ πόνου! Καὶ ὅμως εὕρισκε τὴν δύναμη νὰ ψελλίζῃ: "Τὸ ἔκανα γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ βασανισμένου ἑλληνικοῦ λαοῦ"».

Λίγα λεπτά αργότερα, οι διανυκτερεύοντες γιατροί του νοσοκομείου διαπίστωναν ότι η κατάσταση του άγνωστου νέου ήταν απελπιστική. Κι ενώ εκείνος συνέχιζε να ψελλίζει στα ιταλικά και σε μια άλλη γλώσσα, ακατανόητη στο προσωπικό του νοσοκομείου, λέξεις όπως ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΕΛΛΑΔΑ, ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ κ.ά., άρχιζε μια απεγνωσμένη προσπάθεια για τη σωτηρία του.

Οι πολιτικοί κρατούμενοι

Η τραγική είδηση δεν ήταν δυνατό να αποκρυβεί από τον ελληνικό λαό, αφού όλοι οι ξένοι ραδιοσταθμοί την μετέδιδαν και οι ξένες εφημερίδες που έφτασαν στην Ελλάδα είχαν μακρές περιγραφές της. Έγιναν τότε και αργότερα πολλές εκδηλώσεις των αντιστασιακών κύκλων. Και, στις 19 Σεπτεμβρίου 1971, στην πρώτη επέτειο του θανάτου, οι πολιτικοί κρατούμενοι στον Κορυδαλλό έκαναν την εξής ανακοίνωση, η οποία έφτασε μέχρι τους ξένους ανταποκριτές στην Αθήνα:

«Πρὶν ἕνα χρόνο στὶς 19 Σεπτεμβρίου στὴ Γένοβα, ὁ φοιτητὴς Κώστας Γεωργάκης διαμαρτυρήθηκε μὲ τὴν αὐτοπυρπόλησή του, μὲ τὸν τραγικώτερο γιὰ ἕνα Εὐρωπαῖο τρόπο, γιὰ τὴν ὕπαρξη μιᾶς ἀπαράδεκτης δικτατορίας στὴν Ἑλλάδα. Δὲν εἶναι ὁ μόνος νεκρός. Στὴν μνήμη ὅλων τῶν Ἑλλήνων στέκουν πάντα τὰ ὀνόματα τῶν θυμάτων τῆς δικτατορίας, τὰ ὀνόματα τοῦ Μανδηλαρᾶ, τοῦ Τσαρουχᾶ, τοῦ Τακουρῆ, τῆς Ἀντζελόνι, τοῦ Χαλκίδη, τοῦ Φραγκόπουλου, τοῦ Ζαρκάδα, τοῦ Παριανοῦ, τοῦ Μαυρογένη, τοῦ Σωτηρόπουλου. Τὰ θύματα τῆς 21ης Ἀπριλίου, τῆς 13ης Δεκεμβρίου καὶ ὅλα τὰ ἄλλα τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα θὰ γίνουν κάποτε γνωστά.

»Ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ἔφθασαν στὸ θάνατο στὴν προσπάθειά τους νὰ βοηθήσουν στὴν ἀνατροπὴ τῆς καταραμένης αὐτῆς καταστάσεως, ἄλλους τοὺς δολοφόνησαν τὰ ὄργανά της, ἄλλοι ἐξοντώθηκαν ἀπὸ τὶς συνθῆκες ποὺ διαμορφώθηκαν γύρω τους.

»Σήμερα, μὲ τὴν συμπλήρωση ἑνὸς χρόνου ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κώ-

στα Γεωργάκη, οἱ ὑπογράφοντες πολιτικοὶ κρατούμενοι, δεσμῶτες τῆς δικτατορίας, τιμοῦμε τὴ μνήμη ὅλων τῶν ἐπωνύμων καὶ ἀνωνύμων θυμάτων τῆς δικτατορίας. Τὴν ὥρα αὐτὴ τὴν ἀφιερώνουμε στοὺς νεκροὺς τοῦ ἀγώνα κατὰ τῆς δικτατορίας, γιὰ νὰ ξαναθυμίση σὲ ὅλον τὸν κόσμο πὼς στὴν Ἑλλάδα ὑπάρχει μία ἀπαράδεκτη κατάσταση ποὺ καταργεῖ καὶ καταπατεῖ ὅλες τὶς ἀρχές τῆς πολιτισμένης ζωῆς τῶν λαῶν καὶ τῆς ὁποίας ἡ κατάλυση πρέπει νὰ ἀποτελέση τὴν φροντίδα ὄχι μόνο τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἀνθρώπων ποὺ θέλουν νὰ εἶναι ἐλεύθεροι.

»19 Σεπτεμβρίου 1971».

Τὴν δήλωση ὑπογράφαν 28 Πολιτικοὶ Κρατούμενοι τῶν Φυλακῶν Κορυδαλλοῦ καὶ μεταξὺ αὐτῶν οἱ ἀκόλουθοι: ΓΕΩΡΓΙΟΣ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΓΚΑΚΗΣ, ΧΑΡΑΛΑΜΠ. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΣ, Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ε. ΒΕΡΥΒΑΚΗΣ, ΘΑΝΟΣ ΛΟΪΖΟΣ, Π. ΖΑΝΑΣ, ΑΛ. ΖΩΓΡΑΦΟΣ, Κ. ΤΣΑΚΑΡΕΣΤΟΣ, ΧΡ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ.

Ο θάνατος του Γεωργάκη υπήρξε σοβαρότατη αντιστασιακή πράξη με ισχυρές απηχήσεις. Όχι μόνο προκάλεσε άλλη μία φορά τη συγκέντρωση της παγκόσμιας προσοχής στην κατάσταση της Ελλάδας αλλά –φυσικά– επέφερε τόνωση του αγωνιστικού πνεύματος στους αντιστασιακούς του εξωτερικού.

Χωρίς ενότητα

Ποιες όμως ήταν οι αντιστασιακές δυνάμεις έξω από την Ελλάδα; Και ποια ήταν τα πλαίσια της δράσης τους;

Οι μεγάλες οργανώσεις που εκπροσωπούνταν στο εξωτερικό στην πρώτη περίοδο της Δικτατορίας, διατηρούνταν και στη δεύτερη περίοδο: ΠΑΜ, ΠΑΚ, ΔΑ. Επιπλέον εμφανίζονταν αντιπρόσωποι και άλλων οργανώσεων, όπως των Ελευθέρων Ελλήνων. Τέλος, υπήρχε πλήθος νέων ή παλαιών οργανώσεων και ομάδων ανά χώρες, ιδίως στη Δ. Γερμανία και Ιταλία. Αλλά πρέπει να προσθέσουμε στην παράταξη των οργανωμένων δυνάμεων της Αντίστασης του εξωτερικού και δύο γίγαντες: το ΚΚΕ όπως και το ΚΚΕ (εσωτερικού), με τους μηχανισμούς τους.

Το χαρακτηριστικό της δραστηριότητας αυτών των δυνάμεων ήταν η έλλειψη συντονισμού και ενότητας. Όλες οι προσπάθειες ναυάγησαν. Είδαμε πως το 1968 ΠΑΜ, ΠΑΚ και ΔΑ υπέγραψαν συμφωνητικά ενιαίας δράσης, που γρήγορα όμως έγιναν γράμμα νεκρό. Το 1970 έγινε προσπάθεια να συμπτυχθεί ένα Εθνικό Συμβούλιο Αντιστάσεων (ΕΣΑ) με πρωτοβουλία του Μίκη Θεοδωράκη (ΠΑΜ). Δεν κατέληξε, όμως, πουθενά. Το 1972 ιδρύθηκε το Εθνικό Αντιστασιακό Συμβούλιο (ΕΑΣ) που το απάρτιζαν: το ΠΑΜ, η ΔΑ, οι «Ελεύθεροι Έλληνες» (ΕΕ) και οι Υπερασπιστές της Ελευθερίας (ΥΕ). Αλλά και αυτό ατόνησε πολύ σύντομα για να δια-

λυθεί τελείως, όταν σε λίγο ο Μίκης Θεοδωράκης παραιτήθηκε από την προεδρία του ΠΑΜ και από το ΚΚΕ (εσωτ.).

Πού οφειλόταν αυτή η αδυναμία συντονισμού και ενότητας; Σε διαφωνίες όχι μόνο στην τακτική και στρατηγική της Αντίστασης, όσο στους σκοπούς των οργανώσεων μετά την πτώση της Δικτατορίας. Άλλες απέβλεπαν σε αντιδικτατορικό απλώς αγώνα (ΠΑΜ, ΔΑ κλπ.), άλλες σε ταυτόχρονη κοινωνική επανάσταση (ΠΑΚ κλπ.). Επιπλέον, υπεισερχόταν και ο παράγοντας των προσωπικών αντιζηλιών. Και όσον αφορά αυτό τον τελευταίο, κυριότερη πηγή αντίθεσης ήταν η παρουσία της ισχυρής προσωπικότητας του Ανδρέα Παπανδρέου στον αντιστασιακό χώρο, η οποία προκαλούσε ζωηρές αντιδράσεις.

Ο συνταγματάρχης Οπρόπουλος

Μεταξύ εκείνων που κατέβαλλαν ιδιαίτερες προσπάθειες για την ενοποίηση των αντιστασιακών δυνάμεων στο εξωτερικό και κατ' επέκταση στο εσωτερικό, ήταν ο ανάπηρος συνταγματάρχης Δ. Οπρόπουλος για τον οποίο γράφουμε στον προηγούμενο τόμο. Και είναι χαρακτηριστική μια γλαφυρή ανταπόκριση του δημοσιογράφου Σάυρους Σουλτσμπέργκερ στους *Νιου Γιορκ Τάιμς*, με ημερομηνία 30 Ιουλίου 1971, που είναι αφιερωμένη σ' αυτόν:

«Συνάντησα τὸν συνταγματάρχη Δημήτριο Ὀπρόπουλο, αὐτὸν τὸν σακατεμένο ἀξιωματικό, ποὺ λέγεται ὅτι κατευθύνει τὴν ἀντίσταση τῆς Ἑλλάδος στὸ ἐξωτερικό. Ἔσπασε τὸ λαιμό του σὲ μιὰ κατάδυση καὶ τώρα χρησιμοποιεῖ ἀναπηρικὴ πολυθρόνα. Εἶναι ὄμορφος μὲ πρόσωπο Ἐλ Γκρέκο, σκοῦρα καστανὰ μαλλιὰ καὶ γένια, ποὺ μόλις τώρα ἀρχίζουν νὰ ἀσπρίζουν, ἔχει μάτια γκρίζα καὶ ἐπιδερμίδα πελιδνή.

»Ὁ Δ. Ὀπρόπουλος γεννήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1919. Τὸ 1937 ἐνεγράφη στὴν Σχολὴ Εὐελπίδων τῶν Ἀθηνῶν, ἀπ' τὴν ὁποία καὶ ἀπεφοίτησε τὸ 1940 γιὰ νὰ ἀναλάβη ὑπηρεσία σὰν νεαρὸς ἀξιωματικὸς στὸν πόλεμο τῆς Ἀλβανίας. Ἦταν στὴν ἴδια τάξη μὲ δύο ἀπὸ τοὺς συνταγματάρχες, ποὺ βρίσκονται στὴν ἐξουσία. Ὁ Ὀπρόπουλος ἦταν ὁ πρῶτος μαθητὴς στὴν τάξη τους, ὁ Μακαρέζος ἐρχόταν δεύτερος καὶ ὁ Παπαδόπουλος τέταρτος.

»Μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν Ἄξονα, ὁ Ὀπρόπουλος ἔμεινε στὴν Θεσσαλονίκη, ὅπου ὠργάνωσε τὴν πρώτη καὶ ἀνεξάρτητη ὁμάδα ἀνταρτῶν. Κατόπιν πῆγε στὴν Ἀθήνα καὶ ἀπογοητεύθηκε, ὅταν εἶδε πὼς ὅλοι οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, ποὺ συνάντησε, δὲν εἶχαν καμμιὰ διάθεση νὰ πάρουν τὰ βουνά. Διέφυγε στὴν Μέση Ἀνατολή, ὅπου κατατάχθηκε στὸν φημισμένο Ἱερὸ Λόχο καὶ ἀργότερα ἐργάσθηκε μὲ τὴν

Εἰδικὴ Ὑπηρεσία Βενζινακάτων τῶν Βρεταννῶν κομμάντος. Τὸ 1946 ἔγινε λοχαγὸς καὶ πολέμησε σὲ ὅλη τὴν διάρκεια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Ὁ Ὀπρόπουλος ἔχει τιμηθῆ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον στὸν στρατὸ γιὰ τὴν ἀνδρεία του στὰ πεδία τῶν μαχῶν. Τιμήθηκε μὲ ὀκτὼ μετάλλια ἀνδρείας, πρᾶγμα ποὺ δὲν εἶχε γίνει ποτέ. "Ἤμουν τυχερός", λέγει ὁ ἴδιος. "Δὲν ἔτυχε νὰ χάσω καμμιὰ μάχη".

»Τὸ 1965 ὀνομάσθηκε καθηγητὴς στὴν Σχολὴ Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Κι αὐτὸ ἔγινε γιὰ νὰ τὸν κρατήσουν μακρυὰ ἀπὸ τὴν "συνωμοσία τῶν συνταγματαρχῶν", ποὺ εἶχε ἀρχίσει ἤδη νὰ σαρκώνεται. "Ἤμουν γνωστὸς σὰν ἀντίπαλος τῶν πολιτικῶν ὀργανώσεων μέσα στὸν στρατό".

»Ἐγνώριζε ὅτι ὁ Παπαδόπουλος συνωμοτοῦσε ἀπὸ τὸ 1956-1957 ἀκόμη. "Γνωρίζαμε πὼς ὁ Παπαδόπουλος καὶ οἱ φίλοι του ἦταν ἐπιτελικοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ ὄχι ἀξιωματικοὶ μαχίμων τμημάτων. Ἀλλὰ στὴν ἀρχὴ νομίσαμε πὼς ἡ ὀργάνωσή τους ἀπέβλεπε ἁπλῶς σὲ μιὰ ἀλληλοϋποστήριξη γιὰ νὰ τοποθετοῦνται σὲ καλύτερες θέσεις καὶ νὰ προάγωνται καὶ τίποτε περισσότερο".

»Τὸ 1965 ἔγινε καθηγητὴς στὴν Σχολὴ Ἐπιτελῶν, ὅπου καὶ βρισκόταν μὲ τὸ πραξικόπημα. Οἱ στρατηγοὶ πίστευαν πὼς οἱ συνταγματάρχες δούλευαν ὑπὸ τὶς διαταγές τους καὶ γιὰ τὴν δική τους συνωμοσία χωρὶς νὰ καταλαβαίνουν ὅτι χρησιμοποιοῦνταν ἁπλῶς γιὰ συγκάλυψη. Οἱ συνταγματάρχες ἐπέτυχαν ὅταν πῆραν μὲ τὸ μέρος τους τὸν Σπαντιδάκη, ἀρχηγὸ τοῦ Ἐπιτελείου, τὴν νύκτα τοῦ πραξικοπήματος καὶ στὴ συνέχεια χρησιμοποίησαν παραπλανητικὰ τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως γιὰ νὰ ἐξαπατήσουν ὅλους πὼς τάχα δροῦσαν ἐναντίον κάποιας κομμουνιστικῆς συνωμοσίας.

»Ὄχι πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ ἀποτυχημένο ἀντιπραξικόπημα τοῦ βασιλέως (τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1967) ὁ Ὀπρόπουλος πῆγε στὴν Θεσσαλονίκη, ὅπου ἄκουσε πολλὲς φῆμες γι' αὐτὸ τὸ σχέδιο. Εἰδοποίησε τὸν βασιλέα, μέσω ἑνὸς στρατηγοῦ, πὼς τὸ σχέδιο θὰ ἀποτύχαινε ἂν ἐφαρμοζόταν ἔτσι ὅπως εἶχε περιγραφῆ τότε. Ἦταν ὁ πρῶτος ἀξιωματικὸς ποὺ ἐξορίσθηκε σὲ νησὶ μετὰ τὸ ἀντιπραξικόπημα.

»Στὴν Λέσβο –τὸν Ἰούνιο τοῦ 1969– ἔσπασε τὸ λαιμό του κατὰ τὴν διάρκεια καταδύσεως πάνω σὲ βράχο μέσα σὲ ἄγνωστα σ' αὐτὸν νερά. Ἡ κυβέρνηση νόμισε πὼς θὰ πέθαινε καὶ λόγω τοῦ κύρους του δὲν θὰ ἤθελαν νὰ γίνη κάτι τέτοιο στὴν ἐξορία, γι' αὐτὸ καὶ ἔστειλαν ἀεροπλάνο. Τὸν πῆγαν σ' ἕνα νοσοκομεῖο τῶν Ἀθηνῶν γιὰ δέκα μέρες, κατόπιν δὲ ἡ γυναίκα του πῆρε ἄδεια γιὰ νὰ φύγουν στὸ ἐξωτερικὸ πρὸς νοσηλεία του.

[Σ.τ.Σ.: Πιθανότατα η στάση αυτή της Δικτατορίας έναντι του Οπρόπουλου να οφείλεται και στα αισθήματα των Παπαδόπουλου και Μακαρέζου προς τον παλιό συμμαθητή τους. Στις στρατιωτικές σχολές είναι γνωστό ότι αναπτύσσονται ισχυρές φιλικές σχέσεις μεταξύ των μαθητών της ίδιας τάξης, που διατηρούνται κατόπιν.]

Ενιαία αντιπολίτευση

»Ὁ Ὀπρόπουλος πιστεύει ὅτι ὅλες οἱ παρατάξεις μποροῦν νὰ ἑνωθοῦν σὲ μιὰ ἑνιαία ἀντιπολίτευση, ἀκόμη καὶ αὐτοὶ οἱ κομμουνισταί, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ εἶναι πιστοὶ στὸν Κολλιγιάννη (στὴν Μόσχα).

» "Δὲν μποροῦμε νὰ λησμονήσουμε ὅτι ὑπάρχει μιὰ Ἀριστερὰ στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὴν ἀπομακρύνουμε ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἐξωτερικοῦ". Στὴν "ἐλεύθερη" κομμουνιστικὴ ὁμάδα περιλαμβάνει τὸν φίλο τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου – τὸν Μπριλλάκη. Θέλει νὰ συμπεριλάβη αὐτὸν καὶ τοὺς ὀπαδούς του σ' ἕνα δημοκρατικὸ μέτωπο. Ὁ Ἀνδρέας, πάντως, ποὺ ἐπισκέφθηκε τὸν Ὀπρόπουλο, ἀρνεῖται νὰ συμφωνήση ἂν προηγούμενα δὲν ἀποφασισθῆ ἡ ἐκδίωξη τῆς μοναρχίας. Ὁ Ὀπρόπουλος ἀρνεῖται καὶ λέγει πὼς ὁ βασιλεύς, ἐξ ἄλλου, βρίσκεται ἐπίσης σὲ ἐξορία καὶ ἐργάζεται γιὰ τὴν ἐλευθερία.

»Ὁ Ὀπρόπουλος λέγει πὼς ὁ Παπαδόπουλος εἶναι πολὺ ἔξυπνος, ἀλλὰ λίγο τρελλός. "Μπορεῖτε νὰ τὸ δῆτε αὐτὸ στὰ μάτια του. Πάντοτε μηχανορραφοῦσε – καὶ ὄχι γιὰ τὸ καλό. Καὶ τώρα σπρώχνουν τὸν ἑλληνικὸ λαὸ στὰ ἄκρα. Τοῦτο αὐξάνει τὶς πιθανότητες μιᾶς πραγματικῆς ἐπαναστάσεως καὶ κανεὶς δὲν γνωρίζει ποῦ θὰ σταματήση αὐτή. Ἐπὶ πλέον ἡ νέα γενιὰ καταστρέφεται. Δὲν ἔχει ἰδέα ἀπὸ ἐλεύθερο κόσμο. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ζητηθῆ ἀπ' αὐτὴν νὰ ἀγωνισθῆ γιὰ τὸν ἐλεύθερο κόσμο;"».

Πάντως με τη ματαίωση της ενότητας, η δράση των αντιστασιακών δυνάμεων γινόταν ανεξάρτητη χωρίς να εντάσσεται σε κάποιο ενιαίο σχέδιο. Σε τι συνίστατο, όμως;

Οι κομμουνιστές

Καταρχήν η Αντίσταση έδινε τη μεγάλη μάχη της στο εσωτερικό. Η Αντίσταση του εξωτερικού μόνο βοηθητική, δευτερεύουσα, σημασία μπορούσε να έχει. Και όσον αφορά τις οργανώσεις, περιοριζόταν στην αποστολή πολλών γενικών οδηγιών –που οι περισσότερες ήταν ανεδαφικές– και λίγων ενισχύσεων σε όπλα, χρήμα και ανθρώπους.

Πιο ουσιαστική ήταν η κάθοδος των κομμουνιστών. Η εσωτερική κρίση του ΚΚΕ,

το 1967-1969, ανέστειλε την άμεση αποστολή αγωνιστών στην Ελλάδα. Όταν όμως αποκρυσταλλώθηκε η νέα κατάσταση στον κομματικό χώρο, άρχισε με επιταχυνόμενο ρυθμό η συνωμοτική επιστροφή των στελεχών που είχαν διαφύγει από τη χώρα μετά την επιβολή της Δικτατορίας, αλλά και πολλών, παλαιότερων προσφύγων. Μεταξύ αυτών ήταν και ο παλαίμαχος Δημήτρης Παρτσαλίδης, που όπως ξέρουμε ήταν από τους πρωταγωνιστές της Αντίστασης στην Κατοχή (τότε ήταν μέλος της γραμματείας του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ). Τώρα υπήρξε από τους πρωταγωνιστές της εσωτερικής κρίσης του ΚΚΕ και της συγκρότησης του ΚΚΕ (εσ.), παρ' όλα τα γεράματά του, όμως, σε ηλικία 70 ετών, δεν δίστασε να κατέβει στην Ελλάδα για να αγωνιστεί. Ταυτόχρονα και ο Χ. Δρακόπουλος που εκλέχτηκε γεν. γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ (εσ.), ο οποίος είχε δραπετεύσει πριν από ένα χρόνο από την Ελλάδα, γύρισε επίσης στη χώρα, όπως και πολλοί άλλοι κομμουνιστές.

Σκοπός του Χ. Δρακόπουλου και του Δ. Παρτσαλίδη ήταν να εμφανιστούν ως ηγεσία του νέου κόμματος στην Ελλάδα, αλλά και να δράσουν στην Αντίσταση. Προσέκρουσαν, όμως, στον γιγαντιαίο μηχανισμό επαγρύπνησης και τρομοκρατίας της Δικτατορίας. Στις 18 Οκτωβρίου 1971 συνελήφθησαν και στις 23 Ιανουαρίου 1973 δικάστηκαν –μαζί με 15 άλλα στελέχη– στο Πενταμελές Εφετείο Αθηνών, το οποίο τους επέβαλε ποινές κάθειρξης 12 ετών. Αλλά η δίκη, την οποία παρακολούθησαν οι εφημερίδες με εκτενή πρακτικά, έδωσε την ευκαιρία στους δύο ηγέτες να αναπτύξουν το πρόγραμμά τους και να κάνουν αισθητή την ύπαρξη του νεοσύστατου ΚΚΕ (εσωτ.). Έτσι το δικαστήριο έπαιξε ρόλο οργανωτικό και πολιτικό για το καινούργιο κόμμα και το έφερε σε επαφή με τους οπαδούς του σε έκταση που ήταν αδύνατο να επιτύχουν αλλιώς ο Δ. Παρτσαλίδης και ο Χ. Δρακόπουλος.

Η «μάχη της Αμερικής»

Τις αντιστασιακές δραστηριότητες στο εξωτερικό τις συμπλήρωνε η συμβολή των διαφόρων προσωπικοτήτων, πολλές από τις οποίες ήταν δημοσιογράφοι. Όλοι αυτοί οι αυτοεξόριστοι ή δραπέτες ανέπτυσσαν προφορικά ή γραπτά (βιβλία, εφημερίδες, άρθρα κλπ.) τις αντιδικτατορικές θέσεις σε κυβερνήσεις, οργανισμούς, Τύπο, νομοθετικά σώματα, κόμματα, πρόσωπα, ή χρησιμοποιούνταν σε ειδικές εκπομπές ραδιοφωνικών σταθμών. Οι δημοσιογράφοι μάλιστα είχαν τελικά συμπήξει και ιδιαίτερο σύνδεσμο που είχε την κεντρική του έδρα στη Ρώμη, με πρόεδρο τον Ευάγγελο Παντελέσκο.

Η προσπάθεια των προσωπικοτήτων αυτών δεν μπορεί να σταθμιστεί, βέβαια, αλλά δεν ήταν ανεπαίσθητη. Επηρέασε κυβερνήσεις (σκανδιναβικά κράτη, Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία, Δ. Γερμανία) και οργανισμούς (Συμβούλιο Ευρώπης με τα παρακλά-

δια του κλπ.). Και συνέβαλε στην αντίδραση του αμερικανικού Κογκρέσου κατά της επίσημης πολιτικής των ΗΠΑ –που φορείς της ήταν οι δύο πρόεδροι, Τζόνσον και Νίξον– έναντι της Ελλάδας κατά την περίοδο της Δικτατορίας.

Αυτή η τελευταία δραστηριότητα υπήρξε αν όχι η πιο αισθητή, πάντως η πιο χαρακτηριστική. Σε όλη τη διάρκεια της 7ετίας 1967-1974, στο Κογκρέσο, πολιτικοί (όπως ο Ι. Ζίγδης ή ο Ε. Κοθρής) και πολλοί αντιστασιακοί δημοσιογράφοι δεν έπαυαν να τροφοδοτούν με μαρτυρίες για πρόσωπα και πράγματα τη φιλελεύθερη παράταξη της Βουλής των Αντιπροσώπων και της Γερουσίας.

Οι Έλληνες αυτοί έδωσαν μια πραγματική «Μάχη της Αμερικής», προσπαθώντας αγωνιωδώς να γαλβανίσουν τις προοδευτικές αμερικανικές δυνάμεις, οι οποίες ασκούσαν αντιπολίτευση κατά των προέδρων στην ελληνική πολιτική τους και δρούσαν ως τροχοπέδη στις ενέργειές τους.

Το Κογκρέσο κατά του προέδρου

Μέσα στο επιβλητικό Καπιτώλιο της Ουάσινγκτον με την κλασική ελληνική αρχιτεκτονική, που το διακοσμούν εντυπωσιακές τοιχογραφίες του Έλληνα –από την Ιταλία– ζωγράφου Μπρουμίδη, έχουν συγκρουστεί ισχυρότατα οι δύο αυτές αντίθετες τάσεις. Πού έκλινε η πλάστιγγα;

Ο αγώνας ήταν αμφίρροπος. Οι διακυμάνσεις ήταν το χαρακτηριστικό του. Κύριος στόχος κι από τις δύο μεριές ήταν η δωρεάν στρατιωτική αμερικανική βοήθεια, η οποία, ανάλογα με την πλευρά που κέρδιζε κάθε φορά, άλλοτε περιστελλόταν, άλλοτε σταματούσε κι άλλοτε επαναλαμβανόταν.

Η βοήθεια που αποτελούσε το αντικείμενο της διαμάχης, αφορούσε κυρίως βαριά όπλα και ιδίως άρματα, αεροπλάνα και πολεμικά πλοία. Η ονομαστική της αξία κυμαινόταν γύρω στα 100 εκατομμύρια δολάρια ετησίως, αλλά στην πραγματικότητα ήταν πολύ μεγαλύτερη, γιατί τα παραχωρημένα όπλα καταχωρούνταν σε τιμές εκποίησης. Πάντως ο μέσος όρος της έπεφτε συνεχώς. Από περίπου 100 εκατομμύρια δολάρια τα πρώτα 2 χρόνια, μειώθηκε στα 60-70 τα δύο επόμενα, για να περιοριστεί κατόπιν στα 15 εκατομμύρια δολάρια, οπότε και το καθεστώς των Αθηνών την απαρνήθηκε.

Και πρέπει να σημειωθεί, για την ιστορική ακριβολογία, ότι η επίδρασή της στον εξοπλισμό της Ελλάδας υπήρξε σημαντική. Μπορούμε να πούμε ότι επέδρασε θετικά και αρνητικά.

• Θετικά, γιατί ανάγκασε την Ελλάδα, όπως είδαμε, να επιδιώξει την προμήθεια βαρέων όπλων με δικούς της χρηματικούς πόρους, από διάφορες αγορές. Η απόκτηση των 4 γερμανικών υποβρυχίων των 100 τόνων, που έχουμε αναφέρει σε άλλες σελίδες, των 4 πυραυλακάτων, των 200 αρμάτων AMX-30, των αεροπλάνων «Φά-

ντομ», «Μιράζ ΙΙΙ» και Α-Δ7, επέτρεψαν τον εκσυγχρονισμό έως ένα βαθμό της ελληνικής πανοπλίας. Ενώ αντίθετα, η Τουρκία που λάμβανε ανελλιπώς τη δωρεάν στρατιωτική αμερικανική βοήθεια, δεν αισθανόταν την ανάγκη και την πίεση να προσφύγει σε άλλες αγορές για την ανακαίνιση του εξοπλισμού της. Και αυτή η αντίθεση βάρυνε στον συσχετισμό των πολεμικών δυνάμεων των δύο χωρών, όταν αργότερα ήλθε η ώρα της επικίνδυνης κρίσης στις σχέσεις τους (1974...).

• Αλλά επέδρασε και αρνητικά. Γιατί παρά την προμήθεια νέων αρμάτων ΑΜΧ-30, οι διακυμάνσεις της αμερικανικής βοήθειας δεν επέτρεψαν την επαρκή ανάπτυξη του ελληνικού θωρακισμένου όπλου. Κατά το Διεθνές Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών του Λονδίνου (ΙΙΣΣ) σε όλη τη διάρκεια της Δικτατορίας η αναλογία ελληνικών και τουρκικών αρμάτων ήταν 1:2. Το 1972, όταν άρχισε η παραλαβή των πρώτων αρμάτων ΑΜΧ-30 (30 μονάδες), ο ελληνικός στρατός είχε 200 άρματα 5-47 και 220 Μ-48. Επιπλέον πολλά ελαφρά Μ-24, Μ-26, Μ-41.

Η Τουρκία το ίδιο έτος παρέτασσε 800 περίπου άρματα Μ-47 και Μ-48, καθώς και μερικές εκατοντάδες Μ-24, Μ-26 και Μ-41.

Τα άρματα

Βλέπουμε τη μικρή αναλογία που είχαν στο σύνολο τα συγχρονισμένα ελληνικά άρματα ΑΜΧ-30. Καθώς και την αριθμητική υπεροχή των Τούρκων σε άρματα παλαιών τύπων, που κυριαρχούσαν και στους δύο στρατούς.

Το 1974, στο αποκορύφωμα της κρίσης που παραλίγο να οδηγήσει σε ελληνοτουρκικό πόλεμο, η Ελλάδα παρέτασσε (κατά την ίδια πηγή που θεωρείται διεθνώς αυθεντική) τα εξής άρματα:

• 60 του τύπου ΑΜΧ-30 (άλλα 130 είχαν παραγγελθεί).
• 800 Μ-47 και Μ-48
• 200 Μ-24, Μ-26 και Μ-41.

Η Τουρκία παρέτασσε:

• 1.800 Μ-47 και Μ-48.
• 300 Μ-24, Μ-26, Μ-41.

Το αποτέλεσμα ήταν να διατηρηθεί σταθερή η τουρκική υπεροχή 2:1. Αυτή η αριθμητική υπεροχή αλλά και μια διαφορά δόγματος προίκιζε την Τουρκία με ένα ιδιαίτερα ισχυρό θωρακισμένο όπλο. Η Ελλάδα κατά την έναρξη της Δικτατορίας διέθετε μια θωρακισμένη μεραρχία. Είχε προγραμματίσει τη συγκρότηση και δεύτερης θωρακισμένης μεραρχίας, αλλά οι διακυμάνσεις της αμερικανικής βοήθειας δεν επέτρεψαν την υλοποίησή της.

Αυτή η κατάσταση ήταν ιδιαίτερα ανησυχητική, γιατί η Τουρκία στον ίδιο καιρό αύξαινε ταχέως τη δική της θωρακισμένη δύναμη. Το 1967, έναντι των 3 ταξιαρχιών

της μοναδικής ελληνικής θωρακισμένης μεραρχίας, η Τουρκία παρέτασσε: μία θωρακισμένη μεραρχία (= 3 ταξιαρχίες), συν 4 θωρακισμένες ανεξάρτητες ταξιαρχίες, συν δύο συντάγματα θωρακισμένου ιππικού (= περίπου μία ταξιαρχία), συν δύο εκμηχανισμένες (ή μηχανοκίνητες, που δεν είναι ταυτόσημες με μηχανοκίνητες) ταξιαρχίες. Σύνολο, 10 ταξιαρχίες επί ερπυστριών, έναντι των 3 ελληνικών.

Το 1974, κατά τη μεγάλη κρίση του Κυπριακού, η Ελλάδα παρέτασσε πάλι 3 θωρακισμένες ταξιαρχίες. Ενώ η Τουρκία:

- 1 θωρακισμένη μεραρχία (= 3 ταξιαρχίες)
- 4 θωρακισμένες ανεξάρτητες ταξιαρχίες
- 2 συντάγματα θωρακισμένα ιππικού (= 1 ταξιαρχία)
- 3 εκμηχανισμένες μεραρχίες (= 9 ταξιαρχίες)
- 3 εκμηχανισμένες ανεξάρτητες ταξιαρχίες.

Σύνολο 20 ταξιαρχίες επί ερπυστριών, έναντι 3 και πάλι ελληνικών.

Αν συνθέσουμε τώρα τις θετικές και τις αρνητικές επιπτώσεις των διακυμάνσεων της στρατιωτικής βοήθειας, ποιο είναι το αλγεβρικό τους άθροισμα για την Ελλάδα; Κέρδος ή ζημία; Βραχυπρόθεσμα ίσως ζημία, μακροπρόθεσμα κέρδος. Αλλά οπωσδήποτε, αυτή καθεαυτή η δωρεάν στρατιωτική βοήθεια εσφαλμένα θεωρείται ότι αποτελούσε το κέντρο του προβλήματος. Γιατί και αν περικοπτόταν τελείως, δεν επρόκειτο να καταρρεύσει το στρατιωτικό καθεστώς της Ελλάδας, ή να παραδοθεί πανικόβλητο στους αντιπάλους του. Οι δραματικές συγκρούσεις στο Κογκρέσο περισσότερο ως πρόσχημα παρά ως στόχο είχαν τη βοήθεια. Στην πραγματικότητα, με αφορμή αυτόν τον παράγοντα, αναπτυσσόταν η πάλη μεταξύ φιλελεύθερων δυνάμεων που βρίσκονταν στην πλήρη τους ανάπτυξη και του αποτελματωμένου αμερικανικού κατεστημένου.

Η σύγκρουση για την Ελλάδα

Με επίκεντρο το στρατιωτικό καθεστώς της Ελλάδας γενικά και τη στρατιωτική βοήθεια της Αμερικής ειδικά, ο αμερικανικός ιμπεριαλισμός δεχόταν επιθέσεις τόσο ισχυρές όσο σχεδόν εκείνες της περίπτωσης του Βιετνάμ. Και αντιστεκόταν με τόσο πείσμα, ώστε ενώ στο Βιετνάμ η κυβέρνηση κάμφθηκε, στην Ελλάδα παρέμεινε αμετακίνητη.

Βέβαια, οι διαστάσεις δεν ήταν οι ίδιες. Για το Βιετνάμ η πολιτεία αντιμετώπιζε ένα λαϊκό κίνημα εφόδου με πρωτοπορία τους φοιτητές. Και θα ήταν πολύ ισχυρότερο, αν η αμερικανική εργατική τάξη αντί της πρωτοπορίας δεν τασσόταν στη βραδυπορία. Οι μάχες στο Κογκρέσο ήταν απλά η κοινοβουλευτική φωνή του κινήματος. Ενώ η περίπτωση της Ελλάδας, όπως ήταν φυσικό, δεν είχε βέβαια τόσο ισχυρή εσωτερική απήχηση. Δεν κινητοποιήθηκαν ούτε οι Ελληνοαμερικανοί. Και αναπτύχθηκε η σύγκρουση κυρίως μέσα στο Καπιτώλιο.

Η κυβέρνηση των ΗΠΑ ήθελε να διατηρηθεί το στρατιωτικό καθεστώς της Ελλάδας, γιατί αποδεχόταν τις πιεστικές και ανήσυχες εισηγήσεις του Πενταγώνου. Αλλά, μολονότι δεν υποχώρησε, εξαναγκάστηκε να χαλαρώσει την προστατευτική της σύζευξη με τη Δικτατορία.

Οι μεγάλες φάσεις

Ποιες ήταν οι μεγάλες φάσεις της ατέρμονης μάχης στο Κογκρέσο, για την Ελλάδα;

Μπορούμε να επισημάνουμε τις εξής καίριες συζητήσεις:

- Στις 9 και 11 Ιουνίου 1970, ενώπιον της Υποεπιτροπής για τις αμυντικές συμφωνίες και υποχρεώσεις των ΗΠΑ της αμερικανικής Γερουσίας.
- Τον Ιούλιο (12, 14, 19, 21), Αύγουστο (3), Σεπτέμβριο (9, 15) 1971, ενώπιον της Υποεπιτροπής για την Ευρώπη της Επιτροπής Εξωτερικών Σχέσεων της αμερικανικής Βουλής.
- Στις 29 Δεκεμβρίου 1972, ενώπιον των Υποεπιτροπών της αμερικανικής Βουλής για την Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή.

Οι δύο πρώτες συζητήσεις αφορούσαν έρευνα για τη χορήγηση στρατιωτικής βοήθειας στην Ελλάδα. Και στις δύο περιπτώσεις οι Υποεπιτροπές τάχθηκαν κατά της χορήγησης.

Στην τρίτη περίπτωση επρόκειτο για συζήτηση μεταξύ των μελών των δύο Υποεπιτροπών και τη λήψη κοινής απόφασης κατά πλειοψηφία, με την οποία τάχθηκαν κατά της συμφωνίας για τη βάση λιμενικών διευκολύνσεων του 6ου Στόλου στην Ελευσίνα.

Οι δημοσιογράφοι

Οι Έλληνες δημοσιογράφοι του εξωτερικού συμμετέχοντας στις προσπάθειες για τη διαφώτιση της αμερικανικής κυβέρνησης και των μελών του Κογκρέσου, έκαναν συνεχή διαβήματα και την 30ή Οκτωβρίου 1970 επιδόθηκε στην αμερικανική πρεσβεία του Λονδίνου η πιο κάτω ανοικτή επιστολή προς τον πρόεδρο Νίξον, ο οποίος εκείνες τις ημέρες είχε αποφασίσει να επαναλάβει τη στρατιωτική βοήθεια προς την Ελλάδα:

«Πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν Πρόεδρο τῶν Ἡν. Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς,
κ. Ρίτσαρντ Νίξον.
»Κύριε Πρόεδρε,

»Στὶς 22 Σεπτεμβρίου, ὁπότε ἐλήφθη ἡ ἀπόφαση νὰ σταλοῦν βαρέα ὅπλα στὴν Ἑλλάδα, ὁ ὑπεύθυνος τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν κ. Ρόμπερτ Μὰκ Κλόσκυ προέβη στὴν ἀκόλουθη δήλωση: "Στὴν Ἑλλάδα ἔχει ἀρχίσει ἡ ἐπάνοδος στὴν συνταγματικὴ τάξη. Σπουδαῖα ἄρθρα τοῦ Συ-

ντάγματος ἐπανῆλθαν ἐν ἰσχύϊ καὶ συμπληρώνεται ἡ μερικὴ ἀποκατάσταση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἐδήλωσε ὅτι προτίθεται νὰ ἀποκαταστήση τὴν κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία".

»Σὰν Ἕλληνες δημοσιογράφοι ποὺ ζοῦμε μακρυὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, γιατὶ στὴν χώρα μας δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία ἐκφράσεως, μιλώντας γιὰ λογαριασμό μας ἀλλὰ καὶ γιὰ λογαριασμὸ ὅλων τῶν συναδέλφων ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ ἐργάζωνται στὴν Ἑλλάδα, αἰσθανόμαστε τὴν ἀνάγκη νὰ σᾶς καταστήσουμε γνωστὸ ὅτι ἡ ἀπόφαση αὐτή, τόσο σημαντικὴ γιὰ τὴν χώρα μας, στηρίζεται σὲ ψεύδη.

»Ἡ ἀλήθεια, ποὺ κάθε καλόπιστος καὶ σωστὰ πληροφορημένος ἄνθρωπος ξέρει, γιὰ τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἡ ἑξῆς:

»1. Στὴν Ἑλλάδα ἰσχύει ἀκόμη ὁ Στρατιωτικὸς Νόμος μὲ ὅλα τὰ ἐπακόλουθα ὅσον ἀφορᾶ τὶς βασικὲς ἀτομικὲς ἐλευθερίες καὶ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα.

»2. Τὰ στρατοδικεῖα ἐξακολουθοῦν νὰ στεροῦν καθημερινῶς τὴν ἐλευθερία ὁποιουδήποτε ποὺ συμβαίνει νὰ ἔχη ἄλλη γνώμη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ ἔχουν αὐτοὶ ποὺ κατέχουν τὴν δύναμη, καὶ ἐπιβάλλουν καταδίκες εἰς θάνατον σὲ ὅσους τυπώνουν "παράνομα ἔντυπα".

»3. Ἑκατοντάδες πολιτικῶν κρατουμένων ποὺ οἱ πεποιθήσεις τους κυμαίνονται ἀπὸ τὴν ἄκρα ἀριστερὰ ὥς τὴν ἄκρα δεξιά, ἐξακολουθοῦν νὰ βρίσκωνται στὶς φυλακές, στὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως καὶ στὴν ἐξορία. Εἶναι "οἱ χρήσιμοι ὅμηροι" ποὺ ἀπολύονται μὲ τὰ "μέτρα ἐπιεικείας" ποὺ ἐφαρμόζονται κατὰ περιόδους γιὰ νὰ ἐντυπωσιάσουν τὴν κοινὴ γνώμη.

»4. Μερικὲς "ἐλευθερίες" παραχωρήθηκαν σποραδικά, σὰν ἀπάντηση στὴν διεθνῆ πίεση – ἐλευθερία μετακινήσεως, μετριοπαθοῦς κριτικῆς καὶ ἐλευθερία τοῦ συνέρχεσθαι. Οἱ ἐλευθερίες ὅμως αὐτὲς παραχωροῦνται κάθε φορὰ ὄχι βάσει τοῦ νόμου, ἀλλὰ κατὰ τὴν κρίση τῶν δικτατόρων. Παραχωροῦνται σὲ μερικοὺς ὡς εὔνοια. Σὲ ἄλλους δὲν δίδονται, καὶ αὐτὸ ὡς τιμωρία.

»5. Ἡ ἐλευθεροτυπία ἔχει στραγγαλισθῆ μὲ τὸν περὶ Τύπου Νόμο, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἡ διατύπωση τῆς παραμικρῆς διαφωνίας μπορεῖ νὰ ἑρμηνευθῆ ὡς "ἐθνικὸν ἔγκλημα". Ὁ συνάδελφός μας Ἰωάννης Καψῆς ἐκτίει σήμερα ποινὴ φυλακίσεως, ἐπειδὴ σὰν ἀρχισυντάκτης ἐπέτρεψε νὰ δημοσιευθῆ μία συνέντευξη στὴν ὁποία ἕνας πρώην πολιτικὸς ζητοῦσε νὰ σχηματισθῆ κυβέρνηση συνασπισμοῦ.

»6. Ὁλόκληρο τὸ κρατικὸ οἰκοδόμημα –ἡ δικαστικὴ ἐξουσία, οἱ δημόσιες ὑπηρεσίες, τὰ ἐργατικὰ συνδικᾶτα, τὰ σχολεῖα, τὰ Πανεπιστήμια καὶ ὅλοι οἱ τομεῖς τῆς πνευματικῆς ζωῆς– ἐξακολουθοῦν νὰ διαβρώνωνται ἀπὸ ἰδέες ὀπισθοδρομικὲς τῶν ἰθυνόντων καὶ νὰ διευθύνωνται ἀπὸ προσωπικὸ ποὺ ἔχει φθαρῆ καὶ ἐξαχρειωθῆ μὲ τὶς συνεχεῖς εὐρεῖες ἐκκαθαρίσεις.

»7. Τὸ λεγόμενο "Σύνταγμα τοῦ 1968" ποὺ ἡ ἐφαρμογή του φαίνεται νὰ ἀποτελῆ τὴν ἔσχατη προσπάθεια τῆς Οὐάσιγκτον νὰ καταστήση σεβαστὸ τὸ καθεστὼς τῆς Ἑλλάδος, στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι παρὰ ἕνας τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἡ στρατιωτικὴ δύναμη θὰ ἐξακολουθήση νὰ κυβερνᾶ τὴν Ἑλλάδα. Εἶναι ἕνας κλονισμὸς γιὰ τὸν δημοκρατικὸ κόσμο τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Οὐάσιγκτον τοῦ 1970 μπορεῖ νὰ χρησιμοποιῆ τὸν ὅρο "συνταγματικὸς" γιὰ τὶς αὐθαίρετες καὶ ἀνελεύθερες ἐπεμβάσεις.

»8. Τὸ ἑλληνικὸ καθεστώς, ὕστερα ἀπὸ τρισήμισυ χρόνια ποὺ βρίσκεται στὴν ἐξουσία, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ παράσχη τὴν ἐλάχιστη ἀπόδειξη ὅτι προτίθεται νὰ ἐπιστρέψη ποτὲ στὴν κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία. Ἀντίθετα, ἐπανειλημμένα ἔχει ἀρνηθῆ νὰ ὁρίση ἡμερομηνία διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν, οἱ ὁποῖες, ὅπως δήλωσε τελευταῖα ἕνας ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες του, "θὰ ἦταν καταστρεπτική".

»Κύριε Πρόεδρε,

»Δὲν διαμαρτυρόμαστε μόνο γιὰ τὴν ὑποστήριξη καὶ τὴν ἐνθάρρυνση ποὺ βρίσκει τὸ σημερινὸ ἑλληνικὸ καθεστώς. Γι' αὐτὸ ἔχουν ἤδη γίνει διαμαρτυρίες ἐκ μέρους πολιτικῶν ἀρχηγῶν καὶ ἀνθρώπων ὑπευθύνων ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμο. Σὰν ἐκδότες, ἀρχισυντάκτες καὶ δημοσιογράφοι, ἐκπρόσωποι ἑνὸς ἐπαγγέλματος ποὺ ἔργο του εἶναι ἡ ἐνημέρωση τοῦ κοινοῦ, δὲν μποροῦμε νὰ ἐπιτρέψουμε νὰ συνεχίζεται ἀδιαμαρτύρητα ἡ κατάφωρη διαστροφὴ τῆς ἀλήθειας ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα στὴν Ἑλλάδα. Μὲ ὅσα σᾶς ἐκθέσαμε, ἔχουμε τὴν πεποίθηση ὅτι συμβάλλουμε στὴν ἐπιβίωση τῶν δημοκρατικῶν ἀξιῶν οἱ ὁποῖες ἀπειλοῦνται σὲ ὅλο τὸν κόσμο.

»Ὑμέτεροι
Ἀνδρέας Ἀρνάκης, Φρανκφούρτη
Παῦλος Μπακογιάννης, Μόναχο
Νῖκος Δεληπέτρος, Παρίσι
Η. Δημητρακόπουλος, Οὐάσιγκτον
Ἀντώνης Δροσόπουλος, Βιέννη
Ἄρης Φακίνος, Παρίσι

Σπῦρος Γιαννᾶτος, Λονδῖνο
Σπῦρος Γρανίτσας, Νέα Ὑόρκη
Ἠλ. Χατζηανδρέου, Φρανκφούρτη
Γεώργιος Κατηφόρης, Λονδῖνο
Ἰωάννης Κάτρης, Μιννεάπολις
Μιχαὴλ Κωστόπουλος, Λονδῖνο
Παναγιώτης Λαμπρίας, Λονδῖνο
Ἰωάννης Λάμψας, Γενεύη
Βασίλης Μαθιόπουλος, Βόννη
Ἄγγελος Μαρόπουλος, Βόννη
Βασίλης Μαυρίδης, Κολωνία
Κώστας Νικολάου, Κολωνία
Εὐάγγελος Παντελέσκος, Ρώμη
Μάριος Πλωρίτης, Παρίσι
Ἀστέρης Στάνγκος, Ρώμη
Γεώργιος Γιαννόπουλος, Λονδῖνο
Ἑλένη Βλάχου, Λονδῖνο
Γεώργιος Βουκελᾶτος, Βόννη»

Η απάντηση

Το Υπουργείο των Εξωτερικών των ΗΠΑ απάντησε στις 11 Νοεμβρίου 1970 με την ακόλουθη επιστολή του Ρότζερ Νταίηβις, αναπληρωτή υφυπουργού των Εξωτερικών, προς δύο από τους υπογράφοντες, Γεώργιο Κατηφόρη και Παναγιώτη Λαμπρία:

«Κύριοι,

»Μοῦ ζητήθηκε νὰ ἀπαντήσω στὴν ἐπιστολὴ ποὺ σεῖς μαζὶ μὲ ἄλλους ἀπευθύνατε στὸν Πρόεδρο Νίξον καὶ ἐδώσατε στὸν Τύπο σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως περὶ ἀποστολῆς βαρέος ὁπλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα.

»Παρερχόμενος χωρὶς σχόλια τὴν βεβαίωση ὅτι ἡ ἀπόφαση "βασίστηκε σὲ ψεύδη" καὶ σὲ κακόπιστες κατηγορίες, ἐφιστῶ τὴν προσοχή σας στοὺς λόγους τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς, ἡ ὁποία δὲν ἀμφισβητεῖται.

»Ὁ ἐντεταλμένος Τύπου τοῦ Ὑπουργείου ἀνεκοίνωσε στὶς 22 Σεπτεμβρίου 1970 ὅτι ἡ ἀπόφαση νὰ δεχθοῦμε τὴν φόρτωση τῶν ἀναφερομένων εἰδῶν γιὰ τὴν Ἑλλάδα, στηριζόταν καθ' ὁλοκληρίαν σὲ λόγους ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀσφάλεια τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν.

»Ἡ ἐπιστολή σας, ἀγνοώντας τὴν βασικὴ αὐτὴ πλευρὰ τοῦ ζητήματος,

ἀμφισβητεῖ τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου ὑπαλλήλου τοῦ Ὑπουργείου, κατὰ τὰ ὁποῖα στὴν Ἑλλάδα ἀποκαθίσταται κάποια τάση ἐπανόδου στὴν συνταγματικὴ τάξη.

»Κατὰ πόσον αὐτὸ ἀληθεύει ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀξιολόγηση τῶν ὅσων συνέβησαν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν 21η Ἀπριλίου καὶ ἐντεῦθεν. Παρακολουθοῦμε μὲ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον τὶς ἐξελίξεις, καὶ τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα καταλήξαμε διαφέρουν πολὺ ἀπὸ ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα καταλήγετε ἐσεῖς. Πιστεύουμε ὅτι καλὰ πληροφορημένοι καὶ ἔντιμοι παρατηρηταὶ θὰ μποροῦσαν καὶ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐξαγάγουν διαφορετικὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν.

»Θὰ ἄξιζε νὰ ἐπαναληφθῆ ἐδῶ ἐκεῖνο ποὺ ἐλέχθη στὶς 22 Σεπτεμβρίου – ὅτι οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἐνδιαφέρονται νὰ ὑπάρξη σταθερὴ πρόοδος πρὸς τὴν ἀποκατάσταση πολιτικῆς κυβερνήσεως στὴν Ἑλλάδα, καὶ ὅτι οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες παραμένουν πάντα πιστὲς σ' αὐτὴν τὴν πολιτική.

ΡΟΤΖΕΡ ΝΤΑΙΗΒΙΣ»

Ο αγώνας κατά του στρατιωτικού καθεστώτος από το εξωτερικό συνεχίστηκε με όλα τα μέσα. Πώς αντιδρούσε όμως η Δικτατορία; Με διάφορα νομοτυπικά μέτρα, που καθόριζε η Συντακτική Πράξη ΚΗ' του 1967. Σ' αυτά περιλαμβάνονταν η αφαίρεση του διαβατηρίου και η αφαίρεση της ιθαγένειας. Όποιος επισημαινόταν ότι ανέπτυσσε δραστηριότητα στο εξωτερικό κατά του καθεστώτος, παραπεμπόταν αυτεπάγγελτα στο Συμβούλιο Ιθαγένειας, το οποίο εισηγούνταν τη στέρηση της ιθαγένειάς του. Η εισήγηση αμέσως μετατρεπόταν σε υπουργική απόφαση. Περίπου 2.800 άτομα υπέστησαν το μέτρο αυτό στη διάρκεια της Επταετίας.

Αλλά ευρύτερη ήταν η εφαρμογή συγκαλυμμένων μέτρων, υπό την κάλυψη μιας ευρύτατης αστυνόμευσης, όλων των Ελλήνων του εξωτερικού. Η φημολογούμενη δολοφονία του πρώην διπλωματικού Μαυρογένη στην Κοπεγχάγη θεωρήθηκε ως ένα από τα μέτρα αυτά, αν και δεν επιβεβαιώθηκαν αδιάβλητα οι σχετικές φήμες. Μια άλλη όμως περίπτωση παράνομων μέτρων που ελήφθησαν ή επρόκειτο να ληφθούν, είναι περισσότερο πιθανή και αφορά τον δημοσιογράφο Η. Δημητρακόπουλο, ο οποίος διέμενε στις ΗΠΑ.

Διωγμοί δημοσιογράφου

Την 26η Απριλίου 1975, η αμερικανική εφημερίδα *Ουάσινγκτον Ποστ* ανέγραψε ότι «η χούντα των Αθηνών σχεδίασε να απαγάγει τον αυτοεξόριστο δημοσιογράφο Η. Δημητρακόπουλο μέσα από τους δρόμους της Ουάσινγκτον και να τον φέρει κρυφά, με ειδικό αεροπλάνο ή υποβρύχιο, στην Ελλάδα». Η απαγωγή θα γινόταν με τη συνεργασία «διαφόρων μυστικών υπηρεσιών των ΗΠΑ».

Πιο συγκεκριμένα, στις 12 Φεβρουαρίου 1975, δημοσιευόταν σε πολυάριθμες αμερικανικές εφημερίδες το εξής άρθρο του γνωστού δημοσιογράφου Τζακ Άντερσον για την υπόθεση Δημητρακόπουλου:

«Τώρα πού ή έλληνική δικτατορία κατέρρευσε, μπορεῖ νὰ ἐκτεθῆ ἡ ἱστορία γιὰ τὸ πῶς ὁ Λευκὸς Οἶκος καὶ τὸ ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης συντόνισαν τὶς ἐνέργειές τους γιὰ νὰ στείλουν ἕναν Ἕλληνα ἐξόριστο στὴν πατρίδα του, προκειμένου νὰ γνωρίση τὰ βασανιστήρια καὶ πιθανῶς γιὰ νὰ βρῆ τὸν θάνατο.

»Ὁ ἐξόριστος ἦταν ὁ δημοσιογράφος Ἠλ. Δημητρακόπουλος, ὁ ὁποῖος διέφυγε ἀπὸ τὴν πατρίδα του ὅταν ἦλθε στὴν ἐξουσία ἡ στρατιωτικὴ χούντα τὸ 1967. Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες συνταγματάρχες δὲν μποροῦσαν νὰ ἐπιβάλουν σιγὴ στὴ γραφομηχανή του.

»Ἐπέτυχε ἄδεια διαμονῆς στὶς Ἡν. Πολιτεῖες καὶ ἀνέλαβε μιὰ θέση μάχης στὴν Οὐάσιγκτον καταφερόμενος ἐναντίον τῆς χούντας καὶ τῶν Ἑλληνοαμερικανῶν ὑποστηρικτῶν της.

»Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Νίξον στὴν Οὐάσιγκτον ἔστρεψαν τὶς κάννες τους πρὸς αὐτόν, ὅταν ἄρχισε νὰ ἐξαπολύη πυρὰ ἐναντίον τοῦ Τὸμ Πάππας, ἑκατομμυριούχου μὲ ἐκτεταμένα συμφέροντα πετρελαίων, ἀναψυκτικῶν καὶ χημικῶν προϊόντων στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Πάππας συνέβαινε ἐπίσης νὰ εἶναι στενὸς φίλος καὶ χρηματοδότης τοῦ Προέδρου Νίξον.

Ο άνθρωπος του Νίξον

»Τόσο στενὸς ἦταν ὁ δεσμὸς Νίξον-Πάππας, ὥστε οἱ συνωμότες τοῦ Οὐώτεργκαιητ ἐστράφησαν ἐνστικτωδῶς στὸν Ἕλληνα βαθύπλουτο γιὰ χρήματα ἀποσιωπήσεως, μολονότι ὁ ἴδιος ἐπιμένει ὅτι δὲν ἔδωσε ποτὲ πεντάρα γιὰ τέτοιους σκοπούς.

»Στὶς 12 Ἰουλίου 1971, ὁ Δημητρακόπουλος ἐμφανίστηκε μπροστὰ σὲ μιὰ ὑποεπιτροπὴ τῆς Βουλῆς γιὰ τὶς ἐξωτερικὲς ὑποθέσεις καὶ κατηγόρησε τὸν Πάππας ὅτι ἐβοήθησε στὸν ἐπηρεασμὸ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν ΗΠΑ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς δικτατορίας.

»Πρὶν τυπωθῆ ἡ κατάθεσή του, ἕνας νομικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ ὑπουργείου Δικαιοσύνης παρουσιάστηκε στὰ γραφεῖα τῆς ὑποεπιτροπῆς καὶ ζήτησε τὴν κατάθεση τοῦ Δημητρακόπουλου. Αὐτές, βεβαίως, ἦσαν οἱ μέρες κατὰ τὶς ὁποῖες ὁ ὑπουργὸς Δικαιοσύνης Τζὼν Μίτσελλ ἦταν πανίσχυρος.

»Ὁ Δημητρακόπουλος ἀνεκάλυψε σὲ τί ἀπέβλεπε ὁ Μίτσελλ χάρις στὴν Λουὶζ Γκόρ, φίλη του μὲ ἰσχυρὰ διαπιστευτήρια στὸ Ρεπουμπλικα-

νικὸ Κόμμα, ποὺ εἶχε συναντήσει τὸν ὑπουργὸ τῆς Δικαιοσύνης σὲ ἕνα πάρτυ τῆς Πὲρλ Μέστα (γνωστὴ κοσμικὴ βαθύπλουτη Ἀμερικανίδα). Ἡ κα Γκὸρ εἶχε διορισθῆ ἀπὸ τὸν Νίξον πρέσβειρα στὴν Οὐνέσκο καὶ ἀνέμενε ὅτι θὰ χρειαζόταν τὴν ὑποστήριξή του γιὰ μιὰ ἐν συνεχεία ὑποψηφιότητά της ὡς κυβερνήτου τῆς Μαίρυλαντ. Ἐν τούτοις, εἶχε τὸ θάρρος νὰ θέση σὲ συναγερμὸ τὸν Δημητρακόπουλο.

» "Ἐπῆγα στὸ πρόγευμα τῆς Πὲρλ πρὸς τιμὴν τῆς Μάρθας Μίτσελ χθές", ἔγραψε ἡ κα Γκόρ, "καὶ κάθησα δίπλα στὸν Τζὼν (Μίτσελλ). Εἶναι ἔξω φρενῶν ἐναντίον σου καὶ γιὰ τὴν κατάθεσή σου ἐναντίον τοῦ Πάπ-πας. Ἀπειλοῦσε συνεχῶς ὅτι θὰ σὲ ἐκδώση... Μὲ ρωτοῦσε διαρκῶς τί ξέρω γιὰ σένα καὶ γιατί εἴμαστε φίλοι. Τὸ πρᾶγμα βγῆκε ἀπὸ τὰ ὅρια. Δὲν μιλοῦσε γιὰ τίποτα ἄλλο σὲ ὅλη τὴν διάρκεια τοῦ προγεύματος καὶ ὅλοι στὸ τραπέζι τὸν ἄκουγαν".

»Ὁ ἐξόριστος δημοσιογράφος ἐδέχθη μιὰ πιὸ ἄμεση προειδοποίηση ἀπὸ τὸν ἤδη μακαρίτη Μάρραιη Τσότινερ, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται εἰδικῶς μὲ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν προσώπων ποὺ ἐνοχλοῦσαν τὸν Πρόεδρο Νίξον. Καθὼς θυμᾶται ὁ Δημητρακόπουλος, ὁ Τσότινερ τὸν συμβούλεψε νὰ σταματήση τὶς ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ Πάππας. "Μπορεῖ νὰ βρῆτε κανένα μπελᾶ", τοῦ εἶπε. "Μπορεῖ νὰ ἀπελαθῆτε. Δὲν εἶναι ἔξυπνη ἡ πολιτική σας. Ξέρετε ὅτι ὁ Τὸμ Πάππας εἶναι φίλος τοῦ Προέδρου".

»Δέκα μέρες μετὰ τὴν προειδοποίηση, ὁ θαρραλέος δημοσιογράφος, ἀκλόνητος, κεραυνοβόλησε καὶ πάλι τὸν Πάππας μὲ ἕνα ὑπόμνημα πρὸς τὴν ὑποεπιτροπὴ τῆς Βουλῆς. Τὸ ὑπόμνημα παρέθετε λεπτομέρειες γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Πάππας τόσο μὲ τὴ χούντα ὅσο καὶ μὲ τὴν διοίκηση Νίξον καὶ κατηγοροῦσε τὸν Πάππας ὅτι κέρδιζε καὶ ἀπὸ τοὺς δυό.

»Ἀργότερα, ὁ Δημητρακόπουλος συνάντησε τυχαῖα τὸν Πάππας στὸ ρεστωρὰν "Σὰν Σουσί", ἀγαπημένο καταφύγιο τῶν καλοφαγάδων τοῦ Λευκοῦ Οἴκου. Ὁ Δημητρακόπουλος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Πάππας ἦταν μανιώδης ἐναντίον του, ὑπαινισσόμενος ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ βρῆ δυσκολίες μὲ τὸν Ὀργανισμὸ ἐπενδύσεων τῆς Οὐὼλλ Στρὴτ ποὺ παρεῖχε στὸν Δημητρακόπουλο τὰ πρὸς τὸ ζῆν.

»Ὄχι πολὺ ἀργότερα, τὸ Ἔφ-Μπὶ-Ἄι ἐπισκέφτηκε τὸν ἐργοδότη τοῦ Δημητρακόπουλου στὴν Οὐὼλλ Στρὴτ καὶ ἔκαμε ἐρωτήσεις γιὰ τὸν Ἕλληνα ἐξόριστο. Τὸ Ἔφ-Μπὶ-Ἄι ἀρνήθηκε νὰ σχολιάση τὸ γεγονός, ἀλλὰ πηγὲς τοῦ ὑπουργείου Δικαιοσύνης ἐπιμένουν ὅτι, παρὰ τὰ φαινόμενα, ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Ἔφ-Μπὶ-Ἄι στὴν Οὐὼλλ Στρὴτ δὲν ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸν Μίτσελλ καὶ δὲν εἶχε σχέση μὲ τὸν Πάππας.

Η ΚΥΠ σε δράση

»Ἡ ἑλληνικὴ μυστικὴ ἀστυνομία, ἡ ΚΥΠ, ἄρχισε στὸ μεταξὺ νὰ θέτη ἐρωτήματα στοὺς πρώην φίλους τοῦ Δημητρακόπουλου. Ὁ σκοπός, σύμφωνα μὲ πηγὲς ποὺ τώρα μποροῦν νὰ μιλήσουν γιὰ τὶς ἡμέρες τῆς χούντας, ἦταν νὰ λάβουν πληροφορίες ποὺ θὰ βοηθοῦσαν τὶς Ἡνωμ. Πολιτεῖες νὰ ἐκδώσουν τὸν Δημητρακόπουλο.

»Ἡ ἑλληνικὴ μυστικὴ ἀστυνομία, σύμφωνα μὲ ἰσχυρισμούς, εἶπε στοὺς συνομιλητάς της ὅτι "ἁπλῶς βοηθοῦσαν τὴ CIA", ἡ ὁποία τοὺς ἔδινε οἰκονομικὴ ὑποστήριξη. Κατὰ μιὰ ἐνδιαφέρουσα σύμπτωση, ὁ Μίτσελλ μετεῖχε στὴν διοικοῦσα "ἐπιτροπὴ 40" τῆς CIA τὸν καιρὸ ποὺ ἡ ΚΥΠ ἔκανε τὶς ἔρευνες.

»Πρὶν ὁ μαχητικὸς δημοσιογράφος ἀπελαθῆ καὶ παραδοθῆ στὸ ἔλεος τῆς χούντας, τὸ σκάνδαλο Οὐώτεργκαίητ πέταξε τὸν Μίτσελλ ἔξω ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καί, ἐγκαίρως, ἡ ἑλληνικὴ δικτατορία ἔπεσε. Τώρα, γιὰ πρώτη φορὰ ὕστερα ἀπὸ ὀκτὼ χρόνια, ὁ Δημητρακόπουλος ἐπιστρέφει στὴν ἀγαπημένη του Ἑλλάδα, ὄχι σὰν ἕνας ἀπελαθεὶς ποὺ τὸν παραδίνουν στὰ βασανιστήρια, ἀλλὰ σὰν ἕνας πατριώτης.

»Υ.Γ.: Δὲν μπορέσαμε νὰ ἔλθουμε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Μίτσελλ ἢ μὲ τὸν Τὸμ Πάππας γιὰ σχόλια. Ἡ κα Γκὸρ μᾶς εἶπε ὅτι παρὰ τὸν κίνδυνο γιὰ τὴν πολιτικὴ σταδιοδρομία της, θὰ προειδοποιοῦσε τὸν Δημητρακόπουλο καὶ πάλι ἂν ἦταν ἀνάγκη νὰ τὸ ξανακάμη».

Η περίπτωση αυτή δείχνει ότι η αντιστασιακή δράση στο εξωτερικό δεν ήταν απαλλαγμένη από κινδύνους. Πάντως δεν αποτελούσε παρά ένα βοηθητικό παρακλάδι της Αντίστασης του εσωτερικού. Ο πραγματικός αγώνας διεξαγόταν μέσα στην Ελλάδα, σε μιαν άμεση αναμέτρηση των αγωνιστών με τον τερατώδη τρομοκρατικό μηχανισμό του δικτατορικού κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΝΑΡΚΟΘΕΤΗΜΕΝΟΣ ΘΡΟΝΟΣ

Ο Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΟΡΚΙΖΕΤΑΙ ΠΡΟΕΔΡΟΣ • PRIMUS SOLUS • Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΔΗ • ΠΩΣ ΕΛΕΓΧΕ ΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ • ΡΕΥΜΑ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΙΣ ΕΝΟΠΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ • ΑΙΡΕΤΑΙ Ο ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗ ΑΜΝΗΣΤΙΑ • ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ • ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΑΡΧΗΓΟΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ • ΜΙΑ ΜΥΣΤΗΡΙΩΔΗΣ ΔΙΚΗ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ • ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΩΝ ΕΝ ΑΓΝΟΙΑ ΤΟΥΣ • Ο ΣΠ. ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΕΙ ΝΑ ΣΧΗΜΑΤΙΣΕΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ • ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΥΠΟΥΡΓΩΝ • Ο ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΑΠΟΦΑΣΙΖΕΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΡΟΝΟ ΤΟΥ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑΤΟΣ

Η 20ή ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1973 ήταν η μεγάλη μέρα του Γεωργίου Παπαδόπουλου. Στις 10:30΄ το πρωί έγινε στον Μητροπολιτικό Ναό η ορκωμοσία του ως πρώτου προέδρου της δεύτερης Ελληνικής Δημοκρατίας. Προηγουμένως ο προεδρεύων του Αρείου Πάγου Κανελλάκος διάβασε την υπ' αριθ. 754 της 17ης Αυγούστου απόφαση της ολομέλειας του ανωτάτου δικαστηρίου, που επικύρωνε το δημοψήφισμα της 29ης Ιουλίου. Και αμέσως κατόπιν, μπροστά στο λαμπροστόλιστο πλήθος της κυβέρνησης, της Ιεράς Συνόδου και των άλλων αξιωματούχων, ο νέος πρόεδρος εκφώνησε τον όρκο του, ακουμπώντας το ένα χέρι του στο ευαγγέλιο, ενώ με το άλλο κρατούσε τον υψηλό πίλο του:

> *«Ὀμνύω εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας, Ὁμοουσίου καὶ Ἀδιαιρέτου Τριάδος, νὰ προστατεύω τὴν ἐπικρατοῦσαν Θρησκείαν τῆς Ἑλλάδος, νὰ φυλάττω τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους καὶ νὰ μεριμνῶ διὰ τὴν πιστὴν τήρησιν αὐτῶν, ὡς καὶ νὰ διατηρῶ καὶ νὰ ὑπερασπίζωμαι τὴν ἐθνικὴν ἀκεραιότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους».*

«Ἐν τῇ ἡμέρα τῆς ἀνταποδόσεως»

Τη στιγμή που τελείωνε ο όρκος, ο δήμαρχος Αθηναίων Ρίτσος αναφωνούσε μέσα στον ναό: «Ζήτω το Έθνος», ενώ οι καμπάνες της εκκλησίας ηχούσαν χαρμόσυνα και

από το πυροβολείο του Λυκαβηττού ρίχνονταν 21 κανονιές. Έξω, στην πλατεία, η στρατιωτική μουσική ανέκρουε το εμβατήριο της σημαίας και τον εθνικό ύμνο. Και ο αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος, πάντα πιστός συμπαραστάτης του καθεστώτος σε όλες τις αλλαγές του, εκφωνούσε την εξής ειδική ευχή:

«Κύριε, ἐξαπόστειλον τὴν χεῖρα σου ἐξ Ἁγίου κατοικητηρίου Σου καὶ ἐνίσχυσον τὸν δοῦλον Σου τοῦτον εἰς τὴν προκειμένην διακονίαν τοῦ λαοῦ Σου, ἵνα καλῶς διακονήσας, ἀπολάβῃ τοῦ μισθοῦ τῶν πιστῶν καὶ φρονίμων οἰκονόμων, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ φοβερᾷ τῆς ἀνταποδόσεώς Σου τῆς δικαίας ὅτι Σὸν τὸ Κράτος καὶ Σοῦ ἐστὶν ἡ Βασιλεία καὶ ἡ Δύναμις καὶ ἡ Δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων».

«...Ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ φοβερᾷ τῆς ἀνταποδόσεώς Σου τῆς δικαίας...» Κανείς –και ιδίως ο ορκιζόμενος πρόεδρος– δεν θα πρόσεχε τις στιγμές εκείνες την προφητική φράση του αρχιεπισκόπου. Αυτό που εντυπωσίαζε τώρα ήταν η συναίσθηση της δύναμης ενός άνδρα, που στα χέρια του συγκέντρωνε εκτελεστική και νομοθετική εξουσία όσο κανείς άλλος αρχηγός κράτους στον πολιτισμένο κόσμο. Τώρα πλέον ολοκληρωνόταν και επισημοποιούνταν η προσπάθειά του επί τόσα χρόνια για τη μονοκρατορία. Επιτέλους ο Γεώργιος Παπαδόπουλος γινόταν 100% Πρίμους Σόλους.

Και όμως ο πανίσχυρος αυτός άνθρωπος πατούσε πάνω σε μια νάρκη και ήταν απομονωμένος στον χώρο του. Η απομόνωσή του δεν προερχόταν μόνο από τη συνεχιζόμενη άρνηση του πολιτικού κόσμου να συμβιβαστεί και να συνεργαστεί μαζί του. Στην πανηγυρική ορκωμοσία του ως αρχηγού δεν παρέστησαν οι πρώην πρωθυπουργοί όπως είναι καθιερωμένο. Από τους παλαιούς πολιτικούς είχαν προσέλθει μόνον οι τέως βουλευτές Χρ. Αθανίτης, Π. Βαρδινογιάννης, Κ. Βενέτης, Δ. Θανόπουλος, Κ. Λιδωρίκης, Κ. Σιώζος, Ν. Στειρόπουλος, Ι. Τσιριμώκος, Ι. Χατζηδήμας. Κανείς πολιτικός αρχηγός δεν είχε εμφανιστεί, ούτε ο Σπ. Μαρκεζίνης. Αλλά η αποχή των πολιτικών αποτελούσε ένα δεδομένο, όπως και η αυξανόμενη αντιπάθεια του λαού προς το πρόσωπό του και το καθεστώς. Και ασφαλώς ο Γ. Παπαδόπουλος θα είχε συναίσθηση αυτής της πραγματικότητας.

Ο έμπιστος συνωμότης

Είχε όμως συναίσθηση ότι ήταν απομονωμένος και από τη δύναμη στην οποία στηριζόταν, δηλαδή το στράτευμα; Καθ' όλες τις ενδείξεις, συνειδητοποιούσε ολοένα περισσότερο ότι η μάζα των αξιωματικών απομακρυνόταν σταθερά από την επιρροή του και υπέβοσκε η εναντίον του δυσφορία. Και μόνο η ευρύτητα του κινήματος του ναυτικού έπρεπε να τον είχε προειδοποιήσει.

Αλλά οπωσδήποτε αγνοούσε ότι η δυσφορία αυτή μορφοποιούνταν με ταχύτητα

σε μια υποδομή αντίδρασης, στην οποία θα έστηνε την οργανωμένη του συνωμοσία κατά του αρχηγού του ο πιο έμπιστος συνεργάτης του προέδρου.

Ο άνθρωπος αυτός ήταν ο ταξίαρχος Δημήτριος Ιωαννίδης. Ο Αμερικανός φιλόσοφος Έμερσον λέει: «Εμπιστεύσου τους ανθρώπους κι αυτοί θα σε εμπιστευθούν. Μεταχειρίσου τους μεγαλόψυχα και θα σου δείξουν τη μεγαλοψυχία τους». Αυτό το απόφθεγμα ισχύει σε πολλές περιπτώσεις, αλλά σε περισσότερες ισχύει το αντίθετο. Από τον Βρούτο έως τον Δ. Ιωαννίδη, ο ισχυρός μεγαλόψυχος συχνά πέφτει θύμα του έμπιστου φιλόδοξου, ανεξάρτητα από τα κίνητρα αυτού του τελευταίου. Προξενεί όμως εντύπωση στην περίπτωση Γ. Παπαδόπουλου - Δ. Ιωαννίδη πώς άνθρωπος πονηρός και καχύποπτος, όπως ο πρώτος, υπήρξε τόσο παιδικά αφελής έναντι του δεύτερου.

Η αποφασιστική υποστήριξη του Γ. Παπαδόπουλου από τον Δ. Ιωαννίδη κατά την εσωτερική κρίση του Αυγούστου του 1971 συντέλεσε στην ανάπτυξη εκείνης της μοιραίας εμπιστοσύνης. Αλλά ο Γ. Παπαδόπουλος εφάρμοζε δύσπιστους πολλαπλούς ελέγχους και των στενότερων συνεργατών του. Μόνο προς τον Δ. Ιωαννίδη έδειχνε απεριόριστη ευπιστία, από την οποία εκείνος επωφελούνταν για να ναρκοθετεί την έδρα του προεδρικού θώκου.

Η δύναμη του Ιωαννίδη

Πότε άρχισε η συνωμοσία του Δ. Ιωαννίδη; Φαίνεται ότι οι ρίζες της βρίσκονται στην απαρχή της δικτατορίας. Για να συνοψίσουμε όσα ήδη γράψαμε προηγουμένως, πολλοί από τους Ευέλπιδες, τους οποίους αυτός ως διοικητής του Τάγματος της Σχολής κατέβασε στο πεζοδρόμιο του πραξικοπήματος την 21η Απριλίου 1967, τον θεωρούσαν ηγήτορά τους, όταν κατόπιν έγιναν αξιωματικοί.

Πολλοί επίσης αξιωματικοί που ανήκαν στην «Οργάνωση των 200 λοχαγών», η οποία όπως είδαμε την 21η Απριλίου συνεργάστηκε με την «Ομάδα Παπαδόπουλου», μετά την επικράτηση και στην πορεία της δικτατορίας, ανυπόμονοι, ευέξαπτοι, αδίστακτοι, ορμητικοί και ριζοσπαστικοί, έβλεπαν τον ταξίαρχο Ιωαννίδη σαν ένα είδος αρχηγού τους. Οι νέοι αυτοί αξιωματικοί δεν ήταν ικανοποιημένοι με την πορεία του στρατιωτικού καθεστώτος. Το έβλεπαν να αποτελματώνεται, να βυθίζεται στη ρουτίνα. Και, μολονότι το υποστήριξαν με φανατισμό κατά το βασιλικό κίνημα της 13ης Δεκεμβρίου 1967 –φαίνεται μάλιστα ότι μάλλον έσωσαν τότε την κατάσταση, γιατί στην κατηγορία τους ανήκαν πολλά από τα στελέχη που συνέλαβαν τον διοικητή της Θωρακισμένης Μεραρχίας ταξίαρχο Έρσελμαν κλπ.–, ήταν απογοητευμένοι από τους αρχηγούς τους. Έτσι, αναζητώντας κάτι άλλο, κατέληξαν κι αυτοί στον Ιωαννίδη. Αν προσθέσουμε και μερικούς ακόμη δυσαρεστημένους ανώτερους και κατώτερους αξιωματικούς, έχουμε έτσι τη διάρθρωση της ομάδας των αξιωματι-

κών που σχημάτιζε ιδιαίτερο Σώμα –χωρίς να είναι απολύτως συγκροτημένη οργάνωση– μέσα στους κόλπους του δικτατορικού καθεστώτος.

Μεταξύ νασερισμού και νεοφασισμού

Τι ζητούσαν αυτοί οι άνθρωποι; Οι ιδέες τους ήταν συγκεχυμένες. Ήταν ριζοσπαστικοί και ταυτόχρονα συντηρητικοί. Ήθελαν βαθιές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και ταυτόχρονα ήταν θαυμαστές της 4ης Αυγούστου. Στα γραφεία τους (στο ΕΑΤ/ΕΣΑ) φιγουράριζαν οι εικόνες του Μεταξά. Και με τη δική τους πίεση υποχρεώθηκαν δήμοι και κοινότητες όλης της Ελλάδας να διαιωνίσουν τη μνήμη του δικτάτορα του 1936-41 δίνοντας το όνομά του «εις μίαν τουλάχιστον πλατείαν ή κεντρικήν οδόν» και στήνοντας προτομές του.

Επρόκειτο συνεπώς για μια παράταξη που παρέπαιε μεταξύ νασερισμού και νεοφασισμού. Αλλά είχε ξεκαθαρισμένες τάσεις όσον αφορά την τακτική: οι αξιωματικοί αυτοί πίστευαν ότι όλα τα προβλήματα λύνονται με μια σπαθιά, σαν τον Γόρδιο Δεσμό. Και είχαν ταυτότητα χαρακτήρα: ήταν Ιακωβίνοι εθνικιστές, συσπειρωμένοι γύρω από έναν υπερδεξιό Ροβεσπιέρο – τον Ιωαννίδη.

Στο μεταξύ, εκείνος αποκτούσε διαρκώς μεγαλύτερη προσωπική δύναμη. Ενώ τα άλλα μέλη της επαναστατικής ομάδας εγκατέλειψαν τον στρατό χάριν δημοσίων πολιτικών θέσεων και απογυμνώνονταν από την πραγματική εξουσία, τη στρατιωτική, αυτός παρέμενε στο στράτευμα, αποκρούοντας τον πειρασμό των διακοσμητικών αξιωμάτων. Και καταλάμβανε θέσεις-κλειδιά που του προσέδιδαν ιδιαίτερη, αποφασιστική ισχύ.

Πώς έλεγχε τον στρατό

Στο σημείο αυτό είναι ενδιαφέρουσα η αποκάλυψη ενός σημαντικού στελέχους του καθεστώτος προς τον δημοσιογράφο-συγγραφέα Γιάννη Μαρή (*Ακρόπολις* Αθηνών, 9.3.1975). Το στέλεχος αυτό είναι ο συνταγματάρχης των ΛΟΚ Παπαποστόλου, που από το 1970 ήρθε σε σύγκρουση με τον Γ. Παπαδόπουλο και εξαναγκάστηκε να παραιτηθεί από τον στρατό, αλλά παρέμεινε φίλος και συνεργάτης του Δ. Ιωαννίδη. Και γράφει ο Γιάννης Μαρής:

> *«Πῶς τὴν ἀπέκτησε αὐτὴ τὴν ἰσχὺ ὁ Ἰωαννίδης; Χάρις στὴ θέσι του ὡς διοικητοῦ τῆς ΕΣΑ στὴν ἀρχὴ καὶ ἀρχηγοῦ τῶν ὑπηρεσιῶν Ἀσφαλείας τοῦ στρατεύματος (ΔΑΣ ἢ Διεύθυνσις Ἀσφαλείας Στρατοῦ) ἀργότερα; Ὄχι, ἀποκαλύπτει ὁ συνεργάτης του. Χάρις ἢ μᾶλλον ἐξ αἰτίας τοῦ συνταγματάρχου Λέκκα.*
>
> *»Ὁ συνταγματάρχης Λέκκας ὑπηρετοῦσε ὡς διευθυντὴς τοῦ Α΄ Γραφείου τοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ κατὰ τὴν 21η Ἀπριλίου. Ἀπεχώρησε γιὰ*

νὰ γίνη Γενικὸς Γραμματεὺς κι' ἀργότερα ὑφυπουργὸς περιφερειακὸς Διοικητής. Τὴν θέσι του τὴν πῆρε ὁ συνταγματάρχης Ἰωαννίδης.

»Τὸ Α΄ Γραφεῖο εἶναι γραφεῖο προσωπικοῦ. Σὲ ὁμαλὲς περιπτώσεις ὁ διευθυντής του εἶναι ὄργανο τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου καὶ γενικὰ τῆς ἡγεσίας. Στὶς ἀνώμαλες τῆς 21ης Ἀπριλίου καὶ μὲ τὴν εὔνοια τοῦ Γ. Παπαδόπουλου, ὁ διευθυντὴς τοῦ Α΄ Γραφείου εἶχε ὑποκαταστήσει τὸν ἀρχηγό.

»Ὁ Ἰωαννίδης ἔκανε τὶς τοποθετήσεις στὶς θέσεις-κλειδιὰ καὶ φρόντιζε νὰ τοποθετῆ σ' αὐτὲς τοὺς ἀνθρώπους του. Τοποθετοῦσε ἀκόμα καὶ τοὺς ὑπασπιστὰς τῶν στρατηγῶν.

»Καί, ὡς γνωστόν, ἀποτελεῖ ἔθιμο καὶ στὸν δικό μας στρατὸ καὶ στοὺς ξένους, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μεγάλων μονάδων νὰ προσλαμβάνουν σὰν ὑπασπιστάς τους ἀξιωματικοὺς τῆς ἐμπιστοσύνης των. Ὁ Ἰωαννίδης κατήργησε αὐτὸ τὸ ἔθιμο».

Είχαν σαφή πρόθεση οι οπαδοί του Ιωαννίδη να καταλάβουν την εξουσία; Επί μακρό διάστημα φαίνεται πως η θέση τους ήταν η άρνηση. Ήταν απλώς δυσαρεστημένοι με το καθεστώς, που έβλεπαν την αποτελμάτωσή του. Αλλά ο Ιωαννίδης, που τους συνάσπιζε συστηματικά και τους συγκέντρωνε κοντά του, καλλιεργούσε αυτήν τη μαχητική «γκρίνια», καραδοκώντας πιθανότατα την ευκαιρία που θα τη μετέτρεπε σε υλική, επιθετική δύναμη.

Αντίδραση κατά του Γ. Παπαδόπουλου

Η μετατροπή αυτή άρχισε με την ανακήρυξη της δημοκρατίας και τις αμέσως κατοπινές εξελίξεις. Ήταν μια αλλαγή που προκαλούσε δυσφορία από δύο πηγές στους αξιωματικούς, οι οποίοι ακολουθούσαν πάντα τη συγκεχυμένη ιδεολογία της 21ης Απριλίου. Δηλαδή σε εκείνους που ήταν προσδεμένοι είτε ιδεολογικά είτε συμφεροντολογικά είτε και με τις δύο περιπτώσεις στο κατεστημένο της δικτατορίας.

Η μία πηγή ήταν η αντίδραση στις υπερτροφικές εξουσίες που αποκτούσε ο Γ. Παπαδόπουλος, σύμφωνα με το Σύνταγμα της δημοκρατίας, το οποίο αυτός επέβαλε. Η άλλη πηγή ήταν ο φόβος ότι ο Γ. Παπαδόπουλος βάδιζε προς την πολιτικοποίηση του στρατιωτικού καθεστώτος, δηλαδή προς τη βαθμιαία εκτόνωση της δικτατορίας. Και αυτό ακριβώς τρόμαζε τη μάζα των αξιωματικών του κατεστημένου, οι οποίοι δεν ήθελαν ούτε σκέψη για τερματισμό της στρατιωτικής κατάστασης.

Βέβαια, θα μπορούσε κανείς να τους υποδείξει ότι το νέο Σύνταγμα άφηνε τόσες σιδερένιες εξουσίες στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας –τον Γ. Παπαδόπουλο– ακριβώς για να μπορεί να συνεχίσει τον έλεγχο της πολιτικής ζωής παρά την ύπαρξη πολιτικών κυβερνήσεων. Για να καθησυχάσει, άλλωστε, όσους αξιωματικούς φοβού-

νταν την επάνοδο στον κοινοβουλευτισμό, θέσπισε τέτοιες δρακόντειες προεδρικές δικαιοδοσίες. Οι Ιακωβίνοι δεν πείθονταν. Πίστευαν ότι, άμα άρχιζε ο κατήφορος του συστήματος, δεν θα ήταν δυνατόν να συγκρατηθεί. Και τότε συνασπίστηκαν σε οργάνωση, με αρχηγό τον Ιωαννίδη φυσικά, που είχε πια σαφή στρατηγικό σκοπό: την ανατροπή του Γ. Παπαδόπουλου και την ανάληψη της εξουσίας.

Η αντικειμενικότητα όμως επιβάλλει να αναφέρουμε ότι ασφαλώς θα έτρεφαν οι άνθρωποι αυτοί και τη φιλοδοξία να κάνουν ό,τι δεν μπόρεσε έως τότε να πράξει ο Γ. Παπαδόπουλος με τη δική του ομάδα: να υλοποιήσουν τις «αρχές της 21ης Απριλίου». Και, γενικά, να βγάλουν από το τέλμα το καθεστώς.

150-200 αξιωματικοί

Αυτές οι τάσεις αναπτύσσονταν καταφανώς μέσα σε όλη τη μάζα των αξιωματικών του κατεστημένου, χωρίς να φτάνουν μέχρι τη διάθεση ανατροπής. Αλλά ο «σκληρός πυρήνας» τους, οι πιστοί του Ιωαννίδη που απέβλεπαν σαφώς στην κατάλυση της εξουσίας του Γ. Παπαδόπουλου, δεν υπερέβαιναν τους 150-200, από τους οποίους 30-40 αποτελούσαν ένα είδος ηγετικής ομάδας.

Την 21η Απριλίου 1967, λιγότεροι από 300 συνωμότες αξιωματικοί με ένα αιφνιδιαστικό άλμα άρπαξαν την εξουσία σε μια χώρα με 8.500.000 κατοίκους, με στρατό 130.000, με 10.000 στρατιωτικά στελέχη. Τώρα και πάλι λιγότεροι από 300 συνωμότες αξιωματικοί ετοιμάζονταν να αρπάξουν την εξουσία, με ένα νέο αιφνιδιαστικό άλμα. Και να απαλλοτριώσουν τους απαλλοτριωτές.

Τα σχέδια του Γ. Παπαδόπουλου

Τι έκανε όμως ο Γ. Παπαδόπουλος; Τι σκοπούς είχε και πώς αντιμετώπιζε τη συνωμοσία του Ιωαννίδη; Πάνω στην κορυφή της σαθρής παντοδυναμίας του, έδειχνε πως είχε έναν κατευθυντήριο στόχο: να ανασύρει από το τέλμα το καθεστώς και να το ωθήσει στον δρόμο της πολιτικοποίησης.

Βέβαια πολιτικοποίηση και κοινοβουλευτισμός, με τις γιγαντιαίες εξουσίες που παρείχε στον πρόεδρο το νέο Σύνταγμα και με τη διατήρηση του στρατεύματος ως αυτόνομου μηχανισμού, ανεξέλεγκτου από την πολιτική εξουσία, και πανίσχυρου όπλου στα χέρια του παντοδύναμου προέδρου, αποτελούσαν λύση νόθα, συγκεχυμένη, που δεν διέφερε ριζικά από μια νέα μορφή δικτατορίας. Φαινόταν πως ο Γ. Παπαδόπουλος, με τον μεθοδικό του εγκέφαλο, είχε κάνει έναν σχεδιασμό που διατηρούσε τον έλεγχο των πραγμάτων.

Αλλά η πολιτική δεν είναι στατική, είναι διαλεκτική. Δεν είναι μονόπλευρο σχέδιο, είναι σύγκρουση αντίθετων δυνάμεων, βουλήσεων, οργανώσεων. Και η σχεδιασμένη πολιτικοποίηση του Γ. Παπαδόπουλου μπορεί να ξέφυγε από τα σχέδιά

του. Ο δρόμος που άνοιγε μπορεί να οδηγούσε ή προς τη δυναμική επικράτηση της δημοκρατίας –όπως φοβούνταν οι αξιωματικοί του κατεστημένου– ή προς την επάνοδο της δικτατορίας υπό σκληρότερη μορφή. Και τη δικτατορία αυτή, ή θα εξαναγκαζόταν ο ίδιος να την επιβάλει ή θα την επέβαλλαν άλλοι παράγοντες του στρατιωτικοταξικού κατεστημένου.

Είχε ο Γ. Παπαδόπουλος συναίσθηση αυτής της περίπλοκης πραγματικότητας; Ή έτρεφε την αυταπάτη πως θα μπορούσε να ελέγχει και να ρυθμίζει αυτός τις εξελίξεις;

Το νέο χρονοδιάγραμμα

Το βέβαιο είναι πως άρχισε, από την πρώτη ημέρα της προεδρικής του θητείας, τις πολιτικές χειρονομίες παραχωρήσεων. Με το μήνυμά του προς τον λαό, που εξέδωσε την ίδια ημέρα της ορκωμοσίας του (19 Αυγούστου 1973), εξήγγειλε:

«[...] Κατὰ τὴν ἐπίσημον αὐτὴν στιγμὴν δηλῶ ἐνώπιον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ὅτι θὰ τηρηθοῦν αὐστηρῶς αἱ περὶ σταδιακῆς ὁλοκληρώσεως τοῦ πολιτεύματος προθεσμίαι τοῦ Ψηφίσματος, ἀπὸ τῆς σημερινῆς δημοσιεύσεως τοῦ ὁποίου ἐτέθησαν πλέον ἐν ἰσχύϊ ὅσα ἄρθρα τοῦ Συντάγματος, ἀφορῶντα τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα, ἐτέλουν μέχρι τοῦδε ἐν ἀναστολῇ.

»Στρατιωτικὸς νόμος δὲν ὑπάρχει τώρα οὔτε εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πρωτευούσης, καταργηθεὶς καὶ αὐτὸς αὐτομάτως. Ἐπειδή, ὅμως, οὗτος ἐπεβλήθη διὰ νόμου, θὰ δημοσιευθῇ ἀμέσως Προεδρικὸν Διάταγμα διὰ τὴν νομότυπον ἄρσιν του.

»Ἑλληνικὲ Λαέ,

»Σοῦ ἀνακοινώνω τώρα ὅτι ἀπεφάσισα νὰ ἐπιταχύνω τὸν ρυθμὸν τῶν διαδικασιῶν, αἱ ὁποῖαι προβλέπονται ὑπὸ τοῦ Ψηφίσματος. Καὶ τοῦτο διὰ νὰ λειτουργήση καθ' ὅλα ἡ Δημοκρατία, ἐντὸς βραχυτέρου χρονικοῦ διαστήματος. Οὕτω:

»Τὸ Συνταγματικὸν Δικαστήριον, ἡ ὕπαρξις τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν κομματικῆς ζωῆς, θὰ συσταθῇ καὶ θὰ λειτουργήση ἐντὸς τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1973, ἀντὶ μέχρι τέλους Δεκεμβρίου.

»Βουλή, ἐλευθέρως ἐκλεγμένη διὰ τῆς ψήφου σου, θὰ ὑπάρχει ἐντὸς τοῦ 1974, ἀντὶ ἀρχομένου τοῦ 1975, διότι ἐκλογαὶ θὰ προκηρυχθοῦν ἀρκετὰ πρὸ τῆς λήξεως τοῦ προσεχοῦς ἔτους, καὶ θὰ διεξαχθοῦν ἐντὸς 35 ἡμερῶν ἀπὸ τῆς προκηρύξεώς των.

»Ἐντὸς τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ προσεχοῦς Ὀκτωβρίου θὰ σχηματισθῇ κυβέρνησις πολιτικῆς συνθέσεως διὰ νὰ διαδεχθῇ τὴν σημερινήν.

Ἀποστολὴ τῆς κυβερνήσεως αὐτῆς θὰ εἶναι, πέραν τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν ἀμέσων οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων, ἡ προπαρασκευὴ καὶ διεξαγωγὴ ἀδιαβλήτων ἐκλογῶν, ἡ ἄμβλυνσις τῶν ἀντιθέσεων τοῦ παρελθόντος καὶ ἡ ἐπίτευξις τοῦ ἀνωτάτου δυνατοῦ ὁρίου ἑνότητος τοῦ Ἔθνους.

Γενική αμνηστία

»Ἑλληνικὲ Λαέ,

»Διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς πολυτίμου καὶ απαραιτήτου πρὸς κατοχύρωσιν τοῦ μέλλοντος ἐθνικῆς ἑνότητος, ἀπεφάσισα ὅπως ἐπωμισθῶ τὴν εὐθύνην τῆς ἀμνηστεύσεως ὅλων τῶν πολιτικῶν ἐγκλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐτελέσθησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας ἀπὸ τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 μέχρι σήμερον καὶ τὰ ὁποῖα προβλέπονται καὶ τιμωροῦνται ὑπὸ τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος, ὑπὸ τοῦ Νόμου ΔΞΘ΄ τοῦ 1912 "περὶ καταστάσεως πολιορκίας", ὑπὸ τοῦ Α.Ν. 509 τοῦ 1947 "περὶ μέτρων ἀσφαλείας τοῦ Κράτους" καὶ ὑπὸ τοῦ Ν.Δ. 346 τοῦ 1969 "περὶ Τύπου".

»Ἡ εὐρεῖα αὐτὴ ἀμνηστία θὰ θεσπισθῆ διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἐκδοθῆ ἀμέσως, κατὰ τὸ ἄρθρον 52 παρ. 3 τοῦ Συντάγματος, πρὸς τοῦτο δὲ θὰ συνέλθη ἐκτάκτως αὔριον τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Δι' ἑτέρου Προεδρικοῦ Διατάγματος θ' ἀπονείμω χάριν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Παναγούλην, ὁ ὁποῖος τὴν 13ην Αὐγούστου τοῦ 1968 ἀπεπειράθη νὰ μὲ δολοφονήσῃ».

Η άρση του στρατιωτικού νόμου

Τα μέτρα τα οποία εξήγγειλε ήταν πράγματι τολμηρά. Και είχαν ιδιαίτερη σημασία εκείνα που η εφαρμογή τους ήταν άμεση.

Και πρώτο ήταν η άρση του στρατιωτικού νόμου στην περιοχή πρωτευούσης, τη μόνη που τελούσε ακόμη υπό τη σκιά του. Την 20ή Αυγούστου δημοσιευόταν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το σχετικό Προεδρικό Διάταγμα 167 «Περί άρσεως της ισχύος του Νόμου ΔΞΘ΄ περί καταστάσεως πολιορκίας»:

«Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας:

»Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰς διατάξεις:

»α. Τῆς ὑπὸ στοιχεῖον Β' καὶ ἀπὸ 5.5.1967 Συντακτικῆς Πράξεως.

»β. Τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 2 τοῦ Ψηφίσματος "περὶ τῶν τροποποιήσεων τοῦ ἀπὸ 15ης Νοεμβρίου 1968 Συντάγματος" (Φ.Ε.Κ. 181, τ. Α΄) τῆς 19.8.1973.

»γ. Τοῦ ἄρθρου 12 τοῦ Ν. ΔΞΘ/1912 "περὶ καταστάσεως πολιορκίας".

»δ. Τὴν ὑπ' ἀριθ. 547/1973 γνωμοδότησιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, προτάσει τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν:

»ΑΡΘΡΟΝ 1
»Αἴρομεν τὴν ἰσχὺν τοῦ Νόμου ΔΞΘ/1912 "περὶ καταστάσεως πολιορκίας" καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν περιοχῶν τῆς Ἐπικρατείας.

»ΑΡΘΡΟΝ 2
»Ἐκκρεμεῖς ὑποθέσεις, βάσει τῶν διατάξεων τοῦ Ν. ΔΞΘ/1912, ἐνώπιον τῶν Στρατιωτικῶν Δικαστηρίων καὶ λοιπῶν Στρατιωτικῶν Ἀρχῶν μεταβιβάζονται δυνάμει τοῦ παρόντος εἰς τὰ κοινὰ Ποινικὰ Δικαστήρια καὶ τὰς δικαστικὰς ἀρχάς.

»Εἰς τοὺς ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης καὶ Δικαιοσύνης Ὑπουργούς, ἀνατίθεμεν τὴν δημοσίευσιν καὶ ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος».

Το ιστορικό της εφαρμογής του Στρατιωτικού Νόμου έχει ως εξής:

- Με το Βασιλικό Διάταγμα 280/67, που κυρώθηκε με το άρθρο 3 της Β΄ Συντακτικής Πράξεως της 5.6.67, ο Στρατιωτικός Νόμος επιβλήθηκε σε όλη τη χώρα.
- Με το Β.Δ. 787/71 της 31.12.71 ήρθη από όλους τους νομούς εκτός των νομών Θεσσαλονίκης, Αττικής και Πειραιώς.
- Με το Β.Δ. 781/72 της 12.12.72 ήρθη από τον νομό Θεσσαλονίκης.
- Και τώρα ήρθη από τους νομούς Αττικής και Πειραιώς.

Οι λεπτομέρειες της αμνηστίας

Την ίδια ημέρα δημοσιευόταν και το Π.Δ. 168 «Περί χορηγήσεως αμνηστίας», το κυριότερο άρθρο του οποίου έχει ως εξής:

«Ἄρθρον 1

»1.– Ἀμνηστεύονται τὰ ἀπὸ τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 μέχρι καὶ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ παρόντος τελεσθέντα ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας καὶ μόνον, ἐγκλήματα τὰ προβλεπόμενα καὶ τιμωρούμενα ὑπὸ τῶν διατάξεων τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος, τοῦ Στρατιωτικοῦ Ποινικοῦ Κώδικος (ἐξαιρουμένου τοῦ ὑπὸ τῶν ἄρθρων 44 ἕως καὶ 52 προνοουμένου καὶ τιμωρουμένου ἐγκλήματος τῆς λιποταξίας), τοῦ Ν. ΔΞΘ/1912 "περὶ Καταστάσεως Πολιορκίας", τοῦ Α.Ν. 509/1947 "περὶ μέτρων ἀσφαλείας τοῦ Κράτους, τοῦ Πολιτεύματος, τοῦ Κοινωνικοῦ Καθεστῶτος καὶ προστασίας τῶν ἐλευθεριῶν τῶν πολιτῶν", τοῦ Ν. 2218/1952 "περὶ ἐπαναφορᾶς ἐν ἰσχύϊ τῶν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 19/1945 Συντακτικῆς

Πράξεως τροποποιηθεισῶν διατάξεων τοῦ Ν. 286/1914 "περὶ ὁπλοφορίας, τροποποιήσεως αὐτῶν καὶ ἄλλων τινῶν Ποινικῶν διατάξεων", τοῦ Α.Ν. 611/1968 "περὶ ἀπαγορεύσεως κατοχῆς πυροβόλων ὅπλων, χειροβομβίδων καὶ ἐκρηκτικῶν ὑλῶν", τοῦ Ν.Δ. 542/1970 "περὶ ὅπλων, ἐκρηκτικῶν ὑλῶν, ἐκρηκτικῶν μηχανημάτων καὶ πυροτεχνημάτων" καὶ τοῦ Ν.Δ. 346/1969 "περὶ Τύπου", ὡς οὗτοι ἐτροποποιήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν, καὶ τὰ πρὸς αὐτὰ συναπτόμενα ἢ συναφῆ, ἐφ' ὅσον πάντα ταῦτα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν ἐκ τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν καὶ ἔτεινον ἢ ὁπωσδήποτε ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς καθεστηκυΐας τάξεως.

»2.– Ἐκ τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ ἐγκλημάτων, τὰ διὰ τοῦ Τύπου τελεσθέντα, ὡς καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ν.Δ. 346/1969 "περὶ Τύπου" προβλεπόμενα ἀμνηστεύονται καὶ ἐὰν ἔτι ἐτελέσθησαν διὰ τῆς κυκλοφορίας τῆς ἐφημερίδος ἢ τοῦ ἐντύπου ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας».

Χάρη στον Αλ. Παναγούλη

Ταυτόχρονα δημοσιευόταν και το Π.Δ. απονομής χάριτος στον Αλέξανδρο Παναγούλη:

«Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας κ.λ.π.

[...]

»ΧΑΡΙΖΟΜΕΝ

»Τὸ ὑπόλοιπον τῆς ποινῆς ἰσοβίου καθείρξεως εἰς ἣν μετετράπη αὐτοδικαίως κατ' ἄρθρον 16 τοῦ Α.Ν. 125/1967 ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου (δίς) καὶ τῆς ποινῆς τῆς προσκαίρου καθείρξεως τῶν δέκα ὀκτὼ (18) ἐτῶν (συνολικῶς), ἐπιβληθεισῶν εἰς τὸν ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΑΝΑΓΟΥΛΗΝ διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 757 τῆς 17ης Νοεμβρίου 1968 ἀποφάσεως τοῦ Ἐκτάκτου Στρατοδικείου Ἀθηνῶν ἐπί:

»α. παραβάσει Α.Ν. 509/1947,

»β. λιποταξία ἐν τῷ ἐσωτερικῷ,

»γ. ἀπόπειρα ἀνθρωποκτονίας καὶ

»δ. παρανόμῳ κατοχῇ ὅπλων καὶ ἐκρηκτικῶν ὑλῶν».

Αντιδράσεις των πολιτικών

Η χορήγηση γενικής αμνηστίας αιφνιδίασε τόσο το εσωτερικό όσο και το εξωτερικό. Ο ραδιοσταθμός του Λονδίνου «Μπι-Μπι-Σι» δημοσίευσε το εξής χαρακτηριστικό σχόλιο του ανταποκριτή του στην Αθήνα Στάνλεϋ Μάιns:

«Μιὰ γενικὴ ἀμνηστία κανεὶς δὲν περίμενε. Πρὶν ἀπὸ τὸ δημοψήφισμα, στὸ τέλος Ἰουλίου, καὶ ὅταν ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ἐκλήθη νὰ ἐγκρίνη τὴν κατάργησι τῆς μοναρχίας καὶ τὴν 8ετῆ Προεδρία τοῦ Γ. Παπαδοπούλου, κυκλοφόρησαν φῆμες ὅτι ἴσως ἀναγγελθῆ ἀμνηστία. Καὶ μόλις πρὶν ἀπὸ μιὰ ἑβδομάδα μιὰ ἐφημερίδα ποὺ ὑποστηρίζει τὴν κυβέρνησι, ζήτησε ὅπως ἡ ἀμνηστία εἶναι γενικὴ καὶ νὰ μὴ τὴν δίνουν σταγόνα-σταγόνα.

»Τὸ περισσότερο ποὺ περίμενε κανεὶς ἦταν ὅτι ὁ κ. Παπαδόπουλος θὰ ἄφηνε ἐλεύθερους ὡρισμένους μόνον κρατουμένους, καταδικασμένους γιὰ μικρότερα πολιτικὰ ἀδικήματα, ἀλλὰ ὄχι τοὺς θεωρουμένους ἐνόχους γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ καθεστῶτος. Ἔτσι ἡ ἀναγγελία τοῦ Προέδρου ἐξάφνιασε τὸν καθένα. Ἀκόμη καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Παναγούλης ἔλαβε χάριν.

»Τὸ κοινὸ στὴν Ἑλλάδα φαίνεται ὅτι ἔμεινε τόσο κατάπληκτο ἀπὸ τὰ νέα, ὥστε δὲν εἶχε καιρὸ νὰ ἀντιδράση».

Και πραγματικά, πέντε ημέρες προηγουμένως, τη 15η Αυγούστου, οι αθηναϊκές εφημερίδες δημοσίευαν ένα ρεπορτάζ που περιέκλειε το άπαν των ελπίδων για τη χορήγηση αμνηστίας. Η *Ακρόπολις* έγραφε:

«Συμφώνως πρὸς πληροφορίας δυναμένας νὰ θεωρηθοῦν ἀσφαλεῖς, ἔχει ἤδη καταρτισθῆ τὸ διάταγμα τὸ ὁποῖον προβλέπει περὶ παροχῆς ἀμνηστίας δι' ἀδικήματα ὑπαγόμενα εἰς τὰς διατάξεις τοῦ ἰσχύοντος στρατιωτικοῦ νόμου (περιΰβρισις ἀρχῆς, διασπορὰ ψευδῶν εἰδήσεων, ἀπείθεια εἰς στρατιωτικὴν διαταγὴν κλπ.).

»Κατὰ τὰς ἰδίας πληροφορίας, δὲν θὰ ἀμνηστευθοῦν διὰ τοῦ ἐν λόγῳ Ν. Διατάγματος τὰ ἀδικήματα ποὺ προβλέπονται διὰ τοῦ Νόμου 509 καὶ στρέφονται κατὰ τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς δημοσίας τάξεως (βομβισταὶ κλπ.)...»

Αντί λοιπόν της μερικής, χορηγήθηκε γενική αμνηστία, την οποία όμως υποδέχθηκε με ανάμεικτες αντιδράσεις ο πολιτικός κόσμος. Δέκα οκτώ πρώην βουλευτές και υπουργοί έσπευσαν την 21η Αυγούστου να εκδηλώσουν τη συμπαράστασή τους «προς τον Πρόεδρον της Δημοκρατίας και τον άξιον συμπαραστάτην του Αντιπρόεδρον κ. Οδυσσέα Αγγελήν διά την πλήρη επιτυχίαν εις την αναληφθείσαν ιστορικήν αποστολήν των». Μεταξύ των 18 αυτών πολιτευτών περιλαμβάνονταν οι Π. Βαρδινογιάννης, Κ. Βενέτης, Ι. Γιαμάς, Δ. Λατζούνης, Ι. Τσιριμώκος κλπ.

Αλλά ο Π. Κανελλόπουλος, άκαμπτος και συνεπής πάντα, την ίδια ημέρα δήλωνε:

«...Τὸ προπέτασμα καπνοῦ ποὺ ἐχρησιμοποίησαν μὲ τὴν ἀμνηστίαν οἱ κρατοῦντες, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκρύψη τὴν πραγματικότητα. Τὸ σύ-

στημα διακυβερνήσεως τῆς χώρας ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὸ πραξικόπημα τῆς 21 Ἀπριλίου 1967, ἐπιχειρεῖ νὰ διαιωνίση, ὑπὸ νέον ἔνδυμα, τὴν ὕπαρξίν του. Καλούμεθα εἰς νέους ἀγῶνας τοὺς ὁποίους –ἡνωμένοι ὅπως καὶ πρὸ τοῦ δημοψηφίσματος– εἴμεθα ἀποφασισμένοι νὰ διεξαγάγωμεν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἀληθοῦς δημοκρατικῆς νομιμότητος...»
Αρνητικές επίσης δηλώσεις έκαναν ο Γ. Μαύρος και ο Δ. Παπασπύρου. Αλλά η εφαρμογή της αμνηστίας ολοκληρώθηκε. Και την 5η Σεπτεμβρίου αποφυλακίσθηκε η τελευταία γυναίκα πολιτική κρατούμενη, η Ελένη Βούλγαρη-Γκολέμα. Με ποινή καθείρξεως 10 ετών, είχε γεννήσει παιδί μέσα στις φυλακές Κορυδαλλού, όπου κρατούνταν και ο σύζυγός της για πολιτικό αδίκημα, που επίσης αποφυλακίσθηκε. Και έτσι για πρώτη φορά, ύστερα από 7 χρόνια, η δραματική οικογένεια έσμιξε επιτέλους.

Αλλά η αμνηστία προκαλούσε σάλο στον στρατό. Πολλοί αξιωματικοί ενέκριναν τη χειρονομία του Γ. Παπαδόπουλου, άλλοι όμως φανερά δυσφορούσαν. Και η Ομάδα Ιωαννίδη –χωρίς να εμφανίζεται ο αρχηγός– βρήκε την ευκαιρία να υποδαυλίζει τους φόβους των συναδέλφων τους. Ταυτόχρονα η Ομάδα υποκινούσε συστηματική αντίδραση για κάθε επέκταση της αμνηστίας. Γιατί πράγματι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είχε σκοπό να αμνηστεύσει και τα προ της 21ης Απριλίου πολιτικά αδικήματα και εκείνα του εξωτερικού. Έγιναν όμως διαβήματα αξιωματικών στον αντιπρόεδρο στρατηγό Αγγελή, ο οποίος ενημέρωσε τον Γ. Παπαδόπουλο.

Μυστηριώδης απαλλαγή κατηγορουμένων

Πώς αντέδρασε εκείνος; Ένα περίεργο γεγονός που συνέβη την 9η Σεπτεμβρίου αφήνει ερωτηματικά. Αυτή την ημέρα ο δικηγόρος Γ. Μαγκάκης μετέβη στο Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών και θέλησε να πληροφορηθεί τι τύχη θα έχει, τώρα που τα Στρατοδικεία αυτά καταργήθηκαν, η δικογραφία του πελάτη του Πάνου Κόκκα, εκδότη της εφημερίδας *Ελευθερία*, που βρισκόταν τότε στο εξωτερικό, αλλά ήταν υπόδικος. Και έκπληκτος άκουσε τον αρμόδιο υπάλληλο να του λέει: «Μα ο κ. Κόκκας έχει ήδη απαλλαγεί δι' αποφάσεως του Εκτάκτου Στρατοδικείου, που εξεδόθη την 22α Ιουνίου και φέρει τον αριθμό 61/73». «Δικάσθηκε ο κ. Κόκκας; Και απηλλάγη; Πώς είναι δυνατόν; Έτσι στα κρυφά, χωρίς να λάβει κανείς γνώση, ούτε ο κατηγορούμενος ούτε ο συνήγορός του; Και πώς έγινε αυτή η μυστυριώδης δίκη χωρίς να την αντιληφθεί κανείς, ούτε εγώ που τις παρακολουθώ ανελλιπώς όλες;»

Ο υπάλληλος όμως του προσκόμισε αντίγραφο των πρακτικών της «μυστηριώδους δίκης». Σ' αυτήν απηλλάγησαν, όχι μόνον ο Πάνος Κόκκας, αλλά 20 ακόμη διωκόμενες προσωπικότητες, όπως η Ελένη Βλάχου, ο πρώην δήμαρχος Αθηναίων Γεώργιος Πλυτάς, ο στρατηγός Βιδάλης, ο δημοσιογράφος Βασίλης Μαθιόπουλος, οι

πολιτικοί Κ. Μητσοτάκης και Γ. Μυλωνάς κλπ. Επιπλέον ο Ανδρέας Παπανδρέου. Και επρόκειτο για αδικήματα που διαπράχθηκαν στο εξωτερικό.

Η περίπτωση προκαλούσε έκπληξη. Τη μεγαλύτερη έκπληξη δοκίμασαν οι ίδιοι οι απαλλαγέντες, όταν την πληροφορήθηκαν, και η Ελένη Βλάχου διερμήνευε τα κοινά αισθήματα και τις κοινές απορίες, με την εξής δήλωση προς τον ανταποκριτή της *Ακροπόλεως* στο Λονδίνο Β. Τσιμπιδάρο:

> *«Όλη αὐτὴ ἡ ἱστορία μοιάζει κάτι μεταξὺ Κάφκα καὶ "Ἀλίκης στὴ χώρα τῶν θαυμάτων". Μίλησα σήμερα τηλεφωνικῶς μὲ τὸν σύζυγό μου στὴν Ἀθήνα (σημ. συντ.: τὸν πλοίαρχο Κ. Λούνδρα) καὶ μὲ τὸν δικηγόρο μου καὶ κανένας ἀπ' τοὺς δύο δὲν εἶχε ἀκούσει τίποτα περὶ αὐτοῦ.*
>
> *»Πρόκειται γιὰ κάποια δίκη ποὺ ἔγινε στὶς 21 Ἰουνίου, γιὰ τὴν ὁποία οὐδέποτε ἔμαθα τίποτα, οὔτε εἰδοποιήθην γιὰ τὸ τί μὲ κατηγοροῦσαν καὶ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ δικασθῶ. Τὸ ἔμαθα ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες. Ὅπως γνωρίζετε εἶναι καλοκαίρι στὴν Ἀθήνα. Δὲν συμβαίνει τίποτα καὶ οἱ ἐφημερίδες ἀναζητοῦν θέμα. Μοιάζει σὰν ἕνας νὰ ἔψαχνε στὸ ἀρχεῖο καὶ βρῆκε τὴν μικρὴ αὐτὴ ἱστορία καὶ τὴν μεγαλοποίησε...»*

Τι είχε όμως πράγματι συμβεί;

Μυστική δίκη

Υπάρχει μυστήριο στην υπόθεση αυτή, που χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια του Γ. Παπαδόπουλου να ανοίξει τον δρόμο της επιστροφής στους πολιτικούς εξόριστους του εξωτερικού και από την αντίδραση των «ιεράκων», που ήθελαν τουναντίον να τους κλείσουν το δρόμο. Ο Γ. Παπαδόπουλος τότε κατέφυγε σε μια πλαστότητα με δύο εκδοχές:

Η μία εκδοχή: Ακριβώς για να μην προκαλέσει αντιδράσεις των «ιεράκων», εισήγαγε τις υποθέσεις αυτές στο Έκτακτο Στρατοδικείο με πάσα μυστικότητα –κατά παράβαση της στρατιωτικής ποινικής δικονομίας– και διέταξε να εκδοθούν αμέσως απαλλακτικές αποφάσεις, που να παραμείνουν επίσης απόρρητες. Θα τις αποκάλυπτε μόνο στον κατάλληλο χρόνο.

Η δεύτερη εκδοχή: Πάλι για να μην προκαλέσει αντιδράσεις, κατέφυγε σε πλαστογραφία. Υποχρέωσε το Έκτακτο Στρατοδικείο –μετά την αμνηστία– να εκδώσει τις απαλλακτικές αποφάσεις, με προχρονολογημένη ημερομηνία 22 Ιουνίου. Έβαλε έμπιστούς του να κάνουν όλες τις αναγκαίες καταχωρίσεις πρωτοκολλήσεως κλπ. με αφετηρία την ημερομηνία αυτή. Και έτσι συγκάλυψε την πράξη, την οποία και οι «ιέρακες» του Ιωαννίδη την πληροφορήθηκαν από τις εφημερίδες.

Και οι δύο εκδοχές είναι απίθανες. Δεν μπορεί όμως να υπάρχει τρίτη, και συνεπώς μία από τις δύο πρέπει να είναι ακριβής... Πάντως, το γεγονός αυτό αποκαλύ-

πτει την κρυφή και τραχεία πάλη μεταξύ των δύο παρατάξεων του στρατού. Ας σημειώσουμε όμως ότι, παρά την απαλλαγή τους, οι προσωπικότητες αυτές τυπικά δεν μπορούσαν να επιστρέψουν χωρίς να ανακτήσουν την ιθαγένειά τους, η οποία τους αφαιρέθηκε «δι' αντεθνικάς ενεργείας εις το εξωτερικόν».

Η περιπέτεια της Αμαλίας Φλέμιγκ

Μια απόπειρα επανόδου έκανε στις 29 Αυγούστου η Αμαλία Φλέμιγκ, που της είχε αφαιρεθεί η ιθαγένεια. Εφοδιασμένη με αγγλικό διαβατήριο, έφτασε αιφνιδιαστικά με βρετανικό αεροπλάνο στην Αθήνα. Αναγνωρίστηκε όμως αμέσως και δεν της επετράπη να βγει από το αεροδρόμιο. Παρέμεινε ουσιαστικά κρατούμενη σε ένα γραφείο χωρίς παράθυρα επί 6 ώρες. Και υποχρεώθηκε να επιστρέψει με το επόμενο αεροπλάνο στο Λονδίνο. Η ίδια, σε συνέντευξή της προς δημοσιογράφους, αφού περιέγραψε την περιπέτειά της παρέθεσε τον διάλογο που είχε με τον αστυνομικό διοικητή του αεροδρομίου:

«ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ: Λαίδη Φλέμιγκ, γιὰ νὰ μείνετε, πρέπει νὰ ἐρωτηθῆ τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν.

»ΦΛΕΜΙΓΚ: Ἂν εἶναι ἔτσι, νὰ ἐρωτηθῆ καὶ νὰ περιμένουμε τὴν ἀπάντησι.

»ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ: Μὰ δὲν γίνεται τόσο γρήγορα ὅσο νομίζετε. Θέλει τουλάχιστον τρεῖς ἡμέρες.

»ΦΛΕΜΙΓΚ: Τότε θὰ περιμένω ἐδῶ. Ἐν ἀνάγκη παρακαλῶ νὰ μὲ μεταφέρετε στὴν... ΕΣΑ.

»ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ: Δὲν ἔχω τέτοιο δικαίωμα.

»ΦΛΕΜΙΓΚ: Τότε τί πρέπει νὰ γίνῃ;

»ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ: Πρέπει νὰ φύγετε γιὰ τὸ Λονδῖνο, ὅταν τελικὰ τὸ ἀποφασίσετε.

»ΦΛΕΜΙΓΚ: Δὲν θέλω νὰ φύγω μὲ τὴν θέλησί μου...»

Η αντίδραση που σημειώθηκε στους αξιωματικούς μετά την περίπτωση της Αμαλίας Φλέμιγκ και μετά την αποκάλυψη της μυστικής δίκης της 22ας Ιουνίου υπήρξε πολύ ισχυρή. Και την 26η Σεπτεμβρίου ανακοινώθηκε ότι:

«Ἐπὶ τῆς παρούσης κυβερνήσεως δὲν πρόκειται νὰ ἀποδοθῆ ἡ ἰθαγένεια εἰς τοὺς στερηθέντας ταύτην καὶ εὑρισκομένους εἰς τὸ ἐξωτερικόν».

Λειτουργία του Συνταγματικού Δικαστηρίου

Αλλά στο μεταξύ ο Γ. Παπαδόπουλος συνέχισε τις ενέργειες που, φαινομενικά τουλάχιστον, ωθούσαν προς την πολιτικοποίηση. Και θέλησε να λύσει το πρόβλημα του Συνταγματικού Δικαστηρίου, το οποίο, αν και θεμελιώδης συνταγματικός θε-

σμός, παρέμενε εσκεμμένα ή αναγκαστικά –λόγω απροθυμίας προσώπων για την επάνδρωσή του– άλυτο.

Τη 14η Σεπτεμβρίου, με το υπ' αριθ. 244 Προεδρικό Διάταγμα (ΦΕΚ 210) μπήκε σε ισχύ το Ν.Δ. 803 της 30.12.1970 και άρχισε η λειτουργία του Συνταγματικού Δικαστηρίου, η συγκρότηση του οποίου ήταν η εξής:

1. Χαρ. Γεωργιόπουλος, πρόεδρος (πρόεδρος του Νομικού Συμβουλίου του κράτους).
2. Παν. Δεδόπουλος, Α΄ αντιπρόεδρος (σύμβουλος επικρατείας).
3. Νικ. Αποστολόπουλος, Β΄ αντιπρόεδρος (αρεοπαγίτης).
4. Γεώργ. Παπανικολάου (αρεοπαγίτης).
5. Παν. Μακρόπουλος (σύμβουλος επικρατείας).
6. Σπ. Ποταμιάνος (νομικός σύμβουλος του κράτους).
7. Βασ. Ρεγκάκος (νομικός σύμβουλος του κράτους).
8. Κων. Τζαβούλης (εισαγγελέας εφετών).
9. Δημ. Αβραμίδης (πληρεξούσιος υπουργός α' τάξης).
10. Μιχ. Δεκλερής (νομομαθής).
11. Γεώργ. Αλεξανδρής (σύμβουλος ΑΣΔΥ).

Η συμμετοχή των προσώπων αυτών στην επάνδρωση του ανωτάτου συνταγματικού οργάνου δημιουργούσε θέμα ηθικής και πολιτικής τάξης: έπρεπε να θεωρηθούν συνεργάτες του δικτατορικού καθεστώτος; Αργότερα, μετά την πτώση της Δικτατορίας, συστάθηκε ειδικό πειθαρχικό συμβούλιο υπό την προεδρία του προέδρου του Συμβουλίου Επικρατείας (βάσει συντακτικής πράξης της 3.9.1974). Και αποφάνθηκε ότι η συμμετοχή, είτε στο Συνταγματικό Δικαστήριο είτε στις επιτροπές για την επεξεργασία των δύο Συνταγμάτων της Δικτατορίας (1968 και 1973), αποτέλεσε «υποβοήθησιν του δικτατορικού καθεστώτος επί του πολιτικού πεδίου, μορφήν πολιτικής συνεργασίας μετά των σφετεριστών της εξουσίας». Και, με την υπ' αριθ. 10/75 απόφασή του, αναφέρεται ως εξής στην περίπτωση ενός μέλους του Συνταγματικού Δικαστηρίου:

> *«...ὁ παραπεμπόμενος, διατελέσας... μέλος τοῦ ὑπὸ τοῦ συντάγματος τοῦ ἔτους 1968 προβλεπομένου συνταγματικοῦ δικαστηρίου... ἐπελέγη διὰ τὴν θέσιν ταύτην ὑπὸ τοῦ τότε ὑπουργικοῦ συμβουλίου, τοῦθ' ὅπερ, ἐν ὄψει τῶν ἀνατεθεισῶν εἰς τὸ ὡς ἄνω δικαστήριον ἁρμοδιοτήτων καὶ δὴ τῶν σημαντικωτέρων ἐξ αὐτῶν, ἀναφερομένων οὐσιαστικῶς εἰς τὴν ἀστυνόμευσιν, ἐπὶ τὸ διηνεκές, τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας (ἔγκρισιν καταστατικῶν τῶν κομμάτων, ἔλεγχος τῆς λειτουργίας των καὶ ἐξουσία διαλύσεως ἢ θέσεως ἐκτὸς νόμου τούτων, ὡς καὶ στέρησις τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων Ἑλλήνων πολιτῶν ἐχόντων ἀντίθετον πρὸς τὴν τοῦ δικτά-*

τορος πολιτικὴν γνώμην), ἀποδεικνύει ὅτι ἐνέπνεεν οὗτος ἐμπιστοσύνην ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως εἰς τὸ δικτατορικὸν καθεστώς...»

Αλλά η κρίση αυτή του ειδικού πειθαρχικού συμβουλίου, εφόσον επεκτείνεται και στις επιτροπές των Συνταγμάτων, περιλαμβάνει και δικαστικές προσωπικότητες με τεράστιο κύρος, αδέκαστη συνείδηση και επίζηλο λευκό παρελθόν, όπως ο τ. εισαγγελέας του Αρείου Πάγου Δημ. Κιουσόπουλος, ο τ. πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας Χ. Μπιρέλιας, ο πρόεδρος του Νομικού Συμβουλίου του κράτους Δ. Μαγγιώρος, ή και κορυφές νομικές παγκοσμίου κύρους, όπως ο καθηγητής Γ. Μαριδάκης, τ. πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών και μέλος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Προσωπικότητες τέτοιας ολκής δεν ήταν δυνατόν να δελεασθούν από παροχές του αυταρχικού καθεστώτος· ούτε να το υπηρετήσουν από φιλοδοξία ατομικής προβολής. Συνεπώς η συμμετοχή τους μπορεί να ερμηνευθεί ότι είχε υποκειμενικό κίνητρο την προσφορά υπηρεσίας στον λαό. Αλλά, οπωσδήποτε, το αντικειμενικό αποτέλεσμα ήταν ότι εξυπηρετούσε το στρατιωτικό καθεστώς η παρουσία τους στους μηχανισμούς εκείνους, που στήθηκαν προς όφελος της δικτατορίας και όχι προς βλάβη της.

Η ορκωμοσία του Συνταγματικού Δικαστηρίου έγινε τη 19η Σεπτεμβρίου. Και η λειτουργία του νέου θεσμού αποτελούσε χαρακτηριστικό στοιχείο των πλαισίων μέσα στα οποία κινούνταν ήδη η κατάσταση. Το Συνταγματικό Δικαστήριο ήταν όργανο ελέγχου, αστυνόμευσης των κομμάτων και της πολιτικής ζωής. Και προσδιόριζε την ουσία που θα είχε η πολιτικοποίηση του καθεστώτος και η συνταγματική νομιμότητα: θα ήταν υπό τον έλεγχο της αληθινής εξουσίας, φορείς της οποίας σε τελευταία ανάλυση παρέμεναν ο πρόεδρος και ο στρατός. Με την προσθήκη ότι τώρα η εξουσία αυτή θα ήταν όχι μόνο «ντε φάκτο» (εκ των πραγμάτων, στο παρασκήνιο), αλλά και «ντε γιούρε» (νόμιμη, στο προσκήνιο).

Ταυτόχρονα, όμως, το Συνταγματικό Δικαστήριο αποτελούσε κεντρικό όργανο του όλου μηχανισμού του Συντάγματος. Ήταν προϋπόθεση για τη σύσταση και λειτουργία των κομμάτων. Συνεπώς η λειτουργία του άνοιγε τον δρόμο για την αποκατάσταση του κοινοβουλευτισμού, ανεξάρτητα από το περιεχόμενό του. Και ήταν επιβεβαίωση των προθέσεων του Γ. Παπαδόπουλου να βαδίσει πραγματικά προς αυτήν τη λύση. Αποτελούσε συνέχεια της προσπάθειάς του να ανασύρει το καθεστώς –και τον εαυτό του– από το τέλμα, που είχε αρχίσει με την ανακήρυξη της δημοκρατίας.

Αναζήτηση νέων μορφών

Ο Γ. Παπαδόπουλος είχε διαγνώσει ότι οι απλές χρωματικές αλλαγές του χαμαιλέοντα δεν ήταν πια επαρκείς για να στηρίξουν την εξουσία του και τη δικτατορία, αμ-

βλύνοντας τις αντιδράσεις. Ο καθηγητής Χαρίτων Κορυζής (*Το Αυταρχικό Καθεστώς*, ε.α., σελ. 42) γράφει:

«Στὴν τρίτη φάσι... πραγματοποιεῖται τὸ θέρισμα τῆς σπορᾶς τῶν ἔργων τῆς αὐταρχικῆς κυβερνήσεως. Τὸ καθεστὼς γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὶς φυγόκεντρες δυνάμεις ποὺ δημιουργήθηκαν, ἀναζητεῖ διέξοδο σὲ νέες μορφὲς ἐξουσίας. Ὁ χορὸς τῶν ὑποσχέσεων, οἱ ἀναβολές, οἱ "ἐπικείμενες", στὸ "ἄμεσο μέλλον", οἱ "νωρίτερα ἀπὸ τὶς ἀναμενόμενες" δημοκρατικὲς διαδικασίες –ποὺ ὑποσχόταν σ' ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια ὁ Γ. Παπαδόπουλος– ἦταν φανερὸ ὅτι δὲν προσφέραν πιὰ κάλυμμα προθέσεων, δὲν εἶχαν τὴν παραμικρὴ ἐπίδρασι...

»...Τὸ αὐταρχικὸ καθεστὼς ἀλλάζει τακτικὴ – σὰν ἀποτέλεσμα τῶν ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν, τῆς ἀντιστάσεως καὶ στάσεως τοῦ λαοῦ, τῶν ἐσωτερικῶν ἀδυναμιῶν καὶ ἀντινομιῶν τῆς δικτατορίας, τῆς ἐξωτερικῆς ἀπομονώσεως, τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν προβλημάτων ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσῃ».

Ποιοι ενέκριναν

Πρέπει λοιπόν να θεωρήσουμε –λογικά και αντικειμενικά– ως ειλικρινή την απόφαση του Γ. Παπαδόπουλου να πολιτικοποιήσει το καθεστώς, με την προϋπόθεση βέβαια ότι θα βρίσκεται πάντα υπό τον έλεγχό του. Θα έβρισκε όμως ανταπόκριση στον πολιτικό κόσμο; Τα νέα μέτρα –αμνηστία κλπ.– είχαν κάποια απήχηση σε ορισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις. Την 5η Σεπτεμβρίου 1973, ο Κ. Μητσοτάκης στο εξωτερικό εκδήλωσε τη διάθεση να επιστρέψει στην Ελλάδα. Και πράγματι επέστρεψε τη 17η Οκτωβρίου. Την ίδια ημέρα –5η Σεπτεμβρίου– στην εφημερίδα *Ακρόπολις* δημοσιευόταν τηλεφωνική, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη του Μίκη Θεοδωράκη από την Πόλη του Μεξικού, στην οποία δήλωνε:

«ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ: Θὰ γυρίσω στὴν Ἑλλάδα ἀρχὲς Δεκεμβρίου, ἔστω καὶ ἂν ἡ μουσική μου δὲν ἀκούγεται ἐλεύθερα...

»ΕΡΩΤΗΣΗ: Ἂν ἀποφασίσῃς νὰ ἔλθῃς ξαφνικά, πιστεύεις πὼς δὲν θὰ ἔχῃς τὴν τύχη τῆς κυρίας Φλέμιγκ; Καὶ ἂν συμβῇ κάτι τέτοιο πῶς θὰ ἀντιδράσῃς;

»ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ: Ἡ Φλέμιγκ ἦλθε ἐκεῖ ξαφνικὰ καὶ ἀπροειδοποίητα. Ἐγὼ ὅμως πρὶν μερικὲς ἡμέρες μίλησα καὶ εἶπα ὅτι θὰ γυρίσω στὴν Ἑλλάδα τὸν χειμώνα. Συνεπῶς οἱ ἑλληνικὲς ἀρχὲς τὸ γνωρίζουν αὐτό. Ἂν εἶχαν ἀντίρρησι, θὰ τὴν εἶχαν ἐκδηλώσει νομίζω».

Και τη 13η Σεπτεμβρίου, ο τ. δήμαρχος Αθηναίων Γ. Πλυτάς, αυτοεξόριστος στο Λονδίνο από το 1967, δήλωσε:

«Θὰ ἐπιστρέψω στὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ πολιτευθῶ ἂν μοῦ ἀποδοθῇ ἡ ἰθαγένειά μου».

Τέλος, ο εξόριστος εκδότης της εφημερίδας *Ελευθερία* Πάνος Κόκκας την 20ή Αυγούστου έδειξε προθυμία να γυρίσει στην Αθήνα. Αλλά τη 12η Σεπτεμβρίου 1973 η Ελένη Βλάχου είχε δηλώσει στο Λονδίνο:

«Καθόλου δὲν σχεδιάζω τὴν ἐπιστροφή μου στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπανέκδοσι τῶν ἐφημερίδων μου ἐφ' ὅσον βρίσκεται στὴν ἀρχὴ ὁ Γ. Παπαδόπουλος».

Οι αρχηγοί απορρίπτουν

Τι έκαναν όμως οι πολιτικοί αρχηγοί; Ο Κ. Καραμανλής στο Παρίσι σιωπούσε και ο Στ. Στεφανόπουλος στην Αθήνα φαινόταν να εξετάζει τη νέα κατάσταση με διαλλακτικότητα.

Αλλά ο Π. Κανελλόπουλος τηρούσε την ίδια αδιάλλακτη στάση προς την καινούργια φάση του καθεστώτος, όπως και στις προηγούμενες φάσεις του. Και ο Α. Παπανδρέου την 6η Σεπτεμβρίου, σε τηλεφωνική μαγνητοφωνημένη συνέντευξή του προς την εφημερίδα *Απογευματινή* των Αθηνών, ανακοίνωνε:

«Οἱαδήποτε συμμετοχὴ στὶς πολιτικὲς διαδικασίες ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ καθεστῶτος, ἀποτελεῖ νέα μορφὴ δοσιλογισμοῦ τὴν ὁποίαν οὐδέποτε θὰ συγχωρήσῃ ὁ ἑλληνικὸς λαός. Ἀδύνατον εἰς τὰ πλαίσια τοῦ σημερινοῦ Συντάγματος νὰ ὑπάρξουν ἀδιάβλητες ἐκλογές».

Εξάλλου ο τ. πρόεδρος της Βουλής Δ. Παπασπύρου δήλωνε στις 14 Σεπτεμβρίου στην Ιταλία:

«Εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὰς τελευταίας ἐξελίξεις καθιερώθη ἡ ἑνὸς ἀνδρὸς ἀρχή, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν δικτατοριῶν. Καὶ γεννᾶται τὸ ἀμείλικτον ἐρώτημα: Πῶς εἶναι δυνατὸν ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς νὰ ἀποκατασταθοῦν οἱ δημοκρατικοὶ θεσμοί; Εἰσήλθομεν εἰς νέαν φάσιν μιᾶς παγιοποιημένης δικτατορίας καὶ ἡμεῖς οἱ πολιτικοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν διευκολύνωμεν».

«Αδύνατοι αι εκλογαί»

Αλλά μετέδιδε ακριβώς το πνεύμα της μεγάλης πλειοψηφίας του πολιτικού κόσμου την 23η Σεπτεμβρίου ο Γ. Μαύρος, σε μακρά συνέντευξή του προς τον γερμανικό ραδιοσταθμό του Μονάχου «Ντόυτσε Βέλλε»:

«ΜΑΥΡΟΣ: Καὶ μετὰ τὴν ἐπικειμένη δῆθεν πολιτικοποίησι, τὸ καθεστὼς θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ εἶναι τὸ ἴδιο ὅπως καὶ πρίν, δηλαδὴ ἕνα τέλειο ἀστυνομικὸ κράτος... Εἶναι ἀστεῖον καὶ συζήτησις νὰ γίνεται περὶ ἐκλογῶν

ὅταν τὸ ἀστυνομικὸν κράτος ἐλέγχει ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν χώραν... Καμμιὰ ἐγγύησις δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐξασφαλίση τὴν ἐλευθέρα ἐκδήλωσι τῆς θελήσεως τοῦ λαοῦ, ἐφ' ὅσον τοὺς μοχλοὺς τῆς ἐξουσίας ἐξακολουθοῦν νὰ κρατοῦν τὰ ἴδια πρόσωπα ποὺ στηρίζουν τὴν δικτατορία. Σ' αὐτὸ δὲν προσθέτει τίποτα ἡ δῆθεν πολιτικοποίησις τῆς κυβερνήσεως.

»ΕΡΩΤΗΣΗ: Τὸ καθεστὼς χαρακτηρίζει τὸ πολίτευμα σὰν προεδρικὴ κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία. Συμφωνεῖτε;

»ΜΑΥΡΟΣ: Δὲν εἶναι κανενὸς εἴδους δημοκρατία. Πρόκειται περὶ τῆς δικτατορίας ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ θέλει νὰ λέγεται προεδρικὴ δημοκρατία. Ὁ πρόεδρος ποὺ διορίστηκε μόνος του συγκεντρώνει ὅλες τὶς ἐξουσίες...

»ΕΡΩΤΗΣΗ: Οἱ ἐξαιρετικὲς προεδρικὲς ἐξουσίες δὲν μποροῦν νὰ ἀναθεωρηθοῦν ἀπὸ τὴν Βουλή;

»ΜΑΥΡΟΣ: Γιὰ τὴν ἀναθεώρησι τοῦ Συντάγματος προβλέπει πλειοψηφίες πάνω ἀπὸ 70%. Καὶ εἰδικῶς γιὰ τὶς φοβερὲς προεδρικὲς ἐξουσίες πάνω ἀπὸ 90%, δηλαδὴ σχεδὸν παμψηφία. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν ποτὲ πλειοψηφίες 90% σὲ δυτικὲς δημοκρατίες; Τὸ Σύνταγμα λοιπὸν δὲν μπορεῖ νὰ ἀναθεωρηθῇ...

»ΕΡΩΤΗΣΗ: Εἶσθε λοιπὸν ἐναντίον τῆς συμμετοχῆς στὶς προσεχεῖς ἐκλογές;

»ΜΑΥΡΟΣ: Ἀπορῶ πῶς ἠμπορεῖ νὰ γίνη καὶ λόγος ἀκόμη γιὰ ἐκλογές. Αὐτὸ ποὺ ἐνδιαφέρει τὸ λαὸ δὲν εἶναι συμμετοχὴ στὶς ἐκλογὲς γιὰ τὴν νομιμοποίησι τῆς δικτατορίας ὑπὸ τὸ νέο της ἔνδυμα, ἀλλὰ ἡ ὁλοκληρωτικὴ κατάλυσις τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος».

Μόνο το ΚΚΕ εσωτερικού έδειχνε διαθέσεις να αποδεχθεί τη νέα πραγματικότητα για να την αξιοποιήσει προς παραπέρα λύσεις, όπως δήλωσε τη 17η Οκτωβρίου ο Αντ. Μπριλλάκης, από τα ιθύνοντα στελέχη του.

Προς κυβέρνηση Μαρκεζίνη

Παρά την εχθρική όμως υποδοχή των σχεδίων του από τον πολιτικό κόσμο, ο Γ. Παπαδόπουλος συνέχιζε σταθερά τον δρόμο προς την πολιτικοποίηση. Ποιος θα ήταν ο φορέας της; Ο πρόεδρος τον είχε επιλέξει πριν ακόμη από το δημοψήφισμα: ο Σπύρος Μαρκεζίνης. Θα αποδεχόταν, όμως, εκείνος;

Μεταξύ Ιουλίου και Σεπτεμβρίου, ο Γ. Παπαδόπουλος συναντήθηκε με τον Σπ. Μαρκεζίνη έξι φορές. Την 30ή Αυγούστου έγινε η έκτη συνάντηση και κατόπιν εκδόθηκε ανακοίνωση της Γενικής Γραμματείας του πρωθυπουργού, που ανήγγειλε –για πρώτη φορά– το γεγονός, προσθέτοντας:

«...Συνεζητήθησαν θέματα γενικωτέρου πολιτικού ἐνδιαφέροντος, ὡς καὶ περὶ τῆς προσφορωτέρας μεθοδεύσεως τῆς προετοιμασίας τῆς χώρας διὰ τὴν ταχυτέραν ἐντὸς τοῦ προσεχοῦς ἔτους διεξαγωγὴν ἀδιαβλήτων πολιτικῶν ἐκλογῶν... Διεπιστώθη σύμπτωσις ἀπόψεων...»

Οι τελευταίες λέξεις σήμαιναν ότι ο Σπ. Μαρκεζίνης δεχόταν να σχηματίσει κυβέρνηση. Μετά από πέντε ημέρες αναχωρούσε για προσωπικές του υποθέσεις στο εξωτερικό. Επέστρεψε την 24η Σεπτεμβρίου, οπότε συναντήθηκε πάλι με τον Γ. Παπαδόπουλο. Και είχε πια αποφασιστεί ότι τις πρώτες ημέρες του Οκτωβρίου η νέα κυβέρνηση θα ορκιζόταν.

Ποια θα ήταν όμως η σύνθεσή της; Το μόνο που προδιαγραφόταν ήταν ότι δεν θα περιλάμβανε κανέναν στρατιωτικό. Και αυτό σήμαινε ότι τα στρατιωτικά μέλη της κυβέρνησης Παπαδόπουλου, στα οποία περιλαμβάνονταν και οι δύο αντιπρόεδροι, θα θυσιάζονταν. Είχε έρθει πια η ώρα να τους αφαιρέσει και το τελευταίο ίχνος δύναμης και εξουσίας ο αδυσώπητος αλλά και ευέλικτος αρχηγός. Τώρα δεν υπήρχε πια Επαναστατική Ομάδα, δεν υπήρχαν αντίζηλοι συνεργάτες –έτσι τουλάχιστον φαινόταν, αν παραβλέψουμε την αόρατη συνωμοτική παρουσία του Δ. Ιωαννίδη– και τα στρατιωτικά μέλη της κυβέρνησης ήταν τελείως ανίκανα να αντιδράσουν, γιατί δεν διέθεταν πια καμιά προσωπική ισχύ.

Οι στρατιωτικοί παραιτούνται

Το μόνο που τους απέμενε θα ήταν να παραιτηθούν αυτοβούλως. Έτσι θα διέσωζαν κάποιο ίχνος αξιοπρέπειας και ίσως να έλπιζαν πως θα διαχώριζαν με αυτό τον τρόπο τις ευθύνες τους από το καθεστώς, αν κάποτε ερχόταν ώρα λογοδοσίας.

Τον δρόμο αυτό ακολούθησε πρώτος ο Ν. Μακαρέζος. Την 28η Σεπτεμβρίου αναγγέλθηκε η παραίτησή του, με την επίσημη εξήγηση ότι διαφωνούσε στην οικονομική πολιτική που θα εφάρμοζε ο Σπ. Μαρκεζίνης.

Πράγματι, ανακοίνωση της Προεδρίας της Δημοκρατίας ανέγραφε ότι:

«...Ὡς πρὸς τοὺς λόγους... ὁ κ. Μακαρέζος ἀνέφερε... τὸ δημοσίευμα ἀπογευματινῆς ἐφημερίδος, τῆς 26 τρέχοντος καθ' ὅ: "Σύμφωνα μὲ ἀποκλειστικὲς πληροφορίες" τῆς ἐφημερίδος ὁ μέλλων νὰ ὁρισθῆ πρωθυπουργὸς θὰ καθιερώσῃ πλήρη ἐλευθερίαν εἰς τὰς τιμὰς καὶ τὰς εἰσαγωγάς.

»Τοῦτο, ἐξήγησεν ὁ Μακαρέζος, θὰ εἶναι ὀλέθριον διὰ τὴν οἰκονομίαν, διότι θὰ προκαλέσῃ κλιμακωτὴν αὔξησιν τιμῶν, ἐν συνεχείᾳ αἰτήματα αὐξήσεων ἀποδοχῶν καὶ εἴσοδον εἰς φαῦλον κύκλον ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ καταρρεύσῃ πᾶν ὅ,τι ἐπετεύχθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἓξ ἔτη εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα».

Επρόκειτο φυσικά για χονδροειδές πρόσχημα, το οποίο δεν έπεισε κανέναν. Σε συνέντευξη προς τον Τύπο που έδωσε την επομένη –28 Σεπτεμβρίου– δήλωσε ότι προέκυψαν διαφωνίες του με τον πρωθυπουργό, χωρίς να τις καθορίσει. Και άφησε να υπονοηθεί ότι είχε σκοπό να πολιτευθεί. Αλλά την 1η Οκτωβρίου, ο ε.α. συνταγματάρχης Δ. Σταματελόπουλος σε δηλώσεις του παρατηρούσε δηκτικά:

«Δὲν φαντάζομαι ὁ κ. Μακαρέζος διὰ τῆς παραιτήσεώς του 24 ὥρας πρὸ τῆς ἀπολύσεώς του, νὰ πιστεύῃ ὅτι διαχωρίζει οὕτω τὰς εὐθύνας του διὰ τὴν ἐπὶ μίαν ἑξαετίαν τυφλὴν ὑποταγὴν καὶ ἀγαστὴν συνεργασίαν μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ του. Ἄλλως τε ἡ ἐλαφρότης τῶν προβαλλομένων λόγων διαφωνίας του δὲν δύναται νὰ ἀντισταθμίσῃ τὴν σοβαρότητα ἄλλων γνωστῶν λόγων, οἱ ὁποῖοι κατὰ καιροὺς προέκυψαν καὶ οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ εἶχαν ὁδηγήσει εἰς παραίτησιν πολὺ ἐνωρίτερον τὸν κ. Μακαρέζον...»

Την επομένη της παραίτησης του β΄ αντιπροέδρου, έκαναν την ίδια χειρονομία και δύο ακόμη μέλη της κυβέρνησης που προέρχονταν από τον στρατό: οι υφυπουργοί Εθνικής Οικονομίας και Παιδείας Μ. Μπαλόπουλος και Κ. Ασλανίδης. Ανακοίνωση της Προεδρίας της Δημοκρατίας εξηγούσε ότι ως λόγος της παραίτησής τους «προεβλήθη η πιθανολογουμένη συμμετοχή εις την νέαν κυβέρνησιν και τινων υπουργών μετεχόντων της παρούσης κυβερνήσεως και μη προερχομένων εκ στρατιωτικών».

Οι ίδιοι δεν έδωσαν δημόσια καμιά εξήγηση. Άφησαν όμως και αυτοί να υπονοηθεί ότι θα αναμιχθούν στην πολιτική. Αλλά και στην περίπτωσή τους ήταν διαφανή τα κίνητρα της παραίτησης, που ταυτίζονταν με εκείνα του Ν. Μακαρέζου.

Τι θα έκαναν όμως οι υπόλοιποι υπουργοί που προέρχονταν από τον στρατό; Αναμενόταν με ενδιαφέρον η στάση του α' αντιπροέδρου Στ. Παττακού. Αλλά εκείνος δεν έδειξε καμιά παρόμοια διάθεση. Άλλωστε είχε πια αφοσιωθεί στον Γ. Παπαδόπουλο, πράγμα που εκείνος γνώριζε: μετά τον Δ. Ιωαννίδη, αυτόν θεωρούσε πιο πιστό του συνεργάτη.

Τι πρότεινε ο Στ. Παττακός

Είναι πολύ χαρακτηριστικό το παρακάτω ιδιόχειρο σημείωμα του Στ. Παττακού προς τον πρωθυπουργό, που είχε συνταχθεί πριν ο Γ. Παπαδόπουλος ορκιστεί επισήμως ως πρόεδρος της Δημοκρατίας. Φέρει ημερομηνία 29 Ιουλίου 1973 και αποκαλύπτει ότι ο αρχηγός τον προόριζε για «βοηθόν ή πλοηγόν» του μελλοντικού πρωθυπουργού. Και, επειδή ο Γ. Παπαδόπουλος είχε ήδη κατασταλάξει στην απόφαση να αναθέσει στον Σπ. Μαρκεζίνη την προεδρία της «πολιτικής κυβερνήσεως», δείχνει πόσο στενά είχε χαράξει αρχικά τα πλαίσια εκείνης της κυβέρνησης. Βαθ-

μιαία όμως κατέληξε στην απόφαση να προσδώσει μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων στον Σπ. Μαρκεζίνη και ένα από τα μέτρα θα ήταν να τον απαλλάξει από την κληρονομιά όλων των στρατιωτικών μελών της προκάτοχης κυβέρνησης. Αλλά να το σημείωμα του Στ. Παττακού προς τον αρχηγό του:

«Α΄ ΑΝΤ/ΔΡΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒ/ΣΕΩΣ

»29.7.1973

»ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΔΕ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΛΗΞΕΩΣ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΜΑΣ.

»1. Ἀμνήστευσις πολιτικῶν ἀδικημάτων πλὴν τῶν τοιούτων ποινικοῦ δικαίου (βομβισταὶ κλπ.).

»2. Χάρις εἰς νεαροὺς καὶ γέροντας.

»3. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Ναυτικοῦ εἰς τὸ Ἀρχεῖον.

»4. Λήθην τοῦ παρελθόντος.

»5. Κύρωσις τῶν ἀποτελεσμάτων (τοῦ δημοψηφίσματος) τὸ δυνατὸν συντομώτερον.

»6. Ὁρκωμοσία Προέδρου καὶ Ἀντιπροέδρου τῆς Δημοκρατίας.

»7. Παραίτησις καὶ ὁρκωμοσία κυβερνήσεως (ἰδίας ἢ νέας – συμπλήρωσις κενῶν).

»8. Ἡ ἀνάθεσις τῆς Πρωθυπουργίας εἴς τινα προσωπικότητα ξένην πρὸς τὴν Ἐπανάστασιν ἀλλὰ ἀνεγνωρισμένου κύρους – εἶ δυνατὸν ἀδιάβλητον, παρθένον ἀπὸ πολιτικὸν παρελθόν, ἐπαναστατικῆς ὅμως ὑφῆς θὰ εἶχε τεράστιον ὄφελος καὶ εὐμενεστάτην ἀπήχησιν. Ἂν τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, τότε οἱαδήποτε ἄλλη λύσις ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε συζητηθεισῶν εἶναι μὲν δυνατή, θὰ ἔχῃ ὅμως τὸ σπέρμα τῆς προσωρινότητος καὶ τῆς εὐκόλου διαφυγῆς.

»9. Τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς νέας ἀρξαμένης φάσεως δέον ὅπως ἐνέχουν τὰ στοιχεῖα·

»α. Σοβαρότητος (πρόσωπα κύρους παρθένα).

»β. Συνεπείας (μὴ ἀνακολουθία πρὸς τὰς ἐπαγγελίας μας καὶ τὰς ἀρχάς μας).

»γ. Συνεχείας (τοῦ ἐπαναστατικοῦ ρυθμοῦ καὶ ἐνδιαφέροντος).

»δ. Περισυλλογῆς-περισκέψεως.

»10. Ἡ θέσις μου ἐν τῇ κυβερνήσει δὲν θὰ ἤθελον νὰ θεωρηθῇ βόλεμα ἢ ἀμοιβή. Δηλῶ ὅτι ἀποχωρῶν, εἰς οὐδεμίαν ποτὲ περίπτωσιν πρόκειται νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὰ κοινά, κατὰ μείζονα δὲ λόγον μὲ τὴν Ἐπανάστασιν.

»Τηρῶν ὅμως τὴν γραμμὴν τὴν ὁποίαν ἐδώσατε ἐσεῖς, ἐκθέτω κατωτέρω τὰς ἀπόψεις μου ὡς αὗται ἔχουν δημιουργηθῆ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως ἢ

καὶ ἐκ κρίσεων τρίτων, ἐπὶ τοῦ ἐκ ποίας θέσεως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συμβάλλω εἰς τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων:

»α. Ἐξαφάνισίς μου ἐκ τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου.

»1. ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

»(α) Ἀπαλλάσσεται ὁ πολιτικὸς στίβος ἀπὸ ἓν στοιχεῖον ὅπερ ἔχει δημιουργήσει δυσμενῆ ἢ καὶ εὐμενῆ προβλήματα, ἱκανὰ νὰ ἀποτρέπουν τὴν ὁμαλοποίησιν τῆς καταστάσεως.

»(β) Ἐκτονοῦται ὁ χῶρος τῶν Ἐπαναστατῶν διὰ τοῦ τοιούτου παραδείγματος.

»(γ) Ἱκανοποιοῦνται οἱ ἀντίθετοι ἐσωτερικοῦ τε καὶ ἐξωτερικοῦ, δημιουργουμένου οὕτω κλίματος ἠρεμίας.

»2. ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

»α. Ἀριθμὸς φίλων τῆς ἐπαναστάσεως θὰ ἐκπλαγῆ, ἴσως στενοχωρηθῆ, ἴσως κακίσῃ τόσον τὸν ἴδιον ὅσον καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς ὃν κακοβούλως θὰ ἐπιρρίψῃ τὰς κατηγορίας του, ποικίλως.

»β. Θὰ φανῶ ἀσυνεπὴς ὡς πρὸς τὰ ὅσα κατὰ καιροὺς καὶ ἰδία τελευταίως προκειμένου νὰ ἱκανοποιήσω ἀπαιτήσεις ἀνέλαβον.

»γ. Θὰ εὕρουν ἀφορμὴν οἱ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πάσης φύσεως ἐχθροὶ τοῦ ἔθνους μας νὰ κατηγοροῦν τὸν ἀρχηγὸν τοῦ κράτους ποικιλοτρόπως.

»β. Παραμονή μου εἴς τινα θέσιν.

»1. Πλεονεκτήματα-μειονεκτήματα, συγκερασμὸς τῶν ἀνωτέρω ἀντιστοίχως.

»2. ΠΡΟΤΑΣΙΣ

»Ἡ ἀρχικὴ θέσις σου περὶ χρησιμοποιήσεώς μου ὡς βοηθοῦ ἢ πλοηγοῦ τοῦ μελλοντικοῦ πρωθυπουργοῦ, ἐν ἀπολύτῳ συνεργασία καὶ κατευθύνσει ὑφ' ὑμῶν, θεωρῶ ὅτι θὰ ἦτο ὠφέλιμος. Καὶ τοῦτο ἕως ὅτου θὰ ἀποδεικνύεται ὠφέλιμον. Τὸ μέλλον; Ὀψόμεθα. Ἔχω δηλώσει: "Δὲν θὰ προδώσω τὰ ἰδανικά μου ἅτινα συνοψίζονται εἰς προσφορὰν ἄνευ ἀνταλλάγματος καὶ μέχρις αὐτοθυσίας, ὑπὲρ τῆς Πατρίδος μου"».

Δεν εκδήλωσε λοιπόν ο Στ. Παττακός διαθέσεις να μιμηθεί τον Ν. Μακαρέζο. Και, άσχετα αν η στάση του επηρέασε ή όχι τους άλλους στρατιωτικούς υπουργούς, παρέμειναν εκείνοι μέχρι τέλους στην κυβέρνηση. Άλλωστε δεν θα είχε ιδιαίτερη σημασία τυχόν ομαδική παραίτησή τους, γιατί ήδη ο Γ. Παπαδόπουλος προχωρούσε αποφασιστικά στο τελευταίο στάδιο του πολιτικού σχεδίου του.

Τέλος της 21ης Απριλίου;

Την 1η Οκτωβρίου 1973 με ανακοίνωση της Προεδρίας της Δημοκρατίας αναγγελλόταν επίσημα ότι ο Γ. Παπαδόπουλος ανέθεσε στον Σπ. Μαρκεζίνη την εντολή του

σχηματισμού κυβέρνησης. Ο υπό εντολή πρωθυπουργός θα υπέβαλλε τον κατάλογο των μελών μέχρι την 6η Οκτωβρίου και ο ορκωμοσία θα γινόταν την 8η Οκτωβρίου. Ταυτόχρονα δίνονταν στη δημοσιότητα τα κείμενα των επιστολών που ανταλλάχθηκαν μεταξύ τους, στις οποίες δέσποζε η αμοιβαία απόφαση –κατά τα γραφόμενά τους– για τη διενέργεια αδιάβλητων εκλογών το συντομότερο χρονικό διάστημα.

Έτσι είχε καταλήξει η συγκυρία των εξελίξεων στο τελευταίο σκαλοπάτι της κλίμακας. Και τη 2α Οκτωβρίου –την επομένη της εντολής– παρατηρούνταν από πολλές εφημερίδες ότι «η 21η Απριλίου είχε λήξει».

Η *Ακρόπολις* δικαιολογούσε το σύνθημα αυτό ως εξής:

> *«Εἰς τὴν προεδρικὴν ἀνακοίνωσιν διὰ τῆς ὁποίας ἠγγέλλετο ἡ ἀνάθεσις τῆς ἐντολῆς εἰς τὸν κ. Σπ. Μαρκεζίνη, ἀναφέρεται ὅτι "μέχρις ἀναδείξεως τῆς Βουλῆς, ἡ μόνη πηγὴ ἐξουσίας κατὰ τὸ Σύνταγμα εἶναι ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας". Εἰς τὴν ἐπισήμανσιν αὐτήν, μία καὶ μόνη ἑρμηνεία δύναται νὰ δοθῇ: Ὅτι δὲν ὑφίσταται πλέον ἡ πηγὴ ἢ οἱ πηγὲς ἐξουσίας ποὺ ἐρρύθμιζον τὴν κατάστασιν ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1967. Σημαίνει δηλαδὴ ὅτι ἡ ἐπανάστασις τῆς 21ης Ἀπριλίου ἔληξε».*

Με άλλα λόγια η εφημερίδα αυτή –και δεν ήταν η μόνη– ισχυριζόταν ότι η ομάδα παραγόντων του στρατιωτικού καθεστώτος, η οποία αποτελούσε το υπόβαθρο της δικτατορίας, είχε καταντήσει ανύπαρκτη. Ο Γ. Παπαδόπουλος ήταν πια ο μόνος φορέας εξουσίας.

Ο Ιωαννίδης αποφασίζει

Η εμφάνιση εκείνη των πραγμάτων ήταν εσφαλμένη και απατηλή. Βέβαια είχαν δημιουργηθεί νέες συνθήκες, που δεν μπορούσε κανείς να τις αγνοήσει. Αλλά, κατά βάθος, το καθεστώς παρέμενε στρατιωτικό. Κάτι παραπάνω μάλιστα: στα πλαίσια του καθεστώτος αυτού, η ομάδα που εκπροσωπούσε και διηύθυνε ο ταξίαρχος Ιωαννίδης είχε λάβει πια τις τελεσίδικες αποφάσεις της: να καταλύσει την εξουσία του Γ. Παπαδόπουλου, ώστε να αποτρέψει την ελεγχόμενη πολιτικοποίηση που προσπαθούσε να εφαρμόσει εκείνος.

Είχε ήδη αναπτύξει τον μηχανισμό της στο απόγειο η ομάδα αυτή. Και είχε κατορθώσει να διεισδύσει ακόμη και στην ηγεσία του στρατεύματος. Ποιοι απάρτιζαν τη στρατιωτική ηγεσία τότε;

Τη 17η Αυγούστου ο αντιστράτηγος Δημ. Ζαγοριανάκος ανέλαβε αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων, αντικαθιστώντας τον στρατηγό Οδ. Αγγελή που είχε αποστρατευθεί, δεδομένου ότι εξελέγη αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας. Την αρχηγία του στρατού είχε ο αντιστράτηγος Μαστραντώνης, του ναυτικού ο ναύαρχος Αραπάκης

και της αεροπορίας ο πτέραρχος Παπανικολάου. Ταυτόχρονα στις δύο καίριες στρατιωτικές θέσεις, του διοικητή της Στρατιάς και του Γ΄ Σώματος Στρατού, τοποθετούνταν οι αντιστράτηγοι Γκιζίκης και Μπονάνος.

Την 24η Αυγούστου οι δύο αυτοί ανώτατοι διοικητές –Γκιζίκης και Μπονάνος– αναλάμβαναν τα καθήκοντά τους. Αλλά, 10 ημέρες αργότερα, ο στρατηγός Φαίδων Γκιζίκης είχε μυηθεί στα σχέδια του ταξίαρχου Ιωαννίδη και είχε συμφωνήσει. Ο αντιστράτηγος Μπονάνος φαίνεται πως ήταν τοποθετημένος ήδη στον κύκλο της συνωμοσίας. Και οι συνεννοήσεις είχαν προωθηθεί μέχρι βαθμού να προσδιοριστεί χοντρικά ο χρόνος της κίνησης: μεταξύ 20 Νοεμβρίου και 10 Δεκεμβρίου 1973 θα εξαπολυόταν οριστικά το πραξικόπημα. Εκείνες τις ημέρες ο Γ. Παπαδόπουλος θα ανατρεπόταν.

Στο μεταξύ οι διαδικασίες για την πολιτικοποίηση της κατάστασης προχωρούσαν. Ψυχική ευφορία κατείχε τον Σπ. Μαρκεζίνη, βασικό φορέα της αλλαγής. Οι φωτογραφίες της εποχής, που τον έδειχναν πάντα με γέλιο πλατύ και νεανικό, το μαρτυρούν. Αλλά δεν μπορούσε να διανοηθεί ότι άλλος κρατούσε τα νήματα των πεπρωμένων του. Κάποιος που ήταν αποφασισμένος να μην τον αφήσει να φτάσει έως το τέλος.

Γ. Παπαδόπουλος και Σπ. Μαρκεζίνης πίστευαν ότι έγραφαν ιστορία. Αλλά το κεφάλαιο που έγραφαν ήταν τραγικό. Και βάδιζαν, οι δύο μαζί, ίσια στην παγίδα της ιστορίας...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

«ΔΟΤΗ ΕΞΟΥΣΙΑ» (Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗ)

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗ ΟΡΚΙΖΕΤΑΙ • ΠΟΛΛΟΙ ΥΠΟΥΡΓΟΙ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ ΣΤΑ ΚΑΙΡΙΑ ΥΠΟΥΡΓΕΙΑ • «ΔΟΤΗ» ΚΑΙ «ΚΟΛΟΒΩΜΕΝΗ» ΕΞΟΥΣΙΑ • Ο Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΔΩΡΙΖΕΙ ΕΞΟΥΣΙΕΣ ΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΑΝΑΚΑΛΕΣΕΙ • ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗ • ΗΧΗΡΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ ΤΟΥ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ ΣΤΟΝ ΞΕΝΟ ΤΥΠΟ, ΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΑΠΑΓΟΡΕΥΟΥΝ • ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΑΡΧΗΓΟΙ ΚΑΤΑ ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΑ ΑΠΟΡΡΙΠΤΟΥΝ ΤΗ ΛΥΣΗ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗ • ΠΕΡΙΕΡΓΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΝ Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟ • ΑΡΑΒΟΪΣΡΑΗΛΙΝΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ • Η «ΑΕΡΟΓΕΦΥΡΑ» • Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗ ΔΕΝ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΕ ΤΑ ΑΙΤΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΩΝ

ΑΝ Η 20ή ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1973 ήταν η μεγάλη ημέρα του Γεωργίου Παπαδόπουλου, η 8η Οκτωβρίου 1973 ήταν η μεγάλη ημέρα του Σπύρου Μαρκεζίνη. Για έναν πολιτικό, η πρωθυπουργία είναι το όνειρο, η κορωνίδα της σταδιοδρομίας του, ο υπέρτατος στόχος των προσωπικών του φιλοδοξιών (όταν δεν μπορεί να στρέφει τα βλέμματά του και προς τον θώκο του αρχηγού του κράτους). Λίγοι κατορθώνουν να φτάσουν έως το επίφθονο αυτό ύψος. Και ο Σπ. Μαρκεζίνης αντιμετώπιζε ένα ιδιαίτερο εμπόδιο για την υλοποίηση των πρωθυπουργικών φιλοδοξιών του: τον ανυπότακτο χαρακτήρα του, ο οποίος προ 20 ακριβώς ετών τον είχε εξωθήσει να συγκρουστεί με τον στρατάρχη Παπάγο και να απολέσει έτσι μια αληθινή παντοδυναμία, με βαρύτατες επιπτώσεις στην κατοπινή καριέρα του.

Η σοφία της ωριμότητας θα τον βοηθούσε τώρα να ανακτήσει το χαμένο έδαφος; «Μια μέρα θα κυβερνήσω την Ελλάδα», έλεγε στον γράφοντα το καλοκαίρι του 1972. Η ημέρα εκείνη είχε έρθει. Το μεσημέρι της 8ης Οκτωβρίου 1973, στο γραφείο του προέδρου της Δημοκρατίας στο κυβερνητικό μέγαρο (παλαιά Ανάκτορα), έγινε η ορκωμοσία της κυβέρνησης Μαρκεζίνη. Τόσο ο πρωθυπουργός όσο και οι υπουργοί έφεραν σκούρο κοστούμι και όχι επίσημο ένδυμα (ζακέτα), πράγμα που ουδέποτε άλλοτε έγινε επί δικτατορίας και σπανίως στην προηγούμενη εποχή. Και

μετά την ορκωμοσία, κατά την καθιερωμένη φωτογράφηση, ιστάμενος με απόλυτη άνεση δίπλα στον αρχιεπίσκοπο με τη μακριά λευκή γενειάδα και τους δύο κορυφαίους της πολιτείας (τον πρόεδρο Γ. Παπαδόπουλο και τον αντιπρόεδρο Ο. Αγγελή), ο Σπ. Μαρκεζίνης έδινε την εντύπωση –σε όσους γνώριζαν την πολιτική του ιστορία– ότι απλώς συνέχιζε την πορεία του προς την εξουσία, μετά τη βάναυση διακοπή της το 1953. Το πρόβλημα όμως που γεννιόταν για όποιον ενατένιζε εκείνη τη λαμπρή σύναξη προσώπων ήταν: διέθετε τώρα ίχνος πραγματικής εξουσίας;

Τα «καθαρά χέρια»

Την προηγουμένη είχε παραιτηθεί το στρατιωτικό κυβερνητικό σχήμα που εξήμισι χρόνια –με διάφορους ανασχηματισμούς– είχε διοικήσει δικτατορικά τη χώρα. Οι στρατιωτικοί υπουργοί είχαν αποχωρήσει μαζί με τους άλλους. Ενώ όμως επίσημα γινόταν λόγος για τερματισμό του καθεστώτος της 21ης Απριλίου, ο υπουργός Κοινωνικών Υπηρεσιών Ι. Λαδάς δήλωνε αποχαιρετώντας τους υπαλλήλους του:

> *«Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ Ἐπανάστασις ἔληξε, μοῦ γεννᾶ τὰς ἀπορίας: Πῶς ἔληξε; Διατί ἔληξε; Ποῖοι τὴν ἔληξαν; Καὶ ἀφοῦ εἰς αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα περὶ λήξεως κλπ. ἐγὼ ὁ ὁποῖος ἐξεκίνησα τὴν Ἐπανάστασιν ἡμίσειαν ὥραν πρὸ ὅλων τῶν ἄλλων λόγῳ ἀποστολῆς δὲν δίδω ἀπάντησιν, πῶς δίδουν ἀπάντησιν τινὲς μακαρίως κοιμώμενοι τὴν 21 Ἀπριλίου;»*

Και ο Ι. Λαδάς προσέθεσε μια φράση που έμεινε παροιμιώδης:

> *«Αἰσθάνομαι ὑπερήφανος διότι μετὰ τὸ διάστημα τῆς ἑπταετίας τῆς 21 Ἀπριλίου, ἐγκαταλείπω τὸν δημόσιον βίον μὲ "χέρια καθαρά"».*

Γιατί ο συνταγματάρχης Λαδάς έκανε αυτόν τον χαρακτηρισμό; Ελέχθη ότι ήταν πάρθειο βέλος κατά των άλλων επιτελών του καθεστώτος, που δεν είχαν «καθαρά χέρια». Αλλά αυτό δεν ήταν του παρόντος. Εκείνο που είχε σημασία ήταν αν η νέα κυβέρνηση θα είχε ανεξαρτησία ή αν θα αποτελούσε και πάλι βιτρίνα της 21ης Απριλίου, η οποία κατά τον Ι. Λαδά δεν είχε λήξει.

Η κυβέρνηση Μαρκεζίνη

Ήταν η πέμπτη κυβέρνηση από την έναρξη της δικτατορίας, η πρώτη υπό το πολίτευμα της Προεδρευομένης Δημοκρατίας, και η σύνθεσή της ήταν η εξής:

Πρωθυπουργός ΣΠ. ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ
Αντιπρόεδρος ΧΑΡ. ΜΗΤΡΕΛΙΑΣ
Υπουργός Συντονισμού Θ. ΚΑΨΑΛΗΣ
Υπουργός Αναπληρωτής Συντονισμού Λ. ΕΥΤΑΞΙΑΣ
Υπουργός παρά τω Πρωθυπουργώ και Εσωτερικών Ι. ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ
Υπουργός Εξωτερικών ΧΡ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ - ΠΑΛΑΜΑΣ

Υπουργός Εθνικής Αμύνης Ν. ΕΦΕΣΙΟΣ
Υπουργός Δικαιοσύνης Κ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ
Υπουργός Δημ. Τάξεως Π. ΘΕΡΑΠΟΣ
Υπουργός Πολιτισμού Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ
Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Π. ΣΙΦΝΑΙΟΣ
Υπουργός Οικονομικών Ι. ΚΟΥΛΗΣ
Υπουργός Γεωργίας Γ. ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΡΗΣ
Υπουργός Βιομηχανίας Ν. ΜΟΜΦΕΡΑΤΟΣ
Υπουργός Εμπορίου Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ
Υπουργός Ενεργείας ΑΠ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
Υπουργός Απασχόλησης Γ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ
Υπουργός Κ. Υπηρεσιών Χ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
Υπουργός Δημ. Έργων ΚΩΝ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Υπουργός Μεταφορών και Συγκοινωνιών ΟΡ. ΓΙΑΚΑΣ
Υπουργός Εμπορικής Ναυτιλίας ΑΛ.-ΚΩΝ. ΒΟΥΛΤΣΟΣ
Υφυπουργός Συντονισμού Κ. ΘΑΝΟΣ
Υφυπουργός Συντονισμού ΙΕΡ. ΔΕΛΟΥΔΑΣ
Υφυπουργός παρά τω Πρωθυπουργώ ΔΙΟΜ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ
Υφυπουργός παρά τω Πρωθυπουργώ ΣΠ. ΖΟΥΡΝΑΤΖΗΣ
Υφυπουργός Εξωτερικών ΚΩΝ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ
Υφυπουργός Εσωτερικών ΣΤ. ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ
Υφυπουργός Εσωτερικών ΑΝΤ. ΧΩΡΙΑΤΟΠΟΥΛΟΣ
Υφυπουργός Εσωτερικών ΧΡ. ΜΙΧΑΛΟΣ
Υφυπουργός Εσωτερικών ΚΩΝΣΤ. ΜΠΡΑΒΟΣ
Υφυπουργός Εσωτερικών Π. ΦΑΚΙΟΛΑΚΗΣ
Υφυπουργός Εσωτερικών ΑΛ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
Υφυπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων ΣΤ. ΚΟΡΡΕΣ
Υφυπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Α. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ
Υφυπουργός Οικονομικών Ι. ΤΡΑΚΑΣ
Υφυπουργός Εμπορίου ΣΠ. ΒΛΑΧΑΚΗΣ
Υφυπουργός Κοινωνικών Υπηρεσιών ΑΝ. ΣΑΜΑΡΑΣ
Υφυπουργός Δ. Έργων ΘΕΜ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ
Υφυπουργός Εσωτερικών ΘΕΟΔ. ΣΑΡΑΝΤΗΣ

Η βαριά κληρονομιά

Ήταν φανερή η απουσία από τη νέα κυβέρνηση οποιουδήποτε στρατιωτικού. Αλλά ευθύς αμέσως επισημαινόταν η παρουσία πολυάριθμων μελών της προηγούμενης

δικτατορικής κυβέρνησης, ορισμένα από τα οποία κατείχαν καίριες θέσεις στον νέο μηχανισμό.

Ποιοι ήταν αυτοί οι υπουργοί που κληρονόμησε ο Σπ. Μαρκεζίνης;

Ι. ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ, υπουργός Εσωτερικών και παρά τω πρωθυπουργώ. Στην προηγούμενη κυβέρνηση ήταν υπουργός παρά τω πρωθυπουργώ.

Ν. ΕΦΕΣΙΟΣ, υπουργός Εθνικής Αμύνης. Στην προηγούμενη κυβέρνηση υπουργός Εθνικής Οικονομίας.

Ι. ΚΟΥΛΗΣ, υπουργός Οικονομικών. Στην προηγούμενη κυβέρνηση ομοίως.

Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, υπουργός Πολιτισμού. Στην προηγούμενη κυβέρνηση ομοίως.

Κ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, υπουργός Δημοσίων Έργων. Στην προηγούμενη κυβέρνηση ομοίως.

ΟΡ. ΓΙΑΚΑΣ, υπουργός Μεταφορών και Συγκοινωνιών. Στην προηγούμενη κυβέρνηση υπουργός Αναπληρωτής υπουργού Εσωτερικών.

Και οι υφυπουργοί:

Εξωτερικών Κων. Μιχαλόπουλος (στην προηγούμενη κυβέρνηση ομοίως), Εσωτερικών Στ. Σκανδάλης (στην προηγούμενη κυβέρνηση υφυπουργός Αττικής και Νήσων), Εσωτερικών Α. Χωριατόπουλος (στην προηγούμενη κυβέρνηση υφυπουργός Εθνικής Οικονομίας), Εσωτερικών Χρ. Μίχαλος (στην προηγούμενη κυβέρνηση υφυπουργός Θεσσαλίας), Εσωτερικών Κ. Μπράβος (στην προηγούμενη κυβέρνηση υφυπουργός Αν. Μακεδονίας και Θράκης), Παιδείας Α. Στεργιόπουλος (στην προηγούμενη κυβέρνηση υφυπουργός Δημοσίων Έργων).

Ιδιαίτερη σημασία είχε η παρουσία των υπουργών Εθν. Αμύνης, Εσωτερικών, παρά τω πρωθυπουργώ και Οικονομικών, που ανήκαν στην προηγούμενη κυβέρνηση. Όσον αφορά τον υπουργό Δημοσίας Τάξεως Θεράπο, ο οποίος ήταν ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, δεν ανήκε στο προκάτοχο κυβερνητικό σχήμα, αλλά είχε τοποθετηθεί απευθείας από τον πρόεδρο της Δημοκρατίας. Και το μόνο από τα καίρια υπουργεία που επανδρώθηκε κατά βούληση του πρωθυπουργού ήταν αυτό της Δικαιοσύνης.

Η «δοτή εξουσία»

Επρόκειτο λοιπόν για μια πραγματικότητα, που αποκάλυπτε ότι η εξουσία του Σπ. Μαρκεζίνη ήταν «δοτή» και «κολοβωμένη», όπως ο ίδιος τη χαρακτήρισε αργότερα. Άλλωστε, το σύνταγμα περιέκοπτε τεράστιες δημόσιες περιοχές από την κυβέρνηση, που τις παρέδιδε στον πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο οποίος, κατά το άρθρο 49:

> *«...ἀσκεῖ ἀμέσως τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν εἰς τοὺς τομεῖς τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης καὶ Ἀσφαλείας, τῆς Ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς καὶ Δημοσίας Τάξεως».*

Ο νέος πρωθυπουργός, λοιπόν, δεν θα είχε κανέναν έλεγχο στους απολύτως ζωτικότερους τομείς της πολιτείας. Δεν θα έλεγχε ούτε την ΚΥΠ. Θα περιοριζόταν ο ρόλος του στους άλλους τομείς –παιδείας κ.λπ.–, χωρίς να έχει ολοκληρωμένη ούτε την οικονομική εποπτεία, δεδομένου ότι δεν θα είχε δικαίωμα ανάμειξης ούτε στους προϋπολογισμούς των υπουργείων Αμύνης, Εξωτερικών, Δημοσίας Ασφαλείας. Τέλος, ο στρατός αποτελούσε και διοικητικά εντελώς αυτόνομη δύναμη που καθιστούσε και αυτόν τον διοριζόμενο από τον πρόεδρο υπουργό Αμύνης, μια εντελώς διακοσμητική σκιά.

Ο Σπ. Μαρκεζίνης όμως δεν έπαυε να πιστεύει ότι, παρ' όλες αυτές τις δεσμεύσεις, η επάνοδος του κοινοβουλευτισμού αποτελούσε μεγάλο βήμα προς τα εμπρός. Και επέμενε στις διαπραγματεύσεις με τον πρόεδρο, με αποτέλεσμα να αποσπάσει πολλά.

Έτσι, ο Γ. Παπαδόπουλος δέχτηκε να του παραχωρήσει πρώτα τους προϋπολογισμούς των υπουργείων Αμύνης, Εξωτερικών και Δημοσίας Τάξεως παρά το άρθρο 45 του νέου συντάγματος. Αυτό ήταν το πρώτο ρήγμα: ακολούθησε κατόπιν νέα σημαντική εισβολή στο φρούριο της «ντε φάκτο» δικτατορίας, με μια κατάκτηση που λίγοι γνώριζαν.

Απέσπασε πλήρη δικαιοδοσία στο υπουργείο Εξωτερικών. Και, από το ψυχρό και παμφάγο Πεντάγωνο, αποκόλλησε την αρμοδιότητα των σχέσεων με το ΝΑΤΟ, των διευκολύνσεων σε ξένες ένοπλες δυνάμεις κ.λπ. Με άλλα λόγια, είχε την ευθύνη του χειρισμού κάθε θέματος που αφορούσε τις εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας: διπλωματικές, στρατιωτικές, πολιτικές και οικονομικές. Φυσικά μέσα σε αυτόν τον κύκλο εντασσόταν πρώτα απ' όλα ο χειρισμός του Κυπριακού, που έτσι έμπαινε τώρα σε νέα φάση.

Γιατί ανέλαβε την κυβέρνηση

Όταν εξασφάλισε αυτές τις παραχωρήσεις, ο Σπ. Μαρκεζίνης δέχτηκε να αναλάβει την πρωθυπουργία. Φυσικά, όμως, δεν έπαυε η εξουσία του να είναι «κολοβωμένη» και σαθρή. Γιατί δεν έπαυε τη δύναμη να την κατέχει ο στρατός. Και οι παραχωρήσεις άλλωστε αυτές ήταν επισφαλείς και μάλιστα αντισυνταγματικές. Αποτελούσαν προσωρινές δωρεές του Γ. Παπαδόπουλου, τις οποίες μπορούσε να ανακαλέσει σε κάθε στιγμή. Και ο Σπ. Μαρκεζίνης δεν έτρεφε αυταπάτες. Να, όμως, πώς ο ίδιος εξιστορεί τα πράγματα. Πρόκειται για την απολογία του ενώπιον του τακτικού ανακριτή για τα γεγονότα του Πολυτεχνείου (Νοέμβριος 1973). Η απολογία αυτή, συνοδευόμενη από δύο απολογητικά του υπομνήματα, έγινε την 15η Απριλίου 1975. Και παραθέτουμε χαρακτηριστικά αποσπάσματα:

«...Ἀποδεχόμενος ὑπὸ ἐξόχως ἐπικινδύνους προϋποθέσεις πρωθυπουρ-

γίαν, "δοτὴν" καὶ κολοβωμένην, τὸ ἔπραξα μόνον διότι κατειχόμην ἀπὸ τὴν βαθεῖαν πεποίθησιν, ὅτι κάποιος πολιτικὸς ἔπρεπε νὰ τολμήση ριψοκινδυνεύων καὶ νὰ δοκιμάση νὰ ὁδηγήση ἠρέμως τὴν πατρίδα εἰς τὴν δημοκρατικὴν ὁμαλότητα, ὅπερ δὲν ἠδύνατο νὰ γίνη ἄλλως, παρὰ μόνον διὰ διεξαγωγῆς ἀδιαβλήτων ἐκλογῶν.

»...Αἱ δυσχέρειαι συνίστατο ἀφ' ἑνὸς εἰς τὸ παράδοξον σύνταγμα, τὸ ὁποῖον εἶχε ψηφισθῆ καὶ τοῦ ὁποίου τὰς πλέον χαρακτηριστικὰς ἀντινομίας καὶ ἀδυναμίας εἶχον ἤδη πρὸ τοῦ δημοψηφίσματος δημοσία διακηρύξει, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰς εἰς τοὺς κύκλους τῆς ἐπαναστάσεως διαφαινομένας ἀντιθέσεις καὶ τὴν δυσπιστίαν ὡς πρὸς τὴν λύσιν τῶν ἐκλογῶν ὑπὸ μερίδος τουλάχιστον τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Πρέπει νὰ προστεθῆ εἰς τὰ ἀνωτέρω καὶ ὅτι ἡ διαφαινομένη ἐπιφυλακτικότης τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἠδύνατο νὰ ὁδηγηθῆ εἰς ἀντίδρασιν ὡς ἀτυχῶς συνέβη.

Οι εξουσίες του προέδρου

»...Κατὰ τὰ τότε ἰσχύοντα οἱ ὑπουργοὶ Ἐθνικῆς Ἀμύνης, Δημοσίας Τάξεως καὶ Ἐξωτερικῶν διωρίζοντο ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ προέδρου τῆς Δημοκρατίας δι' ἰδιαιτέρου διατάγματος, ἄνευ τῆς προσυπογραφῆς τοῦ πρωθυπουργοῦ. Δι' εἰδικῆς δὲ ἁπλῶς συμφωνίας εἶχεν ἐξαιρεθῆ τότε τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνεγνωρίζετο ἡ ἁρμοδιότης μου συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὑποδείξεως τοῦ ὑπουργοῦ, ἔστω καὶ ἐὰν ἐξεδόθη καὶ δι' ἐκεῖνον διὰ λόγους καθαρῶς τυπικούς, ἰδιαίτερον διάταγμα ἄνευ καὶ ἐκεῖνο τῆς προσυπογραφῆς μου. Μοῦ ἀνεγνωρίσθη ἐπίσης τὸ δικαίωμα τοῦ ἐλέγχου τῶν προϋπολογισμῶν καὶ τῶν ὑπουργείων Ἐθνικῆς Ἀμύνης καὶ Δημοσίας Τάξεως. Βάσει ἀκριβῶς τῶν ἀνωτέρω ὑπέδειξα ἐγὼ τὸν κ. Ξανθόπουλον-Παλαμᾶν, ὡς ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν.

»...Ὀλιγώτερον γνωστὴ εἶναι ἡ τελικῶς ἀναγνωρισθεῖσα πλήρης ἁρμοδιότης μου διὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐπὶ τῶν θεμάτων τῶν ξένων διευκολύνσεων. Ἐνῶ δὲ ταῦτα συνέβαινον διὰ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, διὰ τὰ ἄλλα δύο ὑπουργεῖα ἁπλῶς μοῦ ἀνεκοινώθησαν ὑπὸ τοῦ προέδρου τῆς Δημοκρατίας, τὰ ὀνόματα τῶν προοριζομένων ὑπουργῶν, τὰ ὁποῖα καὶ ἤκουσα εὐχαρίστως. Ἰδοὺ διατί:

»Τὸν μὲν κ. Θεράπον, οὔτε κατ' ὄψιν τὸν ἐγνώριζα ἀλλ' ἡ ἀποκλειστικὴ ἀποστολὴ τῆς κυβερνήσεώς μου ἀνασχηματιζομένης ἐν καιρῷ νὰ διεξαγάγη ἀδιαβλήτους ἐκλογὰς ἐξυπηρετεῖτο διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως

εἰς τὸ κρίσιμον ὑπουργεῖον τῆς Δημοσίας Τάξεως τὸ εὑρισκόμενον μάλιστα ἔξω τοῦ ἐλέγχου μου, τοῦ τότε ἐν ἐνεργείᾳ εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου. Μὲ ἐνδιέφερε, δηλαδή, ἡ ἰδιότης.

»Ὡς πρὸς δὲ τὸν κ. Ἐφέσιον, καίτοι ἁπλῶς κατὰ πρόσωπον τὸν ἐγνώριζον, ἡ ἐκλογή του μὲ ἱκανοποίησεν, διότι διηύθυνεν ἕως τότε τὸ ὑπουργεῖον Συντονισμοῦ καὶ προεξώφλουν ὡς ἐκ τούτου εὐχερεστέραν μαζί του συνεννόησιν ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν θεμάτων τοῦ ὑπουργείου του, ἐπὶ τῶν ὁποίων καὶ μόνον, ἐπαναλαμβάνω, εἶχον ἁρμοδιότητα.

»...Ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴν μὲ τὰ ὄργανα τῆς δημοσίας τάξεως, ὡς καὶ τῆς ὑπηρεσίας πληροφοριῶν, πολλῷ δὲ μᾶλλον οἱασδήποτε μορφῆς συνεργασίαν, οὐδέποτε εἶχον. Ἀκόμη καὶ ὁ προσωπικός μου χωροφύλαξ καὶ ὁ ὁδηγὸς τοῦ αὐτοκινήτου μου, καὶ ὁ μοίραρχος συνοδὸς διωρίσθησαν αὐτεπαγγέλτως...»

Το πρόγραμμα του Μαρκεζίνη

Έτσι ο Σπ. Μαρκεζίνης κατέβηκε στον στίβο, ενώ η μεγάλη πλειοψηφία του πολιτικού κόσμου τού έστρεφε επιδεικτικά τη ράχη, γιατί θεωρούσε ότι κάθε πορεία προς κυβερνητικά σχήματα, προς εκλογές, προς κοινοβουλευτισμό οδηγούσε προς μιαν απατηλή κατάσταση ψευδούς ομαλότητας, που θα αποτελούσε το φύλλο συκής της δικτατορίας και θα νομιμοποιούσε απλώς το στρατιωτικό καθεστώς.

Βέβαια, στην άποψη αυτή αντιτασσόταν από τους φίλους του Σπ. Μαρκεζίνη η θέση ότι παραγνωριζόταν έτσι η δυναμική της πολιτικής. Αν κατόρθωνε ο Σπ. Μαρκεζίνης να φτάσει στις εκλογές και να τις διεξαγάγει, μπορεί να δημιουργούνταν τέτοιες συνθήκες, τέτοιος συσχετισμός δυνάμεων, που ή θα έπρεπε οι στρατιωτικοί να ξαναεπιβάλουν μια δικτατορία τρις σκληρότερη από εκείνη της 21ης Απριλίου, ή θα υποχωρούσαν και θα το έπαιρναν απόφαση να συμβιβαστούν και να τα παρατήσουν βαθμιαία. Αλλά η πρώτη λύση ίσως δεν θα ήταν τότε (μετά τις εκλογές) πρακτικά δυνατή, μέσα στις διεθνείς και εσωτερικές συνθήκες του 1974. Δεν είναι εύκολο να κάνει κανείς ό,τι θέλει και ακόμη περισσότερο να επαναλάβει κανείς τα ίδια σε ένα πεδίο που έχει ήδη μεταβληθεί. Ας μη λησμονούμε τη ραγδαία αλλαγή που είχε επέλθει στο μεταξύ στην ίδια την Αμερική, με το Γουότεργκεϊτ και τη γιγάντωση των εσωτερικών φιλελεύθερων αμερικανικών δυνάμεων. Ώστε πιθανόν το 1974 διέφερε ριζικά από το 1967. Αρκεί να είχαν μεσολαβήσει οι εκλογές... Αλλά και αν δεχτούμε αυτήν τη θέση, θα άφηνε η Ομάδα Ιωαννίδη να φτάσουν τα πράγματα μέχρι τις εκλογές;

Πάντως το μεσημέρι της 8ης Οκτωβρίου, μετά την ορκωμοσία της κυβέρνησης, ο Σπ. Μαρκεζίνης έκανε μακρές προγραμματικές δηλώσεις, στις οποίες τόνισε ότι κύ-

ρια αποστολή του ήταν η διεξαγωγή «εντίμων και αδιαβλήτων εκλογών». Και υποσχέθηκε ότι τα μέτρα που θα λάβει η κυβέρνηση

«...θὰ ἐξασφαλίσουν εἰς ὅσους συμμετάσχουν εἰς τὰς ἐκλογὰς ὅλην τὴν δυνατότητα ἀνταγωνισμοῦ, τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν λαὸν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κρατικῶν μέσων ἐνημερώσεως».

Προσέθεσε ότι οι εκλογές «θα διεξαχθούν το ταχύτερον δυνατόν, ευθύς ως επιλεγή το προσφορώτερον εκλογικόν σύστημα και τηρηθούν αι εκ του νόμου διαδικασίαι όσον αφορά την δημιουργίαν των κομμάτων». Και δήλωσε ότι θα συμμετάσχει στις εκλογές και ο ίδιος.

Μίλησε επίσης για τα οικονομικά μέτρα και την εξωτερική πολιτική, αλλά το γενικό ενδιαφέρον συγκεντρωνόταν σχεδόν αποκλειστικά στην εσωτερική πολιτική.

Εκείνο που επεδίωκε ο Σπ. Μαρκεζίνης ήταν να ακουστεί η φωνή του και μέσα και έξω από την Ελλάδα. Ήθελε να καταστούν γνωστές οι προθέσεις του, οι οποίες περιλάμβαναν: να ανασχηματιστεί η κυβέρνησή του πριν από τις εκλογές, ώστε να απομακρυνθούν οι υπουργοί που κληρονόμησε από την προκάτοχο κυβέρνηση, να επιταχυνθούν οι εκλογές, να μεταρρυθμιστεί ή να καταργηθεί ο θεσμός του Συνταγματικού Δικαστηρίου, να διευρυνθεί η αποκατάσταση των πολιτικών ελευθεριών –θα τροποποιούσε και τον νόμο περί Τύπου– και να αποδοθεί η ιθαγένεια σε προσωπικότητες του εξωτερικού, ώστε να μπορέσουν να συμμετάσχουν στις εκλογές. Γι' αυτό το τελευταίο μέτρο, είχε ετοιμάσει από τις πρώτες ημέρες έναν πίνακα 30 προσώπων, μεταξύ των οποίων πολλές γυναίκες –όπως η Ελένη Βλάχου, η Μελίνα Μερκούρη, η Αμαλία Φλέμιγκ– αλλά ακόμη και ο ίδιος ο Ανδρέας Παπανδρέου.

Πέραν τούτου, ήθελε να διακηρύξει ότι διατηρεί πλήρως την ανεξαρτησία γνώμης του έναντι του Γ. Παπαδόπουλου και ότι στη νέα Βουλή θα επεδίωκε τη ριζική μεταρρύθμιση του Συντάγματος, ώστε να περιοριστούν οι εξουσίες του προέδρου.

Συνεντεύξεις στο εξωτερικό

Πώς θα διαδήλωνε αυτές τις θέσεις; Ως μέσο για τη διακήρυξη των προθέσεων και σκέψεών του, θέλησε να χρησιμοποιήσει τον διεθνή Τύπο. Και άρχισε να δίνει ηχηρές συνεντεύξεις προς τα ξένα μέσα ενημέρωσης.

Με τον Γ. Παπαδόπουλο διατηρούσε εγκάρδιες σχέσεις. Επικοινωνούσε άνετα και άμεσα μαζί του. Οι δύο άνδρες αντάλλασσαν αμοιβαία επισκέψεις οποιαδήποτε ώρα μέσα στο κτίριο των Παλαιών Ανακτόρων και συζητούσαν όλα τα προβλήματα. Αλλά στην πρώτη από αυτές τις συνεντεύξεις, που την παραχώρησε στην αγγλική εφημερίδα *Τάιμς* τη 10η Οκτωβρίου 1973, έθεσε απευθείας το θέμα των σχέσεών του με τον πρόεδρο της Δημοκρατίας:

«Ἂν διαφωνήσω μὲ τὸν Πρόεδρο, θὰ παραιτηθῶ. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύσις».

Ήταν μια προειδοποίηση προς τον Γ. Παπαδόπουλο, την οποία ο Σπ. Μαρκεζίνης την άλλη μέρα –11.10.1973– την προέκτεινε προς κάθε κατεύθυνση. Μιλώντας στην παρισινή εφημερίδα *Μοντ*, είπε με έμφαση:

«Ἂν ἀποτύχω, ἡ ἐξουσία θὰ πέση εἰς τὰ χέρια ἑνὸς Ἕλληνος Καντάφι, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ διαθέτη τὸ πετρέλαιον διὰ νὰ βελτιώση τὴν τύχην τῶν συμπατριωτῶν του».

Στην ίδια συνέντευξη τόνισε:

«Εἶμαι ἕνας θερμὸς θαυμαστὴς τοῦ Λένιν, ἂν καὶ δὲν εἶμαι σοσιαλιστής... Ἐὰν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ ἐμέ, θὰ νομιμοποιοῦσα ἀμέσως τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα τῆς Ἑλλάδος».

Και μεταξύ άλλων προσέθεσε:

«Ἀναλαμβάνω τὴν ὑποχρέωσιν ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν δικαιοδοσιῶν τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου...»

Δύο εβδομάδες αργότερα, την 27η Οκτωβρίου 1973, έλεγε στο γερμανικό περιοδικό *Σπήγκελ*:

«ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ: Ὁ πρόεδρος εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἐξουσίας σήμερα. Ἐὰν δὲν ἦτο αὐτός, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο ἄλλη δύναμις καὶ αὐτὴ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προέλθη μόνον ἀπὸ μίαν ἄλλην ἐπανάστασιν... Τὴν τελευταίαν λοιπὸν λέξιν ἔχει ὁ πρόεδρος. Δὲν μπορεῖ νὰ γίνη ἄλλως. Ἀλλ' ἐὰν ὁ λαὸς ἐκλέξη μίαν κυβέρνησιν ἡ ὁποία θὰ εἶναι κατὰ 60% ἐναντίον τοῦ προέδρου... τότε πρέπει νὰ εὑρεθῆ ἕνας συμβιβασμός.

»ΣΠΗΓΚΕΛ: Ἡ ἀντιπολίτευσις δὲν θέλει νὰ νομιμοποιήση τὸ καθεστὼς καὶ πιστεύει ὅτι τοῦτο θὰ γίνη ἂν λάβη μέρος εἰς τὰς ἐκλογάς.

»ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ: Θὰ κάνω ἐκλογὰς χωρὶς στρατιωτικὸν νόμον, μὲ ἐλεύθερον ραδιόφωνον, μὲ ἐλευθεροτυπίαν, μὲ ἐλευθέραν χρησιμοποίησιν τῆς τηλεοράσεως, μὲ ἐλευθερίαν συγκεντρώσεων, μὲ χρηματοδότησιν τῶν κομμάτων, μὲ ὑποψηφίους τῆς ἐκλογῆς των καὶ δικαστικοὺς ἀντιπροσώπους ὡς ἐπόπτας τῆς ψηφοφορίας. Μὲ ποίαν δικαιολογίαν θὰ ἀπόσχη ἡ ἀντιπολίτευσις;»

Οι στρατιωτικοί απαγορεύουν

Η διακήρυξη των προθέσεων του πρωθυπουργού με τις συνεντεύξεις προς τον ξένο Τύπο είχε ζωηρή απήχηση στο εξωτερικό, προκάλεσε όμως την ανήσυχη δυσφορία των αξιωματικών. Και ο Σπ. Μαρκεζίνης, στο υπόμνημά του προς τον εισαγγελέα Τζεβά, αναφέρει:

«Ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἀπομόνωσιν ἀπέδωσα ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ ἔκρινα ὡς τὸν καταλληλότερον τρόπον πὼς διὰ προσωπικῶν μου συνεντεύξεων θὰ ἐπείθετο ἡ ἐξωτερικὴ κοινὴ γνώμη ὅτι εἰλικρινῶς ἦτο ἀποφασισμένη ἡ κυβέρνησις νὰ προχωρήση εἰς διενέργειαν ἀδιαβλήτων ἐκλογῶν. Ὀφείλω βεβαίως νὰ τονίσω ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἐγένετο εὐμενέστατα εἰς τὸ ἐξωτερικὸν δεκτὴ ἡ κυβέρνησις. Θὰ ἤρκει μόνον νὰ ἀναγνώση τις τὰ ὅσα τηλεγραφήματα ἢ μηνύματα ἔλαβα ἐκ πρωθυπουργῶν καὶ ἀκόμη ἀρχηγῶν κρατῶν. Ὡς ἐπίσης τί ἔγραψαν σημαντικὰ ὄργανα τοῦ διεθνοῦς τύπου καὶ ποῖαι ἐπίσημοι ἐπισκέψεις ἀνεμένοντο ἢ καὶ ἰδιωτικοῦ χαρακτῆρος.

»Ἀλλ' ἐκεῖναι αἱ συνεντεύξεις, ἰδίως τῆς "Μόντ", τοῦ "Σπῆγκελ" καὶ τῶν "Τάιμς", εἶχον καὶ τὴν ἀντίθετον ἐπίδρασιν. Φαίνεται ὅτι ἡ κατηγορηματική μου ἐπιμονὴ περὶ τῶν ἐκλογῶν, ἡ τολμηρὰ ἀνάπτυξις φιλελευθέρων ἀντιλήψεων, ἀκόμη καὶ ἡ προσωπικὴ ἐκδήλωσις θαυμασμοῦ μου πρὸς τὴν τακτικὴν τοῦ Λένιν, ἀνησύχησαν ὡρισμένους κύκλους τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἠρνοῦντο μὲν τὸν πατριωτισμόν μου, ἀλλὰ ἠνοχλοῦντο ἀπὸ τὰς τολμηρὰς ἀντιλήψεις μου.

»Τοῦτο τὸ εἶχον πληροφορηθῆ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Παπαδόπουλος μὲ ὅλην τὴν εὐπρέπειαν, μὲ παρεκάλεσε νὰ ἀναστείλω πρὸς τὸ παρὸν νὰ δίδω συνεντεύξεις, ὄχι διότι ἐκεῖνος διεφώνει, ὡς μοῦ εἶπεν, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ τοῦ δημιουργῶ προβλήματα. Συνεμορφώθην μετὰ δυσκολίας καὶ ἀνέστειλα μία δεκάδα νέων συνεντεύξεων».

Οι πολιτικοί απορρίπτουν

Αλλά ο πολιτικός κόσμος στη μεγάλη του πλειοψηφία εξακολουθούσε να παραμένει εχθρικός προς τον Σπ. Μαρκεζίνη και την προσπάθεια πολιτικοποίησης. Σε απάντηση προς τη δήλωση του πρωθυπουργού (12.10.1973) ότι, αν εξαρτιόταν από αυτόν, θα νομιμοποιούσε αμέσως το ΚΚΕ, ο Γ. Μαύρος στις 26 Οκτωβρίου δήλωσε:

«Αὐτὴ ἡ φράσις "ἂν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ ἐμέ", προδίδει ὅλο τὸ δρᾶμα τοῦ κ. Μαρκεζίνη. Πῶς εἶναι νοητὸν νὰ ὑπάρχουν θέματα στὰ ὁποῖα νὰ εἶναι ξένος ὁ πρωθυπουργός; Ὅταν ἀνέλαβε τὴν πρωθυπουργίαν ἔπρεπε νὰ πληροφορήση τὸν λαὸν τί ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτὸν καὶ τί ἀπὸ ἄλλους. Δυστυχῶς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι ἄλλος ἀποφασίζει ἀντ' αὐτοῦ. Καὶ αἱ ἐκλογαὶ ἔχουν ἕνα μόνον σκοπόν: Νὰ νομιμοποιήσουν τὴν δικτατορίαν μὲ τὴν κάλυψιν μιᾶς εὐνουχισμένης Βουλῆς, ἡ ὁποία δὲν θὰ ἔχη τὸ δικαίωμα νὰ ἀσχοληθῆ –καὶ ἀκόμη περισσότερον νὰ ἀποφασίζη– διὰ κανένα ζωτικὸν ἐθνικὸν θέμα».

Ο Π. Κανελλόπουλος αρνείται

Ο Σπ. Μαρκεζίνης προσπάθησε να προσεταιρισθεί τον Π. Κανελλόπουλο. Αν το πετύχαινε, αν τον έπειθε να συμμετάσχει στις εκλογές, θα κατήγε μεγάλη νίκη. Ζήτησε να τον επισκεφθεί τη 19η Οκτωβρίου. Και τότε έγινε μια παράδοξη συνάντηση των δύο αρχηγών.

Ο Παν. Κανελλόπουλος, απαντώντας τηλεφωνικά στον Σπ. Μαρκεζίνη, αρχικά δεν δέχτηκε. Εκείνος όμως επέμενε.

«Επιτέλους», του είπε, «ας μιλήσουμε για τον νέο τόμο της Ιστορίας της Ελλάδος που συγγράφω». «Καλά, έλα να με δεις», απάντησε τελικά ο Π. Κανελλόπουλος. «Αλλά σε προειδοποιώ ότι δεν πρόκειται να υποχωρήσω ούτε κατά κεραίαν από τις θέσεις μου απέναντι της κυβερνήσεώς σου. Και όχι μόνον αυτό, αλλά εγώ θα στείλω στις εφημερίδες, αμέσως μετά την συνάντησίν μας, μιαν ανακοίνωσιν που θα τονίζει αυτό που σου λέω τώρα». «Μα, πριν συναντηθούμε και συζητήσουμε, καθορίζεις τι θα ανακοινώσεις μετά την συζήτησίν μας;» «Ακριβώς. Για να είμαι δε εντάξει απέναντί σου, θα σου στείλω τώρα το κείμενο της ανακοινώσεως που θα κάνω μετά την συνάντησή μας. Ώστε, αν νομίζεις ότι παρ' όλα αυτά αξίζει τον κόπο να έλθεις, έλα».

Πράγματι, σε λίγο ο πρωθυπουργός έπαιρνε αντίγραφο της μελλοντικής ανακοίνωσης του Παν. Κανελλόπουλου:

> *«Εἰς οὐδένα ἀρνοῦμαι νὰ μὲ ἐπισκεφθῇ. Εἰδικώτερον, τὸν κ. Σπύρον Μαρκεζίνην ἐδέχθην εὐχαρίστως, διότι πάντοτε τὸν ἐτίμων ὡς πολιτικὸν ἄνδρα καὶ ὡς προσωπικὸν φίλον. Τί μοῦ εἶπε ὁ κ. Μαρκεζίνης τοῦτο εἶναι ἰδικόν του δικαίωμα νὰ καταστήσῃ δημοσίᾳ γνωστόν, ἐὰν τὸ κρίνῃ ἀναγκαῖον. Πάντως ἡ συνομιλία μας δὲν εἶχε τὴν οἱανδήποτε μορφὴν διαπραγματεύσεως. Ἐδήλωσα εἰς τὸν κ. Μαρκεζίνην ὅτι μένω ἀμετακίνητος εἰς τὴν γνωστὴν θέσιν μου ἔναντι τῆς καταστάσεως ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὸ πραξικόπημα τῆς 21 Ἀπριλίου 1967, καταστάσεως ἡ ὁποία, παρὰ τὰς προθέσεις τοῦ συνομιλητοῦ μου, δὲν μετεβλήθη εἰς τὴν οὐσίαν της».*

Μολονότι ήταν φανερό ότι η συνάντηση ήταν χωρίς περιεχόμενο πια, ο Σπ. Μαρκεζίνης δεν τη ματαίωσε. Και, μετά την επίσκεψη, καταφανώς απογοητευμένος, δήλωσε:

> *«Ἐζήτησα νὰ συναντήσω τὸν Πρόεδρον κ. Π. Κανελλόπουλον. Δοθέντος ὅμως ὅτι ὁ κ. Π. Κανελλόπουλος εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μὲ ἐνημερώσῃ μετὰ τὸν καθορισμὸν τῆς συναντήσεως καὶ πρὸ τῆς πραγματοποιήσεως ταύτης εἰς ποίαν ἀνακοίνωσιν θὰ προέβαινε μετὰ τὴν συνάντησίν μας, καὶ τοῦτο πρὶν κἂν μὲ ἀκούσῃ, φυσικὸν ἦτο ἡ ἐπίσκεψις νὰ περιορισθῇ εἰς θέματα ἄσχετα μὲ οἱονδήποτε πολιτικὸν ζήτημα».*

Αργότερα, τον Μάιο του 1975 –η δικτατορία είχε καταρριφθεί πριν από 10 μήνες–, ο γράφων συνομίλησε για το επεισόδιο αυτό με τον Π. Κανελλόπουλο, ο οποίος δήλωσε (εφημερίδα *Ακρόπολις*, 17.5.1975):

«Ἐτήρησα φυσικὰ στάσι ἀδιαλλάκτως ἀρνητικὴν εἰς τὴν περίπτωσιν ἐκείνην. Καὶ ἐξακολουθῶ νὰ πιστεύω ὅτι ἡ στάσις τόσον ἡ ἰδική μου, ὅσον καὶ γενικώτερον τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ἀπέναντι τοῦ κ. Μαρκεζίνη ὅταν τὸν ἐπέλεξεν ὁ δικτάτωρ ὡς πρωθυπουργόν, ἦταν ἱστορικῶς ἐπιβεβλημένη. Διότι ἄσχετα ἀπὸ τὶς διαθέσεις καὶ τὰ κίνητρα τοῦ ἰδίου τοῦ κ. Μαρκεζίνη, θὰ ἦταν ἀδύνατον νὰ γεννηθῆ μέσα ἀπὸ τοὺς κόλπους μιᾶς τυραννίας ἡ δημοκρατία».

Ο Παν. Κανελλόπουλος προσέθεσε:

«Ἦταν ἀντιρεαλιστικὴ ἡ σκέψις ὅτι μιὰ τέτοια ἐξέλιξις θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι μέχρι τέλους δυνατή, δηλαδὴ μέχρι τοῦ σκοποῦ στὸν ὁποῖον ἀπέβλεπεν ὁ κ. Μαρκεζίνης. Καὶ χαρακτήρισα τὴν στάσι μου, ὅπως καὶ τὴν στάσι ὅλου τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὡς ἱστορικῶς ἐπιβεβλημένη, γιατὶ καὶ ἂν ἀκόμη ἦταν δυνατὸν νὰ φθάση ὁ κ. Μαρκεζίνης μέχρι τῶν ἐκλογῶν, πρῶτον μὲν αἱ ἐκλογαὶ θὰ ἦσαν ἐλεγχόμεναι, ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Μαρκεζίνης ἦταν εἴτε τὸ ἤθελε εἴτε ὄχι ὑπὸ ἔλεγχον. Δεύτερον δὲ διότι ἡ ὁποιαδήποτε κατάστασις ποὺ θὰ προήρχετο ἀπὸ τὶς ἐκλογές, θὰ ἐσήμαινε ἀναγκαστικῶς δικαίωσιν ὄχι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἐκείνων ποὺ ἀγωνίσθηκαν κατὰ τῆς δικτατορίας ἀλλὰ τῶν ἀνομημάτων τῆς ἴδιας τῆς δικτατορίας, ἡ ὁποία δικαίωσις θὰ ἦταν ἡ πηγὴ τῆς μετεκλογικῆς καταστάσεως».

Ρήγματα στο μέτωπο

Η σταθερή άρνηση του Π. Κανελλόπουλου ήταν καθοριστική για τη στάση του πολιτικού κόσμου. Παρουσιάστηκαν όμως και ρήγματα στο τείχος που περιέκλειε την προσπάθεια του Σπ. Μαρκεζίνη.

Τη 17η Οκτωβρίου, ο πρώην υπουργός της Ένωσης Κέντρου Παύλος Βαρδινογιάννης επισκέφθηκε τον Γ. Παπαδόπουλο και κατόπιν δήλωσε στους δημοσιογράφους:

«Ἐπείσθην ὅτι εἶναι εἰλικρινὴς ἡ πρόθεσις τοῦ ἡγέτου τῆς ἐπαναστάσεως διὰ τὴν θεμελίωσιν ὑγιοῦς κοινοβουλευτικοῦ βίου... Βεβαίως θὰ συμμετάσχω εἰς τὰς ἐκλογάς...»

Την 20ή Οκτωβρίου, ο Ευ. Αβέρωφ έκανε διαλλακτικές ανακοινώσεις, λέγοντας μεταξύ άλλων:

«Τὸ σημερινὸ δυναμικὸ καθεστὼς κάνει τελευταῖα μιὰ ἀξιόλογη προσπάθεια...»

Ο Γεώργ. Ράλλης τη 13η Νοεμβρίου δημοσίευσε στην εφημερίδα *Βραδυνή* ένα πολύκροτο άρθρο με τίτλο «Αποχή ή Συμμετοχή», στο οποίο υποστήριζε ότι πρέπει να γίνει συνένωση όλων των δημοκρατικών πολιτικών κομμάτων για τις εκλογές, για να περιβληθούν με τη μεγάλη πλειοψηφία και να επιδιώξουν τη ριζική αναθεώρηση του Συντάγματος. Η συμμετοχή όμως αυτής της ενιαίας παράταξης θα εξαρτηθεί αποκλειστικά από τις συνθήκες των εκλογών. Κι αν δεν εξασφαλιστούν εγγυήσεις, πρέπει να κηρυχθεί αποχή. Αλλά η αποχή πρέπει να κηρυχθεί μόνον αφού αρνηθεί το καθεστώς να καταστήσει εμπράκτως δυνατή τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών.

Το άρθρο εκείνο θεωρήθηκε ότι ευνοούσε τη συμμετοχή των πολιτικών στην κάθοδο προς τις κάλπες. Ενάμισι έτος αργότερα, όταν η δικτατορία είχε ήδη παραμεριστεί, ο γράφων πήρε μια διευκρινιστική συνέντευξη από τον Γεώργιο Ράλλη, ο οποίος δήλωσε (*Ακρόπολις*, 17.5.1975):

> *«Δὲν ὑπεστήριξα τὴν κάθοδο στὶς ἐκλογές, ἀλλὰ τὴν ἀποχή, ὑπὸ τὸν ὅρο νὰ γίνῃ ἀφοῦ καταδειχθῇ ἡ αὐθαιρεσία τοῦ καθεστῶτος. Ἔτσι θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ἐκμεταλλευθοῦμε ἐσωτερικῶς καὶ διεθνῶς. Καὶ δὲν ἀμφέβαλλα ὅτι δὲν ἐπρόκειτο τὸ στρατιωτικὸ καθεστὼς νὰ κάνῃ γνήσιες ἐκλογές. Διότι σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση θὰ κερδίζαμε τὸ 85% τῶν ψήφων. Καὶ ἢ θὰ ἔπεφτε ὁ Παπαδόπουλος, ἢ θὰ ἔδινε ὁ ἴδιος ἐντολὴ νὰ ἐπανέλθῃ ἡ δικτατορία στὴν παλαιά της σκληρότητα, ἢ θὰ τὴν ἐπανέφεραν (τὴν σκληρὴ δικτατορία) ἄλλοι, κινούμενοι ἀνεξάρτητα καὶ ἐναντίον τοῦ Παπαδοπούλου».*

Είχε πιστευθεί τότε ότι ο Γεώργιος Ράλλης ενεργούσε κατ' εντολήν του Κ. Καραμανλή, με υπόδειξη του οποίου γράφτηκε το επίμαχο άρθρο. Διαδιδόταν άλλωστε τότε ότι ο Κ. Καραμανλής δεν διαφωνούσε προς τη λύση Μαρκεζίνη. Τη θεωρούσε βήμα προς την ομαλότητα. Αλλά στην παραπάνω συνέντευξή του ο Γ. Ράλλης τόνισε κατηγορηματικά:

> *«Ὄχι! Ὅσα ὑπεστήριξα καὶ ἔγραψα τότε ἀποτελοῦσαν δικές μου, προσωπικὲς ἀπόψεις».*

Η στάση της ΕΔΑ

Και ο ηγέτης της ΕΔΑ Ηλίας Ηλιού την 3η Νοεμβρίου τάχθηκε εναντίον της αποχής. Αλλά τη 17η Μαΐου 1975 διευκρίνισε στον γράφοντα (*Ακρόπολις*, στο ίδιο):

> *«Οὐδέποτε ἐδήλωσα ὅτι πρέπει νὰ ὑποστηρίξουμε τὴν κυβέρνησι Μαρκεζίνη. Ἐκεῖνο ποὺ ὑπέδειξα ἦταν νὰ ἐπωφεληθοῦν οἱ δημοκρατικὲς δυνάμεις ἀπὸ τὶς νέες συνθῆκες. Ὑπεστήριξα νὰ συνενωθῇ ὁ πολιτικὸς κόσμος ἐναντίον τοῦ Μαρκεζίνη. Μόνον ὑπὸ αὐτὴν τὴν προϋπόθεσιν καὶ*

ἐφ' ὅσον ἐξησφαλίζοντο συγκεκριμένες ἐγγυήσεις γνησιότητος, θὰ μπορούσαμε νὰ κατέλθουμε ὅλοι μαζὶ στὶς ἐκλογές. Θὰ δίναμε μιὰ μάχη γιὰ τὸ καλύτερο. Καὶ μπορούσαμε νὰ κερδίζαμε πολλά.

»Σήμερα δὲν ἔχω μεταβάλει γνώμη γιὰ τότε. Πιστεύω ὅτι κάτω ἀπὸ ἀνάλογες συνθῆκες, κάθε ὑπεύθυνος πολιτικὸς δὲν θὰ δίσταζε νὰ πάρη τὶς ἴδιες θέσεις ποὺ καὶ τότε εἶχα ὑποστηρίξει. Ἄλλωστε εἶχε προηγηθῆ τὸ δημοψήφισμα. Καὶ κεῖ, χωρὶς παρουσία ἀντιπροσώπων τῶν κομμάτων καὶ παρὰ τὴ νοθεία καὶ τὶς στρατιωτικὲς "ψήφους", κατώρθωσε μὲ τὴν τακτικὴ τῆς συμμετοχῆς καὶ ὄχι τῆς ἀποχῆς, νὰ ἐκφραστῆ τὸ 1/5 τοῦ πληθυσμοῦ ἐναντίον τῆς χούντας ἂν καὶ στὴν ἐπαρχία τουλάχιστον ὁ κόσμος εἶχε ὁδηγηθῆ στὶς κάλπες σὰν νἆταν στρατιωτικὸς σχηματισμός. Φυσικὰ στὶς ἐκλογὲς τοῦ Μαρκεζίνη θὰ ἦσαν πολὺ εὐνοϊκώτεροι οἱ ὅροι γιὰ τὴν συμμετοχή».

Διαλλακτικός, γεφυρωτικός ήταν και ο Στ. Στεφανόπουλος, που επίσης δεν απέκλειε την κάθοδό του στις εκλογές. Αλλά είχε ζωηρές αμφιβολίες αν θα ήταν δυνατόν να φθάσουν τα πράγματα έως τις κάλπες. Και τη 16η Μαΐου 1975 έδωσε πάνω στο θέμα αυτό συνέντευξη προς τον γράφοντα (εφημερίδα *Ακρόπολις*, 17.5.1975):

«ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Ἔναντι τοῦ Σπ. Μαρκεζίνη δείξατε μιὰ στάσι ἐλαστικώτερη ἀπὸ ἄλλους πολιτικοὺς ἀρχηγούς. Δείχνατε διαθέσεις νὰ κατεβῆτε στὶς ἐκλογές, ὑπὸ ὡρισμένες προϋποθέσεις. Σήμερα κρίνετε ὅτι ἐπολιτεύθητε τότε ὀρθῶς;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Μὰ δὲν ἔχω λόγους νὰ μεταμεληθῶ. Ἐγὼ ἀντιμετώπισα τὴν "κατάστασι Μαρκεζίνη" σὰν μιὰν ἀτραπὸν ποὺ θὰ μᾶς ἔβγαζε ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο καὶ ἐνδεχομένως, ὑπὸ ὡρισμένους ὅρους, νὰ ὁδηγοῦσε κατόπιν πρὸς τὴν λεωφόρον τῆς δημοκρατίας. Εἶχα συναντηθῆ μὲ τὸν κ. Μαρκεζίνη, τοῦ εἶχα ὑποδείξει καὶ ὡρισμένα οἰκονομικὰ μέτρα. Καὶ μὴ λησμονῆτε ὅτι εἶχε ἤδη ἀρχίσει ἡ μεγάλη, διεθνὴς οἰκονομικὴ κρίσις ποὺ ἀκόμη μᾶς κατατρύχει. Τοῦ εἶχα συστήσει ἐπίσης νὰ ἀποδώση τὴν ἰθαγένεια σὲ ὅσους περισσότερο μποροῦσε ἀπὸ τοὺς ἐξορίστους καὶ νὰ θέση σαφῶς θέμα ἀναθεωρήσεως τοῦ τερατώδους Συντάγματος. Ἀλλὰ ἐπέμενα ἰδίως εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς κυβερνήσεως ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ὑπουργῶν καὶ ὑφυπουργῶν τῆς δικτατορίας. Ἀνεχώρησα κατόπιν στὸ ἐξωτερικό. Ὅταν ἐπέστρεψα, εἶδα ὅτι τίποτα ἀπὸ ὅ,τι συνέστησα δὲν εἶχε γίνει. Οὔτε τὰ ἀπαραίτητα οἰκονομικὰ μέτρα εἶχαν ληφθῆ, οὔτε –ἰδίως– εἶχαν ἀπομακρυνθῆ οἱ ὑπουργοὶ τῆς δικτατορίας. Αὐτὸ μὲ ἔκανε νὰ ἀμφιβάλλω γιὰ τὴν πορεία τῶν πραγμάτων. Ἂν δηλαδὴ θὰ ἄφηναν τὸν Μαρκεζίνη νὰ κάνη ἐκλογές».

Διεθνής αναγνώριση

Οπωσδήποτε, όμως, ο Σπ. Μαρκεζίνης παρέμενε βασικά απομονωμένος από τον πολιτικό κόσμο, εφόσον οι κυριότεροι αρχηγοί (Π. Κανελλόπουλος, Γ. Μαύρος, Α. Παπανδρέου και το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ) ρητά του κήρυξαν μποϊκοτάζ. Αντιμετώπιζε την απομόνωσή του και από την κοινή γνώμη του εξωτερικού, αφότου αναγκάστηκε να σταματήσει τις ηχηρές συνεντεύξεις του με τον ξένο Τύπο.

Μικρή παρηγοριά ήταν το γεγονός ότι ο σχηματισμός της κυβέρνησής του είχε αισθητή διεθνή, επίσημη απήχηση. Και πράγματι τον συνέχαιραν προσωπικά πολυάριθμοι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων από όλες τις ηπείρους. Ο Τίτο, ο πρόεδρος της Ρουμανίας Τσαουσέσκου, ο πρόεδρος της Αλγερίας Μπουμεντιέν ήταν από τους πρώτους. Ακόμη και εξωτικοί, μακρινοί ηγέτες, όπως οι πρωθυπουργοί της Νοτίου Κορέας Κιμ Γιογκ Πιλ, του Νοτίου Βιετνάμ Τραν Θιεν Κιέμ και του Πακιστάν Ζουλφικάρ, έσπευδαν να στείλουν μηνύματα ικανοποίησης προς τον νέο πρωθυπουργό της Ελλάδας, μολονότι το καθεστώς των δικών τους χωρών περισσότερο συγγένευε προς την προμαρκεζινική δικτατορία της Ελλάδας παρά προς τη μαρκεζινική «ομαλοποίηση».

Πόλεμος Ισραήλ και Αράβων

Αλλά ο Μαρκεζίνης αναλάμβανε την κυβέρνηση ταυτόχρονα με μια διεθνή περιπλοκή που έμελλε να αναστατώσει την υφήλιο και ιδιαίτερα τη Μεσόγειο –χωρίς να φεισθεί της Ελλάδας– και να επαυξήσει τις δυσχέρειες της νέας κατάστασης.

Στις 7 Οκτωβρίου 1973 ξεσπούσε ο νέος, 4ος κατά σειρά, αραβοϊσραηλινός πόλεμος. Οι Ισραηλινοί αυτήν τη φορά αιφνιδιάστηκαν στρατηγικά και πολιτικά. Απορροφημένοι από τις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές του Γιαν Κιπούρ, δεν μπόρεσαν να αντιληφθούν τις συγκεντρώσεις και τα σχέδια των Αράβων. Και εκείνη την ημέρα, ενώ οι Αιγύπτιοι περνούσαν τη Διώρυγα του Σουέζ και εφορμούσαν κατά της ισραηλινής αμυντικής γραμμής Μπαρ-Λεβ, οι Σύριοι, επικουρούμενοι από ισχυρές δυνάμεις του Ιράκ και 1.800 Μαροκινούς κομμάντος, συναντούσαν μπροστά τους κενό.

Την επομένη, 8 Οκτωβρίου, ενώ ορκιζόταν η κυβέρνηση Μαρκεζίνη, η κατάσταση είχε αρχίσει να διαμορφώνεται. Οι Αιγύπτιοι είχαν περάσει τη Διώρυγα κατά μάζες και είχαν διαρρήξει τη γραμμή Μπαρ-Λεβ. Στο ανατολικό ισραηλινό μέτωπο είχε καταληφθεί από τους Μαροκινούς κομάντος το όρος Ερμόν, που είχε σπουδαιότατη στρατηγική σημασία, ενώ οι συριακές δυνάμεις προέλαυναν στην περιοχή των λόφων του Γκολάν. Το αμυντικό σύστημα του Ισραήλ είχε κλονιστεί τόσο ισχυρά από τον αιφνιδιασμό, ώστε φαινόταν πως οι Άραβες κέρδιζαν τον πόλεμο.

Η ισραηλινή αντεπίθεση

Αλλά η αντίδραση των Ισραηλινών υπήρξε κεραυνοβόλα. Ενώ οι Σύριοι και οι Αιγύπτιοι προέλαυναν, η γενική κινητοποίηση του Ισραήλ συμπληρώθηκε μέσα σε 70 περίπου ώρες και άρχισε η αντεπίθεση. Στις 10 Οκτωβρίου η επίθεση των Σύριων στο ανατολικό μέτωπο καθηλώθηκε. Την 11η Οκτωβρίου άρχισε η πλήρης απώθηση των Αράβων και η προέλαση των Ισραηλινών προς τη Δαμασκό, η οποία όμως ανακόπηκε εκούσια για να γίνει συγκέντρωση των δυνάμεων στο κύριο μέτωπο, το Δυτικό (Σουέζ).

Οι Ισραηλινοί έτσι, εφαρμόζοντας ελιγμό κατά εσωτερικές γραμμές, μπόρεσαν με τον όγκο του στρατού και της αεροπορίας τους να στραφούν κατά του βασικού αντιπάλου, των Αιγυπτίων. Από τις 11 Οκτωβρίου άρπαξαν την πρωτοβουλία των επιχειρήσεων. Στις 13 Οκτωβρίου είχε διασπαστεί το αιγυπτιακό μέτωπο και είχαν διαχωριστεί οι δύο στρατιές (1η προς Βορράν, 3η προς Νότον) που είχαν διαπεραιωθεί στην ανατολική όχθη της Διώρυγας. Στις 15 Οκτωβρίου, οι ισραηλινές δυνάμεις άρχισαν να περνούν μαζικά τη Διώρυγα στο σημείο όπου έγινε η διάσπαση των Αιγυπτίων. Στις 22 Οκτωβρίου το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ διέταξε παύση πυρός, αλλά ήδη οι Ισραηλινοί είχαν υπερφαλαγγίσει τις Πικρές Λίμνες στη Διώρυγα και ουσιαστικά είχαν κυκλώσει την αιγυπτιακή 3η Στρατιά στην ανατολική όχθη. Και με μια βραχυπρόθεσμη παραβίαση της διαταγής του Συμβουλίου Ασφαλείας έφτασαν στις 24 Οκτωβρίου στο Ρας Ανταμπίγιας στον κόλπο του Σουέζ, ολοκληρώνοντας την κύκλωση. Από εκεί και πέρα ο δρόμος προς το Κάιρο ήταν ανοιχτός: δεν απείχε η αιγυπτιακή πρωτεύουσα παρά 101 χιλιόμετρα από τις ισραηλινές προφυλακές, σε αναπεπταμένο έδαφος, ενώ είχε ήδη ισοπεδωθεί το μισό πυραυλικό τείχος κατά μήκος της Διώρυγας που προστάτευε την Αίγυπτο, ενώ η αεροπορία του Ισραήλ, αφού είχε σαρώσει τον ουρανό, μπορούσε να δρα ανενόχλητη.

Γιατί όμως, μπροστά στην προοπτική ενός βέβαιου πια και ίσως τελεσίδικου στρατιωτικού θριάμβου, το Ισραήλ σταμάτησε τις εχθροπραξίες στις 23 Οκτωβρίου;

Διότι διαγράφηκε ξαφνικά κίνδυνος άμεσης σύγκρουσης Ρωσίας και Αμερικής. Η Σοβιετική Ένωση είχε εξοπλίσει βαριά την Αίγυπτο, αρνήθηκε όμως να της χορηγήσει πολύ ισχυρά επιθετικά όπλα, τα οποία εκείνη επίμονα της ζητούσε. Ήταν φανερό ότι επιθυμούσε απλώς τη διατήρηση της ισορροπίας των δυνάμεων στη Μέση Ανατολή και όχι τη διακύβευση της γενικής ειρήνης με έναν υπερβολικό εξοπλισμό των Αράβων. Αλλά αυτό δεν σήμαινε ότι, αν τα πράγματα αντιστρέφονταν, θα άφηνε τους Άραβες στο έλεος του Ισραήλ.

Μπροστά στον κίνδυνο να καταρρεύσει η Αίγυπτος μετά τη μαζική εισβολή των Ισραηλινών, έσπευσε να επέμβει. Άφησε να διαφανεί ότι ετοίμαζε κάθοδο σοβιετικών αερομεταφερόμενων δυνάμεων για να ανακοπεί η προέλαση του Ισραήλ που

απειλούσε το Κάιρο. Σε απάντηση, ο Αμερικανός πρόεδρος Νίξον διέταξε την 23η Οκτωβρίου γενική πυρηνική κινητοποίηση των αμερικανικών δυνάμεων σε όλο τον κόσμο. Πιθανόν ο Νίξον να δραματοποίησε τα πράγματα για εσωτερικούς λόγους και να μην είχε φτάσει η κατάσταση στα πρόθυρα μιας πυρηνικής αναμέτρησης. Αλλά οπωσδήποτε καρπός εκείνης της κρίσης υπήρξε η αναχαίτιση της ισραηλινής εφόδου.

Η αερογέφυρα

Είχε μεσολαβήσει όμως στο μεταξύ ένα άλλο παταγώδες γεγονός: ο πόλεμος αυτός επέφερε βαρύτατες απώλειες υλικού και στις δύο πλευρές από τις πρώτες ημέρες. Σύντομα καταφάνηκε ότι Άραβες και Ισραηλινοί εξαντλούσαν ραγδαία τα αποθέματά τους σε οπλισμό και έμπαινε επιτακτικό το πρόβλημα του ανεφοδιασμού τους. Φυσικά διά του αέρος θα προλάβαιναν να φτάσουν έγκαιρα τα νέα όπλα. Και οργανώθηκαν αστραπιαία από τη Σοβ. Ένωση και τις ΗΠΑ οι κατάλληλοι μηχανισμοί εναέριων μεταφορών, που ονομάστηκαν από το κοινό «αερογέφυρες».

Αλλά οι αποστάσεις δημιουργούσαν άνισες συνθήκες για τις δύο δυνάμεις. Για τη Ρωσία πρόβλημα δεν υπήρχε. Η εγγύτητα των βάσεών της επέτρεπε την ταχεία με απευθείας πτήση αποστολή των φορτίων στην Αίγυπτο. Για την Αμερική, όμως, τα πράγματα ήταν δύσκολα. Θέλησε αρχικά να στείλει στο Ισραήλ όπλα από τα αποθέματα της 7ης αμερικανικής Στρατιάς στη Δυτική Ευρώπη. Αλλά προσέκρουσε σε αρνήσεις και κωλυσιεργίες των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων να επιτρέψουν χρήση των εδαφών τους για τον σκοπό αυτό, επειδή φοβούνταν την αραβική αντίδραση, που θα μπορούσε να υλοποιηθεί στη σφαίρα του πετρελαίου. Έτσι αναγκάστηκε να εξαποστείλει τα όπλα απευθείας από τις ΗΠΑ, με πτήσεις μέσω της βάσης των νήσων Αζορών, στον Ατλαντικό, γεγονός που απαίτησε την καταβολή κολοσσιαίων προσπαθειών και δαπανών.

Τελικά, η Σοβ. Ένωση πραγματοποίησε 934 έμφορτες πτήσεις με αεροπλάνα μεταφορικά Αη-12 και Αη-22, που μετέφεραν στην Αίγυπτο εφόδια 15.000 τόνων. Η αμερικανική αερογέφυρα υπήρξε πολύ μεγαλύτερη. Μεταφέρθηκαν εφόδια 27.895 τόνων, με 566 πτήσεις, που πραγματοποιήθηκαν με μεταφορικά αεροπλάνα C-5 και C-141 και συμπληρωματικά με τα εμπορικά αεροσκάφη της ισραηλινής αεροπορικής εταιρείας «Ελ-Αλ».

Δυνάμεις και απώλειες

Έτσι εξισορροπήθηκαν πάλι τα όπλα στη Μέση Ανατολή και τερματίστηκε –χωρίς αποτέλεσμα κι αυτήν τη φορά– ο νέος πόλεμος. Αξίζει όμως να παραθέσουμε ορισμένους χαρακτηριστικούς πίνακες, που συνέταξε το Διεθνές Ινστιτούτο Στρατηγι-

κών Μελετών του Λονδίνου (*Στρατηγική Επιθεώρηση του 1973*, Λονδίνο 1974, σελ. 26).

Ι. ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΠΟΥ ΠΗΡΑΝ ΜΕΡΟΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ

	Μεραρχίες(1)	Προσωπικό	Άρματα	Αεροπλάνα	Πύραυλοι(2)
Ισραήλ	11	270.000	1.700	500	60
Αίγυπτος	12	260.000	2.000	600	650
Συρία	7	120.000	1.600	300	200
Ιράκ	3	30.000	400	60	-

(1) Περιλαμβάνονται και οι ανεξάρτητες ταξιαρχίες, με αναλογία 3 ταξιαρχίες ίσον μία μεραρχία.
(2) Είναι πύραυλοι εδάφους-αέρος.

ΙΙ . ΑΠΩΛΕΙΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

	Νεκροί	Τραυματίες	Αιχμάλωτοι	Άρματα	Αεροπλάνα
Ισραήλ	2.812	7.500	531	840	120
Αίγυπτος	15.000	45.000	8.500	650	182
Συρία	7.000	21.000	;	600	165
Ιράκ	125	260	18	80	21

Οι απώλειες των ισραηλινών αεροπλάνων, εκτός ελαχίστων, οφείλονται στους αντιαεροπορικούς πυραύλους, ιδίως στις κατά μέτωπον επιθέσεις τους εναντίον του πυραυλικού τείχους της Αιγύπτου στη Διώρυγα. Το τείχος κατά το ήμισυ ισοπεδώθηκε, για να γίνει μαζική εισβολή των Ισραηλινών στο αιγυπτιακό έδαφος δυτικά της Διώρυγας. Στις αερομαχίες καταρρίφθηκαν μόνο 6 ισραηλινά αεροπλάνα έναντι 336 περίπου των Αράβων (βλ. Τζαίηνς, *Όλα τα Αεροπλάνα του Κόσμου*, ετησία επετηρίδα, Λονδίνο 1974-1975, σελ. 67).

Η Ελλάδα και ο πόλεμος

Τι επίδραση είχαν όλα αυτά τα γεγονότα στην Ελλάδα; Η κυβέρνηση Μαρκεζίνη από τα πρώτα της βήματα ήταν υποχρεωμένη, ενώ αντιμετώπιζε τόσα τεράστια εσωτερικά προβλήματα, να περισπάται από τις απηχήσεις του πολέμου. Το δίλημμά της όμως ήταν: μπορούσε να παραμείνει ουδέτερη ή θα εξαναγκαζόταν να προσφέρει τη στρατηγική της θέση στην έμμεση εξυπηρέτηση του Ισραήλ, προσαρμοζόμενη στην αμερικανική πολιτική;

Για κάθε μακρόπνοη διεργασία έρχεται κάποτε το πλήρωμα του χρόνου για την αξιοποίησή της. Ο αραβοϊσραηλινός πόλεμος τον Οκτώβριο του 1973 ήταν η περίπτωση χάρη της οποίας η Αμερική επί έξι έτη προσέφερε τη συμπαράστασή της στο δικτατορικό καθεστώς της Ελλάδας. Οι βάσεις της, στις οποίες συμπεριλαμβανόταν και εκείνη της Ελευσίνας, τώρα έπρεπε να μεταβληθούν σε έμμεσα σημεία στηρίγ-

ματος των Ισραηλινών. Αλλά τη 13η Οκτωβρίου ο υπουργός Εξωτερικών Ξανθόπουλος-Παλαμάς δήλωνε:

«Αἱ φιλικαὶ σχέσεις τῆς Ἑλλάδος μὲ τὰς ἀραβικὰς χώρας ἀποκλείουν οἱανδήποτε συμμετοχὴν εἴτε ἄμεσον εἴτε ἔμμεσον εἰς τυχὸν ἐνέργειαν στρεφομένην ἐναντίον αὐτῶν... Ὁ ἑλληνικὸς χῶρος, θαλάσσιος καὶ ἐναέριος, δὲν χρησιμοποιεῖται δι' οἱανδήποτε ἐνέργειαν σχέσιν ἔχουσαν μὲ τὴν ἐμπόλεμον κατάστασιν εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν. Τὸ γεγονὸς ὅτι εὑρίσκονται μονάδες τοῦ 6ου Στόλου εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα, τοῦτο ἀποτελεῖ κατάστασιν συνεχῆ καὶ φυσιολογικήν, διότι ἡ Ἑλλὰς καὶ αἱ Ἡν. Πολιτεῖαι εἶναι σύμμαχοι. Ἄλλως τε ἡ Μεσόγειος βρίθει σκαφῶν ποὺ ἀνήκουν εἰς δυνάμεις καὶ ὑπερδυνάμεις. Συνεπῶς ὅλα αὐτὰ οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν μὲ τὰς λιμενικὰς διευκολύνσεις».

Την ίδια ημέρα, η αμερικανική πρεσβεία εξέδωσε την εξής ανακοίνωση:

«Ἡ εἰς τὴν ἐφημερίδα "Ἄθενς Νιοὺς" δημοσιευθεῖσα χθὲς πληροφορία περὶ δῆθεν αἰτήσεων ὑποβληθεισῶν ὑπὸ τοῦ Ἀμερικανοῦ πρεσβευτοῦ κ. Τάσκα, διὰ τὴν παροχὴν ἀδείας προωθήσεως πολεμικοῦ ὑλικοῦ σχέσιν ἔχοντος μὲ τὸν πόλεμον τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, χαρακτηρίζεται ὑπὸ ἐκπροσώπου τῆς πρεσβείας τῶν Ἡν. Πολιτειῶν ὡς ἀπολύτως ἀναληθὴς ἐν τῇ ὁλότητί της».

Η Αίγυπτος προειδοποιεί

Ήταν τότε οι ημέρες που το πρόβλημα της «αερογέφυρας» απασχολούσε εντατικά την Αμερική και τη Ρωσία. Στις 15 Οκτωβρίου δόθηκε στον Τύπο η εξής ανακοίνωση από το Πολιτικό Γραφείο:

«Ἔγκυροι κύκλοι ἀναφερόμενοι χθὲς εἰς τὰ δημοσιευόμενα κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς χῶρος χρησιμοποιεῖται, εἴτε διὰ τὴν μεταφορὰν ἀμερικανικῶν ἐφοδίων πρὸς τὸ Ἰσραήλ, εἴτε ἐθελοντῶν πρὸς τὴν χώραν ταύτην, ἢ διὰ τὴν μεταφορὰν τραυματιῶν ἐξ αὐτοῦ, ἐτόνιζον ὅτι πάντα ταῦτα ἦσαν ἐκτὸς πραγματικότητος».

Την ίδια όμως ημέρα η ημιεπίσημη αιγυπτιακή εφημερίδα *Αλ Αχζάχ* ανέγραφε την εξής πληροφορία κατά τηλεγραφήματα από το Κάιρο:

«Ὁ ἀναπληρωτὴς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Αἰγύπτου Ἰσμαὴλ Φαχμὶ εἶχε συνομιλίας μετὰ τῶν πρεσβευτῶν Ἑλλάδος, Τουρκίας καὶ Ἱσπανίας εἰς τὸ Κάϊρον καὶ ἐξέφρασε τὴν ἀνησυχίαν τῆς Αἰγύπτου διότι αἱ βάσεις τοῦ ΝΑΤΟ εἰς αὐτὰς τὰς χώρας χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ ἀμερικανικῶν ἀναγνωριστικῶν ἀεροπλάνων, ἐπίσης δὲ ὡς τόποι συγκεντρώσεως ἐθελοντῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦν νὰ καταταγοῦν εἰς τὰς ἰσραηλινὰς δυνάμεις».

Η αιγυπτιακή προειδοποίηση, παρά τις ελληνικές διαψεύσεις, ήταν σαφής. Ήταν ακριβείς οι καταγγελίες αυτές της κυβέρνησης του Καΐρου;

Οι αμερικανικές βάσεις

Αλλά η κατάσταση πήρε δραματική μορφή την 23η Οκτωβρίου. Την ημέρα εκείνη, όπως είδαμε, ο πρόεδρος Νίξον διέταξε να τεθούν οι ένοπλες αμερικανικές δυνάμεις σε όλο τον κόσμο «σε συναγερμό πυρηνικού πολέμου». Μέτρο που χαρακτηριζόταν από τον παγκόσμιο Τύπο «καταπληκτική ενέργεια, παρομοίαν της οποίας η ανθρωπότης δεν ενθυμείται από της κρίσεως των πυραύλων της Κούβας το 1962». Και από την Ουάσινγκτον μεταδιδόταν η εξής είδηση (βλ. *Ακρόπολις* και άλλες εφημερίδες, 26.10.1973):

> *«"Ἡ ἐπιφυλακὴ τῶν ἀμερικανικῶν ἐνόπλων δυνάμεων περιλαμβάνει καὶ τὰ πλοῖα τοῦ 6ου Στόλου τὰ ὁποῖα ἐλλιμενίζονται εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀθηνῶν", ἐδήλωσεν πηγὴ τοῦ Ναυτικοῦ. Κατὰ τὴν ἰδίαν πηγήν, τρεῖς μονάδες τοῦ 6ου Στόλου, αἱ ὁποῖαι εἶχον καταπλεύσει τὴν Τετάρτην εἰς τὴν βάσιν τῆς Ἐλευσῖνος, διετάχθησαν χθὲς τὴν πρωΐαν νὰ τεθοῦν ἐν πλήρει ἐπιφυλακῇ καὶ ἐπρόκειτο νὰ ἀποπλεύσουν χθὲς τὸ βράδυ πρὸς ἄγνωστον κατεύθυνσιν».*

Ξαφνικά έτσι η Ελλάδα μπλεκόταν στα δίχτυα της γενικής στρατηγικής των Μεγάλων Δυνάμεων και μαζί με αυτές έφτανε απροσδόκητα, χωρίς να έχει κανένα άμεσο συμφέρον, στο κατώφλι, όχι απλώς του πολέμου, αλλά του πυρηνικού πολέμου. Γιατί τα αεροπλανοφόρα του 6ου Στόλου ήταν εφοδιασμένα με πυρηνικές βόμβες, τις οποίες μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν. Τούτο όμως σήμαινε ότι αυτά τα ίδια και τα σημεία όπου προσορμίζονταν –στη συγκεκριμένη περίπτωση ο όρμος της Ελευσίνας– μπορούσαν να θεωρηθούν ως πυρηνικές βάσεις από την αντίπαλη παράταξη, η οποία είχε το «ντε φάκτο» δικαίωμα να τις πλήξει επίσης με πυρηνικά όπλα. Συνεπώς η περιοχή Ελευσίνας σε ευρύτατη ακτίνα, που περιλάμβανε και την πρωτεύουσα, αποτελούσε ενδεχόμενο στόχο πυρηνικής επίθεσης.

Η στάση του Μαρκεζίνη

Η αστραποβόλα συναίσθηση του νέου κινδύνου θα έπρεπε να προβληματίσει δραματικά τους υπεύθυνους για τις τύχες της Ελλάδας. Βέβαια όλες οι μικρές χώρες απολαμβάνουν με μακαριότητα τη βοήθεια των μεγάλων, αλλά προσπαθούν να αποφύγουν την εκπλήρωση των αμοιβαίων υποχρεώσεων, όταν έρθει η ώρα που οι μεγάλοι θα τη χρειαστούν. Στην περίπτωση όμως αυτή η εταιρεία ήταν λεόντειος. Η Ελλάδα δεν είχε πυρηνικούς αντιπάλους και συνεπώς η αμερικανική συμπαράσταση την προστάτευε από συμβατικά πλήγματα. Ενώ η Αμερική, αξιώνοντας την ελληνική συμπαράσταση, την εξέθετε σε πυρηνικά πλήγματα.

Πέραν όμως τούτου, υπήρχε το κολοσσιαίο θέμα ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες την ενέπλεκαν έξω από το ΝΑΤΟ, στους συνδυασμούς της αμερικανικής μεσογειακής στρατηγικής. Και δεν είχε κανένα λόγο η Ελλάδα στον χώρο αυτό να ανταλλάσσει υποχρεώσεις με τα αμερικανικά συμφέροντα. Δεν την απειλούσε η μεσογειακή μοίρα του σοβιετικού στόλου. Και, από όλες τις χώρες που βρέχονται με τη Μεσόγειο, μόνο με την Τουρκία είχε προστριβές, με την οποία, όπως απέδειξε ήδη η κρίση του 1967, δεν επρόκειτο να έρθει η Αμερική σε σύγκρουση χάριν της Ελλάδας και της Κύπρου.

Χωρίς αντάλλαγμα, λοιπόν, όφειλε να παρακολουθεί –λόγω της παρουσίας των αμερικανικών βάσεων και, γενικότερα, λόγω της σημασίας που είχε για τα αμερικανικά συμφέροντα η στρατηγική της θέση– όλες τις διακυμάνσεις, εξορμήσεις και περιπέτειες της πολιτικής των ΗΠΑ, οι οποίες μπορούσαν να τη σύρουν ώς το πυρηνικό ολοκαύτωμα.

Μπροστά σ' αυτή την πραγματικότητα, τι όφειλε να κάνει η ηγεσία της Ελλάδας; Ασφαλώς να αποφύγει κάθε άμεση ή έμμεση ανάμειξη στον αραβοϊσραηλινό πόλεμο, και κάθε προσφορά άμεσης ή έμμεσης βοήθειας προς τους Αμερικανούς.

Ποιο δρόμο ακολούθησε το καθεστώς Παπαδόπουλου-Μαρκεζίνη; Τις ημέρες που είχαν καταπαύσει οι επιχειρήσεις στη Μέση Ανατολή –τέλη Οκτωβρίου– έφτασε στην Αθήνα ένας από τους σημαντικούς Αμερικανούς διπλωμάτες, ο Τζων Ντέυ. Σε μια δεξίωση που δόθηκε προς τιμήν του, στην οποία παρευρίσκονταν 30 περίπου δημοσιογράφοι, στρατιωτικοί, πολιτικοί και διπλωμάτες, ο Ντέυ εκφράστηκε ανοιχτά: «Πρέπει να αλλάξετε την κυβέρνηση Μαρκεζίνη, να διώξετε και τον Γ. Παπαδόπουλο. Εμείς οι Αμερικανοί δεν θέλουμε ούτε τον έναν ούτε τον άλλο...»

Αυτό σήμαινε ότι ο Σπ. Μαρκεζίνης δεν ικανοποιούσε τους Αμερικανούς. Δεν θα τους εξυπηρέτησε κατά την αραβοϊσραηλινή κρίση. Και συνεπώς στο εξής θα αντιμετώπιζε και άλλες αντιξοότητες στην απίθανη προσπάθειά του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΜΑΚΑΡΙΟΣ, ΓΡΙΒΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ

ΜΥΣΤΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΑΙ ΓΡΙΒΑ • ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΣΥΝΕΝΝΟΗΣΗΣ • ΙΣΧΥΡΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΓΡΙΒΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1967 • ΑΠΑΓΩΓΗ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΟΚΑ Β΄ • ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΟΥ ΥΠΑΡΧΗΓΟΥ ΤΗΣ ΕΟΚΑ Β΄ • ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΕΤΑΙ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΑΠΟΛΛΩΝ ΓΙΑ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ • ΝΕΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑΣ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ • ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΓΡΙΒΑ ΚΑΙ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ • Ο ΓΡΙΒΑΣ ΟΡΓΑΝΟ Ή ΑΝΤΙΠΑΛΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ; • Ο Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΟΚΑ Β΄ • ΓΡΙΒΑΣ: «ΕΣΤΑΛΗΣΑΝ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ ΝΑ ΜΕ ΔΟΛΟΦΟΝΗΣΟΥΝ» • ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΚΑΘΑΙΡΟΥΝ ΤΟΝ ΜΑΚΑΡΙΟ, ΑΛΛΑ ΜΕΙΖΩΝ ΣΥΝΟΔΟΣ ΚΑΘΑΙΡΕΙ ΤΟΥΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ • ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΚΑΙ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ

ΣΕ ΟΛΗ ΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ των πολιτικών μετασχηματισμών στην Ελλάδα, το Κυπριακό δεν έπαυε να δεσπόζει στον εθνικό ορίζοντα. Τι επίδραση μπορούσε να έχει η εμφάνιση της κυβέρνησης Μαρκεζίνη στην κατάσταση και τις τύχες της Κύπρου;

Ο ίδιος ο πρωθυπουργός, όπως είδαμε, ανέλαβε τον χειρισμό του Κυπριακού από την ελληνική πλευρά, χωρίς την επέμβαση παραγόντων του στρατιωτικού καθεστώτος, όπως συνέβαινε έως τότε. Και ο ταξίαρχος Ιωαννίδης δεν είχε ακόμη στα χέρια του τον μηχανισμό με τον οποίο θα κινούσε συνωμοτικά το θέμα προς τη δική του τροχιά. Παρέμενε όμως ο Γ. Παπαδόπουλος, από το «βέτο» του οποίου εξαρτιόταν η πολιτική του Μαρκεζίνη. Αλλά, αν ο πρόεδρος της Δημοκρατίας επέμενε να οργανώνει πραξικοπήματα και δολοφονίες με στόχο την Κύπρο και τον Μακάριο, δεν θα είχε άνεση κινήσεων με την παρουσία του Μαρκεζίνη. Και θα διακινδύνευε να χάσει τα πάντα: μπορούσε να ανατρεπεί όλο το κατασκεύασμα της πολιτικοποίησης, γιατί, αν ο πρωθυπουργός αντιλαμβανόταν τις συνωμοσίες πίσω από την πλάτη του, πιθανότατα θα έσπευδε να παραιτηθεί.

Μυστική συνάντηση

Ποια ήταν όμως η εσωτερική κατάσταση στην Κύπρο; Ο Μακάριος από τις αρχές του 1972 έδινε σκληρό, τριμέτωπο αγώνα εναντίον του Γρίβα, των ανένδοτων μητρο-

πολιτών και του δικτατορικού καθεστώτος της Αθήνας. Και στο μεταξύ τόσο η ΕΟΚΑ Β΄ όσο και το Εφεδρικό Σώμα ανέπτυσσαν τη δύναμη και τη δράση τους. Τα πράγματα έτσι όδευαν ακράτητα προς την όξυνση και την πλατιά σύγκρουση. Πριν όμως φτάσει στα άκρα, ο Μακάριος ζήτησε εγγράφως από τον Διγενή να συναντηθούν. Δέχτηκε εκείνος και πράγματι, την 26η Μαρτίου 1972, οι δύο άνδρες που άλλοτε συνεργάστηκαν τόσο στενά, για να αλληλοπολεμηθούν κατόπιν με τόσο πάθος, μπόρεσαν να συζητήσουν επί δύο ώρες.

Η συνάντηση υπήρξε μυστική, με όλα τα μέτρα ασφαλείας και από τις δύο μεριές, σε ένα σημείο έξω από τη Λευκωσία. Μεσολαβητής και σύνδεσμος υπήρξε ο γιατρός της Λεμεσού Μάριος Τριτοφτίδης. Ο Μακάριος προσήλθε στο κρησφύγετο του αντιπάλου του και του έθεσε το θέμα: πώς να σχηματιστεί ενιαίο ισχυρό εσωτερικό μέτωπο για τον από κοινού χειρισμό του κυπριακού προβλήματος και για να καταπαύσει η μεταξύ τους διαμάχη.

Ο Γρίβας, μιλώντας απερίφραστα, ζήτησε να εγκαταλείψει ο Μακάριος την εξουσία και να αναλάβει πρόεδρος πρόσωπο κοινής εμπιστοσύνης, που θα χαράξει νέα πολιτική με άξονα την Αυτοδιάθεση-Ένωση.

Μακάριος προς Γρίβα

Οι δύο άνδρες αποχωρίστηκαν χωρίς ρητή συμφωνία. Λεπτομέρειες όμως της αξιοπρόσεκτης αυτής συνάντησης, καθώς και τα όσα ακολούθησαν, παρέχονται σε δύο επιστολές που αντάλλαξαν ύστερα από μερικές εβδομάδες, το κείμενο των οποίων, ιστορικό και χαρακτηριστικό, στα κυριότερα σημεία του, έχει ως εξής:

«4 Μαΐου 1972

»Στρατηγέ μου...

»Ὡς ἀνέφερον εἰς τὴν ὑπὸ ἡμερομ. 21.2.72 πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολήν μου, κύρια θέματα τῆς συναντήσεώς μας θὰ ἦσαν ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις καὶ ὁ περαιτέρω χειρισμὸς τοῦ Κυπριακοῦ ζητήματος. Φρονῶ, ὡς εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιστολὴν ἔγραφον, ὅτι δυνάμεθα, ἐν συνεννοήσει καὶ ἐν συνεργασία, νὰ δημιουργήσωμεν ἰσχυρότατον ἐσωτερικὸν μέτωπον πρὸς ὄφελος τῆς ἐθνικῆς μας ὑποθέσεως. Προσέθετον δὲ ὅτι ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συναντήσεώς μας θὰ ἦτο καλὸν νὰ ἐνημερωθῆ καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διὰ τῶν ἐνταῦθα ἐκπροσώπων της.

»Ἀνεφέρθην κατὰ τὴν συνάντησίν μας εἰς μερικὰ γεγονότα τοῦ προσφάτου παρελθόντος, συναφῆ πρὸς τὸ Κυπριακόν, καὶ ἐξέφρασα ἀπόψεις ὡς πρὸς τὰς διαγραφομένας προοπτικὰς καὶ τοὺς ἐνδεχομένους ἐθνικοὺς κινδύνους. Ἐτόνισα ἰδιαιτέρως ὅτι ἐπεθύμουν τὴν συνεργασίαν σας. Ἀντελήφθην ὅτι ἦτο καὶ ἰδική σας ἐπιθυμία ὅπως, παραμεριζομέ-

νων τῶν οἱωνδήποτε κατὰ τὸ παρελθὸν διαφορῶν, συνεργασθῶμεν διὰ τὴν προώθησιν τοῦ ἐθνικοῦ μας ζητήματος. Ὑπῆρχε θέμα προϋποθέσεων, ὑπὸ τὰς ὁποίας θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ συνεργασία μας. Ἐξεφράσατε τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ἀκολουθουμένη σήμερον ἐπὶ τοῦ Κυπριακοῦ πολιτικὴ γραμμὴ ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῆ καὶ νὰ διακηρύξωμεν ὅτι ἐμμένομεν εἰς τὴν Ἕνωσιν, νὰ καλέσωμεν δὲ καὶ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ λάβη θέσιν. Εἰσηγήθητε ἀκολούθως ὅπως παραιτηθῶ τῆς προεδρίας καὶ ὑποδειχθῆ ὑποψήφιος πρόεδρος κοινῆς ἐμπιστοσύνης, ὅστις θὰ κατήρχετο εἰς τὰς ἐκλογὰς μὲ σύνθημα τὴν Αὐτοδιάθεσιν-Ἕνωσιν. Εἶχον ἐπιφυλάξεις περὶ ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ σχεδίου σας καὶ φόβους ὅτι δυνατὸν νὰ δημιουργήσωμεν ἀκουσίως συνθήκας καθιστώσας εὔκολον τὴν διχοτόμησιν καὶ τὴν διπλῆν Ἕνωσιν. Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἀπὸ τῆς συναντήσεώς μας διάστημα ἐβασάνισα πολὺ τὴν σκέψιν μου ἐπὶ τῆς εἰσηγήσεώς σας. Καὶ αἱ ἐπιφυλάξεις καὶ οἱ φόβοι μου ηὐξήθησαν ὑπὸ τὸ φῶς προσφάτων ἐξελίξεων καὶ νέων δεδομένων.

»Φρονῶ εἰλικρινῶς ὅτι ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας, οὐδόλως θὰ προωθηθῆ, βάσει τῆς εἰσηγήσεώς σας, ἡ Ἕνωσις. Ἡ σταθερὰ προσήλωσις καὶ ἡ ἐμμονὴ εἰς τὴν Ἕνωσιν ἀποτελοῦν, βεβαίως, τὸν πρῶτον καὶ κύριον παράγοντα. Ἀλλ' οὐχὶ τὸν μόνον. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ἐξ ἀντικειμένου παράγοντες, μὴ ἐξαρτώμενοι ἀπὸ ἡμᾶς, τῶν ὁποίων ἡ παραγνώρισις θὰ ἦτο ἐθνικῶς ἐπιζήμιος.

«Η Ένωσις εθνική πυξίς»

»Ὁ ἀγὼν τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς ἔχουν σήμερον αἱ περιστάσεις καὶ συνθῆκαι, εἶναι μᾶλλον ἀμυντικός. Ἀμυνόμεθα, δηλαδή, διὰ τὴν ἀποτροπὴν ἐπιβολῆς ἀπαραδέκτου λύσεως τοῦ Κυπριακοῦ. Καὶ ἡ ἄμυνά μας ὑπῆρξε μέχρι τοῦδε ἐπιτυχής. Ἀμυνόμεθα καὶ ἀρνούμεθα νὰ δεχθῶμεν λύσιν δεσμεύουσαν τὸ ἐθνικόν μας μέλλον. Ἡ Ἕνωσις εἶναι βίωμα καὶ πυξὶς ἐθνικοῦ προσανατολισμοῦ. Δὲν πραγματοποιεῖται ὅμως ἡ Ἕνωσις, ἐὰν πρωτίστως δὲν ἀπομακρυνθῆ καὶ δὲν ἀποτραπῆ κίνδυνος ἄλλης ἀνεπιθυμήτου λύσεως. Δὲν θὰ ἐδίσταζον εἰς τὴν ἄμεσον ἀλλαγὴν πολιτικῆς γραμμῆς, ὡς ἡ εἰσήγησίς σας, ἐὰν πρὸς τοῦτο ἦτο σύμφωνος καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις. Πιθανῶς νὰ λεχθῆ ὅτι ὑπῆρξαν περιπτώσεις διαφωνίας μετὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν γραμμὴν καὶ τὸν χειρισμὸν τοῦ Κυπριακοῦ. Εἶναι δυνατὴ ἡ διαφωνία ἐπὶ οἱασδήποτε ἄλλης, πλὴν τῆς Ἑνώσεως, προτεινομένης λύσεως. Ἀλλ' ἑνωτικὸς ἀγὼν ἄνευ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος πιθανῶς νὰ ὁδηγήση

εἰς δυσάρεστα ἀποτελέσματα. Εἰς τὴν ἀπ' εὐθείας πορείαν πρὸς τὴν Ἕνωσιν πρέπει νὰ συμπορευώμεθα μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Στερεῖται βεβαιότητος ἡ ἄποψις ὅτι, ἐὰν ἡμεῖς θέσωμεν ὡς ἀπ' εὐθείας στόχον τὴν Ἕνωσιν, ἡ Ἑλλὰς κατ' ἀνάγκην θὰ ἀκολουθήση. Δὲν δύναμαι νὰ εἴπω ὅτι θὰ συμβῆ τοῦτο. Ἐὰν δὲ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, σταθμίζουσα τὰς δυνατότητας καὶ ἄλλους παράγοντας, τηρήση ἀρνητικὴν στάσιν, αἱ συνέπειαι θὰ εἶναι ὀπισθοδρομικαὶ διὰ τὴν Ἕνωσιν. Ἐπὶ πλέον, δὲν ἀποκλείω τὸ ἐνδεχόμενον νὰ καταστῆ ἀναπόφευκτος ὁ κίνδυνος τῆς διπλῆς Ἑνώσεως, ἔστω καὶ ἂν εἴμεθα ἀποφασισμένοι νὰ τὸν ἀντιμετωπίσωμεν.

«Δεν ενδείκνυται να αποχωρήσω»

»Εἰς τὴν χάραξιν τῆς ἀκολουθητέας πολιτικῆς γραμμῆς πρέπει νὰ λάβωμεν ἐπίσης ὑπ' ὄψιν, προσθέτως πρὸς τὸν ἑλλαδικὸν καὶ τὸν διεθνῆ παράγοντα. Καὶ δὲν νομίζω ὅτι διάκειται οὗτος ἐν προκειμένῳ εὐμενῶς πρὸς ἡμᾶς. Ἡ ἀλλαγὴ σήμερον πολιτικῆς γραμμῆς –καὶ μάλιστα μὴ συμφωνούσης τῆς Ἑλλάδος– θὰ ὁδηγήση εἰς διεθνῆ ἀπομόνωσίν μας. Καὶ ἡ Κύπρος θὰ καταστῆ εὔκολος λεία τῆς Τουρκίας, ἡ ὁποία, ἐκμεταλλευομένη πλείστας καταστάσεις, σκληρύνει συνεχῶς τὴν θέσιν της.

[...]

»Ὡς πιστεύω, δὲν ἐνδείκνυται κατὰ τὰς κρισίμους ταύτας στιγμὰς νὰ ἀποχωρήσω τῆς προεδρίας.

[...]

»Μὲ τὰς ἐγκαρδίους εὐχάς μου
»ὁ Κύπρου Μακάριος».

Η παράδοξη διαπίστωση που προκύπτει από την επιστολή του Μακάριου είναι ότι ο Εθνάρχης δυσπιστούσε αν πράγματι η ελληνική κυβέρνηση θα δεχόταν να εφαρμοσιεί νέα πολιτική, με προσανατολισμό προς την Ένωση. Πράγμα που σήμαινε ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν επιδίωκε την Ένωση. Ασφαλώς όμως είναι πρόσχημα το επιχείρημα αυτό του Μακάριου. Η όλη προσπάθεια του καθεστώτος της Αθήνας, όπως αποδεικνύεται από τα αλλεπάλληλα σχέδια πραξικοπήματος και δολοφονίας του Εθνάρχη και από την τελική κατάληξη της πολιτικής αυτής το καλοκαίρι του 1974 (πραξικόπημα, τουρκική εισβολή), δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι σταθερή και αμετακίνητη απόφαση της δικτατορίας ήταν η Ένωση –έστω και διχοτομημένη– με κάθε μέσον, εκτός ίσως πολέμου με την Τουρκία.

Γρίβας προς Μακάριο

Αλλά ο Γρίβας από τη φωλιά του έσπευσε να απαντήσει:

«Μακαριώτατε,

»Ἔλαβον τὴν ἀπὸ ἡμερ. 4.5.72 ὑμετέραν ἐπιστολήν. Ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι μοῦ ἐπροξένησε κατάπληξιν τόσον τὸ περιεχόμενόν της, ὅσον καὶ διότι διὰ ταύτης ἀπορρίπτονται αἱ προτάσεις, τὰς ὁποίας σᾶς ὑπέβαλον κατὰ τὴν συνάντησίν μας τῆς 26ης Μαρτίου 1972, ἐνῶ τὴν 13.4.72 μοῦ διεβιβάσατε προφορικῶς μήνυμα μέσω τοῦ κ. Τριτοφτίδη ὅτι συμφωνεῖτε πρὸς αὐτὰς καὶ θὰ ἐθέτατε ταύτας εἰς ἐφαρμογήν, σταδιακῶς...

»Διερωτῶμαι, ἤδη, ποῖον σκοπὸν εἶχε ἡ συνάντησίς μας τῆς 26.3.1972, ἥτις ἐπραγματοποιήθη κατόπιν ἐκφρασθείσης ὑφ' ὑμῶν γραπτῆς ἐπιθυμίας νὰ συναντηθῶμεν καὶ νὰ συζητήσωμεν τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν καὶ τὸν περαιτέρω χειρισμὸν τοῦ κυπριακοῦ ζητήματος, διότι ὡς ἐγράφετε εἰς τὴν ὑπὸ ἡμερομ. 21.2.1972 ἐπιστολήν σας, ἐφρονεῖτε ὅτι ἠδυνάμεθα, ἐν συνεννοήσει καὶ συνεργασία νὰ δημιουργήσωμεν ἰσχυρότατον ἐσωτερικὸν μέτωπον πρὸς ὄφελος τῆς ἐθνικῆς μας ὑποθέσεως. Δὲν ἀμφισβητεῖτε, πιστεύω, ὅτι τοιαύτη συνεννόησις καὶ συνεργασία θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ὁμοφωνία μεταξύ μας ἐπὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀγῶνος.

»Ἀλλ' αἱ ἀπόψεις μου ἐπὶ τοῦ Κυπριακοῦ ἦσαν γνωσταὶ εἰς ὑμᾶς ἐξ ἐπανειλημμένων δηλώσεών μου, τὰς ὁποίας ἐχαρακτήριζεν ἡ ἀμετάτρεπτος προσήλωσίς μου εἰς τὴν ταχεῖαν καὶ ἄνευ σταθμῶν λύσιν τῆς Ἑνώσεως. Ἡ διατυπωθεῖσα, ὡς ἐκ τούτου, ὑφ' ὑμῶν ἐπιθυμία νὰ συναντηθῶμεν ἡρμηνεύθη, λογικῶς ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι ἐδήλοι τὴν πρόθεσίν σας νὰ μεταβάλητε πολιτικὴν καὶ νὰ ἀκολουθήσετε τὴν τοιαύτην τῆς Αὐτοδιαθέσεως-Ἑνώσεως.

«Η Ένωσις λύσις εφικτή»

»Ἡ ἐμμονή μου εἰς τὴν λύσιν ταύτην ὑπαγορεύεται πρῶτον ἐξ ἀνειλημμένης δι' ὅρκου ὑποχρεώσεως, ἣν ὁμοῦ ἀνελάβομεν ἐν Ἀθήναις τὴν 7ην Μαρτίου 1953, νὰ ἀγωνισθῶμεν διὰ τὴν Ἕνωσιν, καὶ δεύτερον διότι τὴν λύσιν αὐτήν, τὴν ὁποίαν ὑμεῖς νῦν θεωρεῖτε "εὐκταίαν" καὶ οὐχὶ "ἐφικτήν", ἡμεῖς θεωροῦμεν "ἐφικτήν". Δύναμαι δὲ νὰ διαβεβαιώσω ὅτι, ἐὰν ἡμεῖς ἐχειριζόμεθα ὑπευθύνως τὸ Κυπριακόν, ἡ Ἕνωσις θὰ ἐπραγματοποιεῖτο πρὸ πολλοῦ.

[...]

»Δικαιολογεῖτε νῦν τὴν ὑπαναχώρησίν σας εἰς τὴν δοθεῖσαν προφορικὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι συμφωνεῖτε μὲ τὰς ἀπόψεις μου καὶ θὰ θέσητε ταύ-

τας εἰς ἐφαρμογὴν σταδιακῶς, διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι ὡς λέγετε, αἱ ἐπιφυλάξεις καὶ οἱ φόβοι σας ἐπὶ τῆς εἰσηγήσεώς μου ηὐξήθησαν ὑπὸ τὸ φῶς προσφάτων ἐξελίξεων καὶ νέων δεδομένων. Ὁμιλεῖτε, ὅμως, οὕτω πρὸς τὸν Διγενῆ, τοῦ ὁποίου μάλιστα ζητεῖτε τὴν συμπαράστασιν καὶ συνεργασίαν καὶ οὐχὶ πρὸς τὸν τυχόντα καὶ δὲν αἰσθάνεσθε τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναγράψητε σαφῶς καὶ λεπτομερῶς τὰς προσφάτους ἐξελίξεις καὶ τὰ νέα δεδομένα ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ὁποίων ὑπαναχωρήσατε. Ζητεῖτε τὴν συνεργασίαν μου δι' ἀποτροπὴν σοβαρῶν κινδύνων, χωρὶς νὰ μοῦ κατονομάζητε ποῖοι οἱ κίνδυνοι αὐτοὶ καὶ πόθεν προέρχονται. Καὶ μὲ θεωρεῖτε τόσον ἀφελῆ, διὰ νὰ πιστεύητε ὅτι θὰ ἀκολουθήσω τυφλῶς ὑμᾶς, ὅταν μάλιστα ἡ γραμμὴ πλεύσεώς σας εἰς τὴν διαχείρισιν τοῦ Κυπριακοῦ ἄλλαξε πολλάκις κατεύθυνσιν ἄνευ τῆς ὑμετέρας συγκαταθέσεως καὶ ἰδία κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος τῆς ΕΟΚΑ.

[...]

Τι πέτυχαν οι Τούρκοι

»Ὁμιλεῖτε ἐν τῇ ἐπιστολῇ σας ὅτι ὁ ἀμυντικὸς ἀγών σας ὑπῆρξεν ἐπιτυχής. Ἴσως νὰ θεωρῆτε ἐπιτυχίαν τὸ ὅτι οἱ Τουρκοκύπριοι, ἀποτελοῦντες τὸ 18% τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ, δὲν κατώρθωσαν εἰσέτι νὰ καταλάβουν ὁλόκληρον τὴν Κύπρον. Διὰ τῆς ἀνεκτικῆς, ὅμως, ἔναντι αὐτῶν πολιτικῆς σας κατέστη εἰς αὐτοὺς δυνατὸν νὰ εἰσαγάγουν ὁπλισμὸν εἰς τὴν Κύπρον καὶ διὰ τῆς ἀκαίρου ὑποβολῆς ἐκ μέρους σας τῶν 13 σημείων, τὰ ὑπεβάλατε τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1963, ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως παρέσχετε εἰς αὐτοὺς τὴν ἀφορμὴν νὰ δημιουργήσουν λίαν ἐπικινδύνους θυλάκους καὶ "ντὲ φάκτο" κατάστασιν, τὴν ὁποίαν ἐπικαλεῖται σήμερον ὁ Ντεκτάς, διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι "πᾶσα διαφορὰ μεταξὺ ἡμῶν καὶ ἐκείνων δύναται νὰ διευθετηθῇ ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ 'ντὲ φάκτο' κατάστασις". Ἐὰν αὐτὸ χαρακτηρίζηται ἀπὸ ὑμᾶς ὡς ἐπιτυχία, τότε ποία ἡ μορφὴ καὶ αἱ διαστάσεις τῆς ἀποτυχίας;

[...]

»Τὴν εὐθύνην διὰ τὴν ἄρνησίν σας νὰ υἱοθετήσετε τὴν ὑποστηριζομένην ὑπ' ἐμοῦ πολιτικὴν τῆς Αὐτοδιαθέσεως-Ἑνώσεως, ἐπιδιώκετε νὰ ἐπιρρίψητε εἰς τοὺς ὤμους ἄλλων, διότι γράφετε ὅτι δὲν θὰ ἐδιστάζετε εἰς τὴν ἄμεσον ἀλλαγὴν πολιτικῆς γραμμῆς, ὡς ἡ εἰσήγησίς μου, ἐὰν πρὸς τοῦτο ἦτο σύμφωνος καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις. Ἐνῶ διακηρύσσετε ὅτι τὴν τελευταίαν λέξιν θὰ τὴν ἔχῃ ὁ ἑλληνικὸς κυπριακὸς λαὸς καὶ αὐτὸς θὰ ἀποφασίσῃ διὰ τὸ μέλλον του, συγχρόνως διὰ τὴν ἀποφυγὴν εὐθυνῶν,

προκειμένου περὶ Ἑνώσεως, καλεῖτε τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ εἴπῃ αὕτη πρώτη, ἐὰν θέλῃ τὴν Ἕνωσιν καὶ τότε τόσον ὑμεῖς ὅσον καὶ ὁ ἑλληνικὸς κυπριακὸς λαὸς θὰ τὴν ἀκολουθήσητε. Ἐὰν πιστεύητε ὅτι εἶναι ὀρθὴ ἡ πολιτικὴ τῆς Αὐτοδιαθέσεως-Ἑνώσεως, ὀφείλετε τιμίως καὶ μετὰ παρρησίας νὰ τὴν εἰσηγηθῆτε ὑμεῖς πρῶτος πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Πιστεύω δὲ ὅτι οὐδεμία ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ ἀρνηθῇ νὰ βοηθήσῃ τὸν ἑλληνικὸν κυπριακὸν λαὸν καὶ νὰ συμμετάσχῃ εἰς τὰς ἀπαιτηθησομένας θυσίας, ἐὰν ἡμεῖς πρῶτοι διακηρύξωμεν ὅτι εἴμεθα ἀποφασισμένοι νὰ ἀγωνισθῶμεν, διεκδικοῦντες τὰ δίκαιά μας, καλέσωμεν δὲ συγχρόνως καὶ τὰ μέλη τοῦ Ο.Η.Ε. νὰ τιμήσουν τὰς ὑπογραφάς των. Ἀναμνησθῆτε τί, εἰς παρομοίαν περίπτωσιν, εἶπεν ὁ Γ. Παπανδρέου. "Ἐὰν οἱ Τοῦρκοι ἀνοίξουν τὴν θύραν τοῦ φρενοκομείου, εἶναι ὑποχρεωμένη καὶ ἡ Ἑλλὰς νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτό".

[...]

Διχοτόμηση και πόλεμος

»Ὑπονομεύσατε πᾶσαν προσπάθειαν ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν διὰ τῆς Ἑνώσεως λύσιν τοῦ Κυπριακοῦ καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν σας πρωτοβουλιῶν ἐπετύχατε, ὥστε τὸ Κυπριακὸ νὰ ἐκτραπῇ τῆς ὀρθῆς του γραμμῆς τῆς Αὐτοδιαθέσεως-Ἑνώσεως. Ἐπιδιώκοντες, Μακαριώτατε, τὸ "ἐφικτόν", δηλαδὴ πελαγοδρομοῦντες πρὸς τὸ ἄγνωστον, ἐρρίψατε τὴν Κύπρον εἰς διεθνῆ ἀνυποληψίαν, ὥστε οὐδεμία χώρα ἐν τῇ πραγματικότητι νὰ μᾶς ἐμπιστεύηται πλέον.

»Ἀλλ' οὔτε τὸ ἐπιχείρημα τοῦ κινδύνου τῆς διπλῆς Ἑνώσεως ἢ διχοτομήσεως δύναται νὰ προβληθῇ σοβαρῶς, διότι διχοτόμησις "ντὲ φάκτο" ὑφίσταται ἤδη ἀπὸ ὀκταετίας διὰ νὰ ἀποτραπῇ δὲ ὁ κίνδυνος τῆς "ντὲ γιοῦρε" τοιαύτης, ἀπαιτεῖται ἢ νὰ πολεμήσωμεν ἢ νὰ ὑποχωρήσωμεν εἰς τὰς παραλόγους ἀπαιτήσεις τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ τότε διατί νὰ προβῶμεν εἰς τοιαύτας θυσίας καὶ ταπεινώσεις διὰ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς νέου ἑτοιμορρόπου καὶ ἡμιανεξαρτήτου κρατιδίου καὶ νὰ μὴ ἐπιδιώξωμεν εὐθέως τὴν Ἕνωσιν, καταφεύγοντες καὶ εἰς πόλεμον χάριν αὐτῆς ἐὰν παραστῇ ἀνάγκη;

»Μοῦ λέγετε ἀκόμη ὅτι δὲν σκοπεύετε ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ παραιτηθῆτε τοῦ προεδρικοῦ ἀξιώματος καὶ ὅμως, ὅταν κατὰ τὴν συνάντησίν μας εἰσηγήθην τὴν παραίτησίν σας, δὲν ἀπερρίψατε τοῦτο, ἀλλ' ἀντιθέτως ἠρχίσατε νὰ συζητῆτε ποῖον θὰ ἦτο τὸ καταλληλότερον πρόσωπον νὰ ὑποδειχθῇ ὑφ' ἡμῶν διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ προέδρου.

«Διέσπασα στενώτατον κλειόν»

»Μακαριώτατε, ὅ,τι μὲ παρεκίνησε νὰ κατέλθω ἐκ νέου εἰς Κύπρον, διασπάσας στενώτατον πέριξ μου κλοιὸν εἰς Ἀθήνας καὶ διακινδυνεύσας ἕνα ἐπικίνδυνον θαλάσσιον πλοῦν ἦτο ἡ ἐπιθυμία μου νὰ προσφέρω καὶ τὰς τελευταίας μου δυνάμεις εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Ἑνώσεως. Θὰ ἀπετέλει τραγικὴν παρεξήγησιν νὰ νομισθῇ ὅτι εἰς ἡλικίαν 74 ἐτῶν κατῆλθον εἰς Κύπρον, διὰ νὰ μοιρασθῶ μεθ' ὑμῶν τὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ ἀπαρνηθῶ τὰς ἀρχάς μου, διὰ τὰς ὁποίας ἐπολέμησα, καὶ διεκινδύνευσα ἐν Κύπρῳ...

»Μετὰ σεβασμοῦ

»Γ. Γρίβας».

Στην επιστολή του Γρίβα διαπιστώνεται η αδιαλλαξία του, η οποία έθετε τέρμα σε κάθε προσπάθεια συμβιβασμού. Σε δευτερεύοντα βαθμό είναι αξιοπρόσεκτος ο ισχυρισμός του στρατηγού ότι ήρθε στην Κύπρο όχι κατόπιν συνεννόησης με τη δικτατορική κυβέρνηση, αλλά «διασπάσας στενώτατον πέριξ του κλοιόν».

Τα κείμενα των αποκαλυπτικών και ιστορικών αυτών επιστολών δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Εθνική* της Λευκωσίας και στην Αθήνα στην εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος* (13.8.1974).

Πώς αποχώρησε η μεραρχία

Πρέπει όμως να προσθέσουμε ένα άλλο, μεταγενέστερο κείμενο του Γρίβα, που αναφέρεται στα γεγονότα αυτής της εποχής (Μάρτιος-Μάιος 1972) και δίνει μιαν εξήγηση των λόγων για τους οποίους ήρθε συνωμοτικά στην Κύπρο. Είναι επιστολή του προς τον Χρ. Φιλιππίδη, διευθυντή της εφημερίδας της Αθήνας *Ακρόπολις*, η οποία δημοσιεύθηκε την 6.9.1973:

«Ἀγαπητὲ κ. Χρ. Φιλιππίδη...

»...Σᾶς ἀπαντῶ εἰς τὰ δύο ἐρωτήματά σας:

»Τί ἐπιδιώκω καὶ τί ἐπιθυμῶ νὰ ἀποσοβήσω μὲ τὴν παρουσίαν μου εἰς Κύπρον:

»Ἀποκλειστικὸς σκοπός μου εἶναι νὰ ἀποτρέψω μίαν νέαν καταστροφήν, χειροτέραν ἐκείνης τῶν συμφωνιῶν Ζυρίχης-Λονδίνου. Εἶμαι ἀπολύτως βέβαιος ὅτι ὁ Μακάριος ἀνέκαθεν δὲν ἤθελεν τὴν Ἕνωσιν καὶ ἐπεζήτει νὰ δημιουργήσῃ ἰδικόν του Κράτος, μακρὰν τοῦ ἑλληνικοῦ κορμοῦ. Περὶ τούτου ἔχω πλεῖστα στοιχεῖα. Ἄλλως τε, ἡ παλαιοτέρα δήλωσίς του περὶ δημιουργίας κυπριακῆς συνειδήσεως εἶναι λίαν ἐνισχυτικὴ τῆς ἀπόψεώς μου αὐτῆς. Οὐδέποτε, ὅμως, ἐφανταζόμην ὅτι εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν θὰ ἐπηρέαζε καὶ ἑλληνικὰς κυβερνήσεις καὶ μεγάλην μερίδα τοῦ ἑλλαδικοῦ Τύπου».

Και ευθύς αμέσως στην επιστολή του ο Γ. Γρίβας δίνει μια νέα όψη των δραματικών γεγονότων που είχαν καταλήξει το φθινόπωρο του 1967 στην αποχώρηση της ελληνικής μεραρχίας από την Κύπρο, η οποία άφησε το νησί ανυπεράσπιστο και υπήρξε ο πρόδρομος της μετέπειτα καταστροφής του 1974. Ο Γρίβας ισχυρίζεται ότι ο Μακάριος είναι ο υπεύθυνος της αποχώρησης. Αυτός προκάλεσε εκείνη την κρίση με την Τουρκία, για να εγείρει η Άγκυρα την τελεσιγραφική αξίωση να φύγει η μεραρχία από το νησί, βέβαιος ότι η αξίωση θα γινόταν αποδεκτή από την Ελλάδα. Και γράφει ο Γρίβας:

«Στενὸς συνεργάτης του, ὁ ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν καὶ Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ὁ Πολύκαρπος Γεωρκάτζης, ἀντελήφθη τὰ σχέδια τοῦ Μακαρίου. Οὗτος μοῦ τὰ ἐξεμυστηρεύθη, τὰ ἀνεκοίνωσε δὲ εἰς τὸν τότε πρωθυπουργὸν Γ. Παπανδρέου, μοῦ ἐξέφρασε τοὺς φόβους του διὰ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἐπίκειντο τὸ 1963 καὶ μὲ ἐκάλεσε νὰ ἔλθω εἰς Κύπρον διὰ νὰ περισωθῇ "ὅ,τι ἦτο δυνατόν". Τὰ γεγονότα τοῦ Δεκεμβρίου 1963 ἐπῆλθον τόσον ραγδαῖα, ὥστε οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ προλάβῃ, οὔτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἧς ὁ πρόεδρος ἠφνιδιάσθη ὑπὸ τούτων, ὡς μοῦ ἀνήγγειλε τὴν ἑπομένην ὅταν τὸν συνήντησα. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1964 ἦλθον εἰς Κύπρον, τῇ ἐγκρίσει τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διὰ τὴν ὀργάνωσιν κυπριακοῦ στρατοῦ. Ἐφ' ὅσον εὑρισκόμην ἐν Κύπρω (Ἰούνιος 1964 - Νοέμβριος 1967) ὑπῆρχε μία ἐγγύησις ὅτι ὁ Μακάριος δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ σχέδιά του, διότι ἀντέδρων. Ἡ προσπάθειά του ἔτεινε: Νὰ μὲ ἀπομακρύνῃ ἐκ Κύπρου, νὰ ἀναλάβῃ εἰς χεῖρας του τὴν Ἐθνοφρουράν, ὡς ὄργανον ὄχι ἐθνικῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ τῆς κυπριακῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς, ὡς ἐδήλωσε· νὰ ματαιώσῃ τὰς ἑλληνοκυπριακὰς συνομιλίας τῆς τότε ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μὲ βάσιν τὴν Ἕνωσιν, διὰ νὰ ἐπαναληφθοῦν τοιαῦται ἐνδοκυπριακαί, ὁπότε θὰ ἠδύνατο νὰ τὰς κατευθύνῃ ὅπως ἤθελε.

Τα αιματηρά επεισόδια του 1967

»Ἀντέδρασα ἐρρωμένως εἰς τὰ δύο πρῶτα, καὶ εἶναι γνωσταὶ αἱ συζητήσεις ποὺ διεξήχθησαν. Ὡς πρὸς δὲ τὸ τρίτον, ἐνημέρωσα τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν καὶ δύνανται νὰ ἀνευρεθοῦν ἀναφοραί μου εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Ὡς ἐκ τούτου, ἀνέμενε κατάλληλον εὐκαιρίαν διὰ τὴν ἀπομάκρυνσίν μου. Ἐδημιουργήθη, οὕτω τὸ ζήτημα τῶν ἐπιχειρήσεων Κοφίνου. (Σημ. Συγγρ.: ἐννοεῖ τὶς αἱματηρὲς συγκρούσεις τοῦ φθινοπώρου 1967, ποὺ προκάλεσαν τὴν τότε ὀξύτατη κρίση).

Τοῦτο ἠγέρθη ὑπὸ τοῦ Μακαρίου, παρὰ τὴν ὑπόδειξίν μου ὅτι ἀφεώρα τὴν Ἀστυνομίαν καὶ ὄχι τὴν Ἐθν. Φρουράν. Παρὰ ταῦτα, αἱ ἐπιχειρήσεις ἀνελήφθησαν παρὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην καὶ ἀντίδρασιν (ὑπάρχει φάκελλος περὶ τούτου), ὁπότε εὑρέθη ἡ κατάλληλος εὐκαιρία νὰ ζητηθῇ διὰ Ἀμερικανοτουρκικοῦ τελεσιγράφου ἡ ἀνάκλησίς μου. Οὕτω ἱκανοποιήθη ὁ Μακάριος!

Τὸ χαρακτηριστικὸν εἰς τὴν ἐπιχείρησιν αὐτὴν εἶναι ὅτι, ἐνῶ κατὰ τὴν πρώτην φάσιν της οἱ Τοῦρκοι οὐδόλως ἀντέδρασαν καὶ ἡμέτερα τμήματα ἐξεπλήρωσαν τὴν ταχθεῖσαν αὐτοῖς ἀποστολήν, μετὰ παρέλευσιν 2-3 ἡμερῶν ἀντέδρασαν διὰ πυρῶν, ἀπαγορεύοντες εἰς τὰ ἡμέτερα τμήματα νὰ κινῶνται μεταξὺ Κοφίνου πρὸς Ἁγ. Θεόδωρον. Τοῦτο δίδει τὴν εὔλογον ὑπόνοιαν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ὑπεκινήθησαν ἀπὸ κάποιον ἢ κάποιους διὰ νὰ μεταβάλουν στάσιν καὶ ἰδία ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐζήτησαν τὴν ἀνάκλησίν μου.

Ταύτην ἐπηκολούθησαν τὰ γνωστὰ γεγονότα, ἤτοι ἀνάκλησις ἐκ Κύπρου τῆς Ἑλληνικῆς Μεραρχίας, τοῦθ' ὅπερ ἐξησθένησε τὴν ἄμυνα τῆς Κύπρου καὶ συνέβαλλε εἰς πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων τοῦ Μακαρίου – διότι, διετυμπάνισε ἀμέσως, ὅτι ἡ Ἕνωσις δὲν εἶναι "ἐφικτή" καὶ ὅτι πρέπει αἱ συνομιλίαι νὰ διεξαχθοῦν εἰς τὸ πλαίσιον τῶν ἐνδοκυπριακῶν, μὲ βάσιν τὸν ἐφευρεθέντα ὅρον Μακαρίου - Κληρίδη τὸ "ἐφικτόν", ἤτοι νὰ ἐπιτύχουμε ὅ,τι μπορέσουμε καὶ ὅ,τι ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν συγκατάθεσιν τῶν Τούρκων καὶ ὄχι νὰ θέσωμεν, ὡς μέχρι τοῦδε ἐγένετο, θέμα ΕΝΩΣΕΩΣ».

Γιατί ήρθε στην Κύπρο ο Γρίβας

Έρχεται κατόπιν ο στρατηγός Γρίβας στους σκοπούς της τελευταίας συνωμοτικής άφιξής του στην Κύπρο το 1971:

«Εἶναι, πλέον, λίαν φανεραὶ αἱ ἐπιδιώξεις τοῦ Μακαρίου ἐπὶ τοῦ Κυπριακοῦ. Ἦλθον εἰς Κύπρον, τώρα, διὰ νὰ τὰς ἀποτρέψω. Ἦλθα λάθρα διότι δὲν μοῦ ἐπετράπη ἡ ἔξοδος ἐξ Ἑλλάδος, ὅταν ἐζήτησα τοῦτο.

»Ἐπεζήτησα τὴν ἀποτροπὴν τῆς ἀντεθνικῆς λύσεως, ἀρχικῶς δι' εἰρηνικῶν μέσων, ἀνασυντάσσων καὶ ὀργανώνων τὰς Ἑνωτικὰς δυνάμεις αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀκέφαλοι, κατεσπαρμέναι καὶ τρομοκρατημέναι ὑπὸ τῆς ἐξασκουμένης βίας ὑπὸ τοῦ Μακαρίου. Ἐδέχθην συνάντησιν μετὰ τοῦ Μακαρίου διὰ συνεννόησιν ἐπὶ τοῦ Ἐθνικοῦ θέματος διὰ νὰ βαδίσωμεν ὁμοῦ μὲ σκοπὸν τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ Κυπριακοῦ ἐπὶ τῆς ὀρθῆς γραμμῆς τῆς ΑΥΤΟΔΙΑΘΕΣΕΩΣ.

»Τὰ τῆς συναντήσεως, τὰ διαμειφθέντα καὶ ἐπακολουθήσαντα ταύτην, ἐκτίθενται εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν "ΕΘΝΙΚΗΝ" ἀλληλογραφίαν μεταξὺ Μακαρίου καὶ ἐμοῦ. Ἐνῶ ἀρχικῶς ἐδέχθη τὰς προτάσεις μου, εἶτα ἀνέκρουσεν πρύμναν. Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ ἐξαπέλυσε τρομοκρατίαν κατὰ τῶν Ἑνωτικῶν, ἐξώπλισε παρανόμους ὁμάδας, ἰδία ἀριστερῶν φρονημάτων, δι' εἰσαγωγῆς ὁπλισμοῦ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἁρπαγῆς τοῦ Τσεχοσλοβακικοῦ ὁπλισμοῦ ὃν εἰσήγαγε λαθραίως καὶ ὅστις, ὡς ἐκ τούτου, εὑρίσκετο ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς Εἰρηνευτικῆς δυνάμεως καὶ τῆς Ἑλλάδος. Καὶ διερωτᾶταί τις, ἐναντίον τίνος ὠργανοῦντο αἱ ἔνοπλοι αὗται ὁμάδες; Ἀσφαλῶς ἐναντίον ἡμῶν! Προπαρασκεύασεν, οὕτω, ὁ ἴδιος τὸν ἐμφύλιον πόλεμον καὶ ἐξεδηλώθη ἐπίσης ἀναφανδὸν κατὰ τῶν Ἑνωτικῶν, ἀπεμπολήσας φανερὰ τὴν ἀπόφασίν του νὰ προχωρήση εἰς ἀναζήτησιν τοῦ "ἐφικτοῦ".

»Ἀντιλαμβάνεταί τις, συνεπῶς, ὅτι ἡ ἐπιδίωξίς μου εἶναι νὰ ἀποτρέψω τὸ ἀντεθνικὸν καὶ πολλὰ δεινὰ προοιωνιζόμενον "ἐφικτόν", νὰ ἐπαναφέρω δὲ τὸ Κυπριακὸν εἰς τὴν ὀρθὴν ὁδὸν τῆς ΑΥΤΟΔΙΑΘΕΣΕΩΣ, λύσεως συμφώνου πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν. Τὴν Ἕνωσιν ὁ Μακάριος κατέστησε "ἀνέφικτον", ὅπως τὴν χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος, διὰ τῆς ἰδικῆς του πολιτικῆς καὶ διότι δὲν τὴν ἤθελεν. Πλὴν τῶν ἄλλων ἀποδείξεων, ἀναφέρω καὶ τὸ ἑξῆς χαρακτηριστικόν. Ὁ Γκάλο Πλάζα, ὁ πρῶτος ἐκπρόσωπος ἐν Κύπρῳ τοῦ Ο.Η.Ε., εἰς τὴν ἔκθεσίν του ἀναφέρει ὅτι "οὐδεὶς ἐπίσημος ἐν Κύπρῳ μοῦ ἀνέφερε ποτὲ περὶ Ἑνώσεως". Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐκ Κύπρου ἀπέστειλεν ἐπιστολὴν εἰς Κύπριον φίλον του, τῆς ὁποίας ἀντίγραφον ὑπάρχει εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ 2ου Γραφείου τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς καὶ τῆς Στρατιωτικῆς ἡγεσίας ἐν Ἑλλάδι, εἰς τὴν ὁποίαν λέγει χαρακτηριστικῶς: "Ὡς γνωρίζετε, ὁ Μακάριος δὲν ἐπιθυμεῖ τὴν Ἕνωσιν"!»

Το αρχείο της ΕΟΚΑ Β΄

Στο μεταξύ όμως η σύγκρουση Γρίβα και Μακάριου –ΕΟΚΑ Β΄ και Εφεδρικού– είχε ξεσπάσει αδυσώπητη και σκληρή, με αγριότητες και από τις δύο πλευρές. Και γνώρισε ημέρες και νύχτες φόβου η Κύπρος, μπροστά στις οποίες οι ταραχώδεις ώρες του αγώνα την εποχή της αγγλοκρατίας αποτελούσαν ειδύλλιο. Ομάδες μασκοφόρων, που άρπαζαν ανθρώπους από τα σπίτια τους και τους σκότωναν σαν σκυλιά, ανατινάξεις και λεηλασίες στρατοπέδων, απαγωγές ακόμη και υπουργών, ήταν πια συνηθισμένα περιστατικά.

Μερικά γραπτά στοιχεία έδειχναν το πνεύμα της ΕΟΚΑ Β΄. Κατά μια εκκαθαρι-

στική επιχείρηση των κρατικών δυνάμεων, ανακαλύφθηκαν έγγραφα της οργάνωσης σε μια κρύπτη. Ήταν εκεί και η αλληλογραφία ενός στελέχους με ψευδώνυμο «Αδιάλλακτος». Έγραφε το στέλεχος αυτό, τον Αύγουστο του 1973, προς τον υπαρχηγό της οργάνωσης, «Άγρα»:

«Ἀδιάλλακτος πρὸς "Ἄγραν":

»Ἐφ' ὅσον ἔχω μέρος προσωρινῆς διαμονῆς μου εἰς Λευκωσίαν θὰ μεταβῶ ἐκεῖ τώρα ποὺ ἐπικρατοῦν ἡμέρες ὁμαλότητος, διὰ νὰ ἐνημερωθῶ περὶ τῶν κινήσεων κατόπιν παρακολουθήσεως ἑνὸς ἐκ τῶν ἀτόμων ποὺ μοῦ ἀναφέρετε, καὶ κατὰ προτίμησίν μου τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἀστυνομίας (Σάββα Ἀντωνίου), διότι ἔχομεν καὶ κάτι παλιὰ νὰ ἐξοφλήσω μαζί του».

Η παρακολούθηση ενός ανθρώπου από την ΕΟΚΑ Β' αποτελούσε το προοίμιο της εκτέλεσής του. Ο «παρακολουθητής» γινόταν και ο κύριος παράγοντας του εκτελεστικού αποσπάσματος. Άρα ο «Αδιάλλακτος» είχε καταδικάσει σε θάνατο τον ατυχή αρχηγό της αστυνομίας Σάββα Αντωνίου και φιλοδοξούσε να τον σκοτώσει ιδιοχείρως, για να εξοφλήσει εκείνα τα «κάτι παλιά»...

Και λίγος έρωτας

Είχε, όμως, και τα ειδύλλιά της η ΕΟΚΑ Β΄. Στην ίδια αρμαθιά των εγγράφων υπήρχαν και τα εξής σημειώματα, νότες δροσιάς στην κάμινο του πάθους:

«Ἡ "Νίκη" πρὸς "Ἀδιάλλακτον":

»Θὰ ἀρραβωνιασθῆ μὲ "Λέοντα" καὶ ζητεῖ ὅπως ὁ τελευταῖος ἀπόσχη κάθε ἐπιχειρήσεως ἐπὶ ἕνα μῆνα καὶ νὰ παραδώση τὸν ὁπλισμόν του».

«"Ἀδιάλλακτος" πρὸς "Νίκην":

»Ἀναφορικῶς μὲ ἄδειαν ἀπουσίας ἀπὸ ἐνεργειῶν ὀργανώσεως καὶ τῆς μὴ συμμετοχῆς "Λέοντα", θὰ πράξω ὅ,τι εἶναι δυνατόν. Ἐκεῖ ποὺ μπορῶ νὰ τὰ βολέψω μὲ λίγους ἄνδρες θὰ τὸ κάμω, ἀλλ' εἰς περίπτωσιν μεγάλης κλίμακος θὰ εὑρεθῶ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ τὸν ἀνακαλέσω».

Δεν ήταν διανθισμένη με πολλά ειδύλλια η ζωή της ΕΟΚΑ Β΄. Δεν ξέρουμε αν η «Νίκη» με τον «Λέοντα» μπόρεσαν να απολαύσουν τα αγαθά της ερωτικής ευωχίας. Γιατί η τρομερή οργάνωση βρισκόταν σε άπαυτη δράση. Και ένα από τα πιο σοβαρά επεισόδιά της συνέβη στη Λευκωσία τα τέλη Ιουλίου 1973.

Απαγωγή ενός υπουργού

Λίγοι υπουργοί έχουν απαχθεί στον κόσμο για πολιτικούς λόγους, στην εποχή που κυριαρχούν οι μέθοδοι των «Τουπαμάρος» και του «Μαύρου Σεπτέμβρη». Ένας απ' αυτούς πάντως λαμπρύνει το τρομοκρατικό λεύκωμα της Κύπρου. Πρόκειται για τον υπουργό Δικαιοσύνης Βάκη.

Βρισκόταν ένα βράδυ στις 8.30΄ στο σαλόνι του σπιτιού του, στην οδό Κλήμεντος της Λευκωσίας, με τη σύζυγό του και τα δυο τους παιδιά, όταν ξαφνικά εισόρμησαν δύο μασκοφόροι με προτεταμένα αυτόματα. Ο ένας απέκοψε αμέσως το τηλεφωνικό καλώδιο, ενώ ο άλλος στήριζε την κάννη του στο στήθος του υπουργού: «Ακίνητος!» του φώναξαν. «Θα μας ακολουθήσετε, γιατί σας θέλει ο Αρχηγός».

Αναγκάστηκε να τους ακολουθήσει, ενώ ο πρώτος έλεγε στην περίτρομη σύζυγο: «Θα επιστρέψει σε δύο ώρες. Με τον όρκο της στρατιωτικής μου τιμής σας βεβαιώ ότι δεν θα πάθει τίποτα και θα τον συνοδεύσουμε κατά την επιστροφή του μετά τη συνάντησή του με τον Αρχηγό».

Η κυρία Βάκη περίμενε άδικα, βυθισμένη στην αγωνία έως τις 5 το πρωί. Και τότε ανήγγειλε την απαγωγή στον Μακάριο και στην Αστυνομία. Ακολούθησαν μέρες σιωπής εκ μέρους του Βάκη, έως ότου την 30ή Ιουλίου, σε έναν τηλεφωνικό θάλαμο βρέθηκε ένα πακέτο τσιγάρα, που απευθυνόταν στη σύζυγο του υπουργού:

«Έλενά μου, χρειάζεται λίγη ύπομονή».

Τη μεθεπομένη, 1η Αυγούστου 1973, ο Μακάριος έπαιρνε το εξής έγγραφο, που ταυτόχρονα κυκλοφορούσε και ως προκήρυξη.

«Ε.Ο.Κ.Α. Β΄

»Πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας

»τὴν Κυπριακὴν Κυβέρνησιν:

»Ὁ ὑπουργὸς Χρ. Βάκης ἀπήχθη ὑφ' ἡμῶν. Λυποῦμαι διότι ἠναγκάσθην νὰ καταφύγω εἰς τὸ μέσον τοῦτο, διὰ νὰ δώσω νὰ ἐννοήσετε ὅτι εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ προχωρήσω ΟΠΩΣΔΗΠΟΤΕ καὶ νὰ ἐπιζητήσω τὴν ἐπίτευξιν τῶν κατωτέρω λογικῶν αἰτημάτων, καρπῶν αἱματηρῶν ἀγώνων λαῶν διὰ νὰ ζήσουν ἐν ἐλευθερίᾳ, ἰσότητι καὶ δικαιοσύνῃ, καθὼς καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας τῆς ἐκκλησίας.

»Ε.Ο.Κ.Α. Β΄

»Ἀπαιτοῦμεν:

»1. Νὰ χορηγηθοῦν πολιτικαὶ ἐλευθερίαι εἰς τὸν Ἑλληνικὸν κυπριακὸν λαόν, ὥστε οὗτος νὰ ἐκφράσῃ ἐλευθέρως καὶ ἀβιάστως τὴν θέλησίν του ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος. Οὐδεὶς ἔχει τὸ δικαίωμα ἐρήμην αὐτοῦ νὰ ἐπιβάλῃ λύσιν.

»2. Νὰ ἐνεργηθοῦν γνήσιαι ἐκλογαὶ πρὸς ἀνάδειξιν Προέδρου τῆς Δημοκρατίας.

»3. Ὁ νῦν Πρόεδρος Δημοκρατίας νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ πολιτικῆς.

»4. Νὰ χορηγηθῇ γενικὴ ἀμνηστία εἰς τοὺς πολιτικοὺς καταδίκους καὶ νὰ ἀπολυθοῦν οἱ πολιτικοὶ κρατούμενοι.

»5. Νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς θέσεις των οἱ παυθέντες ἀστυνομικοὶ καὶ λοιποὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι.

»Ἐὰν τὰ ἀνωτέρω γίνουν ἀποδεκτά, τότε ὁ μὲν ὑπουργὸς κ. Χρ. Βάκης θὰ ἐλευθερωθῇ, ἡμεῖς δὲ θὰ ἀναστείλωμεν τὴν δρᾶσιν μας, θὰ ὑποταχθῶμεν δὲ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ κυριάρχου λαοῦ.

»Ἐὰν δὲν γίνουν ἀποδεκτά, εἴμεθα ἀποφασισμένοι νὰ συνεχίσωμεν ἀνεξαρτήτως θυσιῶν, τὴν δὲ εὐθύνην θὰ φέρετε ΥΜΕΙΣ διὰ τὰ συμβησόμενα.

»Γ. ΓΡΙΒΑΣ-ΔΙΓΕΝΗΣ».

Αλλά ο Μακάριος απαντούσε με οργή:

«...Ἐδήλωσα προσφάτως καὶ ἐπαναλαμβάνω σήμερον κατηγορηματικῶς ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐνδώσω εἰς ἐκβιασμούς. Ἀρνοῦμαι τὴν ἀποδοχή, ἀρνοῦμαι ἔστω καὶ συζήτησιν οἱωνδήποτε ἐκβιαστικῶν ὅρων τοῦ Γρίβα. Ἡ τυχὸν ὑποχώρησις εἰς ἐκβιασμοὺς καλλιεργεῖ κλῖμα ἀναρχίας καὶ ἐνθαρρύνει τὴν προσφυγὴν εἰς τὸν νόμον τῆς ζούγκλας. Ποῖον θὰ εἶναι τὸ μέλλον ἐὰν παραδειγματιζόμενος ἀπὸ τὸν Γρίβαν προβάλῃ καὶ ἄλλος παράφρων, χρησιμοποιῶν παρομοίας ἐγκληματικὰς μεθόδους, διὰ νὰ θέσῃ ἀκολούθως ὅρους πρὸς ἐπιβολὴν τῶν ἀπόψεών του;»

Γιατί απήγαγαν τον υπουργό

Η «υπόθεση Βάκη» αποκτούσε από μέρα σε μέρα μεγαλύτερες διαστάσεις και η αναταραχή των Κυπρίων κλιμακωνόταν. Κανένα ίχνος του απαχθέντος υπουργού της Δικαιοσύνης δεν μπορούσαν να ανακαλύψουν οι Αρχές και η κυβέρνηση κατεχόταν από αμηχανία. Την 6η Αυγούστου όμως του 1973, απροσδόκητα η Έλενα Βάκη πήρε την επιστολή του ίδιου του Γρίβα, που της εξηγούσε γιατί ανάρπαξε τον σύζυγό της:

«...Διότι οὗτος κατέχων τὸ ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης ἦτο συνυπεύθυνος δι' ὅσα διαπράττονται ἐναντίον συλλαμβανομένων Ἑνωτικῶν ἀγωνιστῶν...

»...Ὁ σύζυγός σας εἶναι ὑπεύθυνος καὶ θὰ τὸν βαρύνουν καὶ εἰς τὴν μετέπειτα σταδιοδρομίαν του ὅσα διαπράττονται σήμερον ἐν Κύπρῳ. Διότι ἐὰν δὲν συνεφώνει μὲ αὐτὰ ὤφειλε νὰ παραιτηθῇ πρὶν συλληφθῇ ὑφ' ἡμῶν. Ἰδοὺ εἷς λόγος διὰ τὸν ὁποῖον συνελήφθη. Δι' αὐτὸ καὶ τιμωρεῖται σήμερον...»

Και πάλι όμως έπεσε ο πέπλος μυστηρίου που κάλυπτε τον χαμένο υπουργό. Ώσπου την 24η Αυγούστου η σύζυγός του έκανε μια γραφική και πρωτότυπη εκδήλωση: οργάνωσε «πικετοφορία» γυναικών, δηλαδή διαδήλωση με πλακάτ. Εκεί-

νο το μεσημέρι μια μακρά και μαχητική γυναικεία φάλαγγα διέσχισε τη Λευκωσία. Επικεφαλής της ήταν η Έλενα Βάκη, που περιβαλλόταν από τις συζύγους όλων των υπουργών. Η φάλαγγα κατευθύνθηκε στο Προεδρικό Μέγαρο και επέδωσε υπόμνημα στον Μακάριο, ο οποίος σε έντονο ύφος είπε στις γυναίκες:

> *«Ἂς γνωρίζῃ ὁ πανάθλιος ἀπαγωγεὺς καὶ οἱ δολοφόνοι ὀπαδοί του ὅτι κυβέρνησις καὶ λαός, ἄνδρες καὶ γυναῖκες θὰ σταθοῦν ἐμπόδιον εἰς τὰ παράφρονα σχέδιά του».*

Εκείνη η γυναικεία επίδειξη έκανε ζωηρή εντύπωση, αλλά δεν θα ήταν ικανή να πτοήσει ή να συγκινήσει τον Γρίβα. Κάποιο άλλο γεγονός, όμως, συνέβη και είχε συγκλονιστική απήχηση στην Κύπρο.

Το «μεγάλο ψάρι»

Την 8η Αυγούστου 1973, το Εφεδρικό Σώμα σημείωσε μιαν εντυπωσιακή επιτυχία. Την ημέρα εκείνη, στις 9.30΄ το πρωί, ισχυρή δύναμη του Εφεδρικού ενήργησε αιφνιδιαστική επίθεση στο σπίτι του Α. Παύλου –στην οδό Λευκωσίας, αρ. 1–, καθηγητή στο Λανίτειο Γυμνάσιο. Όταν το απόσπασμα εισόρμησε με προτεταμένα όπλα, αντίκρισε σε ένα δωμάτιο δύο άνδρες με ψηλά τα χέρια. Ο ένας αναφώνησε: «Μην πυροβολείτε. Είμαι ο Σύρος! Παραδίδομαι!» Και στρεφόμενος στον υπαστυνόμο Κουκουλή, που συμμετείχε στο απόσπασμα, του είπε: «Έπιασες μεγάλο ψάρι…»

Ήταν πράγματι «μεγάλο ψάρι» εκείνος ο άνθρωπος. Επρόκειτο για τον υπαρχηγό της ΕΟΚΑ Β΄ Σταύρο Σταύρου ή Σύρο, που είχε το ψευδώνυμο «Αίας». Ήταν το δεξί χέρι του Γρίβα, ο γενικός επιτελάρχης της οργάνωσης, και από τους μακαριακούς θεωρούνταν ο αδυσώπητος συντονιστής των ανθρωποκυνηγών της ΕΟΚΑ Β΄. Αλλά ταυτόχρονα ο Σύρος, κυπριακής καταγωγής, ήταν πρώην ταγματάρχης του ελληνικού στρατού. Αλλά δεν ήταν οπαδός της Δικτατορίας. Και αποστρατεύθηκε αυτεπαγγέλτως από τον στρατό. Λίγο μετά την κρυφή μετάβαση του Γρίβα στην Κύπρο, πήγε και αυτός. Και ανέλαβε τη θέση του υπαρχηγού της ΕΟΚΑ Β΄.

Το «σχέδιο Απόλλων»

Εκείνο που είχε ιδιαίτερη σημασία ήταν ότι μαζί του ανακαλύφθηκε στη φωλιά του ένας σωρός εγγράφων που έκανε να φουντώσει η φωτιά. Γιατί τα έγγραφα αυτά αποκάλυπταν μιαν άλλη σκοτεινή άβυσσο, στα βάθη της οποίας έρπουν συνωμοσίες και καταχθόνια σχέδια, με το στερεότυπο πάντα μοτίβο: δολοφονία του Μακάριου, πραξικόπημα για την αρπαγή της εξουσίας.

Η κοινή γνώμη είχε εξαφθεί με τις πρώτες πληροφορίες για την ανακάλυψη αυτών των εγγράφων. Και στις 11 Αυγούστου κυβερνητικός εκπρόσωπος έκανε τις εξής αποκαλυπτικές δηλώσεις:

«Εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ Σταύρου Σταύρου (Σύρου) ὅστις προσφάτως συνελήφθη ὑπὸ τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας εἰς Λεμεσόν, ἀνευρέθησαν σοβαρὰ ἔγγραφα διαλαμβάνοντα σχέδιον Πραξικοπηματικῆς Ἐνεργείας πρὸς κατάληψιν τῆς ἐξουσίας. Τὸ σχέδιον τοῦτο ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν "Ἀπόλλων" διαλαμβάνει τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα:

»Θὰ γίνῃ αἰφνιδιαστικὴ καὶ συντονισμένη ἐνέργεια παγκυπρίως. Πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ θὰ διενεργηθοῦν ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν Κεντρικῶν καὶ ἄλλων στρατηγικῆς σημασίας ἀστυνομικῶν σταθμῶν, ἐναντίον κυβερνητικῶν κτιρίων καὶ ἄλλων κτιρίων στεγαζόντων οὐσιώδεις ὑπηρεσίας ὡς τῆς ΣΥΤΑ, τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Ἱδρύματος, τῆς Ἀρχῆς Ἠλεκτρισμοῦ καὶ τοῦ Ἀεροδρομίου. Πλὴν τούτων θὰ καταληφθοῦν χῶροι ἢ κτιριακὰ συγκροτήματα στρατηγικῆς σημασίας.

»Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι εἰς τοιαύτην "ἐνέργειαν" ὡς ἀναφέρεται εἰς σχετικὸν ἔγγραφον, θὰ μετάσχουν καὶ τμήματα τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἤδη ὀργανωθῆ ἐντὸς τοῦ στρατεύματος ὑπὸ τῆς ΕΟΚΑ Β΄. Κατὰ τὸ Σχέδιον Ἐνεργείας τὰ τμήματα αὐτὰ τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς θὰ προσχωρήσουν εἰς τὴν Ἐπανάστασιν, ἅμα τῇ ἐνάρξει ταύτης, μεθ' ὅλης τῆς ἐξαρτύσεώς των, ὅπλων, πυρομαχικῶν, τεθωρακισμένων καὶ ἁρμάτων...

»...Πρὸς ἀποτροπὴν ἐνισχύσεως τῶν κυβερνητικῶν δυνάμεων ἐκ τῆς ὑπαίθρου, τὸ Σχέδιον "Ἀπόλλων" προβλέπει ἀποκοπὰς δρομολογίων διὰ τῶν ἐπὶ τούτῳ προοριζομένων δυνάμεων τῆς ΕΟΚΑ Β΄.

»Ὅταν ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἐπιτευχθῇ, θὰ δημιουργηθῇ Κεντρικὴ Ἐπαναστατικὴ Ἀρχή, ἥτις θὰ προβῇ εἰς ἐκκαθαρίσεις τῶν ἐχθρικῶν στελεχῶν ἐξ οὐσιωδῶν ὑπηρεσιῶν ὡς εἶναι ἡ Ἀστυνομία, η ΣΥΤΑ καὶ τὸ ΡΙΚ. Ἡ Ἐπαναστατικὴ Ἀρχὴ θὰ προβῇ ἀκολούθως εἰς συλλήψεις ἡγητόρων καὶ σημαινόντων παραγόντων τῆς κυβερνητικῆς παρατάξεως, οἵτινες καὶ θὰ ἐγκλωβισθοῦν εἰς δημιουργηθησομένους χώρους συγκεντρώσεως.

»Τὸ Σχέδιον "Ἀπόλλων", διαλαμβάνει λεπτομερῶς τοὺς στόχους, ὡς καὶ τὴν ἀκριβῆ δύναμιν εἰς ἀριθμὸν μαχητῶν καὶ ὁπλισμοῦ διὰ τὴν κατάληψιν ἑνὸς ἑκάστου τούτων. Μερικοί τῶν στόχων θὰ ἐκπορθηθοῦν διὰ βολῶν ἐκ τεθωρακισμένων ἁρμάτων».

Θα χτυπούσαν οι Τούρκοι

Το σχέδιο «Απόλλων» ήταν πιο ολοκληρωμένο από το σχέδιο «Ερμής» (σημειωνόταν πρόοδος στη δυναμική της πραξικοπηματικής τέχνης). Απέβλεπε σε ταυτόχρο-

νη παγκυπριακή δράση. Ρωτήθηκε, όμως, ο κυβερνητικός εκπρόσωπος ποια θα ήταν η σχέση της «Κεντρικής Επαναστατικής Ηγεσίας» και των Τούρκων, αν το πραξικόπημα Εθνοφρουράς και ΕΟΚΑ Β΄ πετύχαινε. Ο εκπρόσωπος απάντησε:

«Εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν περιοχὴν Κυρηνείας, αἱ ἀρχαὶ Ἀσφαλείας τῆς Δημοκρατίας ἔχουν πληροφορίας ἐκ τουρκικῶν πηγῶν ὅτι ἤδη αἱ τουρκικαὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις εἰς Κύπρον εὑρίσκονται εἰς συναγερμόν, εἰς περίπτωσιν δὲ περαιτέρω ἐνόπλου ἀναταραχῆς ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως ἢ πραξικοπήματος, ἡ Τουρκία θὰ ἐπέμβη μὲ σκοπὸν τὴν κατάληψιν κυπριακοῦ ἐδάφους ἐκτεινομένου ἀπὸ τοῦ Κορμακίτου μέχρι καὶ τῆς Κυρηνείας καὶ καλύπτοντος ὁλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν».

Η πρόβλεψη αυτή σήμερα, βέβαια, δεν ξενίζει κανέναν. Θα χτυπούσαν οι Τούρκοι, αν ανατρεπόταν ο Μακάριος. Όπως χτύπησαν, όταν ανατράπηκε το 1974. Θα έκαναν από τότε την εισβολή, με πρώτο στόχο την Κυρήνεια. Αλλά τούτη η πτυχή είχε προεκτάσεις. Ρωτήθηκε πάλι ο εκπρόσωπος:

«Μήπως ὑπάρχει συνεννόησις μεταξὺ τῶν ἐπιδόξων πραξικοπηματιῶν καὶ τῶν Τούρκων; Νὰ κάνουν αὐτοὶ τὸ κίνημα τοῦ Σχεδίου Ἀπόλλων καὶ οἱ Τοῦρκοι νὰ ἐνεργήσουν μίαν εἰσβολὴ προκαθωρισμένων διαστάσεων χωρὶς ἀντίσταση τῆς νέας ἐξουσίας;»

«Ἔχω νὰ σᾶς πῶ μόνον ὅτι στὸ σχέδιον σαφῶς διατάσσεται ἡ ἀποφυγὴ πάσης ἐνεργείας κατὰ τῶν Τούρκων, ἰδίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κυρηνείας. Πάντως, ἡ κυβέρνησις δὲν ἔχει πληροφορίας περὶ ἀπ' εὐθείας συνεννοήσεως τῶν πραξικοπηματιῶν καὶ τῶν Τούρκων».

Ας σημειωθεί ότι το σχέδιο «Απόλλων» έφερε την υπογραφή ΑΕ2, που ερμηνεύεται: «Αρχηγός ΕΟΚΑ Β΄», δηλαδή Γρίβας, αν και η συνήθης υπογραφή του Γρίβα ήταν Α33, που σήμαινε: Αρχηγός Γ.Γ. (το τρίτο γράμμα του αλφαβήτου = Γ. Γρίβας). Δεν υπήρχε όμως καμιά ημερομηνία, ώστε η χρονολογία της σύνταξής του είναι άγνωστη.

Δολοφονία του Μακάριου

Στα αρχεία, όμως, του υπαρχηγού της οργάνωσης ταγματάρχη Σύρου βρέθηκαν και άλλα αποκαλυπτικά έγγραφα, που άφηναν και πάλι να ξετιναχθεί ο στερεότυπος στόχος: δολοφονία του Μακάριου! Ήταν αλληλένδετη η εξόντωση του Εθνάρχη με κάθε κίνηση ανατροπής. Ένα χαρτί που ανασύρθηκε την τελευταία στιγμή από την κρύπτη έφερε τα στοιχεία Αρ. 7/ΣΕ/2791. Και έκανε εκείνους που το διάβασαν να ανασταιωθούν. Όλοι, εκτός από τον Μακάριο, που με την αδιατάραχτη, ολύμπια στωικότητά του διάβασε το περιεχόμενο σαν να αφορούσε καμιά υπόθεση σε άλλο πλανήτη.

Τι ακριβώς έγραφε το Αρ. 7/ΣΕ/2791;

Ήταν η λεπτομερής οργάνωση της νέας δολοφονικής απόπειρας κατά του Μακάριου, η οποία τη φορά αυτή θα γινόταν κατά τη διαδρομή του από το Προεδρικό στο Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο. Ο Εθνάρχης κοιμόταν στο δεύτερο και κατά τη διάρκεια της ημέρας εργαζόταν στο πρώτο. Οι εκτελεστές θα έστηναν την ενέδρα τους στο κατάλληλο σημείο και υποτίθεται ότι θα ήταν εύκολη η επιτυχία, γιατί στις διαδρομές μέσα στην πόλη ο Μακάριος δεν συνοδευόταν βέβαια από την προεδρική φρουρά.

Από το έγγραφο αυτό συνάγεται ότι μια ομάδα της ΕΟΚΑ Β΄, που πήρε τον χαρακτηριστικό αριθμό «13.13», ανέλαβε την αποστολή. Και είχε ήδη κάνει μεθοδική μελέτη. Γιατί το έγγραφο Αρ. 7/ΣΕ/2791 το συνόδευαν 47 φωτογραφίες ισάριθμων σημείων της διαδρομής. Ένα από αυτά θα γινόταν ο τάφος του Μακάριου.

Ο Μακάριος και η κυπριακή κυβέρνηση ήταν βέβαιοι για τη γνησιότητα του «Σχεδίου Απόλλων». Και ο Εθνάρχης ζήτησε από τον Γ. Παπαδόπουλο να αντικατασταθούν ο διοικητής της Εθνοφρουράς και ορισμένοι αξιωματικοί, που φαινόταν πως είχαν γνώση και ανάμειξη στο Σχέδιο. Το αίτημα του Μακάριου ικανοποιήθηκε αμέσως και τη 13η Αυγούστου 1973 έφτανε στην Κύπρο νέος διοικητής της Εθνοφρουράς, ο αντιστράτηγος Ντενίσης, που θεωρούνταν αξιωματικός νουνεχής και μετριοπαθής. Γεννάται, όμως, το πρόβλημα: ποιες ήταν οι σχέσεις του Γ. Παπαδόπουλου με το σχέδιο «Απόλλων» και τον στρατηγό Γ. Γρίβα;

Γρίβας και Δικτατορία

Ο Γρίβας υποτίθεται γενικά ότι ήρθε στην Κύπρο συνωμοτικά το 1971 κατόπιν συνεννοήσεως με το δικτατορικό καθεστώς της Αθήνας. Αυτή είναι η πιθανότερη εκδοχή, μολονότι ο ίδιος, όπως είδαμε, στην επιστολή του προς τον Μακάριο βεβαιώνει ότι έφυγε από την Ελλάδα αυτοβούλως, αφού διέσπασε τον στενότατο κλοιό της επιτήρησής του, που είχε στήσει το κράτος, και αφού διακινδύνευσε κατά το ταξίδι που πραγματοποίησε με ένα μικρό πλοιάριο υπό άγρια τρικυμία. Ενώ, βέβαια, αν είχε αναχωρήσει σε συνεργασία με το ελληνικό καθεστώς, θα ήταν δυνατόν η μετάβασή του να γίνει κατά ασφαλέστερο τρόπο.

Ανεξάρτητα, όμως, αν είχε έρθει στην Κύπρο κατόπιν συνεννοήσεως ή όχι με τη Δικτατορία, στο σημείο τούτο οι σκοποί τους εναρμονίζονταν. Γιατί τόσο αυτός όσο και εκείνη επιδίωκαν την ανατροπή του Μακάριου. Συνεπώς η αποστολή του Διγενή στη μεγαλόνησο εξυπηρετούσε και το στρατιωτικό καθεστώς.

Από εκεί και πέρα, όμως, η πολιτική Γρίβα και Αθήνας διχαζόταν. Ο Γρίβας απέβλεπε στην ολοκληρωμένη Ένωση, χωρίς καμιά εδαφική παραχώρηση στους Τούρκους. Ακριβώς δε στο σημείο αυτό ερχόταν σε αντιδικία με τον Μακάριο, ο οποίος πίστευε ότι ήταν αδύνατη η Ένωση χωρίς συγκατάθεση της Άγκυρας, πράγμα που προϋπέθετε την εκχώρηση στους Τούρκους ενός τμήματος της Κύπρου. Γι' αυτό και

θεωρούσε ως αναγκαία την αναβολή της Ένωσης. Η δικτατορία, όμως, επιδιώκοντας την Ένωση με κάθε μέσον, ήταν πρόθυμη για διαμοιρασμό του νησιού. Αλλά έτσι δεν μπορούσε παρά να έρθει σε σύγκρουση με τον Γρίβα, που παρέμενε άτεγκτος στην ολοκληρωμένη Ένωση, άσχετα αν ήταν πραγματοποιήσιμη ή όχι.

Και η σύγκρουση δεν άργησε να εκδηλωθεί. Αυτό αποδεικνύεται από επιστολή του Γρίβα προς φίλο του στην Αθήνα (τον εφοπλιστή Π. Ποταμιάνο, όπως φαίνεται) υπό ημερομηνία 14 Μαΐου 1972. Ένα χαρακτηριστικό απόσπασμά της λέει (από φωτοτυπία της ιδιόγραφης επιστολής του Γρίβα στο *Βήμα*, 11.6.1975):

> *«Όσον ἀφορᾶ τὴν Χούνταν, αὐτὴ μᾶς πολεμᾶ ἄγρια ἐδῶ, ἀλλὰ θὰ φάῃ καὶ αὐτὴ τὸ κεφάλι της στὴν Κύπρον. Τὰ ὄργανά της ψάχνουν νὰ ἀνακαλύψουν ποῦ μένω, ἀλλὰ τοὺς ἔστειλα τὴν ἀπάντησίν μου. Προσεπάθησαν νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὴν Ὀργάνωσιν, ἀλλὰ συνέτριψα πᾶσαν ἀπόπειράν των. Οἱ ἐλάχιστοι ὀπαδοί των ἀπεμονώθησαν καὶ παρακολουθοῦνται. Μὲ τὴν συμπεριφοράν των θὰ μείνουν ἄνευ συμμάχων εἰς Κύπρον. Ἡ ὅλη πολιτικὴ τῆς Χούντας εἰς Κύπρον καὶ ἀντεθνικὴ εἶναι καὶ ἀκατανόητος. Ἡ ἀπόφασίς μου εἶναι νὰ προχωρήσω μόνος μου καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ ἀντεπεξέλθω».*
>
> *»Α 33».*

Αν λοιπόν θεωρήσουμε ως δεδομένο τη διάσταση Γρίβα και καθεστώτος της Αθήνας, τότε πώς εξηγείται το πραξικόπημα που είχε οργανωθεί με το σχέδιο «Απόλλων» με συμμετοχή μονάδων της Εθνοφρουράς; Δεν θα ήταν εν γνώσει της Αθήνας το σχέδιο; Πώς λοιπόν θα συνεργάζονταν ΕΟΚΑ Β΄ και Εθνοφρουρά;

Η εξήγηση που μπορεί να δοθεί είναι η εξής:

Πρώτον, ίσως το σχέδιο «Απόλλων» να είχε συνταχθεί από τον Γρίβα προτού αρχίσει η σύγκρουσή του με την Αθήνα. Γιατί από την άφιξή του στην Κύπρο (Σεπτέμβριος 1971) μεσολάβησαν μερικοί μήνες συνύπαρξης με τη δικτατορία.

Δεύτερον, ίσως ο Γρίβας να συνεννοούνταν με αξιωματικούς της Εθνοφρουράς απευθείας. Υπήρχαν στο Σώμα αυτό αξιωματικοί –Κύπριοι– που δεν είχαν οργανωτική σχέση με το καθεστώς της Αθήνας και είχαν ενταχθεί στην ΕΟΚΑ Β΄. Αυτούς περιλάμβανε το σχέδιο «Απόλλων», το οποίο προέβλεπε ενέργεια ανεξάρτητη από το καθεστώς της Αθήνας και εναντίον –σε τελευταία ανάλυση– αυτού του καθεστώτος.

Αλλά υπάρχει η υποψία ότι υφίστατο συνεννόηση και συνεργασία των δυνάμεων του πραξικοπήματος του σχεδίου «Απόλλων» και των Τούρκων. Αυτό σημαίνει ότι το σχέδιο προέβλεπε διχοτομημένη Ένωση ή διπλή Ένωση (ένα τμήμα της Κύπρου να ενωθεί με την Ελλάδα και ένα τμήμα με την Τουρκία). Ότι το καθεστώς της Αθήνας δεν απέρριπτε αυτήν τη λύση είναι δεδομένο. Αλλά ο Γρίβας το θεωρούσε ασυζητητί απαράδεκτο. Τότε πώς ήταν δυνατόν να καταστρώσει αυτός το σχέδιο «Απόλ-

λων»; Η απάντηση είναι ότι δεν υπάρχουν ενδείξεις τέτοιας συνεργασίας. Η «αποφυγή πάσης ενεργείας και πάσης προκλήσεως κατά των Τούρκων ιδίως εις την περιοχή Κυρηνείας» που αναγράφεται στο σχέδιο, είναι πράξη προνοίας. Για να μην επέμβουν οι Τούρκοι.

Ώστε το σχέδιο «Απόλλων» καθόλου δεν αποκαλύπτει συνεργασία του Γρίβα με την Αθήνα, δηλαδή με τον Γ. Παπαδόπουλο. Πάντως βαθμιαία οι δύο άνδρες χωρίζονταν με ευρύτερο χάσμα, αν και δεν είναι ξεκαθαρισμένα τα πράγματα. Γιατί ο Γ. Γρίβας πέθανε χωρίς να αφήσει απομνημονεύματα ή άλλο ίχνος γραπτού κειμένου. Και γιατί ο άλλος υπεύθυνος πόλος των γεγονότων, ο Γ. Παπαδόπουλος, έως τώρα (1975) σιωπά. Αλλά, λογικά, η δεύτερη εκδοχή είναι η κατά πολύ πιθανότερη.

Ο Γ. Παπαδόπουλος κατά της ΕΟΚΑ Β΄

Γεγονός πάντως παραμένει η συνεχής όξυνση των σχέσεων των δύο ανδρών, από το θέρος του 1973. Και την 24η Αυγούστου ακούστηκε αυστηρή η φωνή του Γ. Παπαδόπουλου να δονεί τα ερτζιανά κύματα. Απηύθυνε μια δραματική και σαφή έκκληση να σταματήσει η τρομοκρατική δράση της ΕΟΚΑ Β΄:

> *«Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας ἐκφράζει τὴν βαθεῖαν ἀνησυχίαν τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου διὰ τὴν δημιουργηθεῖσαν καὶ παρατεινομένην κατάστασιν ἐν Κύπρῳ ὡς ἐκ τῆς δράσεως παρανόμου ὀργανώσεως καὶ παρανόμων ὁμάδων.*
>
> *»Τὸ Ἐθνικὸν Κέντρον κατέβαλεν ἐπανειλημμένας προσπαθείας ἵνα τερματισθῇ ἡ κατάστασις αὕτη... Ἀπεδοκίμασε δημοσίως τὰς ἐνεργείας τῆς παρανόμου ὀργανώσεως τοῦ στρατηγοῦ Γρίβα, αἱ ὁποῖαι καὶ ὑπονομεύουν τὴν πολιτικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κέντρου, τὴν συνισταμένην εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ Κυπριακοῦ διὰ τῶν ἐνισχυμένων ἐνδοκυπριακῶν συνομιλιῶν, ἀποβλεπουσῶν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἑνὸς ἀνεξαρτήτου, κυριάρχου καὶ ἑνιαίου κράτους.*
>
> *»Παρὰ ταῦτα, ὁ στρατηγὸς Γρίβας Διγενῆς, οὐ μόνον δὲν συνεμορφώθη πρὸς τὰς συστάσεις τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου, ἀλλὰ ἐνέτεινε τὴν δρᾶσιν του καὶ δι' ἐνεργειῶν αἱ ὁποῖαι ἀπάδουν εἰς ἀγωνιστάς.*
>
> *»Ἤδη τὸ Ἐθνικὸν Κέντρον εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ κάμη ἔκκλησιν καὶ τὸν καλῆ νὰ παύση πάραυτα τὴν ἔνοπλον δρᾶσιν καὶ νὰ διαλύση τὴν ὀργάνωσίν του...*
>
> *»Τὸ Ἐθνικὸν Κέντρον ἀποδοκιμάζον καὶ πάλιν ἐντόνως τὴν δρᾶσιν ἁπασῶν τῶν ἐμφανιζομένων ὡς ὑποστηριζουσῶν τὴν Κυπριακὴν Κυβέρνησιν παρανόμων ὁμάδων, καλεῖ καὶ πάλιν αὐτὰς ὅπως καταπαύσουν πάραυτα τὴν δρᾶσιν των καὶ διαλυθοῦν...»*

Απελευθέρωση του υπουργού

Ο Μακάριος εξέφρασε την ικανοποίησή του για την έκκληση του Γ. Παπαδόπουλου, μολονότι περιλάμβανε εκείνη και μία αιχμή κατά της τρομοκρατικής δράσης του Εφεδρικού Σώματος και διαφόρων φιλομακαριακών ενόπλων οργανώσεων. Τι έκανε όμως ο Γρίβας; Στις 27 Αυγούστου έστειλε τις εξής δηλώσεις από το κρησφύγετό του προς τις εφημερίδες της Λευκωσίας:

> *«Πρὸς τὴν ἀπὸ ραδιοφώνου μεταδοθεῖσαν δήλωσιν τοῦ Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, δὲν εἶμαι σύμφωνος καὶ θὰ δώσω συντόμως ἀπάντησιν.*
>
> *»Ἐν τούτοις εἰς ἔνδειξιν τῆς καλῆς θελήσεώς μου ὅτι ἐπιθυμῶ ὁμαλοποίησιν τῆς ἐν Κύπρῳ καταστάσεως καὶ λύσιν ὅλων τῶν διαφορῶν μας ἀλλὰ μόνον δημοκρατικῷ τῷ τρόπῳ, ἔδωσα ἐντολὴν ὅπως ἀφεθῇ ἐλεύθερος ὁ ὑπουργὸς κ. Βάκης.*
>
> *[...]*
>
> *»Ἡ σύλληψις τοῦ κ. Βάκη καὶ ἡ κράτησίς του ἐγένετο, ὡς καὶ εἰς τὴν ἐπιστολήν μου πρὸς τὴν κ. Βάκη ἐξέθεσα, διὰ νὰ ἀντιληφθοῦν οἱ κ.κ. ὑπουργοὶ ὅτι εἶναι συνένοχοι τοῦ σεπτοῦ Προέδρου των διὰ τὰ διαπραττόμενα ἐγκλήματα ἐν Κύπρῳ καὶ ὅτι θὰ λογοδοτήσουν ἐν καιρῷ μετ' αὐτοῦ.*
>
> *»Πιστεύομεν ὅτι ἡ σύλληψις τοῦ κ. Βάκη νὰ ἔδωσεν εἰς τὸν Κυπριακὸν λαὸν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκτιμήσῃ ποίαν ἀξίαν ἔχει διὰ τὸν Πρόεδρόν του ἡ ζωὴ τῶν ἀτόμων καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν στενῶν συνεργατῶν του».*

Γρίβας κατά του Παπαδόπουλου

Την ίδια ημέρα, ο απαχθείς υπουργός Δικαιοσύνης αφέθηκε ελεύθερος σε αρκετά καλή κατάσταση, μετά από αιχμαλωσία πάνω από ένα μήνα. Αλλά την επομένη ο Γ. Γρίβας έδινε την απάντησή του προς τον Γ. Παπαδόπουλο – γραφική και μάλλον υβριστική:

> *«Πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, κ. Γεώργιον Παπαδόπουλον.*
>
> *»Ἔλαβα γνῶσιν τοῦ μηνύματός σας τὸ ὁποῖον μοῦ ἀπηυθύνατε διὰ τοῦ ΡΙΚ. Ὁμολογῶ ὅτι μοῦ προξένησε λίαν ἀλγεινὴν ἐντύπωσιν.*
>
> *[...]*
>
> *»Ἀήθης ἦτο ὁ τρόπος δι' οὗ διεβιβάσθη τὸ μήνυμά σας διὰ τοῦ ἱδρύματος ραδιοφωνίας τοῦ ἀντιπάλου μου. Δὲν ἀπευθύνεσθε ὅμως πρὸς τυχόντα. Ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων ὑπηρεσιῶν μου πρὸς τὴν πατρίδα, συνεχῶς ἀπὸ τοῦ 1916, εἶμαι καὶ ἀνώτατος ἀξιωματικὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ*

Στρατοῦ, ὅστις ἐτίμησε τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα εἰς δύο πολέμους, πάντοτε εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τοῦ πυρός. Ὅταν δὲ ὑμεῖς εἶσθο ἁπλοῦς ἀνθυπολοχαγός, ἡμεῖς, ὡς Ἐπιτελὴς εἰς τὸ Γραφεῖον Ἐπιχειρήσεων τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, μετέσχον εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Ἰταλίας καὶ εἶτα ἐχρημάτισα Ἐπιτελάρχης μιᾶς λίαν ἐνισχυμένης μεραρχίας εἰς τὸ μέτωπον Κλεισούρας-Τεπελενίου. Ἀπαιτῶ ὡς ἐκ τούτου τὸν προσήκοντα σεβασμόν.

[...]

»Ζητεῖτε νὰ παύση ἡ ἡμετέρα δρᾶσις καὶ νὰ διαλυθοῦν αἱ ἔνοπλοι ὁμάδες μας. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ ἐνόπλων ὁμάδων, ἀλλὰ περὶ μιᾶς πανεθνικῆς ὀργανώσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀγωνιστὰς τοῦ θρύλου τῆς ΕΟΚΑ, οἱ ὁποῖοι ἀγωνίζονται καὶ σήμερον διὰ τὸν ἴδιον σκοπὸν δι' ὃν ἠγωνίζοντο καὶ τὸ 1955 μέχρι 1959 καὶ τοὺς ὁποίους, ὅμως, τότε καὶ ὑμεῖς καὶ τὸ Πανελλήνιον ἐχειροκρότουν. Διατί τώρα ἤλλαξαν τὰ αἰσθήματά σας ἔναντι τούτων;»

«Πληρωμένοι δολοφόνοι»

Έτσι η σύγκρουση των δύο ανδρών έπαιρνε ομηρική μορφή με γοερές κραυγές από τη μια στην άλλη άκρη της Ανατολικής Μεσογείου. Και στις 22 Σεπτεμβρίου, ο Γρίβας εξαπέλυσε έναν πύραυλο κατά της Αθήνας: απεσταλμένος της αθηναϊκής εφημερίδας *Το Βήμα* κατόρθωσε να συναντηθεί μαζί του σε ένα από τα κρησφύγετά του· και εκεί, μεταξύ άλλων, ο αρχηγός της ΕΟΚΑ Β΄ τού είπε:

«Πληρωμένους δολοφόνους γνωρίζω ὅτι εὑρίσκει κανεὶς παντοῦ. Δὲν ἐφανταζόμουν ὅμως ποτὲ ὅτι θὰ εὑρίσκοντο Ἕλληνες ἀξιωματικοί, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀνελάμβαναν τοιαύτην ἀποστολήν... Ἐστάλησαν εἰς Κύπρον τέσσαρες ταγματάρχαι, ὧν τὰ ὀνόματα κατέχω, μὲ σκοπὸν νὰ μὲ συλλάβουν ἢ νὰ μὲ δολοφονήσουν. Ντρέπομαι διὰ τὸ Σῶμα τῶν Ἑλλήνων Ἀξιωματικῶν, διότι εἰς τὰς τάξεις του εὑρίσκονται τοιαῦτα στελέχη. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ ὀνόματά των κρατῶ καὶ δύναμαι νὰ τὰ δώσω εἰς τὴν ὑπηρεσίαν των ἐν Κύπρω, ἐὰν μοῦ ζητηθοῦν. Τοὺς παρακολουθῶ καὶ ἐγὼ καὶ καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἀνακληθοῦν ὁπόθεν ἐστάλησαν».

Η κατηγορία κατά του ελληνικού καθεστώτος, αλλά και κατά του Σώματος των αξιωματικών, ήταν πολύ σοβαρή. Και το ελληνικό υπουργείο Εθνικής Αμύνης έσπευσε να απαντήσει την 26η Σεπτεμβρίου με την εξής δήλωση:

«Ἡ ἐκτοξευθεῖσα βαρυτάτη ὕβρις ἐναντίον Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, ὅτι δῆθεν ἐστάλησαν εἰς Κύπρον διὰ νὰ δολοφονήσουν ἢ νὰ συλλάβουν τὸν στρατηγὸν Γρίβαν, προεκάλεσεν ἀλγεινὴν ἐντύπωσιν.

»Εἶναι λίαν λυπηρὸν ὅτι τὸ πάθος ἔφθασε μέχρι τοιούτου σημείου τυφλώσεως ὥστε νὰ χαλκεύονται τοιαῦται συκοφαντίαι.

»Πάντως, ἐὰν διὰ τῶν συκοφαντιῶν αὐτῶν ἐπιχειρεῖται ἡ δημιουργία συγχύσεως καὶ ἀναταραχῆς μεταξὺ τῶν ἐν Κύπρῳ Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, ἂς εἶναι βέβαιοι οἱ συκοφάνται ὅτι ἡ προσπάθειά των αὐτὴ θὰ πέσῃ εἰς τὸ κενόν.

»Ὁ Διοικητὴς τῆς Ἐθνοφρουρᾶς (στρατηγὸς Ντενίσης) διετάχθη νὰ ζητήσῃ ὅπως γνωσθοῦν εἰς αὐτὸν τὰ ὀνόματα τῶν συκοφαντουμένων ἀξιωματικῶν».

«Σχέδιον δολοφονίας μου»

Τὴν 28η Σεπτεμβρίου, όμως, ο Γ. Γρίβας ανταπαντούσε:

«Εἰς τὸν στρατηγὸν Διοικητὴν τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς θὰ δώσω, ἐφ' ὅσον μοῦ ζητηθῇ, τὰ ὀνόματα τῶν ἀξιωματικῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ πληροφορίας ἐστάλησαν ἐνταῦθα διὰ τὴν σύλληψιν ἢ δολοφονίαν μου.

»...Τὴν πληροφορίαν περὶ τῶν τεσσάρων ἀξιωματικῶν ἔχομεν ἐκ δύο διαφορετικῶν πηγῶν καὶ τοῦτο ἐπαυξάνει τὸν βαθμὸν τῆς ἀξιοπιστίας τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ δώσωμεν εἰς αὐτήν.

»...Σχέδιον δολοφονίας μου ὑπῆρχε πάντοτε καὶ μοῦ ἐκοινοποιήθη ἐπισήμως. Εὑρισκόμενος ἐν Ἀθήναις μὲ ἐπεσκέφθη ὁ στρατηγὸς Θωμόπουλος –ἐκ μέρους τοῦ Προέδρου τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως– διὰ νὰ μοῦ ἀναγγείλῃ ὅτι ἐπειδὴ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ γίνῃ ἀπόπειρα κατὰ τῆς ζωῆς μου, διὰ τοῦτο ὁ κ. Πρόεδρος διέταξε τὴν λῆψιν ὡρισμένων μέτρων ἀσφαλείας, ὡς ἡ αὐστηρὰ φρούρησις τῆς οἰκίας μου, ἡ ἔξοδός μου μόνον δι' ἀστυνομικοῦ ὀχήματος καὶ συνοδεία τούτου κ.λπ.

»Ἀπὸ ποῦ ἐκινδύνευον; Ὄχι βέβαια ἀπὸ ἰδικούς μου, ἀλλὰ ἢ ἀπὸ τοὺς τοῦ Προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, ἢ τοὺς ἰδικούς των, οἱ ὁποῖοι πιθανῶς νὰ μὴ μὲ συμπαθοῦσαν. Θὰ ἐπεθύμουν ν' ἀκούσω καὶ τώρα ἀπὸ τὸν κ. Θωμόπουλον ποῖοι οἱ ὑποψήφιοι δολοφόνοι μου...

»Πρὸ 2-3 μηνῶν ἐκλήθην ὑπὸ τοῦ ἐν Λευκωσίᾳ πρέσβεως (τῆς Ἑλλάδος) νὰ μεταβῶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν πρεσβείαν διὰ νὰ μοῦ ἀνακοινωθῇ μήνυμα τοῦ Προέδρου τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὡς μοῦ διεμήνυσεν. Ἀπήντησα ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν καθ' ὅσον ἐμπεριέχει σοβαροὺς κινδύνους διὰ τὴν ἀσφάλειάν μου καὶ ἐπρότεινα νὰ γίνῃ ἡ συνάντησις εἰς χῶρον τῆς ἐπιλογῆς μου. Μολονότι ὁ κ. πρέσβυς ἀνεγνώρισε τὸ βάσιμον τῶν φόβων μας, ἀπήντησεν ὅτι δὲν εἶχεν ἐντολὴν νὰ συναντηθῇ εἰς ἄλλο μέρος πλὴν τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας.

> *»Ἐρωτῶ καὶ θὰ ἤθελα μίαν ἀπάντησιν: Διατί μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν πρεσβείαν, ὅπου θὰ ἦτο δυνατὸν εὐκόλως νὰ ἐπισημανθῶ;»*

Η ιστορία αυτή δεν είχε συνέχεια. Οι καταγγελίες του Γ. Γρίβα δεν θεωρήθηκαν πολύ σοβαρές εκείνη την εποχή και δεν έπεσε από τις σφαίρες «πιστολάδων» της Αθήνας. Λίγο αργότερα, με τον αιφνίδιο θάνατό του, έμελλε να αναμοχλευθούν, τότε όμως –φθινόπωρο του 1973– είχαν μέτρια απήχηση. Αλλά ο πόλεμος του Γρίβα κατά του Μακαρίου συνεχίστηκε και οι συγκρούσεις ΕΟΚΑ Β΄ και Εφεδρικού Σώματος δεν έπαυσαν, συνοδευόμενες από ακρότητες και των δύο πλευρών.

Μακάριος και μητροπολίτες

Τι απέγινε όμως η ρήξη του Μακαρίου με τους τρεις συνοδικούς μητροπολίτες της Κύπρου; Έχουμε ήδη δει ότι οι μητροπολίτες Κυτίου Άνθιμος, Πάφου Γεννάδιος και Κυρηνείας Κυπριανού εξαπέστειλαν στις 2 Μαρτίου 1972 τελεσίγραφο προς τον Μακάριο, αξιώνοντας την παραίτησή του από το προεδρικό αξίωμα. Και η διαμάχη αυτή, που μπορούσε να επιδράσει σοβαρότατα στην πολιτική κατάσταση της Κύπρου και της Ελλάδας, είχε δραματικές διακυμάνσεις.

Στις 16 Μαρτίου 1972, ο Μακάριος απάντησε στους τρεις μητροπολίτες απορρίπτοντας την αξίωσή τους.

Στις 28 Μαρτίου, εκείνοι ανταπάντησαν με μακρότατη επιστολή που έδωσαν στη δημοσιότητα, επιμένοντας ότι ο Εθνάρχης απομάκρυνε την Ένωση, δεν μπόρεσε να εγκαθιδρύσει μόνιμη και ομαλή συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο και έπρεπε να εγκαταλείψει το κοσμικό, προεδρικό του αξίωμα, περιοριζόμενος στον ρόλο του αρχιεπισκόπου.

Την 1η Ιουνίου 1972, οι τρεις μητροπολίτες έστειλαν νέο τελεσίγραφο προς τον Μακάριο: εάν έως τις 10 Ιουνίου δεν παραιτούνταν από την προεδρία, θα προχωρούσαν στην επιβολή κυρώσεων εναντίον του, δηλαδή την καθαίρεσή του.

Τη 10η Ιουνίου 1972, ο Μακάριος έδινε την απάντησή του στο τελεσίγραφο των τριών μητροπολιτών. Και ήταν απορριπτική:

> *«...Ἡ κρισιμότης τῶν περιστάσεων ἐπιβάλλει τὴν συνέχισιν προσφορᾶς ὑπηρεσίας πρὸς τὸν λαὸν ἀπὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐμπιστευθείσης εἰς ἡμᾶς θέσεως τοῦ προέδρου... Τῶν λύκων ἐπερχομένων ὁ ποιμὴν οὐκ ἀφίητε τὰ πρόβατα καὶ φεύγει...»*

Τη 19η Οκτωβρίου 1972, συνήλθαν πάλι οι τρεις μητροπολίτες στο κτίριο της Ιεράς Μητροπόλεως Λεμεσσού και αξίωσαν από τον Μακάριο να συγκαλέσει μέχρι την 31η Οκτωβρίου την Ιερά Σύνοδο. Σκοπός τους ήταν η έναρξη των διαδικασιών για την καθαίρεση του αρχιεπισκόπου.

Την 31η Οκτωβρίου 1972, ο Μακάριος απέστειλε επιστολή στους τρεις μητροπολίτες, απορρίπτοντας και τη νέα αξίωσή τους. Προσέθετε:

«Τὴν παραμονὴν ἢ παραίτησιν ἡμῶν ἀπὸ τοῦ προεδρικοῦ ἀξιώματος θὰ ὑπαγορεύσῃ οὐχὶ ἡ οἱαδήποτε "ὡς ἔδοξεν ὑμῖν" ἀπόφασις, ἀλλὰ τὸ καθῆκον ἔναντι τῆς πατρίδος καὶ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὁποίου ἐκλήθημεν καὶ ἐτάχθημεν».

Την 8η Φεβρουαρίου 1973, ο Μακάριος επανεξελέγη Πρόεδρος της Δημοκρατίας για μία ακόμη πενταετία. Η επανεκλογή του έγινε αυτομάτως, γιατί έως το μεσημέρι εκείνης της ημέρας δεν είχε υποβληθεί για το προεδρικό αξίωμα καμιά άλλη υποψηφιότητα. Η ανακήρυξή του ως προέδρου έγινε την 6.30΄ το απόγευμα στο προεδρικό μέγαρο. Ακολούθησε κολοσσιαίο συλλαλητήριο με συμμετοχή τουλάχιστον 150.000 ατόμων, που συνέρρευσαν από όλα τα σημεία του νησιού, και του οποίου ο όγκος και ο παλμός χαρακτηρίστηκαν «βαρυσήμαντο πολιτικό γεγονός». Ήταν φανερό πως ο Εθνάρχης δέσποζε πάντα στον κυπριακό λαό.

«Καθαίρεση» του Μακάριου

Την 7η Μαρτίου 1973, οι τρεις μητροπολίτες καθαίρεσαν τον Μακάριο μετά από διήμερη συνεδρίαση στη Μητρόπολη της Λεμεσσού. Η απόφαση έλεγε:

«...Ἡ Ἱερά Σύνοδος, κηδομένη τοῦ κύρους τῆς ἐκκλησίας, ἥτις περιῆλθεν ἐν πολλοῖς εἰς ἀναρχίαν καὶ χειμασμὸν ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ παραπτώματος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, ἐπὶ πλεῖστον δὲ ἤδη μακροθυμήσασα κατ' ἐπιταγὴν τῶν ἱερῶν κανόνων προέβη ἐν θλίψει πολλῇ, εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου τοῦ 3ου ἀπὸ τοῦ ἐπισκοπικοῦ καὶ κληρικοῦ καθόλου ἀξιώματος καὶ ἐπαναφορὰν τούτου εἰς τὴν τάξιν τῶν λαϊκῶν...»

Την 8η Μαρτίου 1973, ο Μακάριος, που αρνήθηκε να παραλάβει το κείμενο της απόφασης το οποίο του κοινοποιήθηκε, δήλωσε:

«Ἡ λεγομένη "ἀπόφασις καθαιρέσεώς μου" τὴν ὁποίαν ἔλαβον οἱ τρεῖς μητροπολῖται εἰς παρασυναγωγὴν ἐν Λεμεσσῷ εἶναι ἐξ ὑπαρχῆς ἄκυρος καὶ στερεῖται οἱασδήποτε ἀξίας... Δὲν δύναμαι εἰμὴ νὰ λάβω ὅλα τὰ ἐνδεικνυόμενα ὑπὸ τῶν περιστάσεων μέτρα διὰ τὴν προστασίαν τοῦ λαοῦ ἀπὸ ἔξωθεν δολιοφθορὰς καὶ διὰ τὴν διαφύλαξιν τοῦ κύρους τῆς ἐκκλησίας...»

Τη 17η Μαρτίου 1973, η δικτατορική κυβέρνηση της Αθήνας τάχθηκε στο πλευρό του Μακάριου. Ο υπουργός-αναπληρωτής Εξωτερικών Φ. Καβαλιεράτος, δήλωσε:

«Αἱ πλεῖστοι ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος, ἀμφισβητοῦν τὴν ὀρθότη-

τα καὶ τὸ κανονικὸν τῆς ἀποφάσεως ἣν ἔλαβον τὴν 8ην Μαρτίου οἱ τρεῖς σεβασμιώτατοι Κύπριοι μητροπολῖται. Κατόπιν τούτου θεωροῦμεν ὅτι ἡ κατάστασις παραμένει, ὅσον ἀφορᾶ τὸν Μακαριώτατον Ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου, ὡς ἦτο πρὸ τῆς λήψεως τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς. Ὅσον ἀφορᾶ τὰς συνεπείας τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ἐπωφελοῦμαι καὶ πάλιν τῆς εὐκαιρίας νὰ ἐκφράσω τὰς ἀνησυχίας μας διὰ ταύτας».

Ήταν φανερό πως το στρατιωτικό καθεστώς δεν τολμούσε πια να αντιταχθεί αναφανδόν προς τον Μακάριο, μετά την πανηγυρική απόδειξη ότι ο κυπριακός λαός, στη μεγάλη πλειοψηφία του, τάχθηκε υπέρ αυτού και κατά των μητροπολιτών. Εξάλλου, ίσως ο Γ. Παπαδόπουλος από τότε να έτεινε προς την ελεγχόμενη ομαλοποίηση, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στην Κύπρο.

Θρίαμβος του Μακάριου

Την 5η Ιουλίου 1973, συνήλθε στη Λευκωσία Μείζων Ιερά Σύνοδος για να εκδικάσει καταγγελίες εναντίον των τριών μητροπολιτών. Τη συγκροτούσαν οι πατριάρχες Αλεξανδρείας και Αντιοχείας, 15 ανώτεροι ιεράρχες και 13 μητροπολίτες. Προήδρευε ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Νικόλαος. Η Σύνοδος ευθύς εξαρχής αναγνώρισε ως αρχιεπίσκοπο Κύπρου τον Μακάριο και θεώρησε άκυρη και αντικανονική την καθαίρεσή του.

Την 7η Ιουλίου 1973, οι τρεις μητροπολίτες, απευθυνόμενοι προς τη Μείζονα Ιερά Σύνοδο Κύπρου, δήλωσαν ότι αποδέχονται τον «τέως Αρχιεπίσκοπον Μακάριον» αν εγκαταλείψει αμέσως το κοσμικό αξίωμα του προέδρου της Δημοκρατίας.

Την ίδια ημέρα, ο πρόεδρος της Συνόδου πατριάρχης Αλεξανδρείας Νικόλαος, στην εκκλησία της Παλουριώτισσας, είπε μεταξύ άλλων: «Παραδίδομεν τους τρεις μητροπολίτας εις το ανάθεμα... Η ιστορία θα καταγράψει το άτιμον όνομά των». Την 9η Ιουλίου όμως ανακάλεσε έμμεσα το ανάθεμα.

Τη 14η Ιουλίου, εκδόθηκε η απόφαση της Μείζονος Ιεράς Συνόδου Κύπρου, σε 10 δακτυλογραφημένες σελίδες, σύμφωνα με την οποία: 1. Οι τρεις μητροπολίτες καθαιρέθηκαν και επαναφέρθηκαν στην τάξη των λαϊκών. 2. Ο αρχιεπίσκοπος «διά λόγους ιστορικής ανάγκης» κρίθηκε ότι έπρεπε να παραμείνει στο αξίωμα του προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Καθαίρεση των μητροπολιτών

Το κείμενο της απόφασης στα κύρια σημεία του είχε ως εξής:

«Ἡ Μείζων καὶ ὑπερτελὴς Σύνοδος, ἐξετάζουσα τὴν ἀφορμὴν τῆς διαφωνίας τῶν τριῶν μητροπολιτῶν πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Μακάριον ἐπὶ τῷ λόγῳ τῆς δῆθεν ἀσυμβιβάστου καὶ ταυτοχρόνου ἀσκήσεως καθη-

κόντων Ἀρχιεπισκόπου καὶ Προέδρου τῆς Πολιτείας, κρίνει ὅτι ὑπὸ τὰς ἐνεστώσας ἐν Κύπρῳ περιστάσεις καὶ κατ' ἀπαίτησιν τοῦ λαοῦ καὶ πληρώματος ἀνάληψις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ προεδρικοῦ ἀξιώματος ἀποτελεῖ ἐπιβαλλόμενον καθῆκον, οὐδόλως συγκρουόμενον πρὸς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς τε Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν Ἱερῶν Κανόνων, ἡ δὲ θελήματι λαοῦ τοιαύτη προσφορὰ ὑπηρεσιῶν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν ἱστορίαν, τὴν παράδοσιν καὶ τὴν συνείδησιν τῆς καθόλου Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἀδικαιολόγητον καὶ ἀβάσιμον εὑρίσκει ἡ Μείζων Σύνοδος τὸν λόγον τῆς διαφωνίας τῶν μητροπολιτῶν πρὸς τὸν πρῶτον αὐτῶν».

Και καταλήγει:

«Ἡ Ἁγία Ἱερὰ Μείζων καὶ ὑπερτελὴς Σύνοδος, δικάζουσα ἐρήμην τῶν κατηγορουμένων ὁμοφώνως εὑρίσκει τοὺς ὑπὸ κατηγορίαν μητροπολίτας τὸν Πάφου Γεννάδιον, τὸν Κιτίου Ἄνθιμον καὶ τὸν Κυρηνείας Κυπριανὸν ἐνόχους ὡς πρὸς πάντα τὰ ἐν τῇ κατηγορίᾳ ἀδικήματα, κατ' ἐπανάληψιν καὶ συρροὴν τελεσθέντα, καὶ ἐπιβάλλει αὐτοῖς τὴν ὑπὸ τῶν Ἱερῶν Κανόνων προβλεπομένην ποινὴν τῆς καθαιρέσεως, ἀπογυμνοῦσα αὐτοὺς πλήρως πάσης ἱερατικῆς ἀξίας καὶ ἐξουσίας καὶ κατάγουσα αὐτοὺς εἰς ἣν ἐν τῷ ποιμνίῳ τῆς Ἐκκλησίας ἀνῆκον τάξιν πρὸ τῆς χειροτονίας αὐτῶν καὶ ἐντέλλεται τὴν ἐκτέλεσιν τῆς παρούσης ἀποφάσεως».

Τι ισχυρίζονταν οι μητροπολίτες

Επρόκειτο για αληθινό θρίαμβο του Μακάριου, που δεν τον μείωνε η δήλωση των καθαιρεθέντων ότι δεν πρόκειται να σεβαστούν την απόφαση της Μείζονος Συνόδου. Η προσπάθεια να εκμηδενιστεί πολιτικά, να εγκαταλείψει την εξουσία του, με την παρέμβαση της Εκκλησίας, ναυάγησε.

Δύο χρόνια αργότερα, τον Ιούλιο του 1975, ο απεσταλμένος του περιοδικού Ταχυδρόμος της Αθήνας Άρης Σκιαδόπουλος συνάντησε έναν από τους τρεις καθαιρεθέντες μητροπολίτες, τον Κιτίου Άνθιμο, στη Λεμεσσό και του πήρε μια ενδιαφέρουσα μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, η οποία δημοσιεύτηκε στο τεύχος της 15.7.1975 του περιοδικού και στα κυριότερα σημεία της έχει ως εξής:

«"Σεβασμιώτατε, οἱ ἐνέργειές σας γιὰ νὰ παραιτηθῆ ὁ Μακάριος εἶχαν καμμιὰ σχέσι μὲ τὸ ἑλληνικὸ δικτατορικὸ καθεστώς; Σᾶς ὑπεδαύλιζε ἡ Χούντα; Συνεργασθήκατε μαζί της;"

»ΑΝΘΙΜΟΣ: Ὅλοι οἱ μητροπολῖτες ποὺ ἀποτελοῦσαν τότε τὴν Ἱερὰ Σύνοδο, ἐκφράσαμε τὴν γνώμη ὅτι θἄπρεπε ν' ἀποσυρθῆ ὁ Μακάριος ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, ἐφ' ὅσον, διὰ τῆς Ἀνεξαρτησίας, ἔπαυσε πλέον νὰ εἶναι ὁ ἐθνάρχης.

«"Γιατί δὲν ζητήσατε ἀπὸ τότε, ἀπὸ τὴν ἀνακήρυξι τῆς Ἀνεξαρτησίας, τὴν ἀπομάκρυνσή του;"

»ΑΝΘΙΜΟΣ: Βεβαίως, θἄπρεπε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ οἱ τρεῖς μητροπολῖτες νὰ ἐπιμείνουν νὰ ἀποσυρθῆ. Ἐπειδὴ ὅμως βλέπαμε ὅτι ὁλόκληρος ὁ Κυπριακὸς Λαὸς ἦτο ὑπὲρ τοῦ Μακαρίου, σκεφτήκαμε ν' ἀναθεωρήσουμε πρὸς τὸ παρὸν τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐπιτρέψωμεν ἐπιεικῶς στὸν Μακάριο ν' ἀσκῆ τὴν κοσμικὴ ἐξουσία. Αὐτὸ ἴσχυε μέχρι ποὺ ἄρχισε νὰ ἐκδηλοῦται κατὰ τοῦ Μακαρίου μιὰ ἐχθρικὴ μερίδα. Κάποτε, ἡ ἐχθρότητα αὐτὴ ἔφθασε στὸ σημεῖο τῆς ἐναντίον του δολοφονικῆς ἀποπείρας. Αὐτὴ τὸν ἀνάγκασε νὰ χρησιμοποιῆ ἑκατοντάδες ἐνόπλων πολιτῶν γιὰ προσωπική του φρουρὰ καὶ ν' ἀναγκάζεται, ὁσάκις πήγαινε στὴν ἐκκλησία, ν' ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἑκατοντάδες ἐνόπλων. Τότε σκεφτήκαμε νὰ ἐπιμείνουμε, γιατὶ ἡ παραμονὴ τοῦ Μακαρίου στὴν ἐξουσία ἦταν εἰς βάρος τῆς Ἐκκλησίας, τῶν Ἱερῶν Κανόνων καὶ τοῦ κλήρου. Καὶ φθάσαμε στὸ σημεῖο ν' ἀπαιτήσουμε ν' ἀποσυρθῆ. Παράλληλα ἦρθε γιὰ νὰ ἐνισχύση αὐτὴ τὴν προσπάθειά μας, ἡ ἐντολὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία ἦρθε μέσω τοῦ κυρίου Παναγιωτάκου, τοῦ τότε πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἔτυχε ἁπλῶς ἡ δική μας ἐπιθυμία νὰ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

«Νὰ παραιτηθῆ ὁ Μακάριος»

«"Γιατί ἀπευθύνθηκε σὲ σᾶς ὁ κ. Παναγιωτάκος;"

»ΑΝΘΙΜΟΣ: Δὲν ἀπευθύνθηκε σὲ μᾶς. Ὁ Παναγιωτάκος, ὅταν ἦρθε, προσεκόμισε στὸν Μακάριο ἕνα μήνυμα, ποὺ ἔλεγε ὅτι θἄπρεπε νὰ κάμη ἀνασχηματισμὸ στὴν κυβέρνησή του καὶ νὰ κάμη ἐκκαθάριση ἀπὸ τὰ κομμουνιστικὰ στοιχεῖα. Πῆγα, λοιπόν, μόνος μου, καὶ συνάντησα τὸν Παναγιωτάκο στὴν Πρεσβεία. Μοῦ εἶπε: "Ἔδωσα στὸν Μακάριο τὴν ἐπιστολὴ καὶ τοῦ ἐξήγησα προφορικὰ ὅτι εἶναι ἀνεπιθύμητος στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση καὶ νὰ παραιτηθῆ. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση τοῦ ἔχει ἑτοιμάσει καὶ μιὰ βίλλα στὴν Κηφισιὰ γιὰ νὰ ξεκουραστῆ". Εἶπα τότε στὸν Παναγιωτάκο: "Μοῦ ἐπιτρέπετε νὰ ἀνακοινώσω στὸν Μακάριο αὐτὰ ποὺ μοῦ εἴπατε τώρα;".

»Μοὖπε "ναί". Πῆγα καὶ βρῆκα τὸν Μακάριο. Τοῦ εἶπα: "Σοῦ ἔστειλε ἕνα σημείωμα ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση καὶ ἐπιθυμία της εἶναι νὰ παραιτηθῆς. Νὰ πᾶς καὶ σὲ μιὰ ὄμορφη ἔπαυλη στὴν Κηφισιά, ὅπου στὴν ἔχουν ἑτοιμάσει".

»Μοῦ λέει: "Περίεργο. Αὐτὸ μοῦ τὄχει πῆ καὶ ὁ πρέσβυς τῆς Ἀμερικῆς κ. Ρότζερς".

»Τοῦ λέω: "Ἐν πάσῃ περιπτώσει. Τί σκέφτεσαι τώρα νὰ κάμης; Κατ' ἀρχὰς πρέπει νὰ συμμορφωθῆς μὲ τὴν ἐπιθυμία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ νὰ κάμης ἐκκαθάριση". Μοῦ ἔδωσε νὰ καταλάβω ὅτι δὲν ἤθελε ἐκκαθάριση, διότι θὰ προκαλοῦσε τὴν μῆνι τῶν κομμουνιστῶν, στοὺς ὁποίους ὑπελόγιζε. Μοῦ εἶπε: "Προτιμῶ νὰ παραιτηθῶ".

»Τοῦ εἶπα: "Παραιτήσου, λοιπόν, παραιτήσου. Δὲν χόρτασες τὰ ὡσαννά;... Δὲν χόρτασες τὰ χειροκροτήματα; Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ πηγαίνης νὰ λειτουργῆς καὶ νἄχης ἐνόπλους. Δὲν εἶναι ὀρθό. Καταστρέφεις τὸ κῦρος σου καὶ τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησίας. Νὰ παραιτηθῆς... Ὀφείλεις νὰ τὸ κάμης. Κι ἂν θὲς μιὰ δικαιολογία γιὰ τὸ ὑπουργικὸ Συμβούλιο, πές τους: Παραιτοῦμαι γιατὶ τὸ ἀπαίτησε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος. Λοιπόν;".

»ΜΑΚΑΡΙΟΣ: "Θὰ βρῆτε τὸν μπελά σας".

»ΑΝΘΙΜΟΣ: "Μωρέ, τί σὲ νοιάζει ἐσένα; Ἂς βροῦμε ἐμεῖς τὸν μπελά μας. ... Μὴ σὲ νοιάζει".

»Μᾶς κάλεσε τὴν ἑπομένη σὲ σύσκεψι. Ἐκεῖ ὁ καθένας εἶπε τὴ γνώμη του. Ὁ Μακάριος, ὅμως, δυσκολεύτηκε νὰ δώσῃ μιὰ ἀπάντηση. Τοῦ εἶπα: "Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μᾶς ἀπαντήσης αὐτὴ τὴ στιγμή. Μᾶς ἀπαντᾶς ἀργότερα".

»Φύγαμε. Μᾶς ἔστειλε τὴν ἄλλη μέρα μιὰ ἐπιστολὴ ποὺ ἔλεγε: "Ἀφοῦ ἐπιμένετε, θὰ παραιτηθῶ, γιατὶ δὲν θέλω νὰ διαιρέσω τὸν Κυπριακὸ Λαό. Ἐκτὸς ἂν ἄλλοι λόγοι μὲ ἀναγκάσουν νὰ πράξω διαφορετικά". Ὕστερα ἀκολούθησε καὶ ἄλλη ἐπιστολή, μὲ τὴν ὁποία μᾶς ἔλεγε ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ παραιτηθῆ.

Οι «ζωπόβορδοι»...

«"Εἴπατε ὅτι σεῖς ἀντιμετωπίζατε τὸ θέμα καθαρὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μέσα στὰ πλαίσια τῶν Ἱερῶν Κανόνων τῆς Ἐκκλησίας. Γιατί ἐπικαλεσθήκατε, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἐπιχειρήματά σας, τὴν ἐπιθυμία τῆς δικτατορίας, χωρὶς νὰ ξέρετε ποιά σκοπιμότητα πολιτικὴ ἐξυπηρετούσατε; Σκεφθήκατε ποτὲ μήπως αὐτὴ ἡ ἐνέργειά σας παρεξηγιόταν κάποτε;"

»ΑΝΘΙΜΟΣ: Ὄχι... Ὄχι... Μετὰ λίγες μέρες ἔφυγε ὁ Παναγιωτάκος καὶ ἦρθε ἐδῶ ὁ Λαγάκος. Ἦρθε, λοιπόν, καὶ μὲ βρῆκε στὴ Μητρόπολη. Μοῦ εἶπε: "Ἡ πολιτικὴ ὑφίσταται ἀλλαγές... Ἔτσι, ἡ σκέψη τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως περὶ καθαιρέσεως τοῦ Μακαρίου ἄλλαξε". Τοῦ εἶπα: "Ἐμεῖς ζητᾶμε νὰ φύγη ἐπειδὴ τὸ θέλουν οἱ Ἱεροὶ Κανόνες καὶ ὄχι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση. Ἐμᾶς, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ποιά πολιτικὴ σκοπιμότητα ἐξυπηρετεῖ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση αὐτὴ τὴ στιγμή. Ἐμεῖς θέλουμε νὰ παραιτηθῆ".

[...]

«"Μετὰ ἀπὸ τόσα λάθη, ποὺ ὅπως λέτε ἔκανε ὁ Μακάριος, καὶ ἐφ' ὅσον δὲν ἐξέφρασε ποτὲ τοὺς πόθους τοῦ Κυπριακοῦ Λαοῦ, πῶς ὁ Λαὸς αὐτὸς τὸν ἐξέλεξε μὲ συντριπτικὴ πλειοψηφία;"

»ΑΝΘΙΜΟΣ: Μάλιστα... Εἴχαμε κάποτε ἕνα δήμαρχο στὴ Λευκωσία ποὺ τὸν ἔλεγαν Δάρβη. Ἀναφερόμενος σ' αὐτὸ ποὺ λές, ξέρεις πῶς χαρακτηρίζει τοὺς Κυπρίους; Ζωπόβορδους.

«"Τί σημαίνει αὐτό;"

»ΑΝΘΙΜΟΣ: Δὲν τὴν γνωρίζετε ἐσεῖς τὴ λέξη. Σημαίνει διασταύρωση γαϊδουριῶν καὶ μουλαριῶν. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικότητα. Τὸν Μακάριο τὸν ἔσωσε τὸ ράσο, τὸ καλυμμαύχι καὶ τὸ Ἐγκόλπιο».

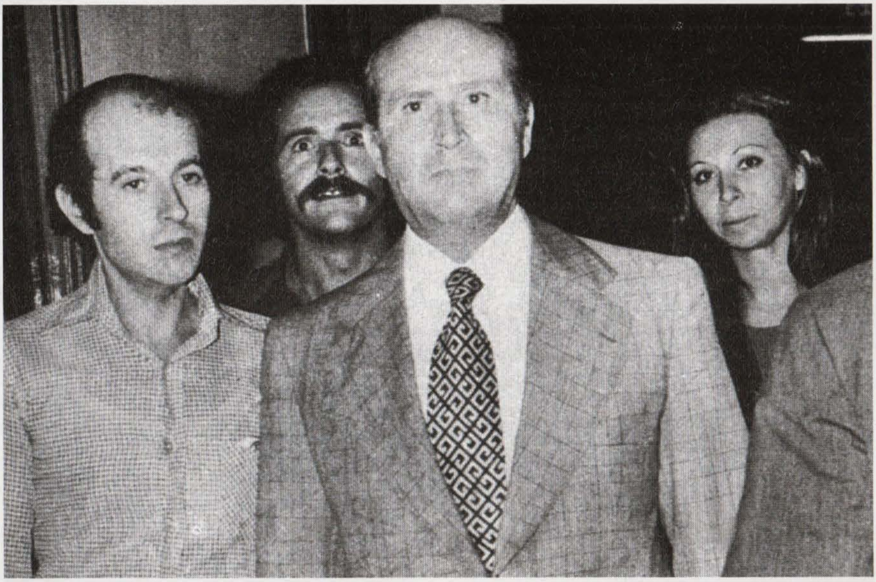
Ομαλοποίηση στην Κύπρο

Αλλά αυτά λέγονταν τις ημέρες του 1975. Στο μεταξύ, μετά τη συντριβή της προσπάθειας των τριών μητροπολιτών, ποιες θα ήταν οι σχέσεις του Μακάριου με το ελληνικό στρατιωτικό καθεστώς;

Οι ενδείξεις ότι με τον σχηματισμό της κυβέρνησης Μαρκεζίνη, ο υποχθόνιος αγώνας του καθεστώτος της Αθήνας κατά της Λευκωσίας κατέπαυε και ότι ομαλοποιούνταν βαθμιαία οι σχέσεις των δύο πρωτευουσών πύκνωναν. Φαινόταν πως η αχλύς του τρόμου, της βίας, των συνωμοσιών, που κατακάλυπτε την Κύπρο, διαλυόταν. Και, την 6η Νοεμβρίου 1973, ο Μακάριος έκανε επίσκεψη-αστραπή στην Αθήνα.

Προερχόταν από την Αιθιοπία και στάθμευε λίγες ώρες στην ελλαδική πρωτεύουσα. Έφτασε στις 12 το μεσημέρι και στο αεροδρόμιο τον περίμενε ο πρωθυπουργός Σπ. Μαρκεζίνης, ο οποίος τον παρέλαβε για να του παραθέσει πρόγευμα στο σπίτι του. Εκεί έγινε συζήτηση, στην οποία παρέστησαν οι υπουργοί Ελλάδας και Κύπρου Παλαμάς και Χριστοφίδης, ο Κύπριος πρεσβευτής Κρανιδιώτης και ο διευθυντής του διπλωματικού γραφείου του προέδρου της Δημοκρατίας Τρανός. Κανείς πρώην στρατιωτικός του καθεστώτος δεν είχε προσέλθει. Στις 3:30΄ ο Εθνάρχης αναχώρησε για τη Μάλτα και τη Λιβύη, αφού εξέφρασε την ικανοποίησή του: ήταν η πρώτη φορά από το 1967 που επισκέφθηκε την Ελλάδα χωρίς να συναντηθεί με κανέναν στρατιωτικό παράγοντα της δικτατορίας.

Σημεία των καιρών; Φαινόταν πως η κυβέρνηση Μαρκεζίνη άνοιγε νέα φάση στις ελληνοκυπριακές σχέσεις. Αλλά ίσως αυτός ήταν ένας επιπλέον λόγος για να μην της επιτρέψουν τη μακροημέρευση οι δυνάμεις που βυσσοδομούσαν την ανατροπή της.

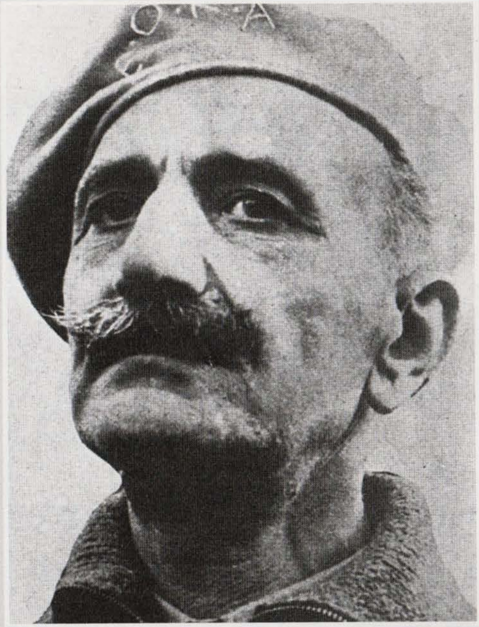

ΕΠΑΝΩ: Μετά τη δύναμη και τη δόξα, η πτώση και ο αφανισμός: Ο Δ. Ιωαννίδης μετά την κατάλυση της Δικτατορίας προσέρχεται στον τακτικό ανακριτή, για να απολογηθεί σε μία από τις αναρίθμητες κατηγορίες εναντίον του. Ήταν τέλη του 1974. Δεν είχε ακόμη εγκλεισθεί στις φυλακές.

ΚΑΤΩ: Μία από τις δύο τορπιλακάτους της Κύπρου που βυθίστηκαν κατά την εισβολή. Μπροστά ο κυβερνήτης.

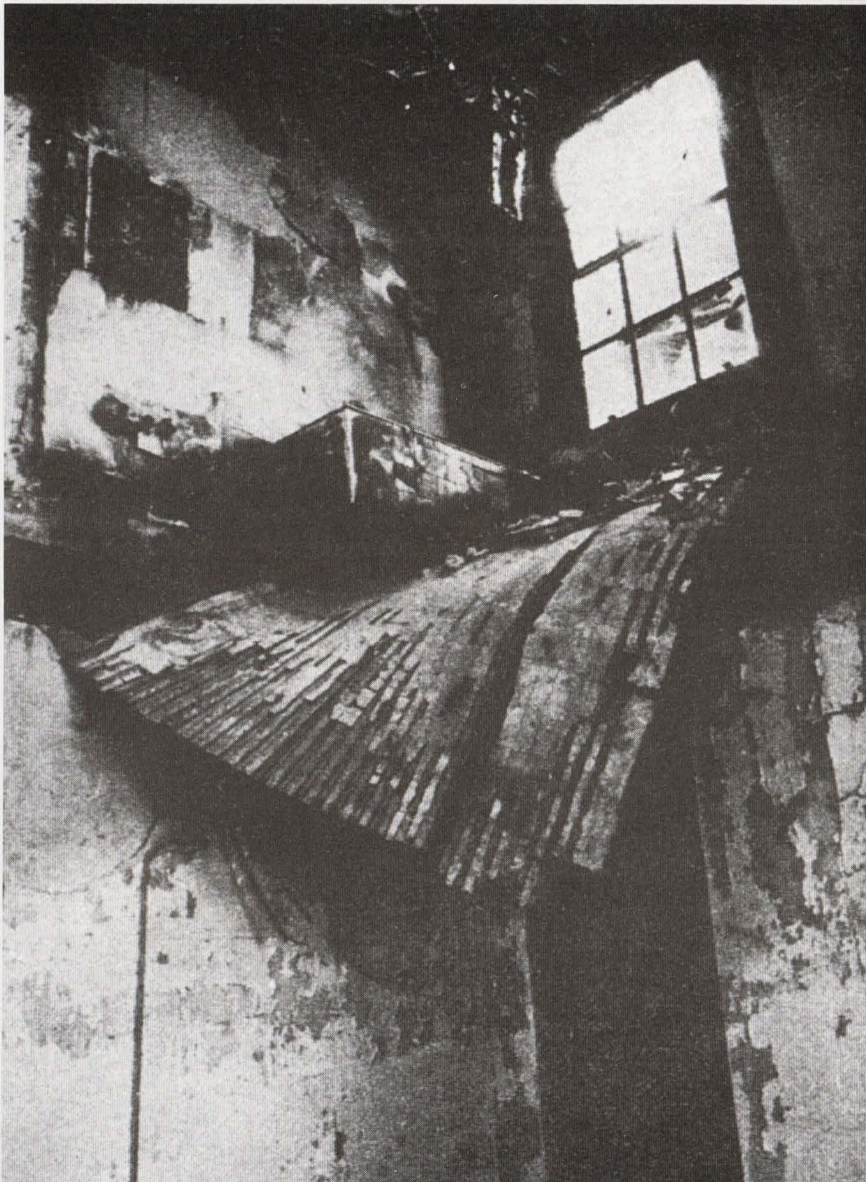

ΔΕΞΙΑ: Ο Γρίβας στα χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Απ' αυτήν τη στοά ξέφυγε ο Μακάριος, είκοσι λεπτά μετά την έναρξη του καταιγισμού πυρός των κινηματιών. Μάταια οι πραξικοπηματίες ερευνούσαν ύστερα για κάποια μυστική έξοδο... (15 Ιουλίου 1974).

ΚΑΤΩ: Η ιστορική σύσκεψη των πολιτικών με τον στρατηγό Γκιζίκη και την ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων, στις 24 Ιουλίου 1974.

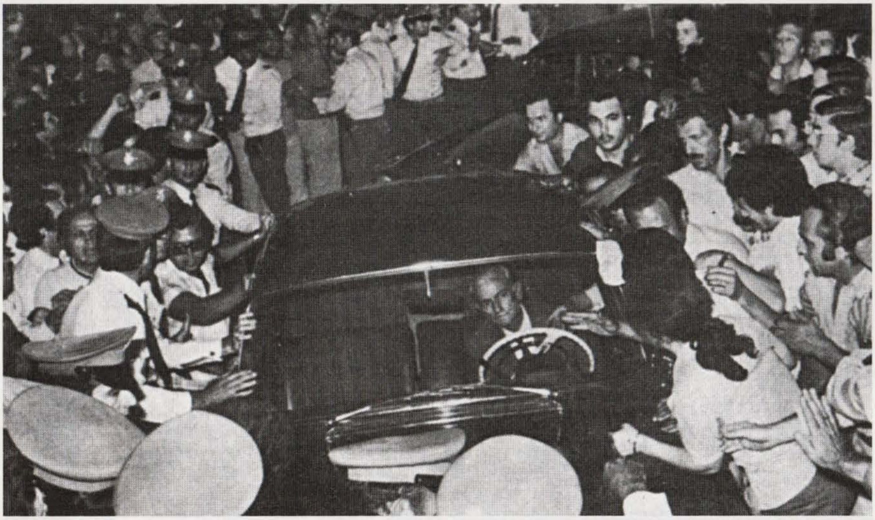

ΕΠΑΝΩ: Τα τουρκικά στρατεύματα αποβιβάζονται στην Κυρήνεια (20-21 Ιουλίου 1974).

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Το λουτρό του Μακάριου, στον πρώτο όροφο του προεδρικού μεγάρου, μετά την επίθεση των αρμάτων. Το δάπεδο έχει καταρρεύσει και η μπανιέρα μένει μετέωρη.

ΕΠΑΝΩ: Ο Μακάριος με εκπληκτική ψυχραιμία εξετάζει τα ερείπια του προεδρικού μεγάρου, στα οποία παραλίγο να ταφεί.

ΕΠΑΝΩ: Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ο τελευταίος νόμιμος πρωθυπουργός, ενώ φθάνει στα παλαιά ανάκτορα για τη σύσκεψη της αλλαγής (23 Ιουλίου 1974).

ΚΑΤΩ: Ο Κ. Καραμανλής φθάνει στην Αθήνα τα ξημερώματα της 24ης Ιουλίου 1974. Κατευθείαν από το Παρίσι στο πρωθυπουργικό αξίωμα.

ΕΠΑΝΩ: Ο πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής έτοιμος να δώσει τον όρκο του, τα ξημερώματα της 24ης Ιουλίου 1974. Δίπλα του ο πρόεδρος της Δημοκρατίας, στρατηγός Γκιζίκης.

ΚΑΤΩ: Η πρώτη συνεδρίαση της κυβέρνησης Καραμανλή, στις 25 Ιουλίου 1974.

Σόλων-Ζέφυρος Γρηγοριάδης
Δημοσιογράφος, συγγραφέας

Γεννήθηκε στην Καστοριά τον Φεβρουάριο του 1912. Αποφοίτησε από τη σχολή Ναυτικών Δοκίμων και ονομάστηκε σημαιοφόρος του Πολεμικού Ναυτικού το 1932. Από το 1935 άρχισε τη δημοσιογραφική του καριέρα στην εφημερίδα *Εθνος* ως αρθρογράφος, σε θέματα διεθνούς στρατηγικής, πολιτικής και οικονομίας. Διετέλεσε διευθυντής του *Ρίζου της Δευτέρας* (1946-47) και του *Ταχυδρόμου* (1950) και διευθυντής σύνταξης της *Ακροπόλεως* (1950-66). Στη διάρκεια της Κατοχής εργάστηκε στον αντιστασιακό Τύπο, ενώ διετέλεσε επίσης εθνοσύμβουλος στις Κορυσχάδες και διοικητής μοίρας του αντάρτικου Ναυτικού (ΕΛΑΝ). Υπήρξε ο πρώτος Ελληνας δημοσιογράφος που καθιέρωσε τα ιστορικά αναγνώσματα στον ημερήσιο, εβδομαδιαίο και περιοδικό Τύπο (δημοσίευσε πάνω από 200). Πολλά άρθρα του για τη διεθνή στρατηγική και πολιτική δημοσιεύτηκαν σε ξένες μεγάλες εφημερίδες ή αναδημοσιεύτηκαν σε επίσημες στρατιωτικές επιθεωρήσεις του εξωτερικού. Ελαβε μέρος σε πολλές αποστολές, με σημαντικότερες αυτές στην Πολωνία (1939), στην Αίγυπτο (1939), σε Φινλανδία και Γαλλία (1940), στο Βερολίνο (1953), στο Βιετνάμ (1966), στην Πράγα (1968) κ.α. Στο πλούσιο συγγραφικό του έργο συγκαταλέγονται τα εξής βιβλία: *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, *Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης*, *Δεκέμβρης-Εμφύλιος 1944-1949*, *Οικονομική Ιστορία Ελλάδας*, *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα*, *Επεισόδιο Κέρκυρας*. Για το δημοσιογραφικό και συγγραφικό του έργο τιμήθηκε με το βραβείο «Αθανάσιος Μπότσης». Διετέλεσε μέλος της Ενωσης Συντακτών. Πέθανε στην Αθήνα, το 1994.

«Ο στόλος επαναστάτησε κατά της Δικτατορίας».
Ήταν 23 Μαΐου 1973 όταν οι αντιπλοίαρχοι κινήθηκαν εναντίον των συνταγματαρχών.
Το κίνημα του Ναυτικού όμως προδόθηκε, το σχέδιο «Κρήτη» δεν εφαρμόστηκε ποτέ, το αντιτορπιλικό «Βέλος» κατέπλευσε στο ιταλικό λιμάνι του Φιουμιτσίνο και το πλήρωμά του ζήτησε πολιτικό άσυλο. Ήταν η πρώτη ουσιαστική κίνηση όπλου των ένοπλων δυνάμεων κατά της δικτατορίας, που αποσταθεροποιούσε τους δικτάτορες.
Ο Γ. Παπαδόπουλος με μια κίνηση «ελεγχόμενου κοινοβουλευτισμού» ανακήρυξε έκπτωτο τον Βασιλιά και ορκίστηκε Πρόεδρος της Δημοκρατίας, μέσω ενός δημοψηφίσματος - παρωδίας. Και αμέσως μετά προχώρησε στο πείραμα Μαρκεζίνη, μια προσπάθεια να αποκτήσει η δικτατορία κοινοβουλευτικό μανδύα, ενώ στο παρασκήνιο άρχιζε να ανατέλλει το άστρο του Δ. Ιωαννίδη. Η ειρωνεία ήταν ότι κανείς από τους πρωταγωνιστές δεν είχε αντιληφθεί την παγίδα της ιστορίας. Γιατί δεν είχαν υπολογίσει ότι ο Μακάριος και οι μάλλον τεταμένες σχέσεις Αθήνας–Λευκωσίας σύντομα θα εξελίσσονταν σε βόμβα...
Είχε προηγηθεί η κατάληψη της Νομικής, η πρώτη δημόσια πράξη αντίστασης του λαού κατά των συνταγματαρχών, και τα συνθήματα «Ελευθερία», «Δημοκρατία», «Δεν σε θέλει ο Λαός» δονούσαν επί σαράντα οκτώ ώρες την Αθήνα.

9 789609 487788